

Brakteatstudier

Morten Axboe

Nordiske Fortidsminder
Serie B, Bind 25

UDGIVET MED STØTTE FRA

Advokat Axel Ernst's og frøken Alfrida Ernst's legat
til fremme af numismatisk forskning i Danmark

Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Nationalmuseet

Brakteatstudier

Morten Axboe

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFTSSELSKAB · KØBENHAVN 2007

© *Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab*
Frederiksholms Kanal 12, DK-1220 København K.

ISBN 978 87 87483 80 7
ISSN 0105-578x

Redaktion: Poul Otto Nielsen (ansv.) og Birger Storgaard

Oversættelse: James Manley

Grafisk tilrettelæggelse: Thomas H. Bredsdorff og Narayana Press
Prepress og tryk: Narayana Press, www.narayanapress.dk
Papir: 130 g Chorus Satin
Indbinding: Jysk Bogbind, Holstebro

Omslag: A-brakteat fra Senoren, Blekinge (IK 354). Foto SHM.

Distribution:
Herm. H. J. Lyngé & Søn
Silkegade 11
DK-1113 København K.
www.lynge.com
herman@lynge.com

Nationalmuseet
Museumsbutikken
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.
www.natmus.dk
butik@natmus.dk

Denne afhandling er af Det Humanistiske Fakultet
ved Københavns Universitet antaget til offentligt at
forsvares for den filosofiske doktorgrad.

København d. 19. januar 2007
Kirsten Refsing, dekan

Forsvaret finder sted fredag d. 29. juni 2007 kl. 13
på Københavns Universitet Amager,
Njalsgade 126, auditorium 23.0.50.

Indhold

Forord	7	5.6	Rande	87	
1	<i>Indledning</i>	9	5.7	Øskner og øskenfæster	89
2	<i>Fremstillingen af guldrakteaterne</i> ...	13	5.8	Opsummering af lokaltræk: Fjernforbindelser og regionalisme	90
2.1	Guldet	13	6	<i>Medaillon-eftertiligningerne</i>	93
2.2	Matricerne	14	6.1	Forbilleder	93
2.3	Prægningen	24	6.2	Datering og herkomst	93
2.4	Bortzoner	25	6.3	Kontinuitet til brakteaterne?	95
2.5	Randtråd, øsken og yderligere udsmykning	25	7	<i>Træk af brakteatikonografiens baggrund</i>	99
3	<i>Relativ kronologi</i>	27	7.1	Den romerske forbindelse	99
3.1	Arbejdsmetode	27	7.2	Det lange hår på brakteaterne	100
3.2	Arbejdsmateriale: De store mandshoveder	27	8	<i>Brakteaternes funktioner</i>	105
3.3	Variationsrigdommens problem	28	8.1	Hængesmykker	105
3.4	Lokal eller regional seriation?	28	8.2	Brakteater som Charonsmønter	105
3.5	Om begrebet 'grupper'	29	8.3	Ikonografisk indhold – sociale og religiøse funktioner	109
3.6	Kort oversigt over den stilistiske udvikling i Gruppe H1-H4 ..	29	8.4	Deponeringsmønstre	112
3.7	Indskrifternes datering	34	8.5	Brakteater og guldgubber	114
3.8	Værkstedsvariation og klassicisme	41	9	<i>Gulddepoterne, 'støvsølret' år 536 og brakteaternes forsvinden</i>	117
3.9	Den sydsandinaviske seriation	47	10	<i>Oversigt over antal præg og brakteater pr. 31.12.2005</i>	125
3.10	Den norske seriation	49	11	<i>Motivdetaljer</i>	127
3.11	Seriationernes indbyrdes forhold	56	11.1	Definitioner af de behandlede typologiske elementer	127
3.12	Udbredelse af Gruppe H1-H4	56	11.2	Alfabetisk liste over de forkortelser, der er brugt i korrespondensanalyse- diagrammer som signatur for motivdetaljer	140
3.13	D- og F-brakteaternes datering og udbredelse	60	12	<i>English summary</i>	141
4	<i>Absolut datering</i>	65	12.1	Introduction	141
4.1	Romerske forbilleder	67	12.2	The production of the gold bracteates ..	142
4.2	Datering i forhold til dyreornamentikkens udvikling	70	12.3	Relative chronology	142
4.2.1	Sösdalastil og Nydamstil	70	12.3.1-5	Working material, methods, limitations	142
4.2.2	Stil I	70	12.3.6	The general seriation	143
4.2.3	Stil I – absolut datering	71	12.3.7	The dating of the legends	143
4.3	Brakteatproduktionens begyndelse	73	12.3.8	Workshop variation and classicism	143
4.4	Brakteatproduktionens slutning	75			
5	<i>Lokalforskelle</i>	77			
5.1	Motiv-varianter: Nogle eksempler ...	77			
5.2	Forskelle i materiale	81			
5.3	Vægtforskelle	82			
5.4	Prægeteknik	86			
5.5	Borter	87			

12.3.9	The southern Scandinavian seriation	144	12.8	The functions of the bracteates	152
12.3.10	The Norwegian seriation	144	12.8.1	Pendants	152
12.3.11	The interrelationships of the seriations	144	12.8.2	Bracteates as Charon's obols	153
12.3.12	Distribution of Groups H1-H4.	144	12.8.3	Iconographic content – social and religious functions	153
12.3.13	Dating and distribution of the D- and F-bracteates	145	12.8.4	Deposition patterns	154
12.4	Absolute dating.	146	12.8.5	Bracteates and <i>guldgubbar</i>	155
12.4.1	Roman models	146	12.9	The gold hoards, the 'dust veil' of the year 536 and the disappearance of the bracteates	156
12.4.2	Dating in relation to the development of animal ornamentation	146	12.13	Concordances	158
12.4.3	The beginning of bracteate production.	147	13	<i>Konkordanser</i>	159
12.4.4	The end of bracteate production	148	13.1	Konkordans mellem IK-numre og M/A-numre	160
12.5	Local differences	148	13.2	Konkordans ordnet efter fundsted.	175
12.6	The medallion imitations.	150	14	<i>Litteratur og forkortelser</i>	185
12.7	Aspects of the background of the bracteate iconography	151	14.1	Citeret litteratur	185
12.7.1	The Roman connection	151	14.2	Forkortelser/Abbreviations	195
12.7.2	The long hair on the bracteates . .	152			

Forord

Mit arbejde med guldbrakteaterne begyndte i 1973, hvor jeg behandlede dem i mit speciale til magisterkonferensen. Jeg fik lov til at undersøge nogle af Nationalmuseets brakteater og sad med dem i den daværende udstilling mens museumsinspektør Salewicz tålmodigt vandrede frem og tilbage bag mig. Siden da har jeg gennem årene modtaget støtte fra mange sider: Københavns Universitet, Statens humanistiske Forskningsråd, Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation, Deutsche Forschungsgemein-

schaft, Ny Carlsbergfondet, Brd. Hartmanns Fond og Nationalmuseet. Jeg skylder dem alle stor tak, og det samme gælder prof. Karl Hauck i Münster og de øvrige deltagere i projektet 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit', mine kolleger på Nationalmuseet og de mange fagfæller i ind- og udland der gennem tiden har hjulpet med oplysninger og billeder og givet mig adgang til at undersøge deres guldbrakteater; og ikke mindst min familie der uden at kny har levet med brakteater gennem alle årene.

Virum, den 2.2.2006

1 Indledning

Brakteaterne – de små ornamenterede hængesmykker fra 4-500-tallet med deres rige miniaturebilleder – kan fascinere på mange måder. Guldets glød og uforgængelighed har til alle tider gjort det eftertragtet og dermed et symbol på rigdom. Men samtidig betyder netop guldets modstandsdygtighed mod korrosion at brakteaterne har kunnet bevare selv de fineste bearbejdningsspor. Derfor kan vi komme tæt på de arbejdsprocesser og redskaber der har været til rådighed for jernalderguldsmeden når han skulle lave brakteater eller andre smykker. Og det kostbare materiale har betydet at de bedste guldsmede – kunstnere, ville vi uden tøven kalde dem nu om dage – har været inddraget i udviklingen af brakteaterne og deres billedverden.

Selv om man kan anlægge mange indfaldsvinkler på brakteaterne, er der også mange sammenhænge mellem de forskellige aspekter. For eksempel giver de spor fra fremstillingsprocessen som man kan finde på bagsiden af brakteaterne, og som behandles nærmere i kapitel 2, ikke kun et indblik i guldsmedens arbejdsmetoder. De kan også være forskellige fra område til område, og de bidrager altså til brakteaternes geografiske variation, som behandles i kapitel 5. Herved bliver de små brikker i et større billede af periodens økonomiske og måske politiske forhold. Det samme gælder variationerne i udformningen af randtråde, øskner osv. Selv et så tilsyneladende banalt træk som brakteaternes vægt kan være med til at belyse om man har fremstillet brakteater udenfor Norden (afsnit 5.3), og dermed sige noget om hvor betydningsfuld den skandinaviske påvirkning af visse områder på Kontinentet har været.

Men det allermest fascinerende ved brakteaterne er de billeder der smykker dem. På den ene side har de en tydelig baggrund i motiver der optræder på de romerske mønter som kom til Skandinavien i yngre romersk og ældre germansk jernalder; se afsnit 4.1. På den anden side er det klart at man har arbejdet aktivt med motiverne og nytolket dem indenfor en nordisk tankeverden. Det er sket med så stor forståelse for de fremmede billeder at fortolkerne må have kendt vigtige dele af romersk herskerideologi og -ikonografi, sådan som det skitseres i afsnit 7.1. Et særpræget eksempel på hvordan nordboerne kunne tage romerske skikke og forestillinger til sig, finder

vi i de særligt udformede brakteater der optræder som Charonsmønter i gotlandske grave (afsnit 8.2).

Med deres billedrigdom er brakteaterne et enestående vidnesbyrd om nordisk åndsliv i ældre jernalder. Brakteaternes ikonografiske problemer og betydningen af deres billeder er i mange år blevet udforsket af Karl Hauck. Han tolker dem som amuletter hvis billedverden fokuserer på Odin som magiens herre med magt til at overvinde døden, og har fremlagt sine resultater i en lang række arbejder¹. Jeg vil derfor ikke gå nærmere ind på dette emne, men refererer nogle af Haucks grundteser i afsnit 8.3. Derimod har det vist sig nødvendigt at se med friske øjne på betydningen af det lange, flettede hår der afbildes på nogle brakteater (afsnit 7.2).

Med tanke på den vigtige religiøse rolle som ikke kun Hauck forbinder med brakteaterne, er det værd at se på deres forhold til guldgubberne fra den efterfølgende periode, der også tilskrives en religiøs funktion, også fordi et nyt fund har aktualiseret forholdet mellem brakteater og guldgubber (afsnit 8.5).

Den store detailrigdom gør brakteaterne velegnede til kronologiske studier, både for at fastlægge deres egen stilistiske udvikling (kapitel 3) og med henblik på deres absolutte datering og det bidrag de kan give til periodens generelle kronologi (kapitel 4). Desværre er der kun få fund hvor brakteater kombineres med de mere dagligdags smykker som normalt danner rygraden i et kronologisk system; især i Danmark og Sverige optræder brakteater stort set kun som enkeltfund eller i depoter med andre guld- og sølvgenstande. Til gengæld er brakteaterne ofte de bedst daterede genstande i disse depoter, og de spiller derfor en vigtig rolle hvis man vil datere fundene og give et bud på hvorfor de blev nedlagt (kapitel 9).

Den foreliggende afhandling er dels en sammenfatning, dels en videreførelse af mange års studier af brakteaterne, og en del baggrundsstof må søges i mine tidligere arbejder. Emner som fremstillingen af brakteaterne, deres relative og absolutte datering og problemerne omkring deres forhold til medaillon-

¹ Senest Hauck 2002 og Hauck – Beck 2002.

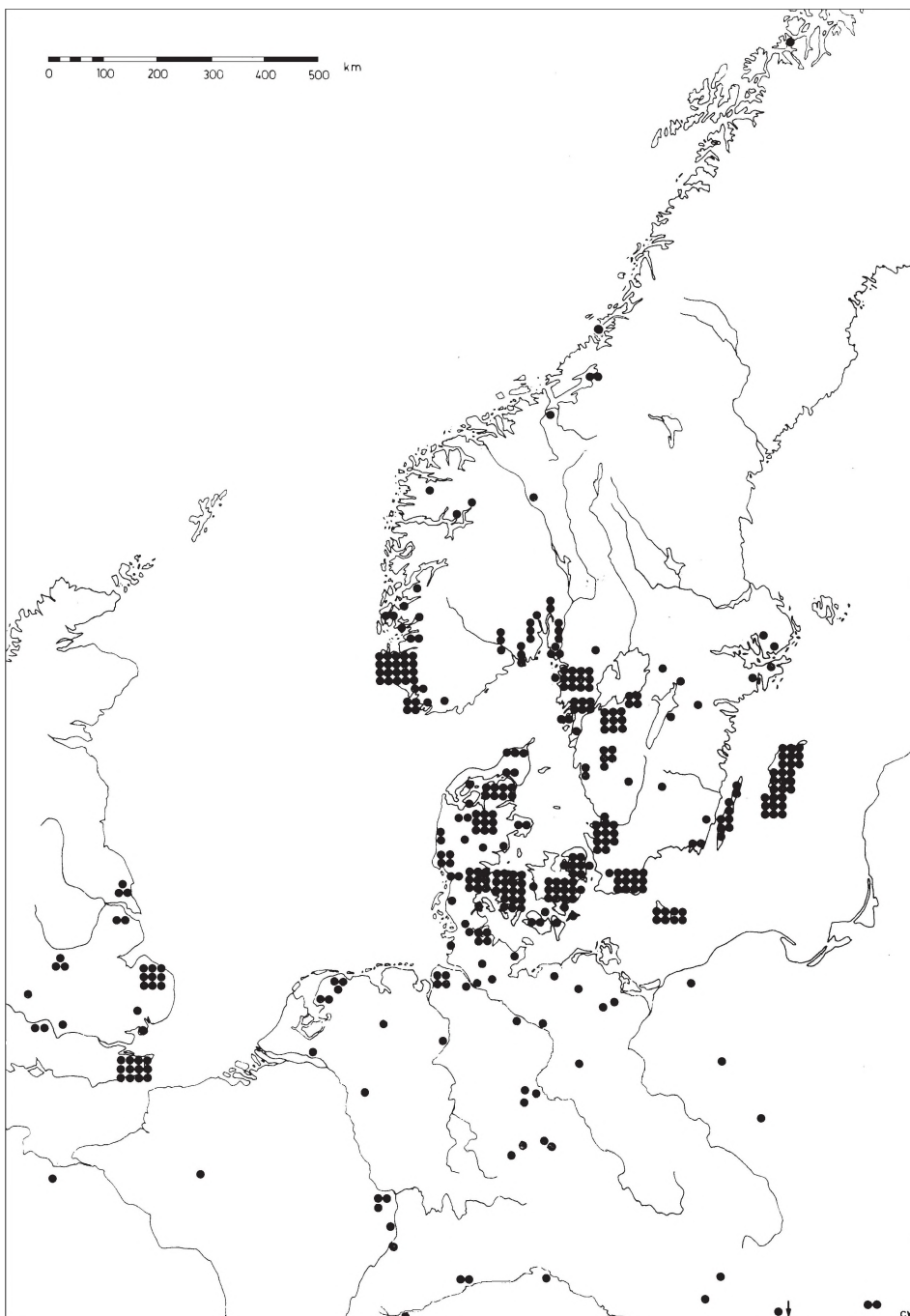

Fig. 1. Skematisk gengivelse af brakteaternes fundsteder. Efter Hauck 1986,2, ajourført nov. 2005.

Fig. 1. Simplified map of bracteate finds. After Hauck 1986,2, updated Nov. 2005.

efterligningerne er udførligt behandlet Axboe 1982, 1988 og 2004,1. De lokale variationer i udformningen af borter, randtråde og øskner blev fremlagt Axboe 1982, hvor de relevante udbredelseskort kan findes. Derfor vil disse emner i det følgende kun blive sammenfattet og ajourført. Andre områder bliver mere detaljeret behandlet, f.eks. den kronologiske og geografiske fordeling af visse frisuretyper. Brakteaternes forskellige vægt i Norden og Centraleuropa kan nu diskuteres på grundlag af det samlede fundmateriale; mine tidligere artikler² medtog kun A-, B-, C-

og F-brakteater. Endelig har jeg gerne villet give en udførlig fremstilling på dansk af baggrunden for mine tanker om nedlæggelsen af de sene guldepoter; her kan der også føjes nye nuancer til de tidligere fremstillinger³.

Mit arbejde har i lange perioder fundet sted i forbindelse med det tværfaglige projekt 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit', ledet af Karl Hauck. I de afsluttende bind vil Hauck bidrage yderligere til brakteaternes ikonografiske tolkning.

2 Axboe — Hauck 1985; Axboe 1987.

3 Axboe 2001,1, 2004,1 s. 266-272.

Brakteatforskningens historie bliver behandlet af Charlotte Behr som tidligere har undersøgt bitempenes rolle i brakteatmotiverne og deres geografiske fordeling⁴, mens Alexandra Pesch vil fremlægge de grupper af beslægtede præg ('Formular-Familien') som brakteaterne kan opdeles i⁵, og deres tilknytning til 'centralbopladser' som Gudme og Uppåkra. Runeindskrifterne og deres betydning behandles af Heinrich Beck, Klaus Düwel, Wilhelm Heizmann og Sean Nowak, og jeg fremlægger indskriftsbrakteaternes datering. Endelig vil nye fund i forhold til IK bind 1-3 blive præsenteret i katalogform⁶.

Disse emner vil derfor i almindelighed ikke blive behandlet i det følgende; dog vil nogle forskningshistoriske problemer blive taget op undervejs. For forskningshistoriens vedkommende vil jeg desuden generelt henvise til Mackeprang 1952 s. 9-20 og Malmer 1963 s. 76-104, og for mere specielle emner til Axboe 1992,1 og 2004,1 s. 205ff. (kronologi), Axboe 1988 s. 160-166 (fremstillingsteknik) samt Højlund Nielsen – Kristoffersen 2004 s. 58-63 (stiltforskning).

Brakteatprægene bliver i det følgende normalt identificeret via deres IK-katalognumre, men da dette værk ikke er folkeeje, rummer kapitel 13 en nøgle til katalognumre og afbildninger hos Mackeprang 1952 og Axboe 1982 samt et stedregister med henvisninger til begge nummersystemer.

Kronologisk bruger jeg betegnelserne 'ældre germansk jernalder', 'ældre germanertid' og 'folkevandringstid' synonymt for den arkæologiske periode der begynder et sted mellem 350 og 400 e.Kr. og slutter mellem 520 og 570, og den efterfølgende periode kan tilsvarende kaldes både 'yngre germansk jernalder', 'yngre germanertid' og 'vendeltid'.

En oversigt over antallet af kendte brakteater og brakteatpræg pr. 31.12.2005 findes i kapitel 10. Fig. 1 viser udbredelsen af de stedfæstede brakteatfund.

4 Behr 1991, 1992.

5 Jf. Pesch 2002,1-2, 2004 samt i Lamm *et al.* 2000 s. 67-80.

6 En liste over nyfund til og med foråret 2003 (IK 602 incl.) med henvisning til eventuelle publikationer er publiceret Axboe 2004,1 s. 285-289.

2 Fremstillingen af guldbrakteaterne

Som det vil fremgå af de følgende afsnit, har det været en proces med mange trin at skabe en guldbrakteat. Der skulle fremstilles et prægestempel, enten med forbillede i en eksisterende brakteat eller med et nyt motiv – i det sidste tilfælde har man også skullet gøre sig overvejelser over den ikonografiske udformning. Tilsvarende har det krævet kvalificeret overlæg hvis der skulle indgå en runeindskrift i motivet. Den tynde guldplade til brakteaten skulle udhamres, og efter prægningen skulle den skæres til som en rund skive. Nogle brakteater blev yderligere udsmykket med punslede borter, og nogle punsler er så unikke at de antagelig er specielt fremstillet til brug på den pågældende brakteat. Øsken og randtråd skulle laves og loddes fast sammen med en eventuel udsmykning med filigran eller guldperler under øsknen. Under hele processen har der kunnet opstå fejl og skader som måtte udbedres, f.eks. ved at lodde små lapper bag på revner i guldpladen. Til sidst har brakteaten formodentlig skullet renses, eventuelt ved ætsning, og poleres for at fjerne de sidste spor af arbejdet¹. Ganske vist kendes der efterhånden en del fund af bronze- og guldsmederedskaber i almindelighed² og også enkelte brakteatmatricer, som behandles nedenfor, og man kan også hente nyttig viden i Theophilus' afhandling fra 1100-tallet; men mange detaljer i fremstillingsprocessen må stadig søges belyst gennem undersøgelser af selve brakteaterne.

Ikke alle guldsmede har nødvendigvis været tilstrækkeligt myte- eller rune kyndige til at skabe et nyt brakteatpræg, så man kan forestille sig diskussioner med både aftageren af brakteaten og med personer der var særligt vidende på de to områder. Folkevandringstidens guldsmedes sociale rolle – om de var bofaste eller omvandrende, trælle, frie håndværkere eller måske sågar stormænd – og deres eventuelle

grad af specialisering skal ikke diskuteres her³. Men med forbehold for de særlige krav ved udformningen af indskrifter og ikonografi går jeg ud fra at en og samme guldsmed normalt har mestret alle nødvendige trin i fremstillingen af en brakteat, i modsætning til f.eks. P.-O. Bohlin der regner med specialiseret fremstilling af guldtråde til rand og filigran, og Sean Nowak som i hvert fald i teorien er parat til at dele brakteatproduktionen op i mange selvstændige trin⁴.

2.1 Gullet

Der kan næppe være tvivl om hvor gullet til både brakteaterne og alle andre guldsager i romersk og ældre germansk jernalder i Skandinavien stammede fra: Så længe Romerriget eksisterede, må det have været den altdominerende kilde. Gullet må være kommet i form af mønter, hovedsagelig solidi, der både var lette at transportere og af meget høj lødighed⁵. Man har ganske vist kunnet udvinde guld både fra Rhinen og andre europæiske floder, men det synes ikke at have haft nogen betydning for brakteatproduktionen⁶. Guldimporten må ses på baggrund af den historiske udvikling i forholdet mellem romerne og de forskellige folkeslag udenfor Romerrigets grænser. Der er dog ikke enighed om hvordan gullet nåede frem til Norden, om det skete i en nogenlunde jævn strøm eller kun ved enkelte lejligheder⁷.

1 Se Axboe 2004,1 s. 1-26 vedrørende brakteatfremstilling; om tidens guldsmede, deres værktøj og arbejdsmetoder generelt: Wolters 1998; Coatsworth – Pinder 2002; sml. også Armbruster 2002 s. 142-182.

2 Se f.eks. Müller-Wille 1977; Tomtlund 1978; Werner 1981; Koch 1984; Thomsen *et al.* 1993 s. 81ff.; Gustavs 1994; Steuer 1994; Illerup Ådal Bd. 5, 1996, s. 235; Christensen 2005.

3 Se f.eks. Steuer 1982 s. 455, 477-487; Straume 1984/85; Wolters 1998 s. 363-366; Nielsen 1999 s. 185-192; v. Carnap-Bornheim 2001; Coatsworth – Pinder 2002 s. 227-234

4 Jfr. Coatsworth – Pinder 2002 s. 29, 93, 171, 241-243; anderledes Bohlin 1981 s. 92f. og Nowak 2003 s. 23-29, 682 anm.

5 Oddy – Meyer 1986 s. 155.

6 Siegmund 1998 s. 309; Arrhenius 1980 s. 447. Sml. også Theophilus III,49, og om guldforekomster i Europa generelt Lehrberger 1995.

7 Møntimportens karakter og dens historiske baggrund diskuteres bl.a. af Fagerlie 1967, Herschend 1980; Iluk 1985; Kyhlberg 1986; Kromann 1994, 1995 og Rausing 2001; se også afsnit 4 nedenfor.

Fig. 2. Brakteatmatrice fra Postgården ved Ålborg (IK 572), 3:1. Foto Kit Weiss, Nationalmuseet; tegning Eva Koch.

Fig. 2. Bracteate die from Postgården near Ålborg (IK 572), 3:1. Photo Kit Weiss, NM; drawing Eva Koch.

Metalanalyser af guldbrakteater er publiceret af en række forskere⁸. De romerske mønters høje lødighed genfindes i nogle brakteater, mens andre kan have et væsentligt lavere guldindhold. Man kan desværre ikke uden videre stille de publicerede resultater sammen til mere detaljerede undersøgelser, fordi der er brugt forskellige analysemetoder. Til de grundlæggende vanskeligheder hører også at selv om guldet i høj grad må have haft fælles kilder, nemlig de romerske guldminer, så har det kunnet omsmeltes igen og igen, så man har fået stadig nye blandinger af gammelt og nyt guld med varierende indhold af sølv, kobber og andre metaller. Analyserne er dog bl.a. blevet inddraget ved diskussion af værkstedssammenhænge⁹.

2.2 Matricerne

Det har længe været klart at brakteaterne fra ældre germanertid blev præget på *matricer*, altså negative prægestempler, i modsætning både til de senere angelsaksiske brakteater, hvor patriceprægning er

fremherskende¹⁰, og til yngre jernalders guldgubber og presblik der også blev fremstillet ved hjælp af patricer¹¹. Derimod har det været omdiskuteret hvilket materiale brakteatmatricerne var lavet af. Bronze er en oplagt mulighed, men allerede Salin overvejede også prægestempler af træ¹². Birgit Arrhenius har plæderet for lerstempler, specielt i forbindelse med kopiering af eksisterende brakteater¹³, Per-Olof Bohlin for bronzestempler¹⁴, mens jeg selv har foreslået at man også kunne have brugt matricer af hvalrosstand, horn eller træ¹⁵.

Siden da er fund af metalmatricer begyndt at vise sig, takket være brugen af metaldetektorer. Den første blev fundet ved Postgården i Nordjylland i 1990 (IK 572; fig. 2)¹⁶. Den er af bronze, 23,3 mm i diameter og 8 mm tyk, med glat bagside. Matricen har skullet bruges til prægning af D-brakteater – og ikke engang af særlig høj kvalitet, idet motivet ikke kun er dårligt tegnet, men også delvis misforstået. Det ses tydeligt når man sammenligner med en bedre udført brakteat med et beslægtet motiv (fig. 3). Matricen skulle vise

8 Arrhenius 1980; Chadwick Hawkes – Pollard 1981; Oddy – Meyer 1986; se generelt også Axboe 2004,1 s. 27f.

9 Chadwick Hawkes – Pollard 1981 s. 341, 351; kritisk Arnold 1991. Lamm *et al.* 2000 s. 17.

10 Speake 1980 s. 68; Axboe 2004,1 s. 1.

11 Guldgubber: Watt 1999,1; Lamm 2004 s. 105-112. Presblik: Capelle – Vierck 1971, 1975.

12 Salin 1895 s. 29f.

13 Arrhenius 1975 s. 102-109; Axboe – Arrhenius 1982.

14 Bohlin 1981 s. 12-54.

15 Axboe 1982 s. 17-23; Axboe – Arrhenius 1982.

16 Axboe 1992,2, 1993,2, 2004 s. 3.

Fig. 3. IK 469 Nørre Hvam-D, Ringkøbing a., 3:1. Efter IK.

Fig. 3. IK 469 Nørre Hvam-D, Ringkøbing a., 3:1. Efter IK.

et utyske med fuglehoved, S-formet krop og for- og bagben der er flettet sammen med hals og krop, men i stedet for bagbenet er der kun tegnet en ekstra oval figur på kroppen uden sammenhæng med det egentlige lår.

Endnu en bronzematrice blev 2005 fundet i det nordvestlige Essex (IK 609; fig. 4). Den er 27,44 mm i diameter og 2,6 mm tyk, har glat bagside og er klart beregnet til prægning af D-brakteater med karvsnitrelief, selv om motivet er noget opløst. Uanset om matricen er fremstillet på stedet eller indført fra Skandinavien må den være vidnesbyrd om at man har fremstillet D-brakteater i Østengland (eller i hvert fald haft til hensigt at gøre det).

Motivet på matricerne fra Postgården og Essex ser ud til at være støbt, ikke graveret i bronzen. Det må altså være udformet i en for-model – af træ eller voks? – med samme relief som matricen, over hvilken støbformen må være lavet¹⁷.

En rund bronzeskive med et D-brakteatmotiv blev fundet omkring 1999 ved Billingsford i Norfolk (IK 589; fig. 5)¹⁸. Den er ca. 30 mm i diameter og ca. 3 mm tyk. Også her er bagsiden glat, men stykket virker

Fig. 4. Bronzematrice, fundet med metaldetektor i det nordvestlige Essex (IK 609), 3:1. Foto Portable Antiquities Scheme, Essex.

Fig. 4. Bronze die, found with metal detector in northwestern Essex (IK 609), 3:1. Photo courtesy of the Portable Antiquities Scheme, Essex.

Fig. 5. Bronzeskive fra Billingsford, Norfolk (IK 589), 3:1. Foto British Museum.

Fig. 5. Bronze disc from Billingsford, Norfolk (IK 589), 3:1. Photo courtesy of the Trustees of the British Museum.

17 Jf. Axboe – Arrhenius 1982 s. 315.

18 'The Searcher' Jan. 2000 s. 41; Axboe 2004,1 s. 3f.

Fig. 6. C-brakteat med flossede konturer fra Lindkær, Randers a. (IK 110), 5:1. Foto M. Axboe.

Fig. 6. C-bracteate with ragged contours from Lindkær, Randers a. (IK 110), 5:1. Photo M. Axboe.

ikke overbevisende som prægestempel fordi relieffet ikke er entydigt.

Forestiller man sig at genstanden blev brugt som matrice, ville gruberne langs randen fremstå som små bukler på den færdige brakteat, sådan som det faktisk kendes fra nogle brakteater. De fordybte linier som de forskellige dele af dyrets krop er tegnet med, ville resultere i konturlinier der indrammede flader med samme niveau som brakteatens grundflade. Sådanne konturtegninger kendes ganske vist fra brakteater af andre typer, men ikke fra D-brakteater hvis motiv kan sammenlignes med Billingford-stykket; deres dyr er tegnet med høje relieflinier der ofte har en fure i midten (sml. fig. 17). En sådan effekt kunne måske opnås hvis det var meningen at gravere videre på Billingford-skiven. Til gengæld passer udformningen af hovedet ikke med en eventuel brug som matrice. Hovedet er tegnet med en u-formet bue med oprullede ender, et ovalt øje og en kort afgrænsende linie fortil. Det hele er udført så øje og konturer står med ophøjede linier, omgivet af

et lille forsænket parti. Her er relieffet som man ville vente det på en færdig brakteat, og lige dette parti ville altså egne sig bedst til patrice-prægning.

Spørgsmålet er om Billingford-stykket overhovedet er et prægestempel, eller om der ikke snarere er tale om en 'brakteaterstatning': en amulet der dog næppe var beregnet til at bære om halsen. Der synes i hvert fald ikke at være spor efter øsken eller indfatning. Sammen med Essex-matricen og de engelske sølvbrakteater demonstrerer Billingford-skiven hvordan man har arbejdet aktivt med brakteatmotiverne også vest for Nordsøen; se også kapitel 5 nedenfor.

Et særtilfælde udgør medaillon-eftersligningen IK 268 fra Haram i Sunnmøre. Den består af to sammenloddede guldplader der hver for sig er præget med en mønt-avers fra henholdsvis Constantius II (337-361) og Valens (364-378) som patrice¹⁹. Den kan

19 Skaare 1969,1, 1969,2 s. 241ff., 1976 s. 161 nr. 131.

Fig. 7. C-brakteat uden fundoplysninger (IK 201) med opstående skrålinier i grundfladen. 5:1. Foto M. Axboe.

Fig. 7. C-bracteate of unknown provenance (IK 201) with rising diagonal lines in the ground surface. 5:1. Photo M. Axboe.

Fig. 8. C-brakteat fra Austad, Vest-Agder (IK 214) med uregelmæssige opstående linier i grundfladen. Konturerne om ansigtet og den øvre del af dyret er dobbeltpræget. 5:1. Foto M. Axboe.

Fig. 8. C-bracteate from Austad, Vest Agder (IK 214) with irregular rising lines in the ground surface. The contours around the face and the upper part of the animal are double-stamped. 5:1. Photo M. Axboe.

Fig. 9. D-brakteat fra Hårum, Buskerud (IK 439), 5:1. Foto M. Axboe.

Fig. 9. D-bracteate from Hårum, Buskerud (IK 439), 5:1. Photo M. Axboe.

nu suppleres med et lignende hængesmykke, som er fundet ved Lemgo-Lieme, Kr. Lippe, Nordrhein-Westfalen²⁰. Her er forsiden præget på en solidus fra Valentinian I (364-375) som antagelig er slået i Trier, mens bagsiden består af en glat guldplade. De egentlige medaillon-eftertiligninger er præget på matricer ligesom brakteaterne, og stykkerne fra Ha-

ram og Lemgo-Lieme er særformer der må ses i sammenhæng med de møntafslag som optræder spredt gennem romersk jernalder²¹ – forsøg på prægning af 'mønthongesmykker', hvor motiverne ganske vist er ægte romerske, men billedgengivelsen ikke er på højde med hverken forlæggene eller med matricepregninger som medaillon-eftertiligningerne.

Fig. 10. Medaillon-eftertiligning fra Kälder, Gotland (IK 286,1), for- og bagside, 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 10. Medallion imitation from Kälder, Gotland (IK 286,1), obverse and reverse, 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

20 Zelle 2003 s. 163ff. med Abb. 5.

21 Illerup Ådal Bd. 5 s. 420f.; Axboe 2004,1 s. 2 anm. 7.

Fig. 11. Medaillon-efterligning fra Havors fornberg, Gotland (IK 286,4), for- og bagside, 3:1. Foto R. Hejdström, Länsmuseet på Gotland.

Fig. 11. Medallion imitation from the ringfort at Havor, Gotland (IK 286,4), obverse and reverse, 3:1. Photo R. Hejdström, The County Museum of Gotland.

◀ Fig. 12. 'Brakteat' fra Hablingbo sogn, Gotland (IK 286,2), 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 12. 'Bracteate' from Hablingbo Parish, Gotland (IK 286,2), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

▼ Fig. 13. Medaillon-efterligning fra en brandgrav ved Havor, Gotland (IK 286,3), fotograferet uden sin øsken; for- og bagside, 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 13. Medallion imitation from a cremation grave at Havor, Gotland (IK 286,3), obverse and reverse (loop missing on photo), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 14. C-brakteat fra Gervalds, Gotland (IK 178,2), 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 14. C-bracteate from Gervalds, Gotland (IK 178,2), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 15. C-brakteat fra Lilla Vede, Gotland (IK 178,3), 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 15. C-bracteate from Lilla Vede, Gotland (IK 178,3), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 17. D-brakteat fra Djurgårdsäng, Västergötland (IK 418), 3:1. Foto Ulf Bruxe, SHM.

Fig. 17. D-bracteate from Djurgårdsäng, Västergötland (IK 418), 3:1. Photo Ulf Bruxe, SHM.

Fig. 16. C-brakteat fra Hede sogn(?), Bohuslän (IK 269,1), 4:1. Ved fuglens næb, foran pandehåret og under nakkehåret ser man tynde, opstående linier fra den første skitsering af motivet. Fejlskæringer ses ved dyrets bagben. Ved mandens mund en grube som aftryk af den passer der efter prægningen blev brugt ved tilskæringen af guldskenen. Foto Ulf Bruxe, SHM.

Fig. 16. C-bracteate from Hede Parish(?), Bohuslän (IK 269,1), 4:1. At the bird's beak, in front of the forehead hair and beneath the nape hair one sees thin raised lines from the first sketching of the motif. Miscarvings can be seen at the hind legs of the animal. At the corner of the man's mouth there is a small pit, an impression of the compasses used after stamping to trim the gold disc. Photo Ulf Bruxe, SHM.

Fig. 18. C-brakteat fra Hult, Dalsland (IK 283,1), 4:1. Indenfor den indre ringvulst løber det opstående spor af passerens der afgrænsede billedfeltet i matricen. Bag mandshovedets nakkekrole ses skitserede konturer samt en uregelmæssig linie, der må stamme fra en revne i matricen. Foto Ulf Bruxe, SHM.

Fig. 18. C-bracteate from Hult, Dalsland (IK 283,1), 4:1. Within the inner border circle runs the rising trace of the compasses that delimited the picture-space in the die. Behind the nape curl of the man's head one sees sketched contours as well as an irregular line that must come from a crack in the die. Photo Ulf Bruxe, SHM.

Selv om vi nu har bronzematricerne fra Postgården og Essex, kan man dog stadig stille spørgsmålet om *alle* brakteatmatricer har været af bronze. Der er nemlig detaljer på nogle brakteater som ikke umiddelbart passer med prægning på støbte matricer.

Det gælder de 'flossede' konturer og andre småfejl der ses på nogle præg. De kan give indtryk af at der nogle steder er sprunget splinter af matricematerialet, eller at det flossede op ved skæringen af konturlinierne (fig. 6), og jeg har foreslået at disse spor kunne være aftryk af strukturen i matricer fremstillet af organisk materiale som træ, hvalrostand eller lignende²². Praktiske forsøg har vist at både elfenben/hvalrostand og hårde træsorter kan bruges til prægestempler for guldblikkors og guldgubber²³; begge typer består ganske vist af tyndere guldblik

end de fleste brakteater. Desuden lader karvsnit sig bedre skære i træsorter som buksbom og taks end i voks, det mest nærliggende materiale til den formodel som lerformen til den endelige bronzematrice skulle laves over²⁴.

I det hele taget er der mange mikrostrukturer på brakteaterne der burde kunne forøge vores viden om fremstillingsprocessen²⁵. Er parallelle linier i baggrundsfladen (fig. 7-8) aftryk af fibre i et organisk materiale eller af slibe- eller skrubespor fra finpudningen af en bronzematrice? Hvad kan en mikroskopundersøgelse af kornede overflader eller aftryk af revnede matricer (fig. 18) fortælle? Hvorfor er en af de 12 stempelidentiske brakteater IK 531 Tapdrup-D²⁶ lidt større end de andre? Stammer strukturer på

22 Axboe 1982 s. 22 fig. 22-25; Axboe — Arrhenius 1982 s. 306 fig. 85-86.

23 Foltz 1975; Lamm 2004 s. 111.

24 Foltz 1980 s. 348.

25 Axboe 2004,1 s. 11f.

26 M pl. 16:16; Axboe 1982 fig. 18.

Fig. 19. B-brakteat fra Darum, Ribe a. (IK 129,2), 2:1. De mange cirkler med et indre punkt er antagelig punslet eller boret i matricen. Bag den indrammende perlerække aner man en cirkelline, trukket i matricen med passer. Et passerstikmærke fra den afsluttende tilskæring af brakteaten ses i vinklen mellem mandens over- og hageskæg. Foto M. Axboe.

Fig. 19. B-bracteate from Darum, Ribe a. (IK 129,2), 2:1. The many circles with a dot inside were presumably punched or bored in the die. Behind the framing row of beads one can make out a circular line drawn in the die with compasses. The mark of a compass point from the final trimming of the bracteate can be seen in the angle between the man's moustache and beard. Photo M. Axboe.

siderne af D-brakteaters karvsnit (fig. 9) fra graveringen af for-model eller matrice, fra efterbearbejdning af en støbt bronzematrice, eller er de et resultat af selve prægningen? Kan en støbt matrice overhovedet gengive mikrostrukturer fra en for-model, eller går de tabt i støbeprocessen? Ogden 1982 s. 45 anser det for muligt, mens Lønborg 1998 s. 33 mener at sådanne spor i bedste fald vil blive gengivet sløret.

Man må heller ikke glemme at det åbenbart har været muligt at tilføje detaljer i nogle matricer efter prægningen af de første brakteater. Det ses allerede på serien IK 286,1-4 (fig. 10-13) som består af tre medaillon-eftertiligninger der er præget på begge sider, samt en lille 'brakteat' der kun er præget på den

ene side²⁷. På IK 286,2 Hablingbo sogn (fig. 12) og 286,3 Havor (fig. 13) indrammes frisuren på forsidens mandsporæt med en perlekontur der ikke findes på IK 286,1 Kålder (fig. 10) og 286,4 Havor (fig. 11). At prægene i øvrigt er skabt med samme matrice fremgår af mange detaljer, hvoraf nogle må betegnes som skærefejl, bl.a. de hårstreger der er blevet for lange. Perlekonturen må altså være tilføjet i matricen efter prægningen af IK 286,1 og 286,4, hvoraf IK 286,1 indgår i et sikkert dateret gravfund fra yngre romertid.

²⁷ Lamm – Axboe 1989 s. 472f.

På brakteater er der sket rettelser i A-præget IK 162,1 Skonager, hvor man i forhold til den oprindelige version, IK 162,2 Darum-A, har erstattet et af diadembåndene med et opadbøjet nakkehår der afsluttes med et fuglehoved, tilføjet et nyt diadem-bånd og desuden frisket forskellige detaljer op; og på C-præget IK 182,1 Szatmár der har fået tilføjet et ekstra hagekors under dyrets hals før eksemplarerne IK 182,2 Szatmár og 182,3 Debrecen blev præget²⁸. Sådanne iagttagelser har ikke kun betydning for vores kendskab til brakteatfremstillingen; de får også betydning for den kronologiske undersøgelse (se afsnit 3.8). Men først og fremmest er de eksempler på brakteatmagernes ikonografiske arbejde med motiverne, og de kan i sidste ende vidne om religiøse overvejelser.

En tidligere bebudet undersøgelse²⁹ der kunne have belyst problemerne omkring matricernes materiale og fremstillingen af dem, lod sig desværre ikke virkeliggøre. Her var det også planen at undersøge Birgit Arrhenius' forslag om at nogle brakteater blev præget på matricer af ler som kopier af allerede eksisterende brakteater³⁰.

Generelt mener jeg ikke at Arrhenius' teori er holdbar, men der er enkelte tilfælde som fortjener en nærmere granskning. Det gælder især IK 178,3 Lilla Vede-C (fig. 15), der kunne se ud til at være præget med en delvis mislykket afstøbning af IK 178,1 Sojs-C/Bringsarve (fig. 27,9), 178,2 Gervalds-C (fig. 14) eller en ukendt brakteat fra samme stempel som matrice³¹. I de øvre dele af motivet viser både menneskehovederne og dyrenes hoveder grundlæggende de samme proportioner og detaljer – selv den svage ovale indramning af menneskeøjene på forlæggene kan anes på Lilla Vede-brakteaten. Dyrets øverste forben er stort set ens på Lilla Vede og forlæggene; men det nedre forben samt bagbenene, halen og fuglen under dyret virker som diletantiske nytegninger af det oprindelige motiv, og generelt er både konturlinierne og store dele af relieffet og baggrundsfladen på Lilla Vede påfaldende kornede og 'grumsede'. Det er absolut værd at undersøge om vi her ser resultatet af en kopiering, hvor en afstøbning med voks eller ler var delvis mislykket, således at

væsentlige dele af motivet måtte retoucheres kraftigt i matrice eller for-model.

Uanset hvilket materiale matricerne har været lavet af, må det stå fast at brakteaternes motiver blev skabt i negativt relief, altså i selve matricen eller i en for-model med samme relief som den. Det fremgår klart af brakteaternes jævne grundflade der svarer til den glatte, jomfruelige flade som brakteatmageren gravede, skar eller på anden måde udformede motivet i. Både skitseagtige linier og eventuelle 'smuttere' hvor værktøjet er gået for langt, ses på brakteaterne som opstående linier ligesom de bevidst tegnede konturer³² (fig. 16, 18). På D-brakteaterne viser en nøje betragtning af de steder hvor karvsnitrelieffets enkelte dele mødes eller krydser hinanden, at de må have været nærmest umulige at udforme i deres nuværende relief, mens de pågældende flader og kurver opstår helt naturligt i negativ udførelse, altså i matrice-versionen³³ (fig. 17).

Den ydre afgrænsning af billedfladen kunne foretages ved hjælp af en passer. På mange brakteater findes der en knop midt i billedfeltet (fig. 82). Den vil jeg tolke som aftryk af den grube det faststående passerben efterlod i matricen, og i sjældne tilfælde ser man også aftrykket af den cirkelfure det andet passerben trak³⁴ (fig. 18, 19).

Selve motivet kan indledningsvis være blevet skitseret i arbejdsfladen med en nål eller en ridsestift, sådan som det ses på nogle brakteater³⁵ (fig. 16, 18). Den endelige udformning må være foretaget med gravstikker (stikler) af forskellig form med lige, runde eller V-formede ægge. Desuden kan man på en del brakteater se cirkler, buer eller andre små figurer der gentages så identisk, at de må være stemplet i matricen eller i en for-model med en mønsterpunsel³⁶. Cirkler med et indre punkt (fig. 19) kan eventuelt være boret³⁷. I nogle tilfælde kan man se at det bearbejdede materiale har kunnet give efter, så en allerede graveret linie fik en bølget kontur når en ledsagende perlerække blev tilføjet, eller så (for-)matricens materiale blev skubbet op omkring et punselaftryk³⁸.

28 Mackeprang 1952 s. 101 med pl. 3:12-13 og 10:18-19; Axboe 1982 s. 5f., 2004,1 s. 12f. Da jeg undersøgte Debrecen-brakteaten 2.9.1985, kunne jeg konstatere at det andet hagekors også findes på den, vs. Axboe 1979 s. 200.

29 Axboe 1988.

30 Arrhenius 1975 s. 102-107; Bohlin 1981 s. 8-12; Axboe – Arrhenius 1982; Axboe 2004,1 s. 8ff.

31 Bohlin 1982 s. 50ff.; Axboe 2004,1 s. 9f.

32 Axboe 1982 s. 12f. fig. 12, 2004,1 s. 5 Abb. 5.

33 Jf. Axboe 1984.

34 Axboe 1979 s. 198f.; Bohlin 1981 s. 13f.; Axboe 1982 s. 16 fig. 17, 2004,1 s. 6; Axboe – Arrhenius 1982 s. 304, 311, 316.

35 Axboe 1979 s. 198, 1982 s. 12f., 2004,1 s. 5.

36 Axboe 1982 s. 13ff., 57f., 2004,1 s. 6; jf. Benner Larsen 1984 s. 170ff.

37 Jf. Lønborg 1998 s. 34f. fig. 23-24.

38 Bohlin 1981 s. 19-25; Axboe 1982 s. 13f. fig. 14; jf. Benner Larsen 1984 fig. 2C.

Fig. 20. Ufærdig brakteat fra Sylten, Bornholm (IK 570), 3:1. Foto M. Axboe.

Fig. 20. *Unfinished bracteate from Sylten, Bornholm (IK 570), 3:1. Photo M. Axboe.*

Disse iagttagelser viser alle at motivet grundlæggende blev udformet i negativt relief. Kun i ganske få tilfælde har man kunnet pege på detaljer som synes korrigeret i positivt relief, og som vel at mærke ikke er skabt ved bearbejdning af den færdige brakteat, men i en tidligere fase af matricefremstillingen³⁹. Hvis det holder stik, vil det forudsætte en arbejdsgang hvor hovedparten af motivet blev udarbejdet i en negativ for-model, hvorefter det kunne kontrolleres og evt. korrigeres i et positivt aftryk som derefter tjente som støbeform for den endelige bronzematrice.

2.3 Prægningen

Før prægningen kunne finde sted, skulle der udhamres et stykke guldblik af passende størrelse og tykkelse⁴⁰. Guld bliver sprødt ved hamring, så man har måttet udgløde blikket med mellemrum for at gøre det formbart igen⁴¹. Eventuelle spor fra udhamringen må søges i de uornamenterede dele af brakteaternes

randzoner; i selve billedfeltet vil de være udslettet ved den efterfølgende prægning.

Før prægningen må guldblikket være blevet udglødet endnu en gang. Derefter blev det lagt oven på matricen⁴², og oven på det igen et eftergivende materiale som kunne presse guldblikket ind i reliefets fordybninger⁴³. På bagsiden af en del brakteater er der tydelige aftryk af vævet tekstil netop i det område som billedfeltet dækker, og kun dér⁴⁴. Andre brakteater har en helt glat bagside, og her har man antagelig brugt et andet drivmateriale, måske beg eller læder. Der er tydelige geografiske forskelle i brugen af drivmaterialer, se afsnit 5.4.

I nogle tilfælde kan man se at prægningen er sket med flere hammerslag, idet guldblikket har flyttet sig mellem slagene så der er opstået en dobbeltprægning⁴⁵ (fig. 8). Det må have forøget risikoen for dobbeltprægning hvis det i løbet af prægningen blev nødvendigt at udgløde guldmetallet og derefter lægge det tilbage på matricen.

39 Bolin 1981 s. 25-30; Axboe – Arrhenius 1982 s. 314f. med Abb. 105-106 (=Bohlin fig. 38 og 40).

40 Coatsworth – Pinder 2002 s. 86f.; Axboe 2004,1 s. 13f.

41 Wolters 1998 s. 376; jfr. Theophilus III,74.

42 Mackeprang 1952 s. 96-101.

43 Wolters 1998 s. 378; Axboe 2004,1 s. 15f.

44 Bohlin 1981 s. 37-40; Axboe 1982 s. 23-27 fig. 26-28; Axboe – Arrhenius 1982 s. 310f. (med uholdbar tolkning), 317 fig. 107.

45 Axboe 1979 s. 200; Bohlin 1982 s. 41-44; Axboe – Arrhenius 1982 s. 318 fig. 84, 109.

Det er så heldigt at vi har en brakteat bevaret, der kun nåede til dette stadium i fremstillingsprocessen (fig. 20). Det er IK 570 Sylten-C fra en af 'satellitbopladerne' til Sorte Muld-centret på Bornholm⁴⁶. Her var prægningen åbenbart så mislykket – brakteaten er dobbeltpræget, og relieffet er ikke presset ordentligt op – at den blev bukket sammen til senere omsmelting.

Ved andre mislykkede prægninger har man smiddgjort guldblikket igen ved udglødning, vendt det om og gjort et nyt forsøg på den anden side. Hvis relieffet ikke var blevet højt nok ved selve prægningen, kunne man også forbedre det med punsling fra bagsiden mens brakteaten endnu lå i matricen⁴⁷. Tilsvarende blev karvsnitrelieffet på mange D-brakteater gået efter på bagsiden med en spids genstand, hvad der i nogle tilfælde har ført til små ændringer af motivet⁴⁸.

Det kunne ske at guldsrevene ved prægningen og måtte repareres med små påloddede lapper eller ved lodning alene. I næsten alle tilfælde findes reparationerne på bagsiden, og især ved brakteater med højt karvsnit må man gå ud fra at lapperne blev formet, og måske også påsat, mens brakteaten lå i matricen, så de fik det rigtige relief⁴⁹.

Sylten-brakteatens uregelmæssige form (fig. 20) viser at randen på guldsreven først blev skåret eller klippet til efter prægningen. På nogle brakteater har man sikkert blot fulgt aftrykket af matricens rand, mens man på andre har brugt en passer. Det gav et stikmærke i guldet som findes på næsten halvdelen af alle brakteater (fig. 14-15, 19, 82), mens der kun i enkelte tilfælde er rester af passersporet langs pladens rand. Hvis der i forvejen var en knop midt på brakteaten som aftryk af passer-mærket i matricen, var det naturligt at placere passerens faststående ben her (fig. 82). Passeren blev undertiden også brugt til at lave hjælpelinier for punslede borter på store brakteater, f.eks. på IK 178,3 Lilla Vede (fig. 15) der har en stor grube efter det centrale passerben i mands-hovedets hage og koncentriske linier som basis for borternes indpunslede halvcirkler⁵⁰.

Efter prægningen har man i sjældne tilfælde tilføjet detaljer ved punsling, oftest fra forsiden⁵¹.

2.4 Bortzoner

På mange brakteater blev det prægede billedfelt suppleret med en eller flere punslede bortzoner⁵². Her aner man hvor stor en variationsrigdom der kan have været i den enkelte guldsmeds værktøjssæt. Det ses både på den enkelte brakteat og i det faktum at man kun i ganske få tilfælde finder aftryk af samme punsel på brakteater af forskelligt præg⁵³. Desuden er der regionale forskelle i udformningen af borterne, se afsnit 5.5 og mere udførligt Axboe 1982 s. 40-55.

Der er bevaret punsler både af jern og af bronze⁵⁴, men spidsen er normalt så korroderet at man ikke kan se hvilket aftryk punslen skulle give. Simple former som punkter eller cirkler har uden problemer kunnet laves i punsler af jern eller stål, sådan som Theophilus beskriver⁵⁵, mens de mest komplicerede motiver med mennesker eller dyr snarere har været støbt eller graveret i bronze⁵⁶. Mens aftryk af punsler med geometriske motiver også kendes på andre genstande, er punslerne med dyre- og menneskefremstillinger unikke for brakteaterne – i et enkelt tilfælde har man tilsyneladende præget en lille 'brakteat' ved brug af sådan en punsel, se afsnit 8.2 med fig. 81. Man må tro at disse punsler blev fremstillet specielt til brug for udsmykningen af de pågældende brakteater, og at deres motiv derfor kan have en indholdsmæssig sammenhæng med brakteatens centralmotiv⁵⁷.

2.5 Randtråd, øsken og yderligere udsmykning

Randtråden består oftest af en perlet guldråd, men glatte eller vredne former kendes også, og randen kan bestå af flere sammensnoede tråde. Randtråden blev loddet fast på guldskevns udvendige kant eller på forsiden af pladen, og dens frie ender blev derefter skjult af øsknen. Både glatte og perlede tråde blev brugt på mange andre smykker end brakteater,

46 Hauck – Axboe 1990 s. 71-95.

47 v. Padberg 1980; Axboe – Arrhenius 1982 s. 318 fig. 108, 110; Axboe 1982 s. 7f. fig. 8, 2004,1 Abb. 11.

48 Axboe 1982 s. 6f. fig. 1-7.

49 Axboe 1982 s. 27-29 fig. 31-33, s. 59f.; Lamm *et al.* 2000 s. 13.

50 Axboe – Arrhenius 1982 s. 311 (med anden tolkning af passer-mærket i den centrale knop), 316; Axboe 1982 s. 15f., 2004,1 s. 18f. Abb. 7-8.

51 Bohlin 1981 s. 47f.; Axboe 1982 s. 9f. fig. 9-11.

52 Jfr. Gebühr *et al.* 1992 s. 85ff

53 Moberg 1953 s. 121f.; Bohlin 1981 s. 99, 132ff.; Axboe 1982 s. 52-55.

54 F.eks. Koch 1984 (jern); Gustavs 1994 fig. 6 (bronze).

55 Theophilus III,13 og mere udførligt III,73 om fremstilling af en cirkelpunsel.

56 Bohlin 1981 s. 136; Axboe 2004,1 s. 20.

57 Eksempler på sådanne tolkningsforsøg kan bl.a. findes Beck – Hauck 2002 s. 65-68; Hauck 2002 s. 85f.

og fremstillingen af dem skal ikke diskuteres her⁵⁸. På brakteaterne er der tydelige regionale forskelle i randenes udformning, se afsnit 5.6.

Øsknerne er lavet af — ofte ret kraftige — ribbede bånd hvis profilering må være dannet ved hamring på en ambolt med tilsvarende furer⁵⁹ eller ved trækning med eller gennem et profileret skrabejern⁶⁰. På de allerfleste brakteater er øsknebåndets endeflader loddet fast til brakteatpladen så lodningen ikke ses. Undertiden er øsknen dog forlænget på brakteatens for- eller bagside, eller der kan være fastloddet en forstærkning ved øsknen på bagsiden af brakteatpladen⁶¹. Øsknen kan være udsmykket, f.eks. ved punsling eller med pålagte tråde ved enderne, og særligt pragtfulde eksemplarer kan have store vulster og filigranudsmykning som bringer guldhalskraver og andre pragtringe i erindring⁶². Der kan også være udsmykning under øsknerne i form af påloddede guldperler og filigrantråde eller store ornamentale øskenfæster, indrammet med guldlister og fyldt med guldperler, filigran og eventuelt små masker⁶³.

58 Se Wolters 1998 s. 373f., 378f.; Coatsworth — Pinder 2002 s. 91-94, 125-128; Armbruster 2002 s. 163-172 og Axboe 2004,1 s. 21 m. henvisn.

59 Bohlin 1981 s. 78ff.

60 Coatsworth — Pinder 2002 s. 118-125.

61 Axboe 1982 s. 28f. fig. 33-35, 2004,1 s. 24.

62 Axboe 1982 fig. 39; Gebühr *et al.* 1992 s. 94f.

63 Gebühr *et al.* 1992 s. 93-96; Axboe 2004,1 s. 24-26.

3 Relativ kronologi

3.1 Arbejdsmetode

Ved en undersøgelse af brakteaternes tidsstilling må man, med Egil Bakkas ord, skelne mellem deres *indre* og *ydre* kronologi¹. Man må altså først opbygge en relativ kronologi og fastlægge brakteaternes udvikling, og derefter relatere dem til periodens øvrige oldsagsmateriale for at nå frem til en absolut datering. I denne proces må man også skelne mellem *fremstillings-datering* og *nedlæggelses-datering*². En typologisk undersøgelse som den nedenfor fremlagte er grundlæggende en fremstillingskronologi – selv om det er en sandhed med modifikationer, hvilket netop viser sig når man arbejder med brakteaterne. Ved den absolutte datering, hvor man også må inddrage kombinationer med andre genstandstyper i grav- og depotfund, er det i høj grad deponeringen af de samlede fund der dateres, og man må være opmærksom på de forskellige genstandes egenalder ved nedlæggelsen. Her er der risiko for at importsager og arvestykker kan forrykke billedet.

Som arbejdsredskaber til at udarbejde en indre kronologi for brakteaterne, baseret på den typologiske udvikling af deres motivedetaljer, har jeg brugt korrespondensanalyse og computerskabte kombinationsdiagrammer i stadigt sammenspil: Kombinationsdiagrammerne til at finde frem til præg eller detaljer der faldt udenfor den almindelige seriationsudvikling og derfor burde undersøges nøjere og eventuelt omdefineres eller omklassificeres; korrespondensanalysen til at se om ændringerne faktisk førte til en forbedring af seriationen³. Den endelige opdeling af materialet i grupper er sket på grundlag af kombinationsdiagrammerne; med det meget

varierede materiale kunne grupperne ikke ses i korrespondensanalyse-diagrammerne⁴.

3.2 Arbejdsmateriale: De store mandshoveder

Brakteaternes motiver omfatter både mennesker og dyr, og det ville naturligvis have været det bedste at behandle både dyre- og menneskedetaljer for at få den bredest mulige basis for undersøgelsen. Den store variationsrigdom der er karakteristisk for brakteaterne, gjorde det imidlertid nødvendigt at indsnævre undersøgelsen. I en totalundersøgelse ville man skulle sammenligne A-brakteater som viser et menneskehoved og i nogle tilfælde også dyr eller fugle, med B-brakteater med en eller flere hele menneskeskikkelser og eventuelt dyr/fugle som bificurer, C-brakteater med et mandshoved og et dyr samt eventuelle bificurer, og D- og F-brakteater med 1-2 stiliserede dyr og måske enkelte menneskedetaljer. I stedet har jeg valgt kun at behandle detaljerne fra de store mandshoveder. Herved kunne jeg medtage de fleste A-, B- og C-brakteater. Nogle præg måtte dog udgå fordi deres hoveder var for små eller for fattige på detaljer. Det gælder blandt andet B-brakteaterne med 3 figurer, de såkaldte Drei-Götter-Brakteaten; se nærmere Axboe 2004,1 s. 58f., 277-280. I første omgang medtog jeg også medaillon-eftertiligningernes hoveder, men de blev taget ud af seriationen igen; se nedenfor afsnit 6.3, Axboe 2001,3 og 2004,1 s. 59-62, 264-266.

Undersøgelsen omfatter følgende dele af de store mandshoveder:

Frisuren, hvor både *formen*, *udfyldningen* og den eventuelle *indramning* af frisuren er registreret.

Øjets form.

Øjets indramning.

Øret.

Attributter som *diadem*, *pandjuvel*, *fugle- eller dyrehoved i panden* eller *i nakken*, samt *'åndepust'*.

Hovedets *relief* og dets eventuelle *kontur*.

1 Bakka 1973 s. 54.

2 Steuer 1998.

3 Axboe 1993,1 s. 334, 2004,1 s. 43-48. De benyttede programmer var 'The Bonn Seriation and Archaeological Statistics Package' ver. 3.2 og 4.1 (Herzog – Scollar 1987) og en tilpasset version af Richard Wrights korrespondensanalyseprogram (Wright 1985). Jeg takker Peter Scott Bentsen, Torsten Madsen, Karen Høilund Nielsen og Irwin Scollar for hjælp og vejledning.

4 Axboe 2004,1 s. 111-113, 149.

Kapitel 11 rummer definitioner og typeeksempler for de typer der blev opstillet for de enkelte motivdeles vedkommende. Diskussion af grænse- og tvivls-tilfælde kan findes Axboe 2004,1 s. 63-109.

Visse detalje-typer udgik i løbet af arbejdet med seriationerne. Det gælder simple, stærkt stiliserede typer som punktformede eller massive ovale øjne (fig. 125-126, 131-132) eller frisuren 'vulst med karsehår' (fig. 101-102) der optrådte gennem hele seriationen. Nogle uhomogene, vanskeligt afgrænselige typer udgik også, eksempelvis pandejuveler placeret frit foran panden (der ofte også kan tolkes som bitegn), og de skråstreger under nakkehåret på stærkt stiliserede præg (fig. 208-210) der kan være de sidste rester af diademets nakkeband, men som også kan ses som en del af frisuren. De udgåede detaljer og deres forekomst er opregnet Axboe 2004,1 s. 281.

Den samlede database over de store mandshoveder omfattede herefter 342 præg med i alt 2445 forekomster af de 51 behandlede detalje-typer. Registreringen af de enkelte præg fremgår af kombinationsdiagrammet Axboe 2004,1 Taf. D.

3.3 Variationsrigdommens problem

Brakteaterne udmærker sig ikke blot ved en stor detaljerigdom, men også ved en stor variation i antallet af detaljer på det enkelte præg. Jeg har stræbt efter at medtage flest mulige præg og detaljer, selv om det er gået ud over seriationens formelle kvalitet. I undersøgelsen indgår præg med fra 2 til 11 registrerede detaljer. Man kan sætte spørgsmålstegn ved værdien af at medtage enheder med meget få variable i en seriation. De kan næppe forstyrre rækkefølgen i seriationen, men det siger sig selv at placeringen af enheder med få variable sker på et svagt grundlag.

Tilsvarende omfatter min undersøgelse detaljer der er registreret på fra 2 til 273 præg. De sjældne detaljer kan heller ikke have nogen større indflydelse på de pågældende prægs placering i seriationen, den bestemmes af prægets øvrige detaljer; men disse detaljer er dog en del af brakteaternes stilistiske udvikling. Motivdetaljer som optræder med uændret hyppighed gennem hele seriationen, er slettet fordi de er uden kronologisk betydning. Derimod har jeg bibeholdt andre længelevende detaljer der ganske vist forekommer gennem store dele af seriationen, men som mangler i den første eller sidste del eller bliver tydeligt hyppigere/sjældnere undervejs. Derved er de med til at karakterisere brakteaternes udvikling.

Den store variation i antallet af registreringer for hvert præg, hhv. hver detalje, påvirker tydeligt ud-

sendet af korrespondensanalyserne. Hvis et præg kun har få detaljer, men disse detaljer hver for sig er registreret på adskillige andre brakteater, kunne man vente at præget i korrespondensanalyse-diagrammet ville blive placeret i tyngdepunktet mellem de relevante detaljer. Det sker imidlertid ikke; det bliver ligesom 'blæst' væk fra diagrammets 0/0-punkt og kan komme til at 'svæve' over kurven, hvilket også kan demonstreres eksperimentelt⁵. Det samme sker med sjældne detaljer der optræder på meget detaljerede præg.

3.4 Lokal eller regional seriation?

Brakteaterne er fundet over så stort et område (fig. 1) at man kan forvente at finde lokale særudviklinger. Det ville derfor være den bedste fremgangsmåde at etablere selvstændige faseopdelinger for forskellige dele af området, for så derefter at forbinde dem til et overregionalt kronologisystem⁶.

Det lykkedes imidlertid kun i begrænset omfang at etablere lokale seriationer for brakteaterne. Det sydsandinaviske område og det nuværende Norge lod sig behandle hver for sig, mens det mislykkedes for andre områder: Hverken de vestsvenske brakteater eller fundene fra de svenske Østersøer gav noget der kunne minde om en parabel i korrespondensanalyserne, trods forsøg med forskellig angrebsvinkel. Det sydsandinaviske materiale kunne ganske vist indsnævreres yderligere, men kun til en vis grad: En seriation af fundene fra det nuværende Danmark resulterede i en slankere version af kurven for Sydsandinavien, mens det ikke lod sig gøre at nå en acceptabel kurve ved at bearbejde brakteaterne fra Skåne, Halland og Blekinge, hverken alene eller sammen med de sjællandske fund.

Der kan ikke ligge statistiske årsager bag disse problemer; de mislykkede forsøg byggede på 18-66 præg og 20-33 variable, altså databaser af en størrelse som i andre tilfælde har kunnet behandles med godt udbytte⁷. Man må snarere formode at de regionale fundmaterialer ikke har været kronologisk repræsentative; at de med deres relativt ringe størrelse er blevet for stærkt påvirket af lokale svingninger i deponerings- og genfindingsmønstret.

5 Høilund Nielsen 1991; Axboe 1993,1, 2004,1 s. 44f. med fig. 5.

6 Jfr. Høilund Nielsen 1989, 1990 fig. 12-14.

7 Se f.eks. Høilund Nielsen o.c.

Jeg har derfor valgt at tage det samlede brakteatmateriale som udgangspunkt for den kronologiske undersøgelse og først derefter se på de seriationer for Sydskandinavien og Norge der trods alt kunne gennemføres. Det indbyrdes forhold mellem seriationerne behandles i afsnit 3.11.

Udvalget af præg og detaljer er grundlæggende det samme i seriationen af det samlede materiale og i de to lokale seriationer. Dog viste det sig at øje-typen 'Rundt øje med pupil' (fig. 128-130), der udgik af den samlede seriation, fordi den kun optrådte i begyndelsen og slutningen og derved forstyrrede korrespondensanalysen, blev placeret tidligt i Sydskandinavien, men sent i Norge. Her ser der altså ud til at være tale om lokale særudviklinger, og denne type er derfor med i de to lokale seriationer.

3.5 Om begrebet 'grupper'

Når man etablerer et arkæologisk kronologisystem, vil man almindeligvis søge at definere 'faser' eller 'perioder' der afløser hinanden, og som hver for sig kan karakteriseres ved en række 'ledeformer'. En sådan opdeling er nødvendig for at få et brugbart arbejdsredskab; men det må ikke glemmes at der er tale om en konstruktion som vi lægger ned over fortiden, ikke om en afspejling af en fortidig virkelighed⁸. Og faktisk sigter de seriationsmetoder jeg har brugt, også mere på at ordne fundmaterialet i en udvikling med jævne ændringer end på at opstille klart afgrænsede perioder. Usikkerheden i en faseopdeling kan for brakteaternes vedkommende illustreres af de tilfælde hvor forskellige præg kan knyttes sammen ved hjælp af identiske bortpunslers eller andre karakteristika⁹; herom mere i afsnit 3.8.

Selv om mine seriationer mangler skarpe indsnit, kan man alligevel erkende en kronologisk udvikling for brakteaterne. I kombinationsdiagrammerne er der visse zoner, hvor en række motivdetaljer ophører eller bliver tydeligt sjældnere, mens andre kommer til eller bliver hyppigere. På grundlag af disse ændringer har jeg delt hvert diagram i et antal 'grupper'. Jeg har valgt denne betegnelse for ikke at give et alt for bastant indtryk af kronologiske enheder. Grupperne afspejler utvivlsomt en kronologisk udvikling, men grundlæggende er der tale om typologisk begrundede stilistiske grupperinger med jævne overgange.

Gruppeopdelingen tjener først og fremmest til at give en generel beskrivelse af brakteaternes stilisti-

ske udvikling. Det er vanskeligere at give konkrete dateringer af enkelte brakteater. Det skyldes at der ikke er særlig mange motivdetaljer, der kun optræder i en enkelt gruppe og dermed kan betegnes som ledeformer, og desuden optræder disse typer ikke på særlig mange præg. Grupperne må derfor i høj grad karakteriseres ved de optrædende motivdetaljers større eller mindre hyppighed og for de ældste og yngste gruppers vedkommende ved fraværet af ellers længelevende detaljer.

I praksis har jeg trukket grænserne mellem grupperne i de zoner hvor der sker større forandringer i motivdetaljernes hyppighed. Det er her der sker ændringer, men den præcise placering af skillelinien er arbitrær og skal tages med et gran salt. Kun for den sidste gruppes vedkommende var der i alle kombinationsdiagrammerne så tydeligt tale om en udskiftning af karakteriserende former at det forekom rimeligt at henføre prægene i overgangsområdet til den ene eller den anden gruppe. Her har jeg derfor ikke trukket en lodret skillelinie gennem diagrammet, men ladet grupperne overlapse hinanden i en overgangszone.

3.6 Kort oversigt over den stilistiske udvikling i Gruppe H1-H4

Korrespondensanalysen af de store mandshoveder ses i fig. 21-23, der viser henholdsvis præg og detaljer sammen, præg alene og detaljer alene; i alle tre tilfælde er det analysens to første akser der vises. For prægene anvendes deres IK-nummer som signatur, for motivdetaljerne de forkortelser der er anført i forbindelse med definitionerne i kapitel 11. Det gælder generelt for mine diagrammer at hvor to eller flere variable er placeret så tæt på hinanden at deres signaturer helt eller delvis ville dække over hinanden, er kun en af dem udskrevet; lister over de manglende kan findes Axboe 2004,1 s. 310-317.

Fig. 24 viser en forenklet version af kombinationsdiagrammet; det detaljerede diagram findes Axboe o.c. Taf. D.

Korrespondensanalyse-diagrammerne er tydeligt påvirket af den store datamængde med stærkt varierende antal forekomster per variabel og med stor geografisk spredning. I alle tre diagrammer ligger en stor del af signaturerne i den mellemste del af kurven. I analysen af prægene (fig. 22) er begge kurvens 'arme' nogenlunde jævnt belagt, mens diagrammet med motivdetaljerne (fig. 23) er mere påvirket af problemet med de 'lette' variable der dels placeres over kurven, dels i spidsen af dens tidlige, venstre arm.

8 Se f.eks. Steuer 1998.

9 Axboe 1993,1, 2004,1 s. 149-157.

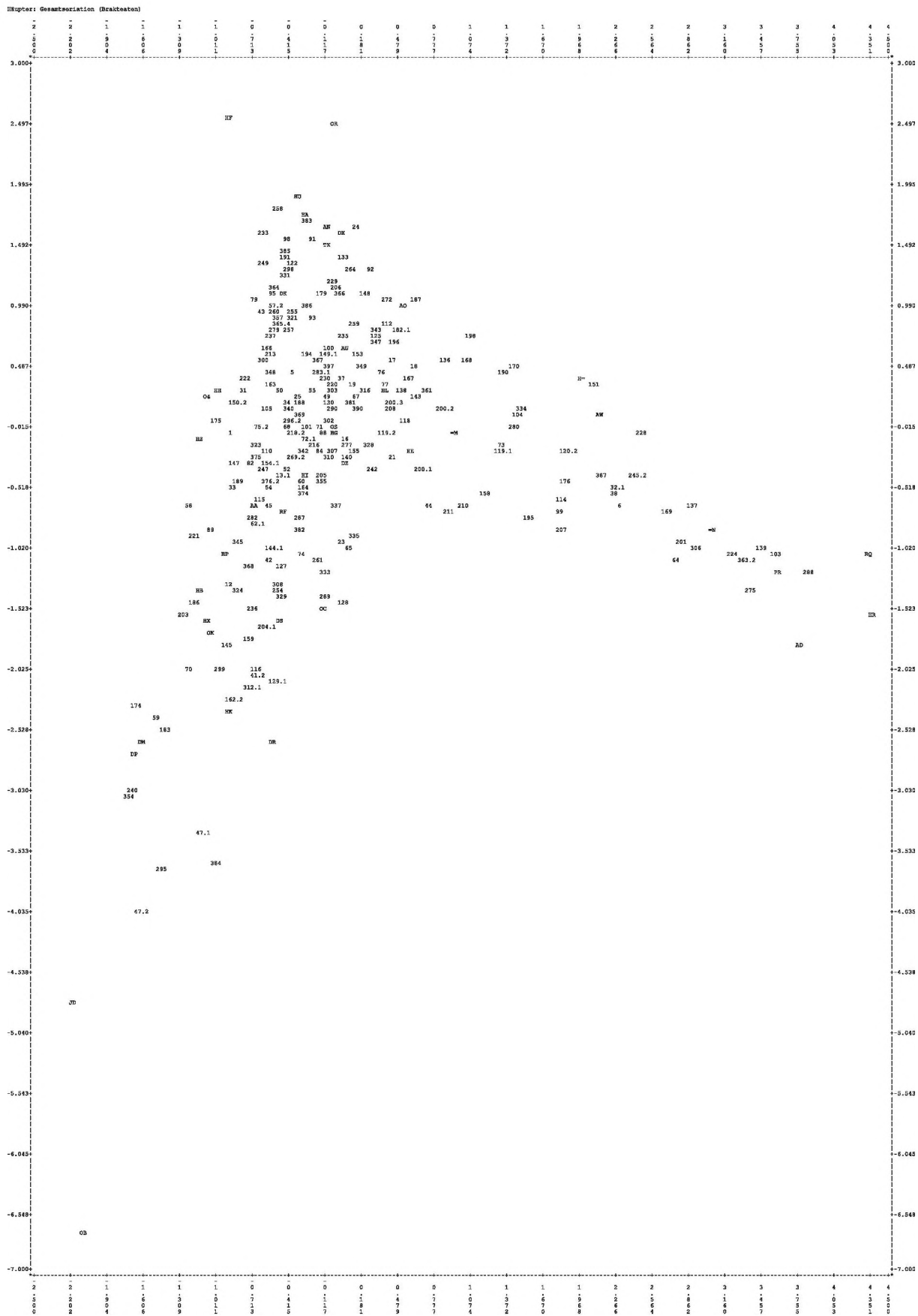

Fig. 21. Korrespondensanalyse af samtlige store mandshoveder: Præg og detaljer sammen, 1. + 2. akse.

Fig. 21. Correspondence analysis of all large male heads: stamps and details together, 1st and 2nd axis.

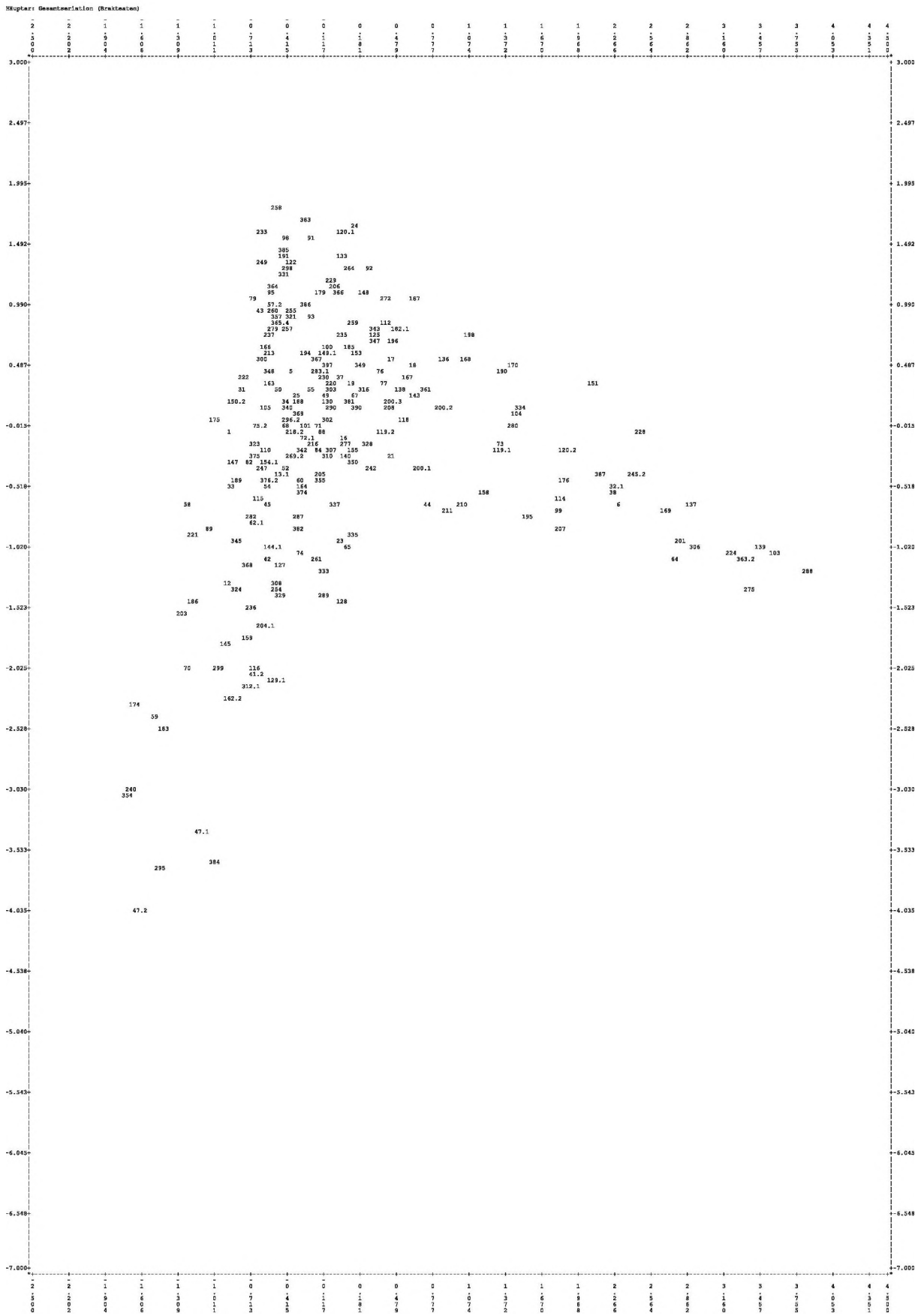

Fig. 22. Korrespondensanalyse af samtlige store mandshoveder: Præg alene, 1. + 2. akse.

Fig. 22. Correspondence analysis of all large male heads: stamps alone, 1st and 2nd axis.

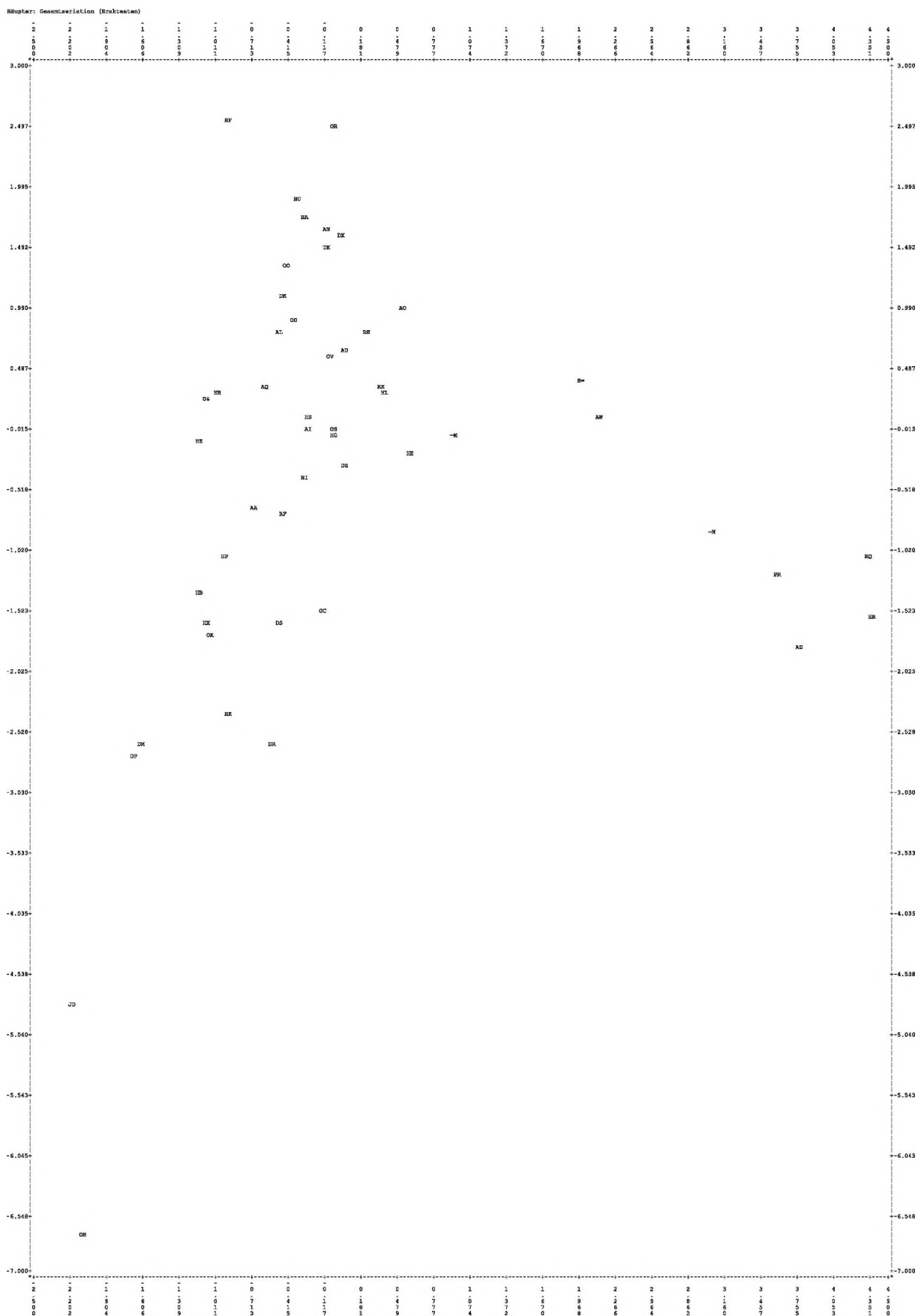

Fig. 23. Korrespondensanalyse af samtlige store mandshoveder: Detaljer alene, 1. + 2. akse. Forkortelser: Se afsnit 11.

Fig. 23. Correspondence analysis of all large male heads: details alone, 1st + 2nd axis. Abbreviations: see Section 11.

Spidsen af den sene arm i fig. 23 består derimod af en reel gruppe motivedetaljer som er skilt fra de øvrige signaturer med et åbent område. Det er detaljerne åndepust fra næsen (=N), fuglehoved i panden (PR), trekantet øje (AD), karvsnit-relief (RQ) og reliefudfyldning af frisuren (HR) der hver er registreret på 19-26 præg, og som også udgør en tydelig gruppe i kombinationsdiagrammet.

Den samlede seriation af de store mandshoveder blev delt i grupperne H1-H4. Grupperne er markeret på fig. 24, og fig. 25-28 viser prøver på præg fra de enkelte grupper, udvalgt så de illustrerer udvikling og variationsbredde i de pågældende grupper, og placeret i seriationsrækkefølge.

Det er et generelt træk at lavt relief er fremherskende i den første halvdel af udviklingen. Højt relief bliver dog efterhånden mere almindeligt og kommer til at dominere i løbet af Gruppe H3, i Gruppe H4 kraftigt suppleret af karvsnitrelief¹⁰.

I Gruppe H1¹¹ (fig. 25) står brakteaterne i mange henseender nær de romerske møntforbilleder. Alle de store mandshoveder har lavt relief og en temmelig naturalistisk, kalotformet frisure udfyldt med hårstreger og uden tilføjelser i nakken. Diademerne er her og i Gruppe H2 gerne rigt udformet, og på flere præg i Gruppe H1 ses den kejserlige pandejuvel (fig. 25,1-2), undertiden dog kun antydning (fig. 25,4). Begge forekomster af B-formet øre ligger i Gruppe H1 (fig. 25,3).

Med Gruppe H2¹² (fig. 26) kommer der flere udformninger af frisuren som nu kan afsluttes med en krølle (fig. 26,1,4,9,12) eller med opbøjet nakkehår (fig. 26,6,7,11); begge former optræder også i de senere grupper. Det samme gælder 'åndepust'-markeringen ved hovedets mund (fig. 217-218) og fugle- eller dyrehoveder som afslutning i nakken (fig. 215-216). Karakteristisk for Gruppe H2 er til gengæld frisurer med fletning (fig. 26,5,10) eller med issens eller nakkekrøllens hår tegnet som et kurvefletningsagtigt mønster (fig. 26,1,4,8), samt præg hvor frisuren kun er indrammet med en perlerække uden ledsagende konturlinie (fig. 25,6; 26,1,4,5). Sjældnere detaljer, der også er begrænset til Gruppe H2, er kringleformede ører (fig. 172-173) og frisurer der er udfyldt eller indrammet med buer (fig. 115, 124).

I Gruppe H3¹³ (fig. 27) er de kalotformede frisurer stort set forsvundet, og diademerne er stiliserede som på fig. 27,1,6,7,9-12. Detaljer som højtsvunget

hår, der står lige op fra panden og løber helt igennem til afslutningen i nakken (fig. 27,6,8), øjenindramning med punkter under øjet (fig. 27,10-11) eller med næse og øjenbryn tegnet som én sammenhængende bue (fig. 27,12), og små trekantede ører (fig. 177) er begrænset til denne gruppe.

I Gruppe H4¹⁴ (fig. 28) er karvsnitrelief almindeligt, og det kan også optræde som udfyldning af frisuren i stedet for hår (fig. 28,2,5,6). Også hår der begynder vandret over panden (fig. 28,4), og trekantede øjne (fig. 28,4-6) er med til at karakterisere denne gruppe. Egentlige diademer findes ikke mere, men de har en efterklang i de streger der på flere præg forbinder mandshovedets nakkehår med dyrets ryg (fig. 28,6), og som kan forstås som en stiliseret version af diademernes nakkebånd; denne detalje er ikke med i seriationen. Frisuren kan ikke længere afsluttes bagtil med et dyre- eller fuglehoved. Til gengæld optræder attributter som et fuglehoved i panden på mandshovedet og markering af 'åndepust' ved hovedets næse hovedsagelig i gruppe H4; begge dele ses på fig. 28,6.

Som tidligere nævnt har jeg ikke trukket en egentlig grænse mellem grupperne H3 og H4 i kombinationsdiagrammet, men ladet de to grupper overlappende hinanden i en overgangszon. De første præg i denne zone er IK 92 Kitnæs-C (A 24a/1) og 349 Ström-C (M pl. 8:10), som dels er de første i en gruppe af præg med fuglehoved i panden, dels bringer det første eksempel på vandret hår, to detaljer der er med til at karakterisere Gruppe H4. Overgangszonen slutter med IK 136 Øvre Tøyen-A (M pl. 4:25) som er det sidste præg med detaljerne volutformet øre og næsebue.

Fig. 29 viser de detaljer der kun optræder i en eller to grupper, og de afløser hinanden pænt i løbet af diagrammet. Blandt typerne fra Gruppe H4 bliver vandret hår dog placeret længere mod venstre og altså tidligere end de øvrige. Det kan skyldes at det vandrette hår optræder ret jævnt fordelt gennem hele Gruppe H4, mens de andre karakteriserende typer har deres tyngdepunkt sidst i gruppen.

Detaljerne der er markeret i fig. 30, forekommer hver i mindst tre grupper. Der er stadig tale om en vis kronologisk tendens, men den er naturligt nok ikke særlig fremtrædende: Signaturerne samler sig midt i kurven nær diagrammets 0/0-punkt; på grund af deres lange levetid er de uden betydning for analysens struktur (sml. Højlund Nielsen 1995 s. 121 og 1997 s. 81). Det er imidlertid metodisk interessant at der i samme område placeres typer som kun optræ-

10 Axboe 2004,1 s. 144.

11 Axboe 2004,1 s. 122-126.

12 Axboe 2004,1 s. 126-132.

13 Axboe 2004,1 s. 130f., 132-137.

14 Axboe 2004,1 s. 138-142.

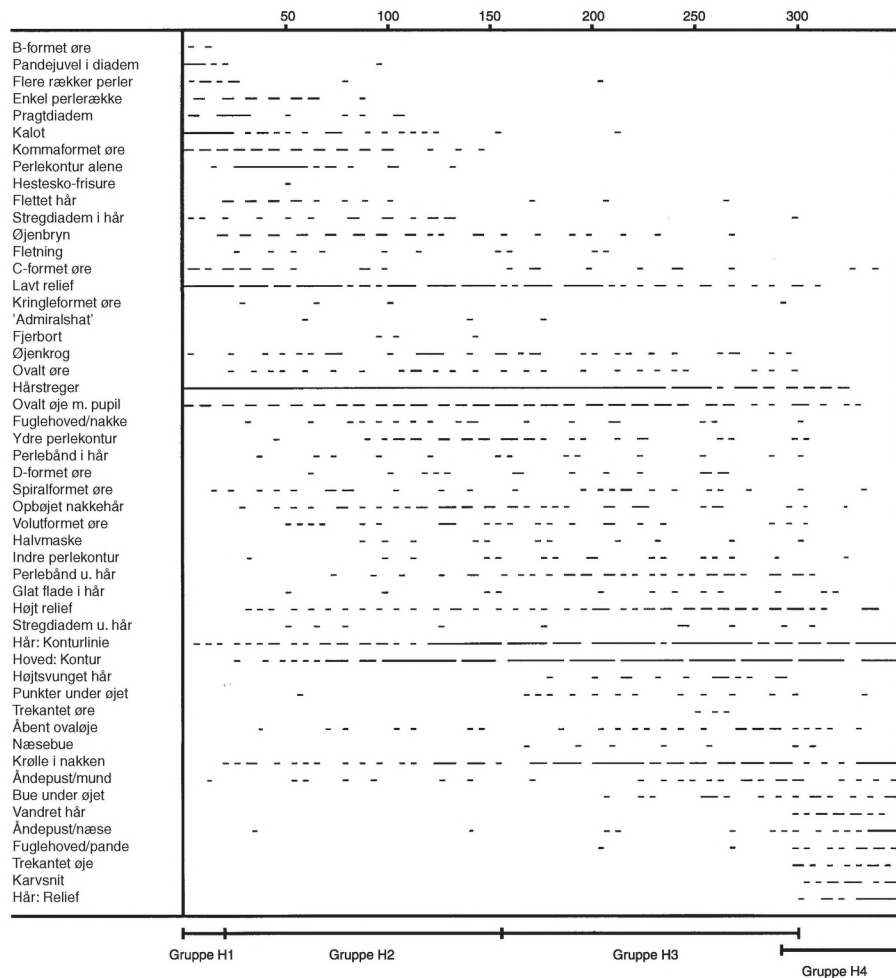

Fig. 24. Forenklet kombinationsdiagram for samtlige store mandshoveder. Tegning John Pind.

Fig. 24. Simplified combination diagram for all large male heads. For an English version, see Axboe 1999 fig. 8.2. Drawing John Pind.

der i to grupper (fig. 29). Forskellen i levetid kan kun ses i kombinationsdiagrammet, og en gruppeopdeling alene på grundlag af korrespondensanalyserne ville ikke være mulig.

Brakteaterne deles traditionelt i hovedtyperne A-, B-, C-, D- og F-brakteater. Det er en opdeling der giver en almen ide om det enkelte prægs motiv, og som via Montelius bygger på C.J. Thomsens behandling af brakteaterne¹⁵. For en ordens skyld skal det nævnes at de tre hovedtyper A, B og C, som afbilder menneskehoveder og derfor er med i min undersøgelse, er repræsenteret i alle grupperne H1-H4 (fig. 31). Ganske vist dominerer A-typen i gruppe H1, men den suppleres allerede her af B- og C-præg, og A-brakteater optræder også ret konstant gennem de to følgende grupper før først at blive sjældne i den rene gruppe H4. B-typen, der ligesom A-typen kun udgør en mindre del af brakteatmaterialet, optræder nogenlunde konstant i alle fire grupper.

15 Jürgensen Thomsen 1855 s. 279; Montelius 1869, sidste side; se nærmere Malmer 1963 s. 76-79.

3.7 Indskrifternes datering

Brakteaternes indskrifter var ikke blandt de variable der blev behandlet i den generelle seriation, men de er undersøgt separat på baggrund af den¹⁶. Eftersom seriationerne bygger på de store mandshoveder på A-C-brakteaterne, omfatter det følgende hverken F-brakteaternes indskrifter, indskrifter på brakteatfragmenter eller på brakteater der af den ene eller anden grund udgik af seriationen. Man vil derfor lede forgæves i fig. 32-34 efter indskrifter som **ssigaduR** fra IK 181 Svarteborg-M, **undR** fra 51,2 Killerup-B/51,3 Gudme II-B, **uiniR ik** fra 341 Sønder Rind-B eller **eerilaR** fra 241,1 Eskatorp-F/241,2 Väsby-F, og også efter indskrifter fundet efter 1989 som IK 577 Kingston Bagpuize-A¹⁷ med efterligninger af latinske bogstaver eller IK 578 Gadegård-C¹⁸, 585

16 Axboe 1998,1.

17 Hines 1993,2.

18 Watt 1994 s. 78f. fig. 13; AUD 1994 s. 236, 267f.

Fig. 25. Gruppe H1: Udvalgte præg i seriationsrækkefølge. 1: IK 47,2 Broholm-A, Svendborg a. 2: IK 174 Småland(?)-C 3: IK 384 Vindum Stenhuse-B, Viborg a. 4: IK 183 Tjurkö-A/Målen, Blekinge 5: IK 41,1 Darum-A, Ribe a. 6: IK 129,2 Darum-B, Ribe a. Fig. 25-28 er alle ca. 2:1.

Fig. 25. Group H1: Selected stamps in seriation order. 1: IK 47,2 Broholm-A, Svendborg a. 2: IK 174 Småland(?)-C 3: IK 384 Vindum Stenhuse-B, Viborg a. 4: IK 183 Tjurkö-A/Målen, Blekinge 5: IK 41,1 Darum-A, Ribe a. 6: IK 129,2 Darum-B, Ribe a. Figs. 25-28 are in c. 2:1.

Fig. 26. Gruppe H2: Udvalgte præg i seriationsrækkefølge. 1: IK 203 Vä-C, Skåne 2: IK 282 Hov-A, Trøndelag 3: IK 308 Nebenstedt-B, Niedersachsen 4: IK 121 Maen-C, Halland 5: IK 1 Ågedal-C, Vest-Agder 6: IK 50 Esrom Sø-C, Frederiksborg a.

Fig. 26. Group H2: Selected stamps in seriation order. 1: IK 203 Vä-C, Scania 2: IK 282 Hov-A, Trøndelag 3: IK 308 Nebenstedt-B, Lower Saxony. 4: IK 121 Maen-C, Halland. 5: IK 1 Ågedal-C, Vest Agder, 6: IK 50 Esrom Sø-C, Frederiksborg a.

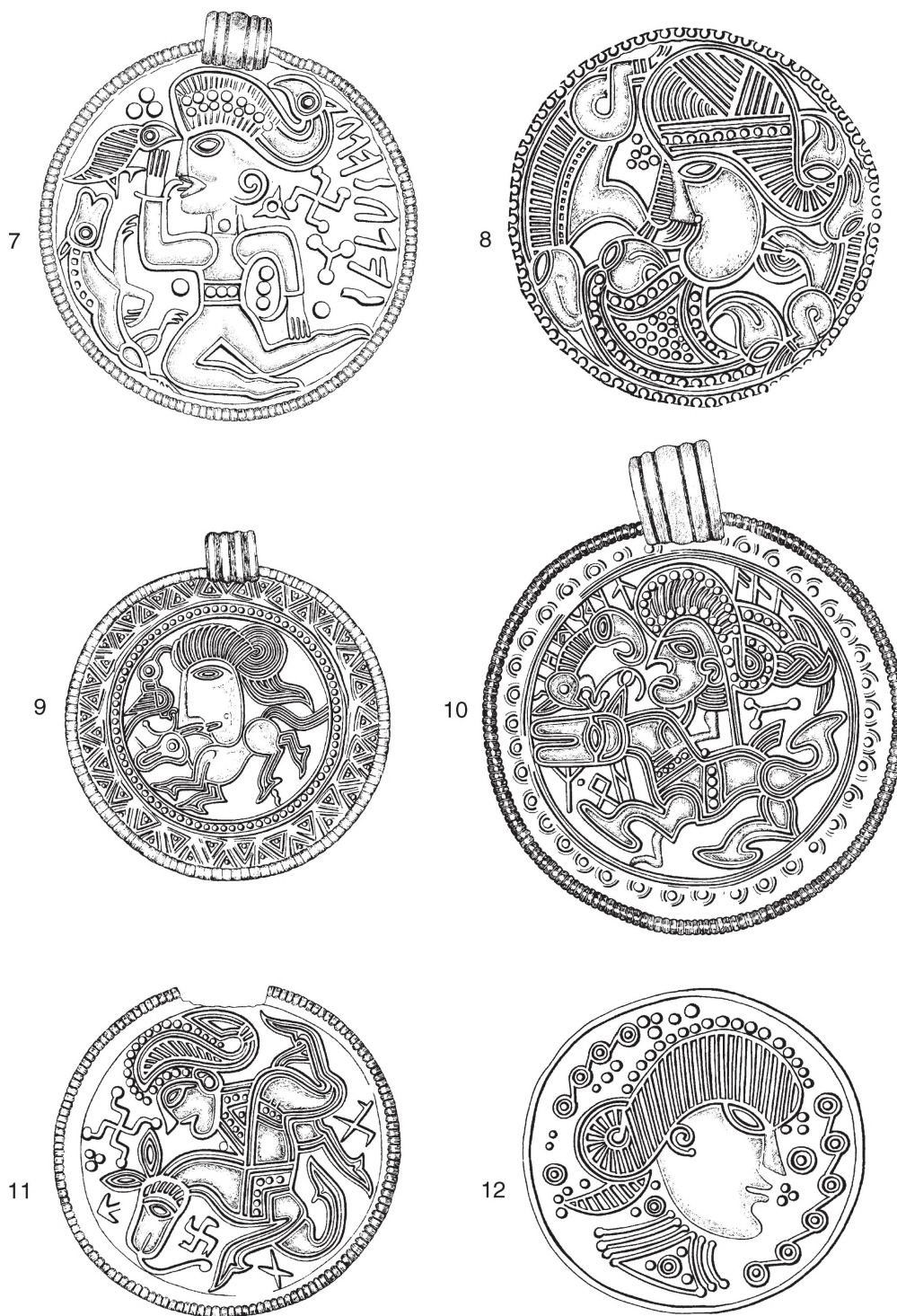

Fig. 26, forts.: 7: IK 105 Lellinge Kohave-B, Præstø a. 8: IK 279 Holmetorp-A, Öland 9: IK 81 Stejlbjerg(?) ved Hjørring-C, Hjørring a. 10: IK 300 Gummersmark-C, Præstø a. 11: IK 215 Aversi-C, Præstø a. 12: IK 273 Stejlbjerg(?) ved Hjørring-A, Hjørring a.

Fig. 26 (continued): 7: IK 105 Lellinge Kohave-B, Præstø a. 8: IK 279 Holmetorp-A, Öland. 9: IK 81 Stejlbjerg(?) near Hjørring-C, Hjørring a. 10: IK 300 Gummersmark-C, Præstø a. 11: IK 215 Aversi-C, Præstø a. 12: IK 273 Stejlbjerg(?) near Hjørring-A, Hjørring a.

Fig. 27. Gruppe H3: Udvalgte præg i seriationsrækkefølge. 1: IK 244 Fredrikstad-C, Østfold 2: IK 391 Gudme II-B, Svendborg a. 3: IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a. 4: IK 220 Böja-C, Västergötland 5: IK 96,1 Kläggeröd-C, Skåne 6: IK 19 Bakkegård-C, Bornholm.

Fig. 27. Group H3: Selected stamps in seriation order. 1: IK 244 Fredrikstad-C, Østfold. 2: IK 391 Gudme II-B, Svendborg a. 3: IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a. 4: IK 220 Böja-C, Västergötland. 5: IK 96,1 Kläggeröd-C, Scania. 6: IK 19 Bakkegård-C, Bornholm.

Fig. 27, forts.: 7: IK 185 Tjurkö-C/Målen, Blekinge 8: IK 377,1 När Vadstena-C, Östergötland 9: IK 178,1 Sojs-C/Bringsarve, Gotland 10: IK 4 Åkarp-C, Skåne 11: IK 76 Terp Hitsum-A, Friesland 12: IK 187 Tossene-A, Bohuslän (placeret i övergångszonen H3/H4).

Fig. 27 (continued): 7: IK 185 Tjurkö-C/Målen, Blekinge. 8: IK 377,1 När Vadstena-C, Östergötland. 9: IK 178,1 Sojs-C/Bringsarve, Gotland. 10: IK 4 Åkarp-C, Scania. 11: IK 76 Terp Hitsum-A, Frisia. 12: IK 187 Tossene-A, Bohuslän (placed in the transitional zone H3/H4).

Fig. 28. Gruppe H4: Udvalgte præg i seriationsrækkefølge. 1: IK 280 Holmgårds Mose-C, Viborg a. 2: IK 334 Silleby Mellangården-C, Södermanland 3: IK 176 Söderby-B, Uppland 4: IK 120,2 Haugan-A, Vestfold 5: IK 6 Års-B, Ålborg a. 6: IK 46 Dokkum(?) -C, Friesland.

Fig. 28. Group H4: Selected stamps in seriation order. 1: IK 280 Holmgårds Mose-C, Viborg a. 2: IK 334 Silleby Mellangården-C, Södermanland. 3: IK 176 Söderby-B, Uppland. 4: IK 120,2 Haugan-A, Vestfold. 5: IK 6 Års-B, Ålborg a. 6: IK 46 Dokkum(?) -C, Frisia.

Sankt Ibs Vej-C, Roskilde¹⁹, 591 Uppåkra-C²⁰ og 600 UFo-C²¹ med runer.

Indskrifter med latinske bogstaver, runer eller efterligninger af disse skriftformer optræder på 125 af de 342 behandlede præg (fig. 32), og de findes helt fra begyndelsen af seriationen – i Gruppe H1 har næsten alle præg en eller anden form for indskrift. Tolv præg har kun latinske bogstaver/-efterligninger, 98 præg kun runer eller runelignende tegn, mens 15 præg kombinerer de to typer. Latinske bogstaver og efterligninger af dem dominerer i Gruppe H1, men bliver derefter sjældnere, og de forsvinder helt omkring midten af Gruppe H3. Runer og runelignende tegn forekommer også i Gruppe H1, men en bare delvist forståelig indskrift kommer først på et af de sidste præg i denne gruppe, nemlig IK 70 Halsskov Overdrev-C (fig. 33). Herefter optræder mere og mindre forståelige runeindskrifter temmelig jævnt fordelt frem til slutningen af Gruppe H3, og en sidste ikke-tydbar indskrift findes i begyndelsen af den rene Gruppe H4 på IK 158 Sigerslev-C²².

Blandt de mere eller mindre forståelige indskrifter danner *fupark*-indskrifterne og de såkaldte formelord en særlig gruppe: Det er indskrifter vi kan læse, men hvor det er mere omdiskuteret hvad meningen har været med at anbringe dem på brakteaterne²³.

De komplette *fupark*-indskrifter på IK 260 Grumpan-C og 377,1 Vadstena-C (fig. 27,8)/377,2 Mariëdam-C er placeret i henholdsvis Gruppe H2 og H3 (fig. 34), og nær dem falder to præg med en forkortet *fupark*: IK 392 Gudme II-C og 153 Skåne-C. De forvanskede *fupark*-indskrifter på IK 110 Lindkær-C (fig. 6), 140 Overhornbæk-C og 312,1 Overhornbæk-A/312,2 Vendsyssel-A byder på særlige problemer som omtales i afsnit 3.8, og de er derfor ikke med i fig. 34.

Formelordene *alu*, *lapu* og *laukaR* optræder stort set gennem hele Gruppe H2 og H3; *laukaR* synes at begynde lidt senere end de øvrige og *lapu* at slutte lidt tidligere, uden at det dog virker særlig signifikant. Fig. 34 medtager forkortede eller forskrevne former som **al**, **all** og **tlu** for *alu*, **lpu**, **lpa** og **lapo** for *lapu*, samt **lauR**, **lakR** og **lakR** for *laukaR*, men

ikke yderligere forkortelser²⁴. Af sjældnere brugte, formel-agtige ord optræder *eelil*²⁵ kun i gruppe H2, *ota* kun i H3.

Efter de nordiske brakteaters tid dukker *ota* og *alu* op på småbrakteater i Hüfingen grav 318 i Baden-Württemberg, der blev anlagt i slutningen af 6. århundrede²⁶. Det er en påmindelse om hvor ufuldstændigt et udsnit af folkevandringstidens åndelige kultur vi har kendskab til.

3.8 Værkstedsvariation og klassicisme

Brakteatprægenes placering i seriationsdiagrammerne er et resultat af det princip om en stadig udvikling som al typologisk seriation bygger på. Men der er andre muligheder for at vurdere nogle prægs indbyrdes kronologiske forhold. Jeg tænker her på de tilfælde hvor brakteater med forskelligt præg har bortzoner der er ornamenteret med samme punsel. Det er ikke ret mange det drejer sig om²⁷, men de kaster et interessant lys på forholdet mellem den teoretiske seriation og de praktiske iagttagelser man kan gøre i fundmaterialet.

Som udgangspunkt må man formode at værktøj som punsler og brakteatstempler har haft en begrænset brugstid og kun har været brugt af en begrænset personkreds – vi kan kalde den et værksted, selv om der måske kun har været tale om en enkelt mand. Når det kan påvises at samme redskab har været brugt på forskellige genstande, etablerer det derfor en snæver forbindelse mellem dem som også må betyde at de er fremstillet indenfor en begrænset periode.

Det er ekstra interessant hvis samme punsel optræder på forskellige genstandstyper, men hidtil er det kun påvist i Longbridge-graven²⁸.

Det er ikke så opsigtsvækkende hvis genstandene er af samme type og stammer fra det samme fund. Hvis genstande der er fremstillet med samme redskab, optræder i forskellige fund, får vi et indblik i værkstedets afsætningsområde. For brakteaternes vedkommende kan man dels se på udbredelsen af stempelidentiske brakteater, dels på brakteater af forskelligt præg der er koblet sammen med identiske

19 Hauck – Heizmann 2003.

20 Axboe – Stoklund 2003.

21 Axboe 2005 fig. 16.

22 Lister over indskrifterne i fig. 33-34 med angivelse af prægenes IK-numre findes Axboe 1998,1 s. 249f. En liste over alle brakteatindskrifter vil fremkomme i W. Heizmann (udg.): Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Interdisziplinäre Studien (under udgivelse).

23 Sml. Düwel 2001 s. 52ff.; Nowak 2003 s. 204-252).

24 Axboe 1998,1 s. 246f.; sml. Heizmann 1987; Düwel 1988 s. 103ff.; Nowak 2003 s. 226-249.

25 Jf. Nowak 2003 s. 253-259 med anden læsning.

26 Fingerlin *et al.* 1998; Heizmann 2003.

27 Axboe 1982 s. 52-55, 2004,1 s. 149-157.

28 M 306; IK 114; Vierck 1970 s. 336.

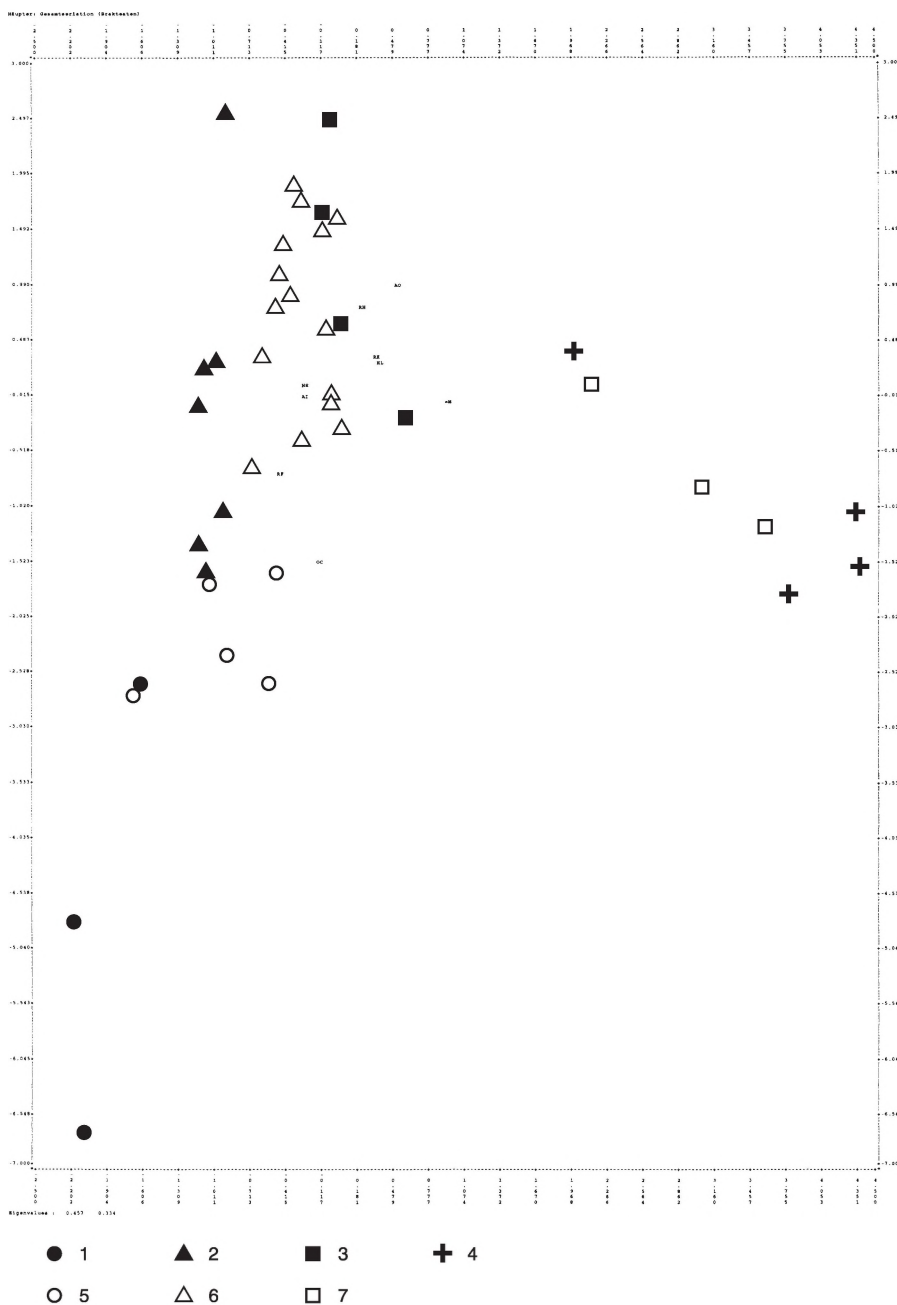

Fig. 29.
Korrespondensanalyse som fig. 23 med markering af detaljer, der optræder i 1-2 grupper. 1: Gruppe H1. 2: Gruppe H2. 3: Gruppe H3. 4: Gruppe H4. 5: Gruppe H1-H2. 6: Gruppe H2-H3. 7: Gruppe H3-H4.

Fig. 29. Correspondence analysis as fig. 23 with indication of details that appear in 1-2 groups. 1: Group H1. 2: Group H2. 3: Group H3. 4: Group H4. 5: Groups H1-H2. 6: Groups H2-H3. 7: Groups H3-H4.

bortpunslers. I de fleste tilfælde holder forbindelserne sig indenfor samme landsdel, men enkelte rækker videre²⁹. Det giver et glimt af hvad man kunne kalde det enkelte værksteds afsætningsområde, selv om det må stå hen om det er brakteaterne, deres ejere eller selve guldsmeden der rent faktisk har bevæget sig i området.

Man ville kunne få en antydning af variationsbredden i den enkelte guldsmeds værktøjssæt ved at undersøge hvor mange forskellige punslers der er blevet kombineret med et enkelt brakteatpræg. Det samme giver de tilfælde hvor forskellige brakteatpræg bindes sammen ved at have borter frem-

stillet med samme punsel, ved en unik detalje som runeborterne med fuglehoveder på prægene IK 312,1 Overhornbæk-A (M 85 og pl. 3:14), 140 Overhornbæk-C (M pl. 6:32) og 110 Lindkær-C (fig. 6), eller ved simpelthen at være loddet til et andet præg som den brakteat-prægede øsken på IK 119 Madla-C³⁰.

Når sådanne præg må formodes at være lavet af den samme mand og dermed være nogenlunde samtidige, ville man vente at de blev placeret nogenlunde samme sted i seriationen. Det er også tilfældet for nogle af de sammenkoblede præg, men andre placeres forbløffende langt fra hinanden (fig. 35),

29 Axboe 1991 s. 197f. fig. 17-18.

30 M pl. 13:9, A 157/1; Axboe – v. Padberg 1978.

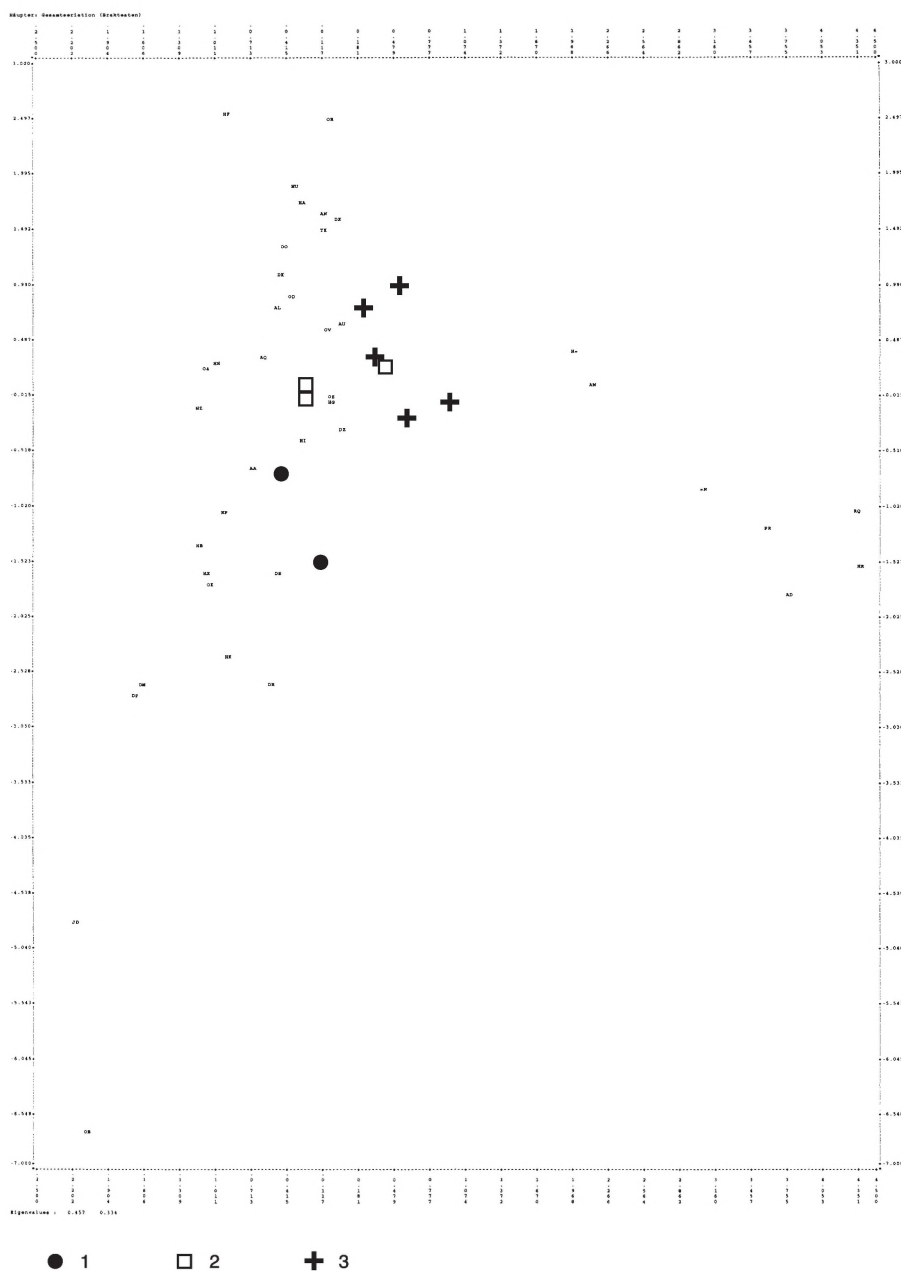

Fig. 30. Korrespondensanalyse som fig. 23 med markering af detaljer, der optræder mere end 2 grupper. 1: Gruppe H1-H3. 2: Gruppe H1-H4. 3: Gruppe H2-H4.

Fig. 30. Correspondence analysis as fig. 23 with indication of details that occur in more than 2 groups. 1: Groups H1-H3. 2: Groups H1-H4. 3: Groups H2-H4.

ganske som de også for en umiddelbar betragtning kan være meget forskellige³¹.

I enkelte tilfælde kan det påvises at brakteatmageren har ændret på stemplet efter at han havde præget de første brakteater med det³². Et af dem er præget IK 162,1-2 hvor det ældste eksemplar IK 162,2 Darum-A (M pl. 3:12) blot har en kalotformet frisure med nedhængende diadembåndsender. Senere er stemplet blevet frisket op, og mandshovedet har fået tilføjet et opadbøjet fuglehoved i nakken for de to eksemplarer IK 162,1 Skonager-A (M pl.

3:13) blev præget³³. I min seriation betyder det tilføjede fuglehoved og den deraf følgende ændring af frisuren fra kalotformet til opbøjet nakkehår ganske vist ikke den store forskel: Mens IK 162,2 som præg nr. 10 i seriationsrækkefølgen falder i Gruppe H1, bliver IK 162,1 placeret lidt senere, nemlig som præg nr. 27, og præget ligger dermed i Gruppe H2. Men når det reviderede præg IK 162,1 dermed bliver det tidligste præg med detaljen 'fuglehoved i nakken' må man nok tage det med et gran salt. Det virker ikke sandsynligt at denne detalje, som må have haft et klart ikonografisk betydningsidhold, blev introduceret ved at en brakteatmager fik en lys ide og

31 Axboe 2004,1 s. 149-157.

32 Axboe 2004 s. 12f.

33 Mackeprang 1952 s. 101; Axboe 1982 s. 5f.

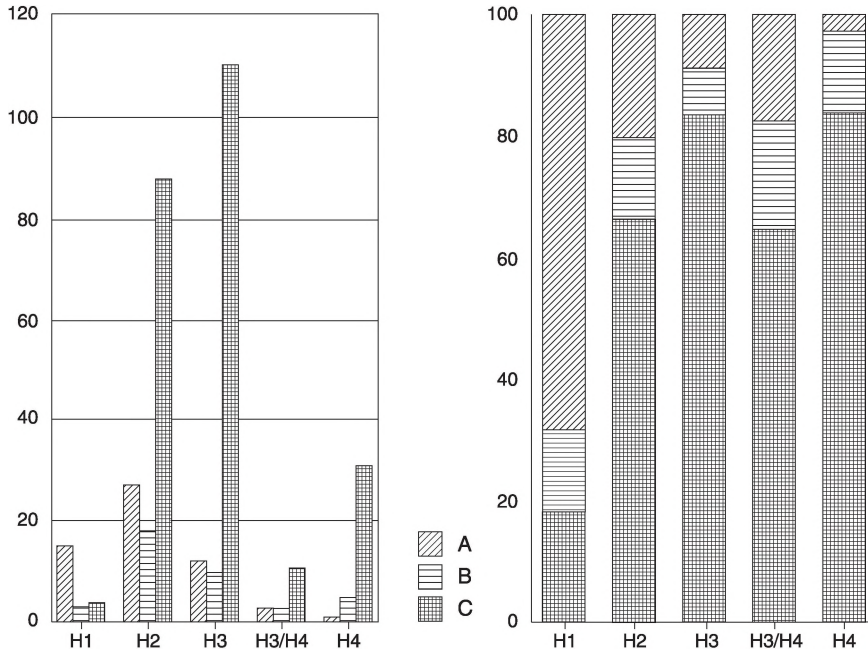

Fig. 31. Forekomsten af A-, B- og C-præg i Gruppe H1-H4. Til venstre de faktiske antal præg, til højre den procentvise fordeling.

Fig. 31. Occurrences of A-, B- and C-stamps in Groups H1-H4. On the left, the actual number of stamps, on the right the percentage distribution.

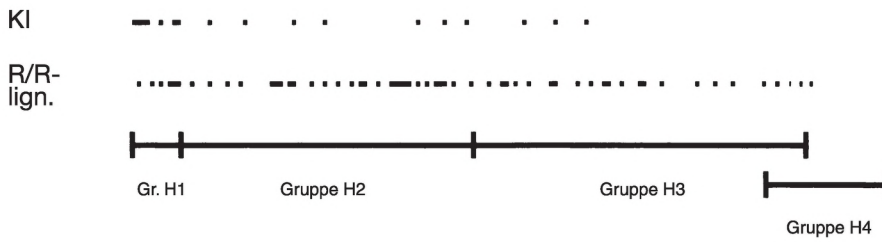

Fig. 32. Forekomsten af indskrifter med henholdsvis efterligninger af romerske bogstaver (KI) og runer/runelignende tegn på brakteater.

Fig. 32. Occurrences of legends, respectively with imitations of Roman letters (KI) and runes/rune-like characters on bracteates.

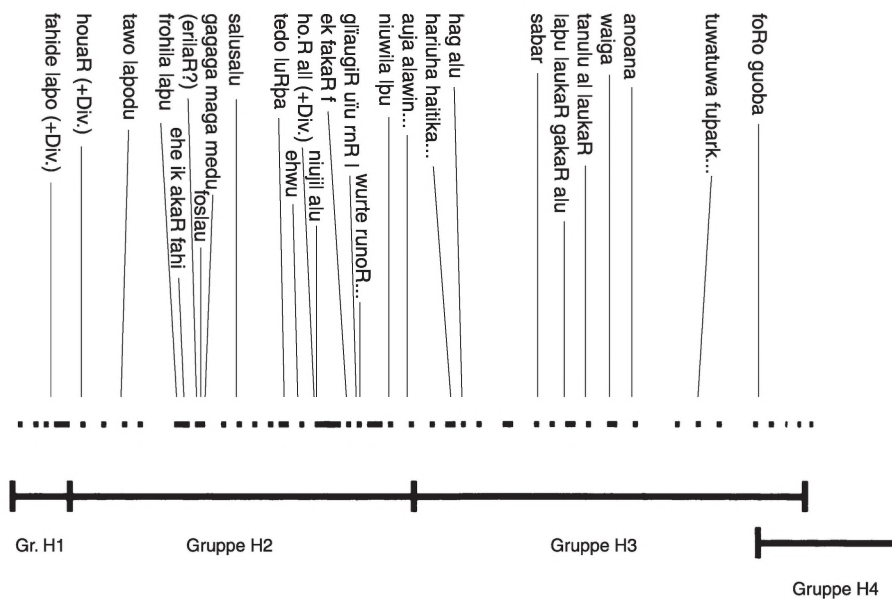

Fig. 33. Forekomsten af helt eller delvist forståelige runeindskrifter.

Fig. 33. Occurrences of wholly or partly comprehensible runic legends.

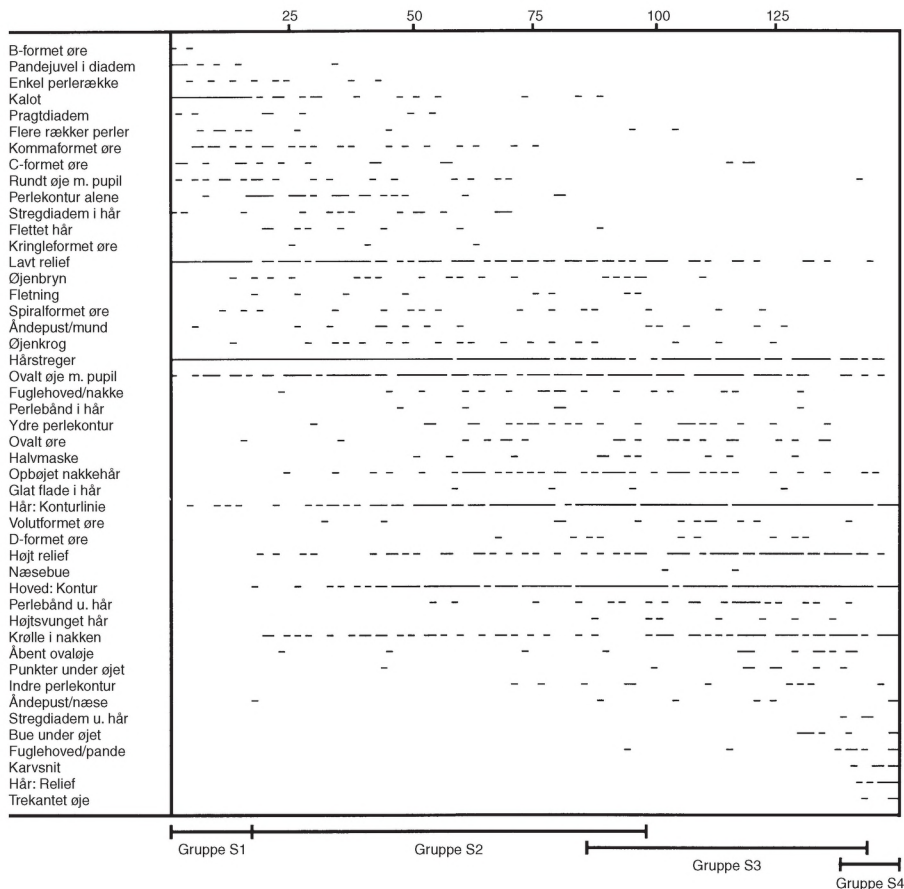

Fig. 36. Forenklet kombinationsdiagram for den sydsandinaviske seriation. Tegning John Pind.

Fig. 36. Simplified combination diagram for the southern Scandinavian seriation. Drawing John Pind.

ændrede på en forhåndenværende matrice. Mon han ikke først har gjort det på et tidspunkt hvor andre allerede havde brugt denne nyskabelse med succes?

Her kan det også være relevant at se på de tre præg IK 312,1 Overhornbæk-A, 140 Overhornbæk-C og 110 Lindkær-C (fig. 6) hvor billedfeltet indrammes af en karakteristisk rune-bort, der ikke kendes fra andre brakteater. På alle tre præg er runerne skåret i matricen og præget sammen med centralmotivet. De to C-præg er spejlvendte, men ligner i øvrigt hinanden meget, og bortset fra et rudimentært fuglehoved i panden på IK 140 har jeg også registreret dem ens i min database. Det lille fuglehoved er årsag til at IK 140 bliver placeret i Gruppe H3, mens IK 110 ligger i Gruppe H2. A-præget IK 312,1 ligger derimod i Gruppe H1 selv om det utvivlsomt er lavet af samme mand som de to C-præg – Erik Moltke syntes endda at mene at A-præget IK 312,1 var det yngste af de tre præg, fordi dets runeindskrift er endnu mere forkludret end de to andres³⁴. Forklaringen på den (for) tidlige placering af IK 312,1 må være at brakteatmageren har ladet sig inspirere af en romersk mønt længe efter at lignende mønter dannede for-

billede for de tidligste brakteater. Fra møntmotivet har han hentet den kalotformede frisure og det lave relief som har ført til brakteatens anakronistisk tidlige indplacering i seriationen.

Det er ikke min mening med disse eksempler at sætte spørgsmålstegn ved den typologiske metode eller at så tvivl om nytten af at arbejde med seriationer. Jeg tvivler heller ikke på at brakteaternes stilistiske udvikling generelt er forløbet i den retning jeg har fremlagt i afsnit 3.6. Men de nævnte sammenkoblinger demonstrerer at den fortidige virkelighed har været meget mere righoldig og varieret end det umiddelbart fremgår af en sammenfattende statistisk bearbejdning. Man må være åben for den mulighed at ikke alle håndværkere er fulgt lige ivrigt med strømmen, og for variationsbredden i den enkelte guldsmeds arbejde³⁵. For brakteaternes vedkommende viser også stykker som IK 282 Hov-A med Constans-indskrift (fig. 26,2) og 374 Undley-A med den romerske ulvinde (fig. 56) at præg der i seriationen placeres senere end Gruppe H1, kan være direkte inspireret af romerske mønter.

34 Moltke 1958 s. 131f.

35 Jf. Wicker 1998 s. 258f.

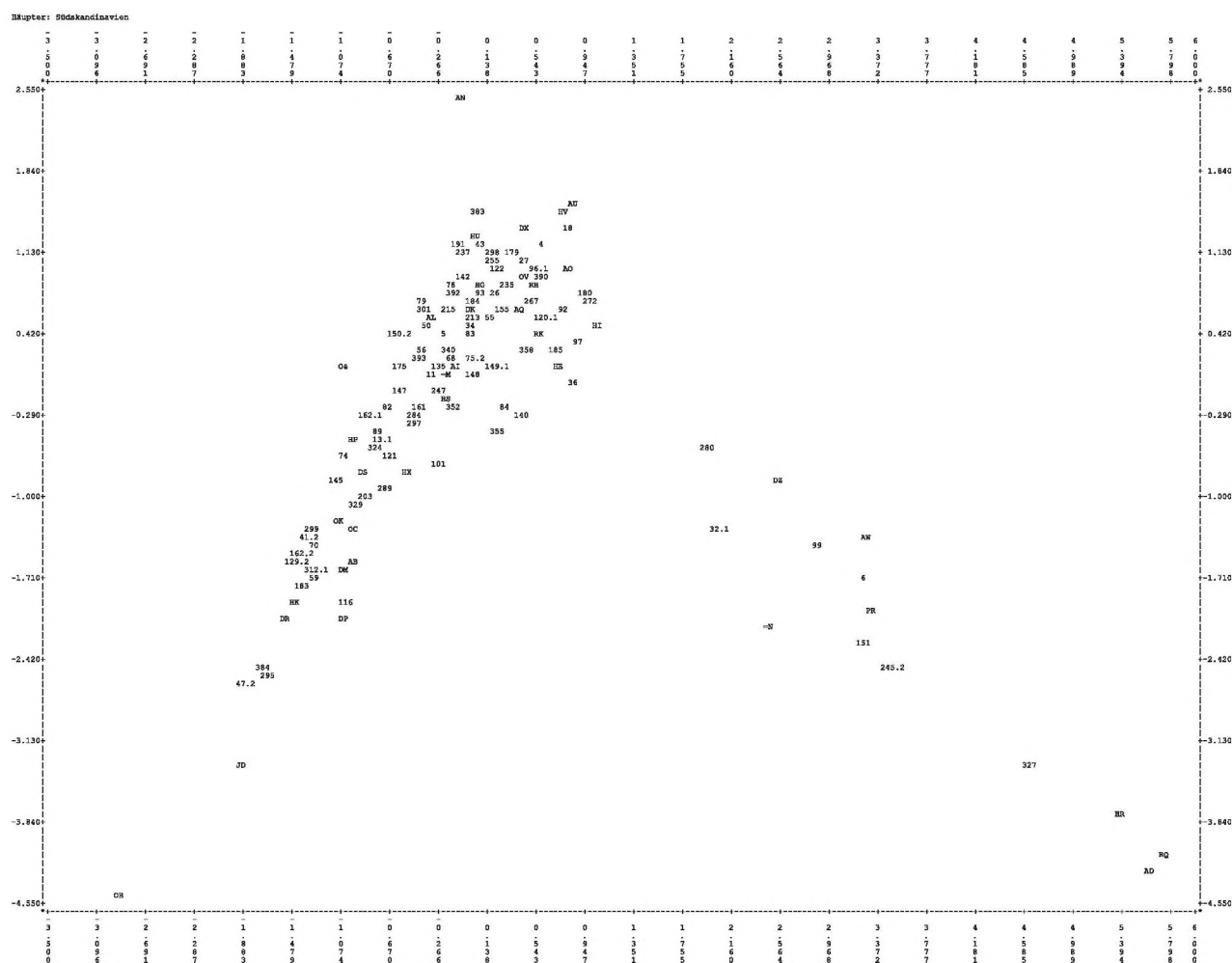

Fig. 37. Korrespondensanalyse for Sydsandinavien: Præg og detaljer sammen, 1. + 2. akse.

Fig. 37. Correspondence analysis for southern Scandinavia: stamps and details together, 1st + 2nd axis.

3.9 Den sydskandinaviske seriation

Sydsandinavien er A-C-brakteaternes kerneområde, og det måtte derfor være rimeligt at lave en særskilt seriation for dette område. Med 'Sydsandinavien' forstås her det nuværende Danmark, Skåne, Halland og Blekinge samt Slesvig-Holsten; altså et område der stort set svarer til det senere middelalderlige danske rige. Brakteater med upræcise findestedsbetegnelser som 'Køgeegnen', 'Sjælland' og 'Skåne' blev medtaget i denne seriation, men derimod ikke stykker fra 'Danmark' — sidstnævnte angivelse er for upræcis og sikkert ofte kun en antagelse. Trods den geografiske indskrænkning af materialet var det kun få og sjældent optrædende typer der udgik, sammenlignet med den samlede seriation: 'admiralshat', vandret hår, hesteko-frisure og fjerbort. Desuden udgik trekantet øre der kun optrådte på et enkelt

præg, mens rundt øje med pupil der omtales nærmere nedenfor, blev tilføjet³⁶.

Herefter omfattede det sydskandinaviske materiale 150 præg med i alt 1159 registreringer af 47 motivedetaljer. På grundlag af kombinationsdiagrammet blev den sydskandinaviske seriation delt i grupperne S1-S4³⁷ (fig. 36).

Det kan ikke undre at korrespondensanalysen af de sydskandinaviske brakteater resulterede i slankere og altså bedre kurver end den samlede undersøgelse. Der er tale om et mindre område og dermed et mere homogent materiale. Det er heller ikke så mærkeligt at både præg og detaljer i hovedtrækene blev ordnet i samme rækkefølge i de to undersøgelser; som nævnt udgør de sydskandinaviske

36 Se generelt Axboe 2004,1 s. 157ff., 282.

37 Axboe 2004,1 s. 159-167.

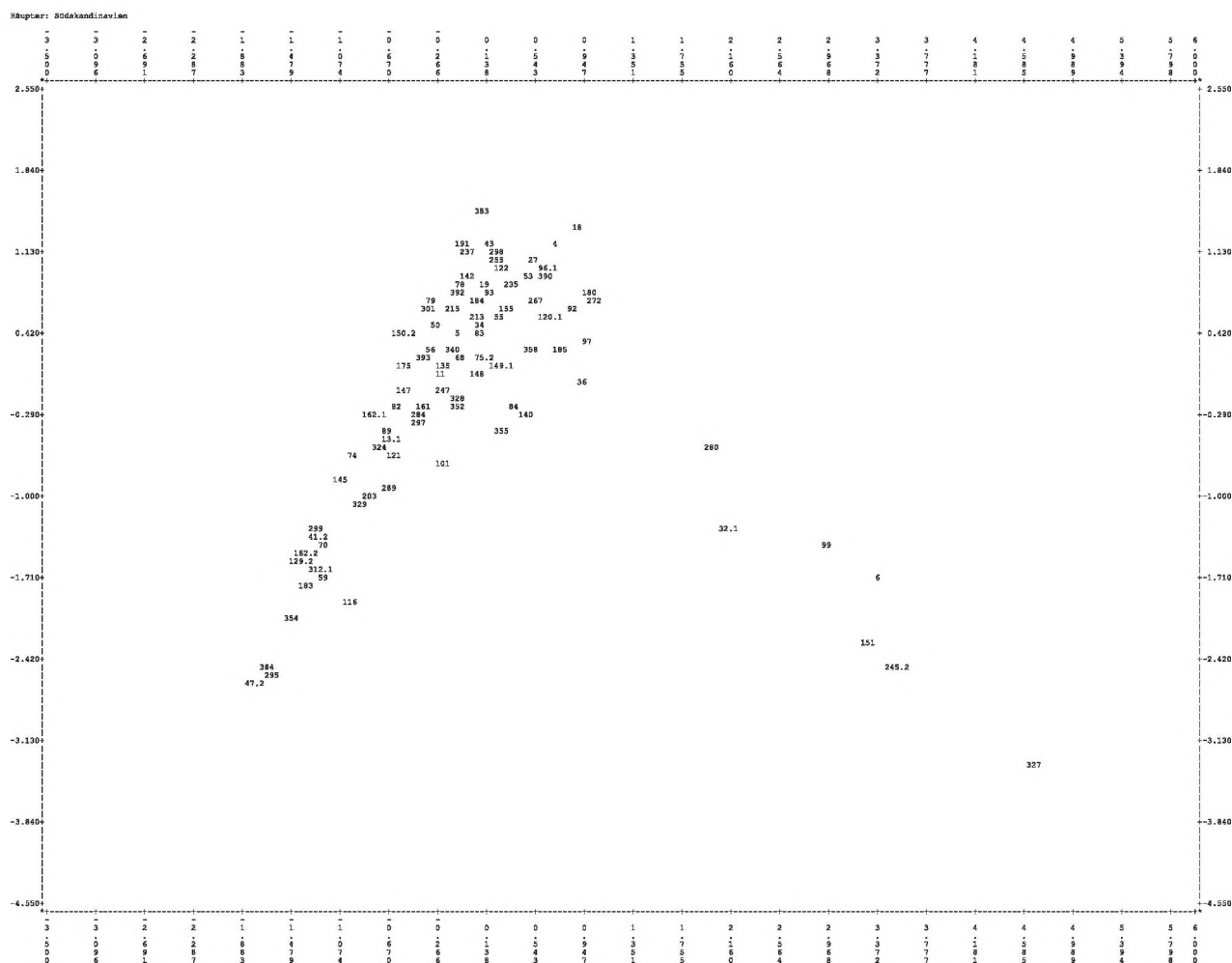

Fig. 38. Korrespondensanalyse for Sydsandinavien: Præg alene, 1. + 2. akse.

Fig. 38. Correspondence analysis for southern Scandinavia: stamps alone, 1st + 2nd axis.

brakteater grundstammen i det samlede materiale af A-C-brakteater.

Alligevel er der en markant forskel mellem de to seriationer. Sammenlignet med korrespondensanalyserne af mandshovederne på alle A-C-brakteater (fig. 21-23) er det tydeligt at de tilsvarende kurver for de sydskandinaviske præg (fig. 37-39) har deres største tyngde i den tidlige halvdel, mens den senere del er tyndere belagt. Det betyder ikke nødvendigvis at brakteatproduktionen er sluttet tidligere i Sydsandinavien; Gruppe S4 rummer de samme detaljer som den samlede seriations Gruppe H4, der derfor også omfatter sydskandinaviske præg. Der er altså heller ikke tale om at den 'sene' del af den samlede seriation består af lokale særformer fra andre områder, at seriationen altså skulle være geografisk og ikke kronologisk betinget³⁸.

Man kan undre sig over hvorfor Gruppe S4, henholdsvis Gruppe H4, er så fåtalligt repræsenteret i Sydsandinavien, hvor de sene A-C-brakteater endda næsten kun findes i Jylland (fig. 50). Samme tendens ses i øvrigt også for D-brakteaterne der optræder talrigt i Jylland, sjældent på Fyn og i Skåne, og som overhovedet ikke kendes fra Sjælland (fig. 52).

Derimod er det klart at Sydsandinavien er førende i den tidligere del af brakteatproduktionen, især i Gruppe H1/S1 hvor sammenfaldet er så tydeligt at jeg har valgt at afgrænse de to grupper på samme sted i kombinationsdiagrammerne³⁹. Senere i kombinationsdiagrammet fig. 36⁴⁰ kan man i øvrigt bemærke at overgangen mellem grupperne S2 og S3 tegner sig klarere end i den samlede seriation, så jeg har derfor valgt at lade de to grupper overlappe hinanden i stedet for — som ved Gruppe H2 og H3 — at

38 Jf. Holm-Olsen 1988.

39 Axboe 2004,1 s. 161.

40 Sml. o.c. Taf. H.

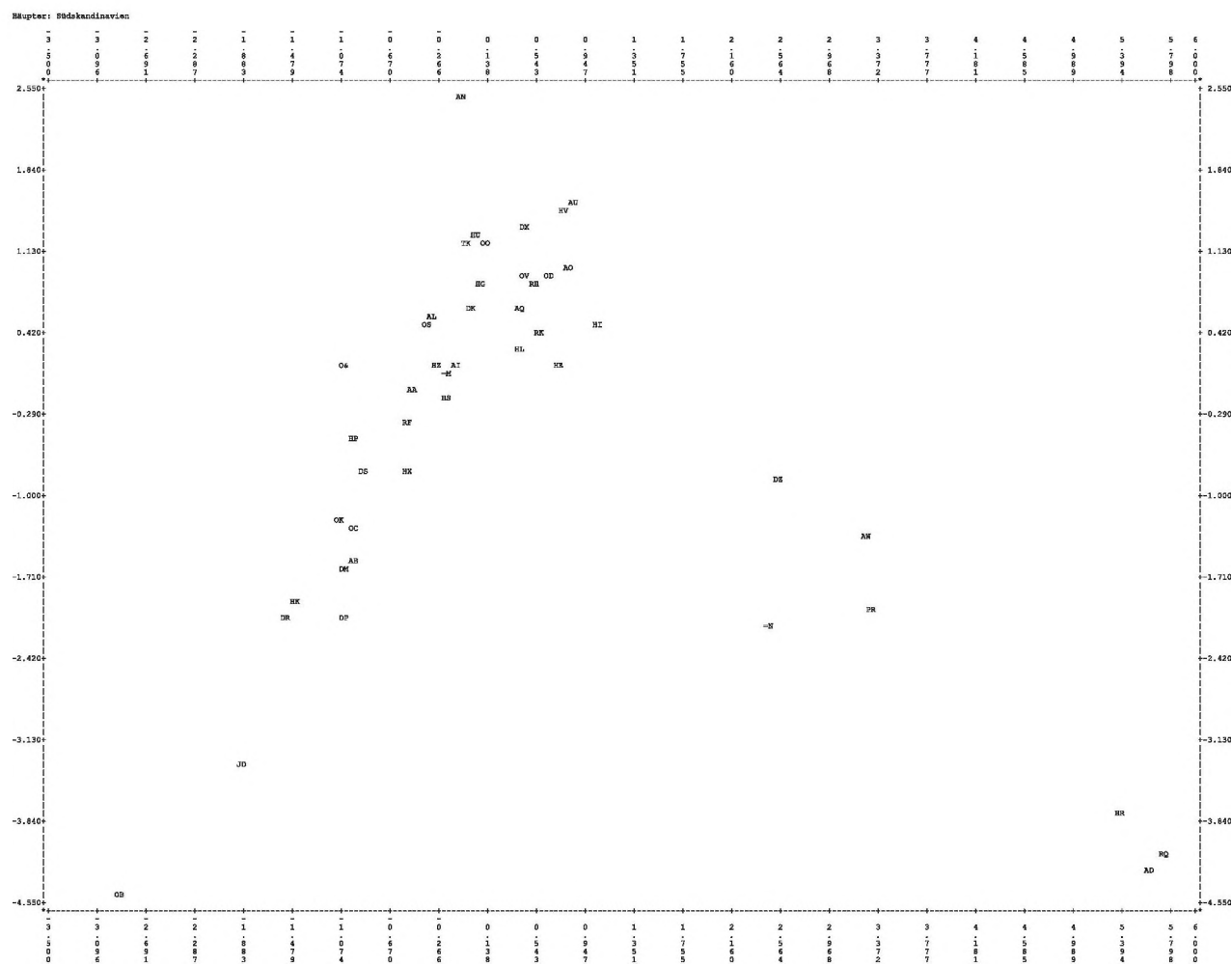

Fig. 39. Korrespondensanalyse for Sydsandinavien: Detaljer alene, 1. + 2. akse.

Fig. 39. Correspondence analysis for southern Scandinavia: details alone, 1st + 2nd axis.

trække en arbitrær grænse. Overgangszonen S2/S3 rummer de sidste præg med kalotformet frisur, fletning og flettet issehår og betegner også afslutningen på den regelmæssige forekomst af øjenbryn. Af sene detaljer introduceres her højt svunget hår, åndepust fra næsen og fuglehoved i panden.

I overgangszonen S3/S4 finder man de sidste præg med opbøjet nakkehår, ydre perlekontur, åbent ovaløje, ovale og volutformede ører, lavt relief og diademer udformet som et perlebånd under håret. Nye detaljer, der hører til Gruppe S4, er karvsnit, reliefudfyldning af frisuren og trekantet øje. Endelig kan man bemærke den sjældne detalje 'streg-diadem under håret', hvis 3 sydskandinaviske forekomster alle er placeret i denne overgangszone.

En enkelt detalje må omtales nærmere. Det drejer sig om rundt øje med pupil (fig. 128-130), der som nævnt i afsnit 3.4 blev udelukket af den samlede seriation som 'Spielverderber'. I Sydsandinavien optræder denne type på 18 af de behandlede præg, hvoraf de 17 ligger jævnt fordelt fra begyndelsen af

Gruppe S1 til midten af Gruppe H2. Eneste senere placerede præg er IK 32,1 Brille-C (samme præg som M pl. 9:23) der ligger i overgangszonen S3/S4. Her er der en modsætning til den norske seriation, hvor de to præg med rundt øje med pupil begge blev placeret sent.

3.10 Den norske seriation

Som udgangspunkt omfattede den norske seriation 58 præg der alle er fundet i det nuværende Norge. Ligesom i den sydskandinaviske seriation blev detaljen 'rundt øje med pupil' tilføjet i forhold til den samlede seriation. Til gengæld var en længere række af detaljer ikke repræsenteret⁴¹.

⁴¹ Axboe 2004,1 s. 283f.

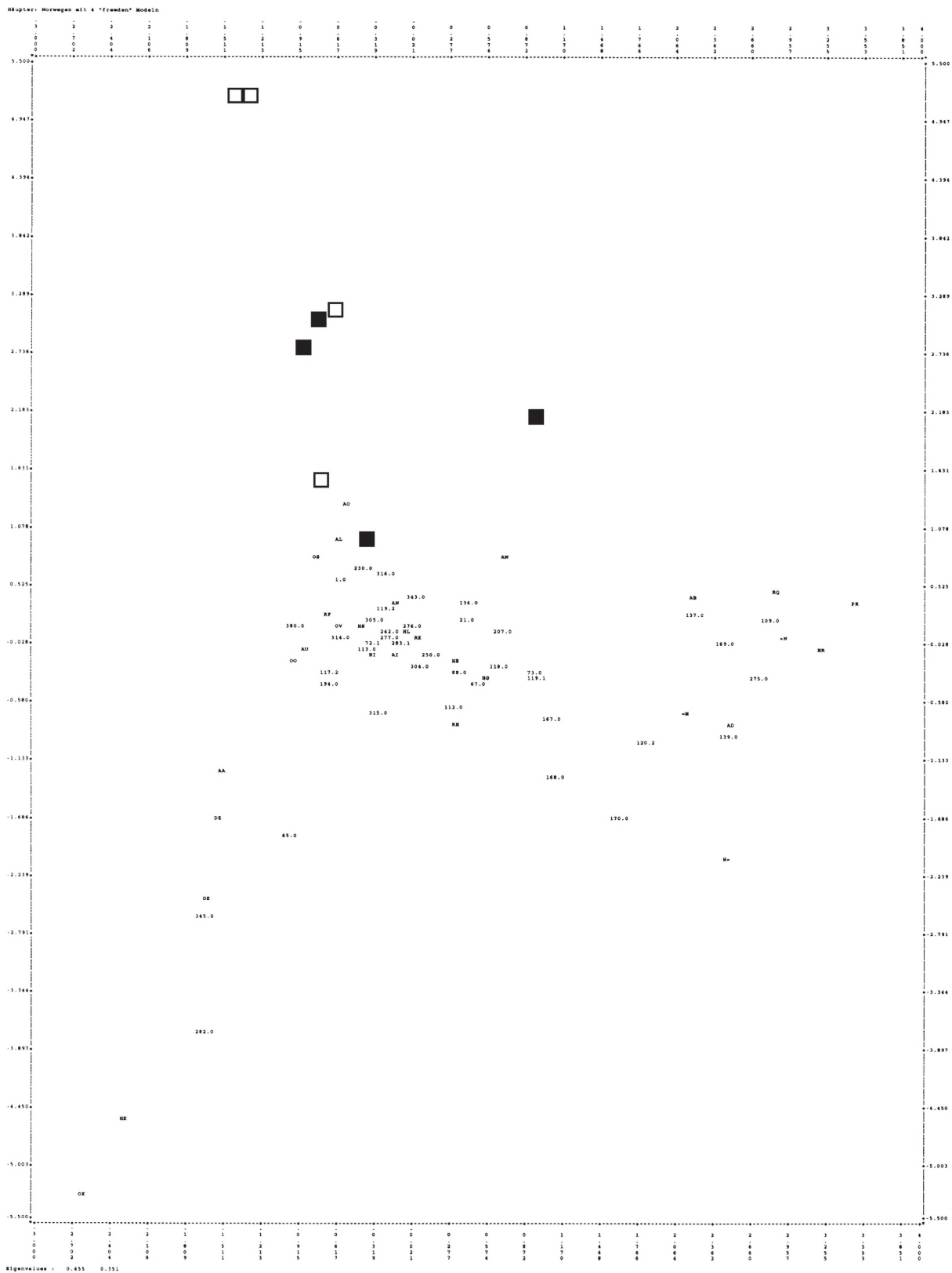

Fig. 40. Korrespondensanalyse af brakteater fundet i Norge, præg og detaljer sammen, 1. + 2. akse. De fyldte signaturer markerer (oppefra og ned) de 'fremmede' præg der blev taget ud af seriationen: IK 24 Bjørnerud-A, IK 331 Selvik-A, IK 146 Røgenes-C og IK 244 Fredrikstad-C; de åbne signaturer de tilsvarende detaljer: Diadem: Perlebånd under håret, fuglehoved i nakken, opbøjet nakkehår og D-formet øre.

Fig. 40. Correspondence analysis of bracteates found in Norway, stamps and details together, 1st + 2nd axis. The filled-in symbols indicate (top down) the 'foreign' stamps that were taken out of the seriation: IK 24 Bjørnerud-A, IK 331 Selvik-A, IK 146 Røgenes-C and IK 244 Fredrikstad-C; the open symbols the corresponding details: contoured beaded diadem below hair, bird's head in nape of neck, upturned hair and D-shaped ear.

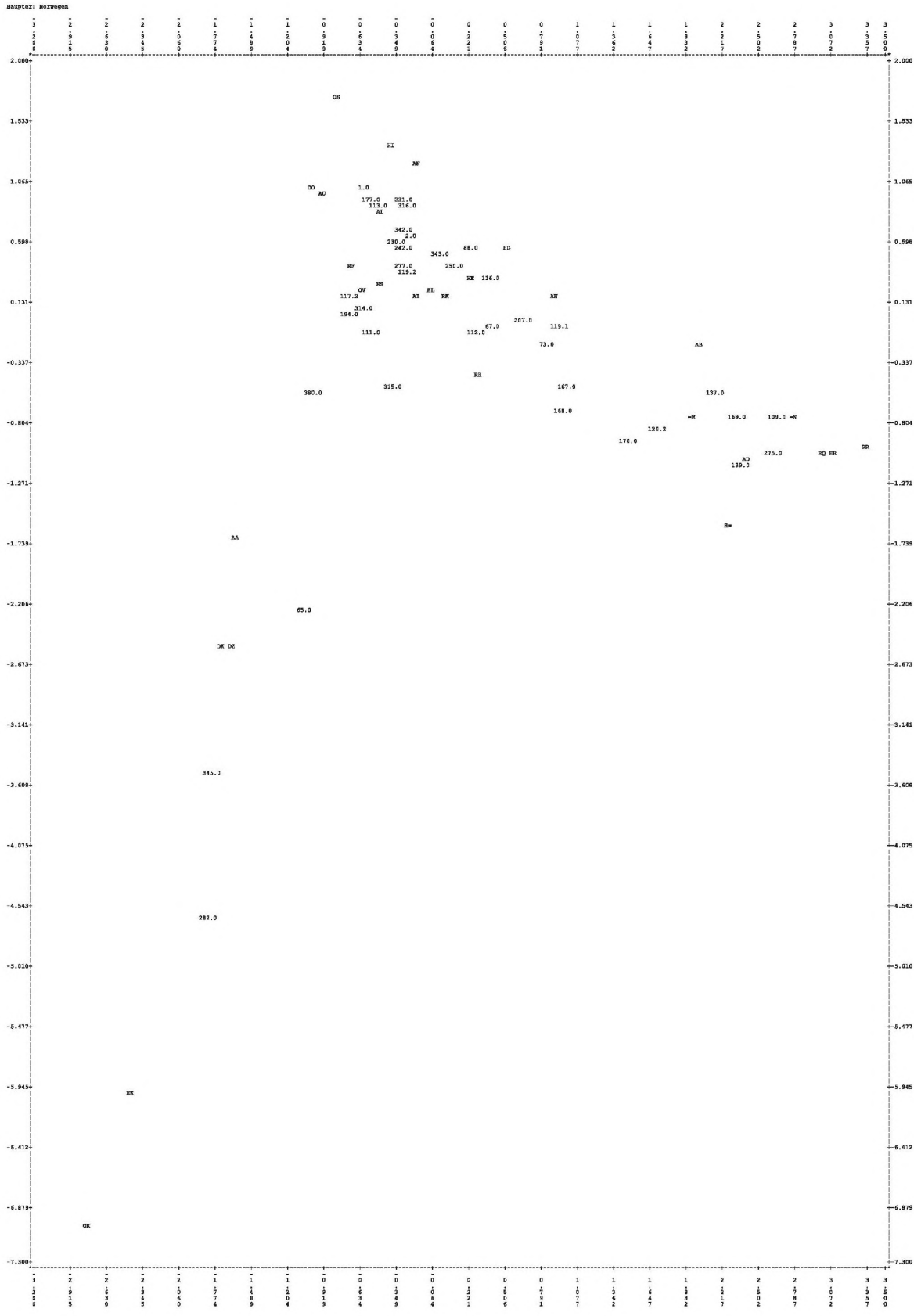

Fig. 41. Korrespondensanalyse: Norge uden de 'fremmede' præg, præg og detaljer sammen, 1. + 3. akse.

Fig. 41. Correspondence analysis: Norway without the 'foreign' stamps, stamps and details together, 1st + 3rd axis.

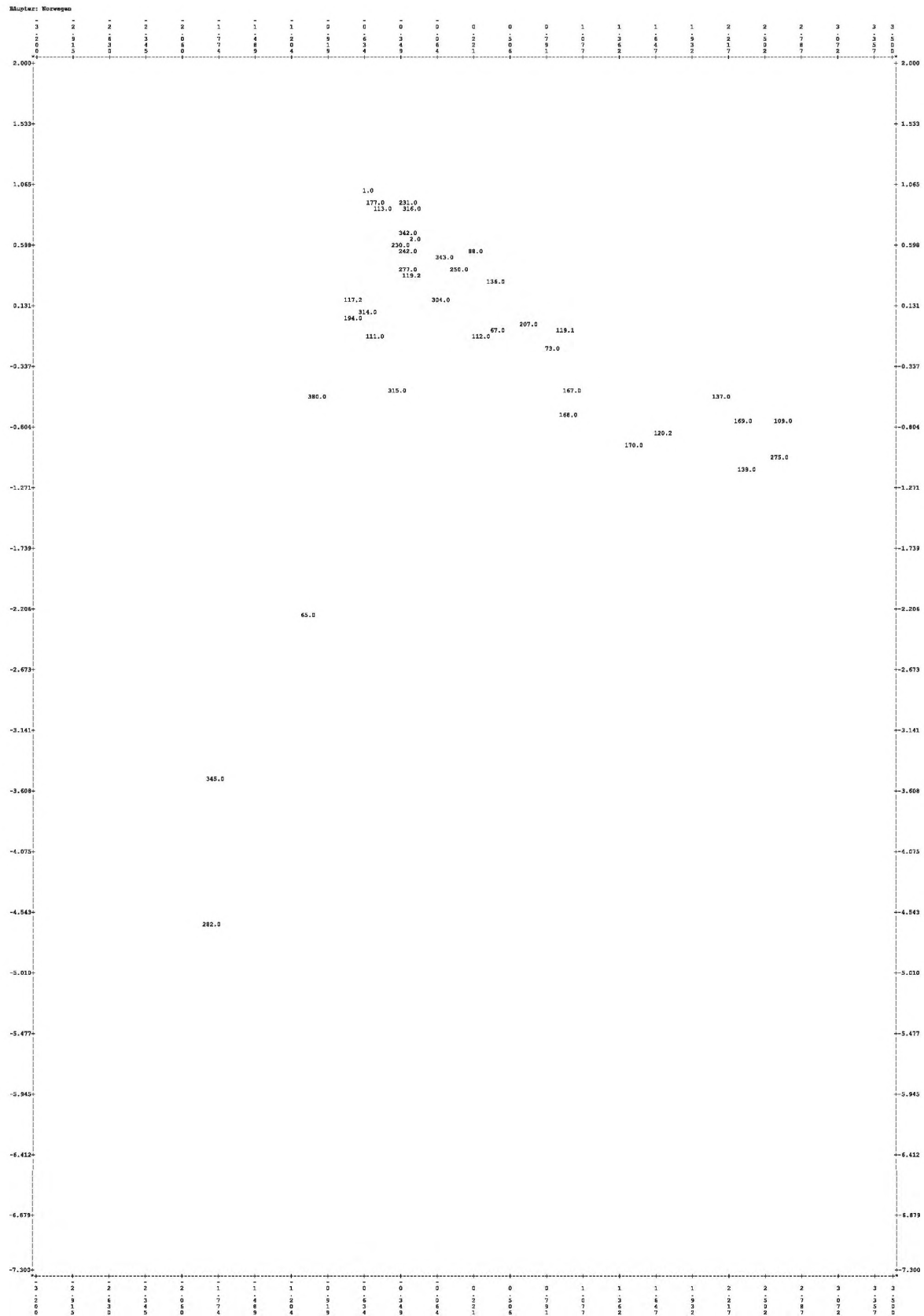

Fig. 42. Korrespondensanalyse: Norge uden de 'fremmede' præg, præg alene, 1. + 3. akse.

Fig. 42. Correspondence analysis: Norway without the 'foreign' stamps, stamps alone, 1st + 3rd axis.

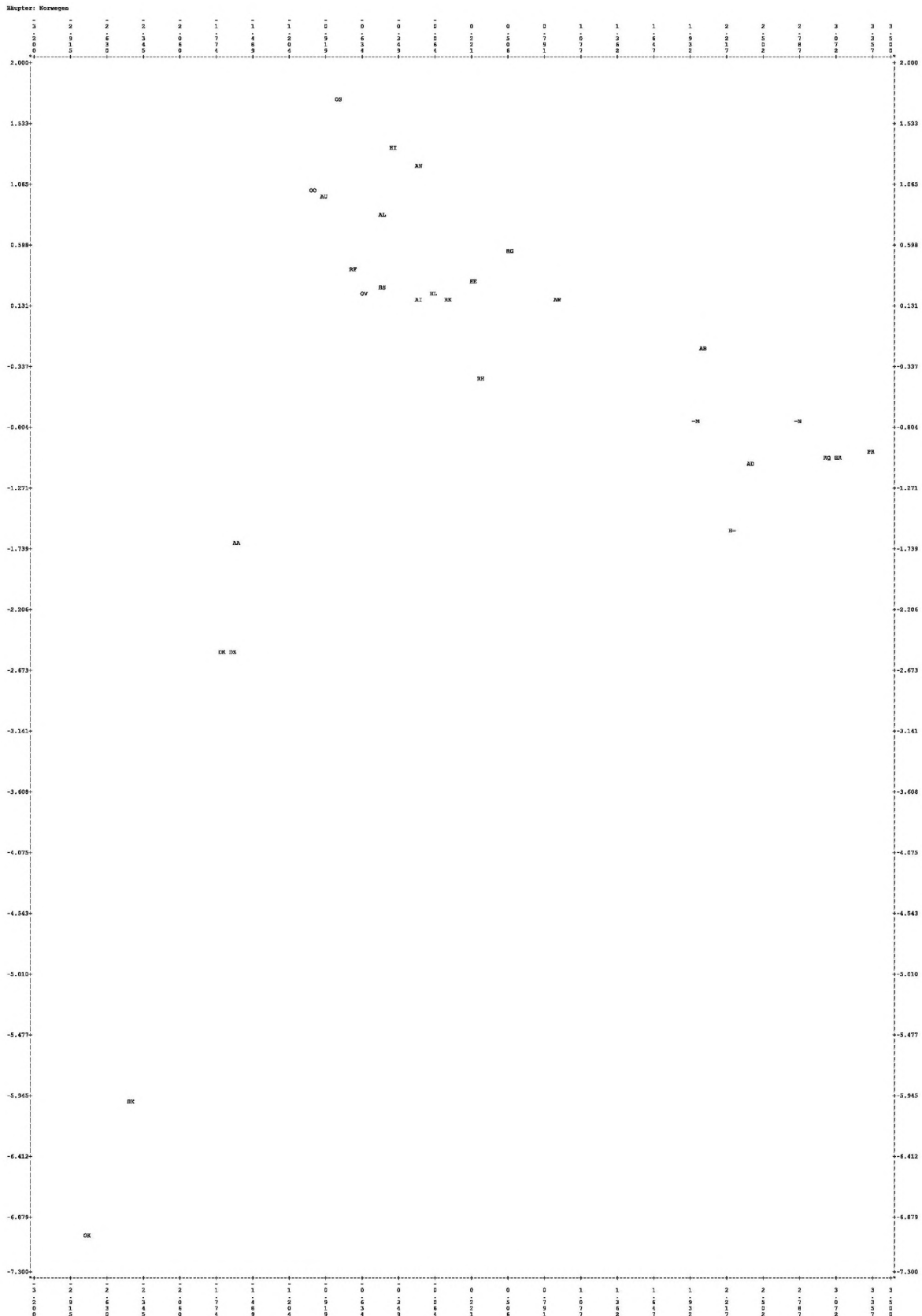

Fig. 43. Korrespondensanalyse: Norge uden de 'fremmede' præg, detaljer alene, 1. + 3. akse.

Fig. 43. Correspondence analysis: Norway without the 'foreign' stamps, details alone, 1st + 3rd axis.

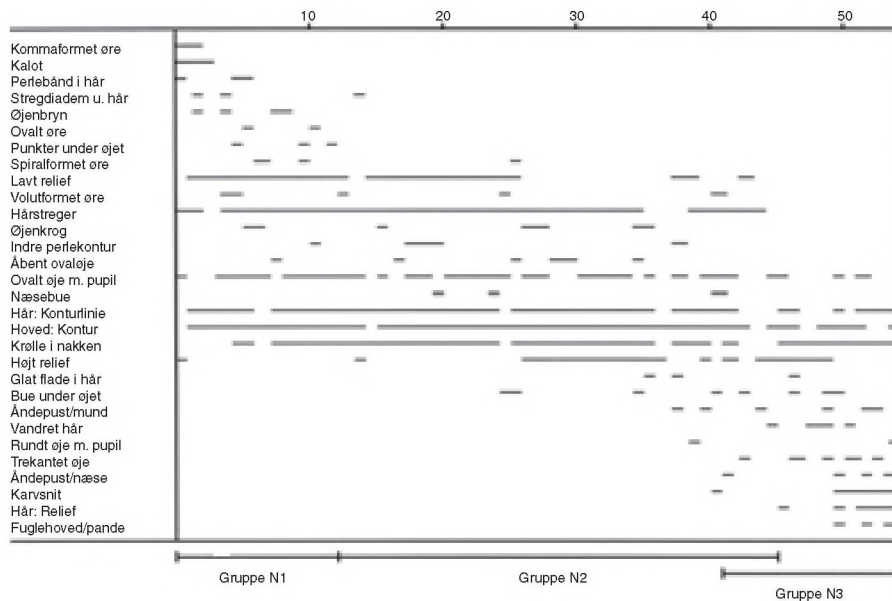

Fig. 44. Norge: Forenklet kombinationsdiagram uden de 'fremmede' præg. Tegning John Pind.

Fig. 44. Norway: Simplified combination diagram without the 'foreign' stamps. Drawing John Pind.

De første resultater var utilfredsstillende: En udskrift af de to første seriationsakser i korrespondensanalysen, som ved de to andre seriationer, resulterede ikke i nogen parabel-lignende kurve, men kun i en nærmest tregrenet figur (fig. 40). Det hjalp at fjerne de 4 præg og nogle tilhørende detaljer der tilsammen udgjorde den tredje 'gren'; herved fremkom en mere acceptabel kurve, omend først ved udskrift af 1. + 3. akse (fig. 41-43). Derefter omfattede seriationen 54 præg med i alt 353 registreringer af 30 forskellige detaljer; se nærmere Axboe 2004,1 s. 167-173, 283f.

Men hvor den sydiskandinaviske seriation havde sin tyngde i den tidlige del af kurven, er det tydeligt at vægten i den norske seriation ligger i kurvens sene del, mens den tidlige arm kun er sparsomt belagt. I kombinationsdiagrammet (fig. 44) virkede det mest rimeligt kun at dele materialet i de 3 grupper N1-N3. De to sidste grupper overlapper hinanden delvis i overgangszonen N2/N3 der svarer til den samlede seriations Gruppe H3/H4.

Ganske som de to andre seriationer begynder Gruppe N1 med præg der står de romerske møntforbilleder nær. De 3 første præg har alle den kalotformede frisur der kendetegner dem, mens næsten alle andre norske præg har en krølle i nakken. Det allerførste præg i Gruppe N1 er IK 282 Hov-A (fig. 26,2) der foruden den kalotformede frisur ikke alene har et perlediadem, men også 'romerske' detaljer som ikke er medtaget i seriationen: indskriften DN-CONSNS DN CONSNOL, der må være afledt af D N CONSTANS eller en indskrift med et lignende navn, kappen og den runde kejsersfibul på skulderen.

Ud over de første prægs kalotformede frisurer karakteriseres Gruppe N1 af øjenbryn, punkter under øjet, kommaformede og ovale ører, der alle kun optræder i denne gruppe, mens hårstreger, øjen-

krog, volutformet øre og lavt relief er fælles for N1 og N2, men mangler i N3. Gruppe N2 kendetegnes ved åbent ovaløje og indre perlekontur. I løbet af Gruppe N2 optræder detaljerne bue under øjet, åndepust fra munden og højt relief, der alle fortsætter i Gruppe N3.

Mens de tidlige detaljer fra den samlede seriation kun er svagt repræsenteret i Norge, står de sene i Gruppe N3/H4 klart. I overgangsfasen N2/N3 slutter detaljerne hårstreger, volutformet øre og lavt relief, mens sene detaljer som trekantet øje, karvsnit og åndepust fra næsen her optræder for første gang. Rundt øje med pupil, der blev udelukket fra den samlede seriation, og som i Sydiskandinavien var en tidlig type, er i Norge repræsenteret på 2 præg der begge falder i den sene del af kombinationsdiagrammet.

De 4 præg der blev taget ud af undersøgelsen (fig. 45), er IK 24 Bjørnerud-A, IK 146 Røgenes-C, IK 244 Fredrikstad-C og IK 331 Selvik-A⁴². De kan betegnes som 'fremmede' fordi de ikke passer ind i seriationen — selv hvis kun et enkelt af dem blev genindsat i undersøgelsen, medførte det en tydelig forringelse i korrespondensanalysen. Det er også muligt at de faktisk er fremstillet udenfor Norge, måske i de tilgrænsende dele af Sverige eller i Sydiskandinavien. IK 244 Fredrikstad-C ville passe godt ind i et sydiskandinavisk fund. De to A-præg IK 24 Bjørnerud og 331 Selvik hører begge til Haucks 'Gott-Eber-Brakteaten' der fordeler sig langs kystruten fra Rogaland til Öland⁴³. De har begge randtråden placeret på forsiden af brakteatpladen. Det gør det mindre sandsyn-

42 Se nærmere Axboe 2004,1 s. 173-179.

43 Hauck 1978 § 14 s. 382f.; IK bind 1,1 s. 80ff.; Axboe 1994,1 fig. 9.

Fig. 45. De fire 'fremmede' præg der blev taget ud af den norske seriation: IK 331 Selvik-A, Rogaland, 244 Fredrikstad-C, Østfold, 24 Bjørnerud-A, Vestfold, 146 Røgenes-C, Rogaland, alle 2:1.

Fig. 45. The four 'foreign' stamps that were taken out of the Norwegian seriation: IK 331 Selvik-A, Rogaland, 244 Fredrikstad-C, Østfold, 24 Bjørnerud-A, Vestfold, 146 Røgenes-C, Rogaland, all in 2:1.

ligt at de skulle være fremstillet i Sydsandinavien⁴⁴, men man kan overveje en vestsvensk herkomst. Alle 3 præg kunne uden problemer indføjes i den sydskandinaviske seriation, men det siger ikke så meget fordi denne som nævnt omfatter en stor del af det samlede materiale. Det var sært nok mere problematisk med det fjerde præg, IK 146 Røgenes-C. Det er

ganske vist meget særpræget, men har dog sin eneste nære slægtning i IK 151 Skåne(?) -C (M pl. 9:20) der i forvejen var med i den sydskandinaviske seriation, selv om findestedsangivelsen er ret tvivlsom⁴⁵.

Det er nok mere sandsynligt at disse 4 præg faktisk er importeret, end at de skulle være nyskabelser på norsk grund der blot ikke har vundet genklang

44 Axboe 1982 s. 38ff.; se også nedenfor afsnit 5.6 med fig. 70.

45 Axboe 1982 s. 2f.

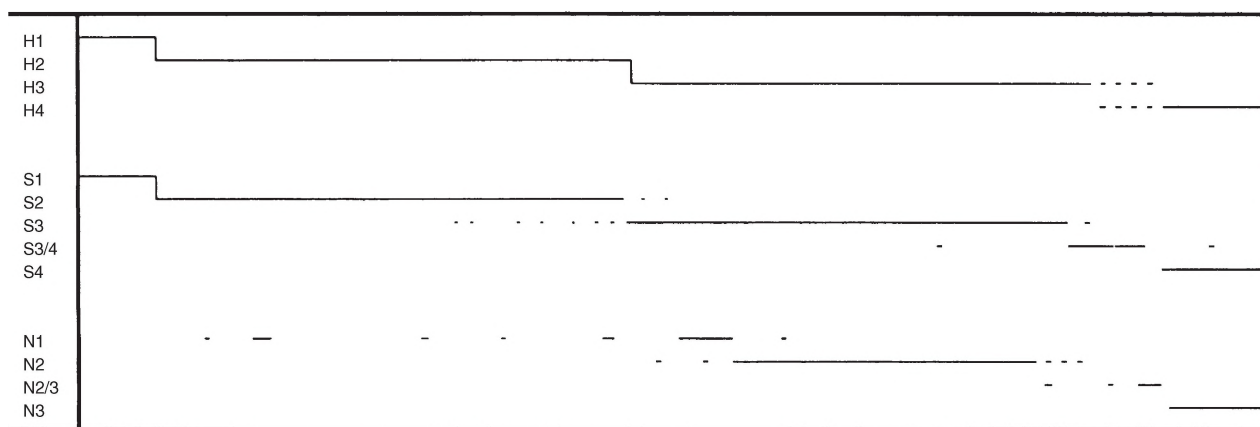

Fig. 46. Sammenstilling af den generelle, den sydsjaskandinaviske og den norske seriation. Tegning John Pind.

Fig. 46. Comparison of the general, the southern Scandinavian and the Norwegian seriation. Drawing John Pind.

og kunnet præge den senere udvikling. Hvis de er importeret, kan der imidlertid ikke være tale om at de har været med til at give stødet til den norske brakteatproduktion; så havde de antagelig også ladet sig indpasse i korrespondensanalysen af de norske brakteater. I den samlede seriation hører de 4 præg heller ikke til de tidligste norske præg, men placeres fra slutningen af Gruppe H2 til Gruppe H4.

3.11 Seriationernes indbyrdes forhold

Prægene i de to lokale seriationer som det lykkedes at etablere for Sydsjaskandinavien og Norge, er begge delmængder af det samlede brakteatmateriale. Deres indbyrdes forhold kan derfor belyses gennem en sammenstilling med den samlede seriation. Det er gjort i fig. 46. Her er prægene i de lokale seriationer placeret i den rækkefølge de har i den samlede seriation.

Øverst ses den samlede seriation med grupperne H1-H4 hvoraf Gruppe H1-H3 per definition afløser hinanden, mens Gruppe H3 og H4 delvis overlapper hinanden.

I den sydsjaskandinaviske seriation kunne grænsen mellem grupperne S1 og S2 uden vanskelighed trækkes så den svarede til grænsen mellem H1 og H2. Derimod tillod jeg en overlapning mellem grupperne S2 og S3, hvad der afspejles i fig. 46, mens overgangen mellem S3 og S4 svarer udmærket til overgangen fra H3 til H4, selv om den sydsjaskandinaviske seriation tydeligt nok har sin tyngde i den tidlige og mellemste del af udviklingen.

Den norske seriation viser derimod større egenartethed i forhold til den samlede seriation. Gruppe

H1 forekommer simpelthen ikke i Norge, og også Gruppe H2 er ret svagt repræsenteret. Grænsen mellem grupperne H2 og H3 kan ikke overføres til det norske materiale; den norske Gruppe N1 omfatter præg fra både Gruppe H2 og H3, så overgangen mellem grupperne N1 og N2 først falder et stykke inde i Gruppe H3. Derimod passer overgangen mellem de to sidste grupper N2 og N3 og den tilhørende overlappingszone meget godt med forholdene i den samlede seriation. Man må altså konkludere at brakteatproduktionen må være begyndt senere i Norge end i det øvrige brakteatområde, især Sydsjaskandinavien.

3.12 Udbredelse af Gruppe H1-H4

Sydsjaskandiaviens førende rolle i udviklingen af de første brakteater fremgår også af udbredelsen af grupperne H1-H4. Gruppe H1 har tydeligt sit kerneområde her, kun med enkelte eksemplarer på Østersøerne og i Nord- og Vesttyskland (fig. 47).

Indenfor dette område, hvor brakteaterne må være opstået, kan man trods det fåtallige materiale se en tendens til visse fundkoncentrationer. En af dem ligger på Fyn omkring rigdomscentret i Gudme ('Gudernes hjem') og Odense ('Odins vi')⁴⁶. En anden lille gruppe af tidlige præg ligger i Sydvestjylland, især i de store depoter fra Darum og Skonager der også knyttes sammen via stempel- og punselidenti-

46 Se Kousgård Sørensen 1985 og 1992 om kultiske stednavne.

Fig. 47. Fundsteder med brakteater fra Gruppe H1. En kreds om punktet angiver usikkert findested. Efter Axboe 2004,1; tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 47. Finds with bracteates from Group H1. A circle around the dot indicates an uncertain find-spot. After Axboe 2004,1; drawing Thomas H. Bredsdorff.

tet mellem flere brakteater⁴⁷. Et lokalt kult- og rigdomscenter i dette område kan overvejes på grund af gulddepoterne og stednavnene Baldesager og Baldersbæk der begge synes at høre til de sjældne Balder-navne⁴⁸. Endelig kan man nævne de to fund i det østlige Blekinge hvor også andre fund af høj kvalitet kan tyde på en centralplads i dette trafikalt velplacerede område⁴⁹.

Det er ikke overraskende hvis de tidligste brakteater kan knyttes til 'centralpladser' – og ikke kun fordi brakteater er med til at definere dette arkæologiske begreb⁵⁰. Her har man haft den materielle velstand som bl.a. i form af guldet er en forudsætning for brakteatproduktionen, sammen med de langtrækkende kontakter både til andre centre og til Romerriget som har formidlet de afgørende impulser. Endelig er det her man kan forudsætte den religiøse viden og interesse som må ligge bag brakteaternes højtudviklede ikonografi.

Med Gruppe H2 har A-C-brakteaterne allerede stort set nået deres fulde udbredelse (fig. 48); dog ligger de norske fund hovedsagelig i Sydvestnorge. Resten af Norge er tyndt belagt, og det samme gælder for det østlige Mellemsverige. Udenfor Skandinavien er der fundet brakteater fra Gruppe H2 i Sydøstengland samt spredte fund i Centraleuropa.

Fordelingen af de norske fund fra Gruppe H2 kunne tyde på at den norske brakteatproduktion begyndte i Rogaland/Vest-Agder. Det er i og for sig en tiltalende tanke, fordi området er rigt og tæt bebygget i folkevandringstid, men det bestyrkes ikke af den norske seriation. Af de 12 præg i Gruppe N1 stammer kun 6 fra de to sydvestnorske fylker, og denne andel ligger ikke langt fra områdets generelle andel på 25 af de 54 serierede præg. Der er altså ingen relativ overvægt af tidlige brakteater i Sydvestnorge.

Prægene fra Gruppe H3 (fig. 49) fordeler sig nogenlunde som den foregående gruppe; dog er der nu flere fund i Norge og Midtsverige (med undtagelse af Öland der nu er fundtom, samt Mälaronrådet) og på Kontinentet, mens England mangler fund fra Gruppe H3. Det betyder dog ikke at England har mistet kontakten med brakteatudviklingen; i hvert fald er der 6 engelske fund fra Gruppe H4 (fig. 50),

47 Axboe 1982 s. 52ff.

48 Hauck 2001; Axboe 2004,1 s. 187f.

49 Fabech 1994.

50 Se f.eks. Fabech 1999 fig. 4-5.

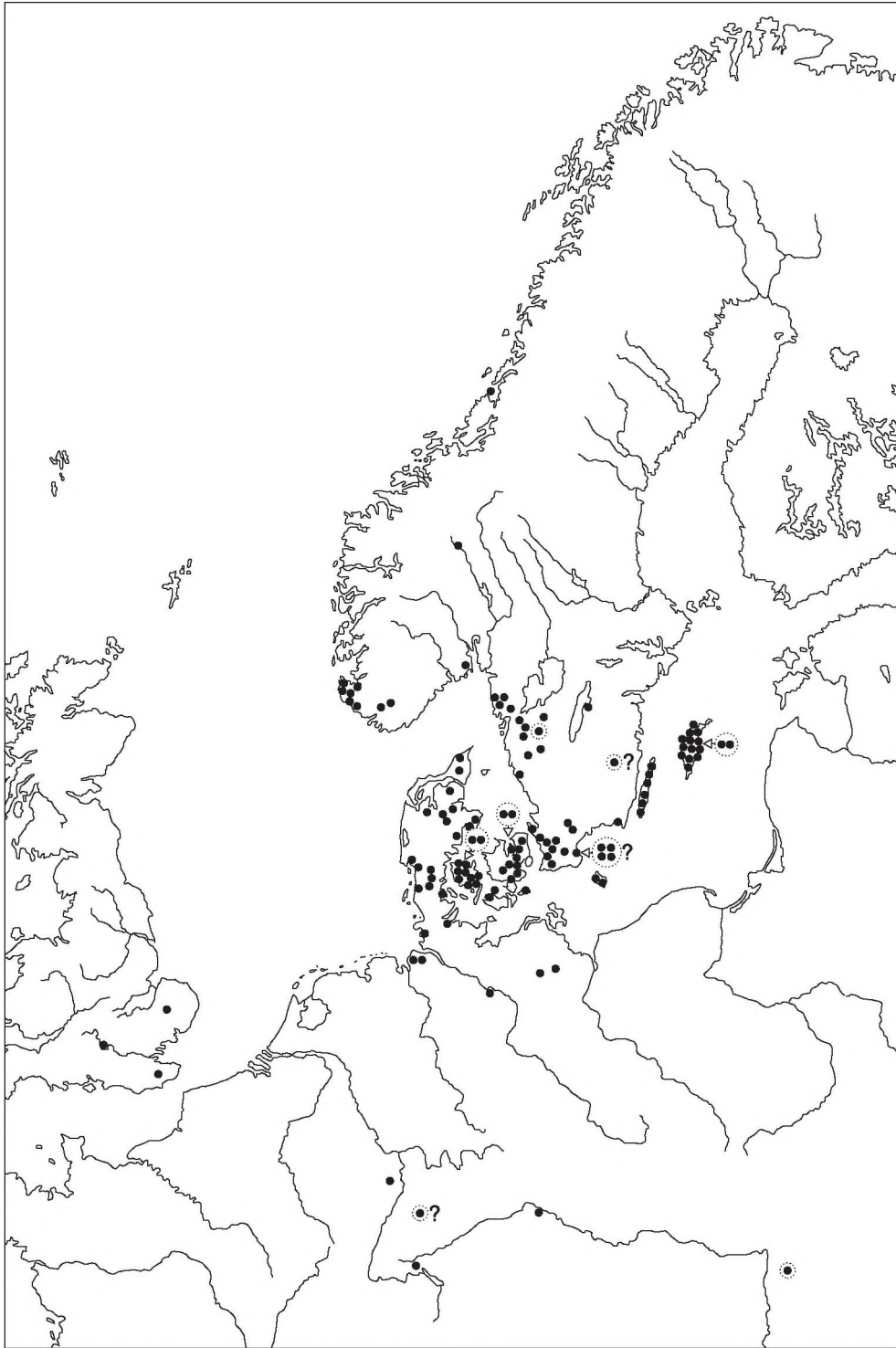

Fig. 48. Fundsteder med brakteater fra Gruppe H2. Efter Axboe 2004,1; tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 48. Finds with bracteates from Group H2. After Axboe 2004,1; drawing Thomas H. Bredsdorff.

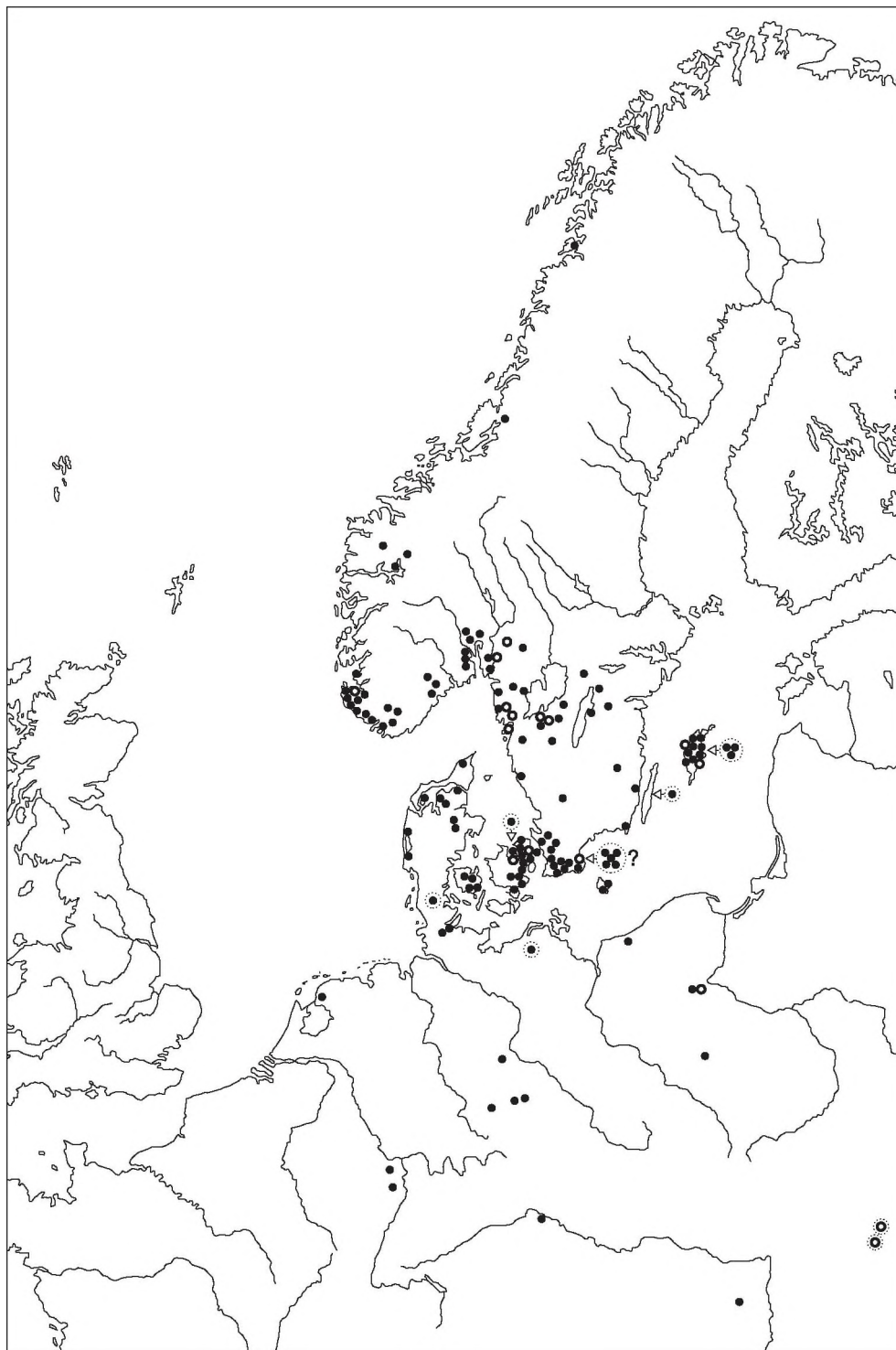
og halvdelen af dem er lokale efterligninger i sølv. På Kontinentet er fund fra Gruppe H4 begrænset til Nordtyskland/Holland, og i Skandinavien ligger fundene nu kun i Jylland, Vestnorge, Vestsverige og det tilgrænsende Oslofjord-område, samt langt om længe i Mälaronrådet der nu udmærker sig med store og ikonografisk selvstændige brakteater⁵¹.

51 Axboe 2004,2.

Generelt betragtet viser fig. 47-50 altså at brakteaterne synes at opstå i Sydsandinavien, antagelig i Danmark. Tilsyneladende har ideen hurtigt bredt sig; i hvert fald findes alle grupperne H2-H4 stort set i hele brakteaternes udbredelsesområde. Grundlæggende må grupperne altså være kronologisk betinget; der er ikke tale om lokalgrupper. Ganske vist kan der påvises geografiske forskelle mellem nogle af de typer der er med til at karakterisere de enkelte grupper, sådan som det ses nedenfor i behandlingen

Fig. 49. Fundsteder med brakteater fra Gruppe H3 (punkter) og H3/H4 (cirkler). Efter Axboe 2004,1; tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 49. Finds with bracteates from Group H3 (dots) and H3/H4 (circles). After Axboe 2004,1; drawing Thomas H. Bredsdorff.

af lokale variationer i frisurerens form og udfyldning (afsnit 5.1 og fig. 60). Men disse lokalforskelle findes både indenfor Gruppe H2 og i forholdet til frisuretyper fra de to efterfølgende grupper. Som nævnt i afsnit 3.5 er de detaljer som er begrænset til en enkelt seriationsgruppe, både så få og så fåtallige

at man ikke kan basere den kronologiske opdeling af brakteaterne på 'ledeformer', og min gruppeopdeling bygger derfor i hovedsagen på ændringer i forekomst eller hyppighed af talrigt forekommende, men også mere længelevende detaljer.

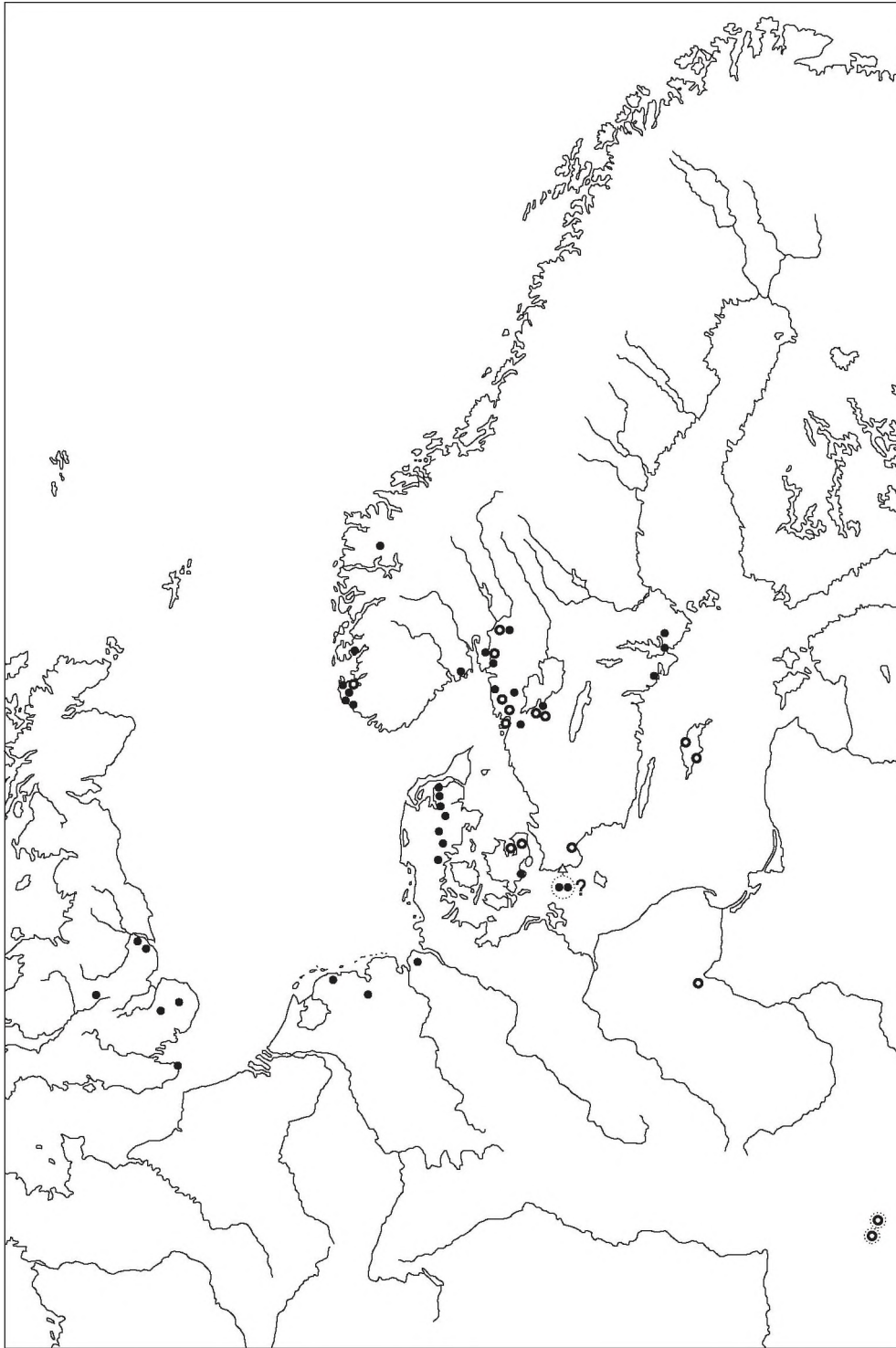

Fig. 50. Fundsteder med brakteater fra Gruppe H4 (punkter) og H3/H4 (cirkler). Efter Axboe 2004,1; tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 50. Finds with bracteates from Group H4 (dots) and H3/H4 (circles). After Axboe 2004,1; drawing Thomas H. Bredsdorff.

3.13 D- og F-brakteaternes datering og udbredelse

Hvordan skal D- og F-brakteaterne dateres i forhold til den her opstillede kronologi for de store mands-hoveders udvikling på A-C-brakteaterne?

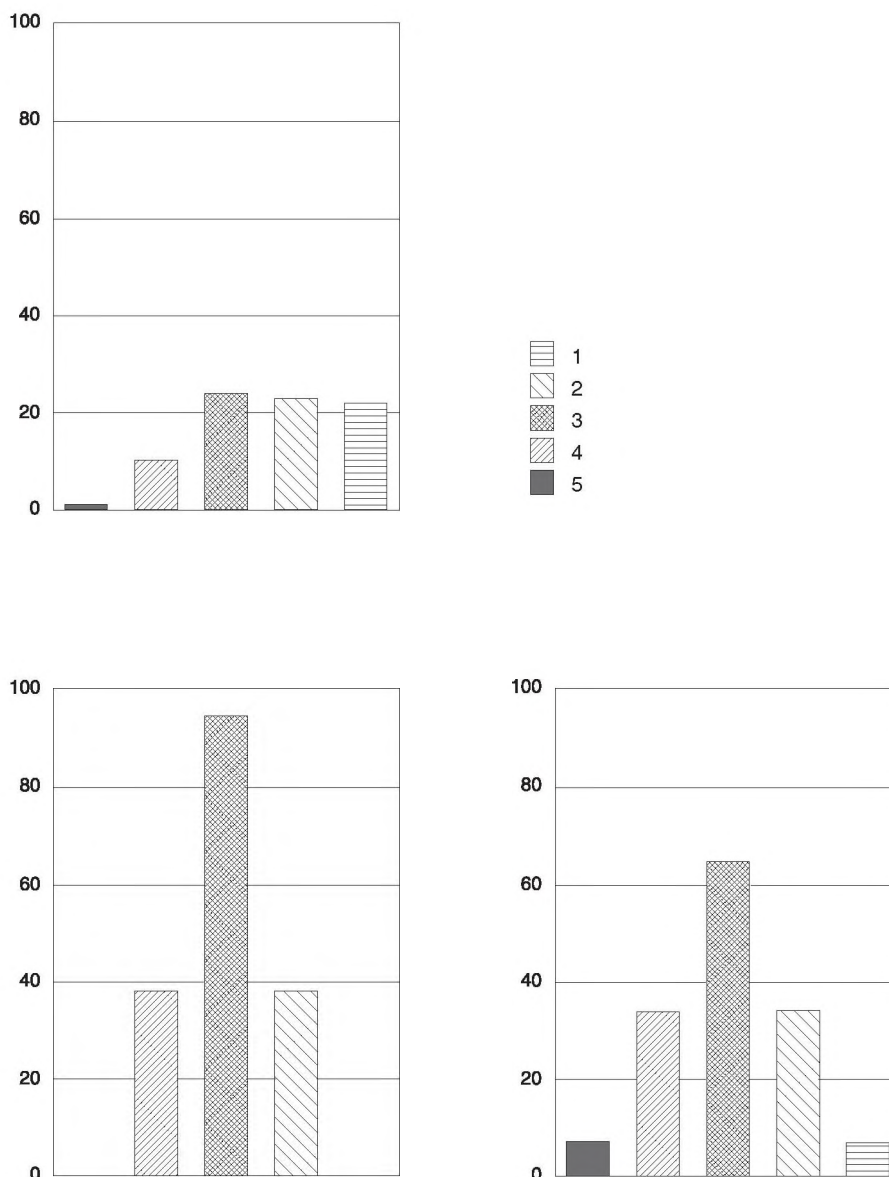
For D-brakteaternes vedkommende kan man nærme sig et svar ad flere veje. En af dem er en undersøgelse af slidsporene på C- og D-brakteater der

er fundet sammen⁵². De to typer er med henholdsvis 413 eksemplarer af 273 præg og 348 eksemplarer af 188 præg klart talrigere end A- og B-brakteaterne. Jeg har undersøgt graden af slid i 21 fund, hvor C- og D-brakteater optræder sammen; disse fund rummer i alt 57 C-brakteater af 36 forskellige præg og 87 D-

52 Axboe 2004,1 s. 180-183

Fig. 51. Slid på C- og D-brakteater, bedømt som 'ikke slidt', 'slidt' eller 'stærkt slidt'. Øverst D-brakteater sammenlignet med C-brakteater i samme fund. Nederst til venstre D-brakteater sammenlignet med andre D-brakteater i samme fund; nederst til højre C-brakteater sammenlignet med andre C-brakteater i samme fund. 1: 2 trin mindre slidt. 2: 1 trin mindre slidt. 3: Lige slidt. 4: 1 trin mere slidt. 5: 2 trin mere slidt.

Fig. 51. Wear on C- and D-bracteates, assessed as 'not worn', 'worn' or 'much worn'. Top, D-bracteates compared with C-bracteates in same find; bottom left, D-bracteates compared with other D-bracteates in the same find; bottom right, C-bracteates compared with other C-bracteates in the same find. 1: 2 degrees less worn. 2: 1 degree less worn. 3: Equally worn. 4: 1 degree more worn. 5: 2 degrees more worn.

brakteater af 40 præg (fig. 51). I over halvdelen af tilfældene var en D-brakteat mindre slidt end en C-brakteat i samme fund, og man kan derfor formode at de pågældende D-brakteater er produceret senere end C-brakteaterne. I halvdelen af disse tilfælde var der endda stor forskel på sliddet. I 30% af kombinationerne var C- og D-brakteater slidt lige meget, mens det kun var i 14% af tilfældene at en D-brakteat var mere slidt end en C-brakteat. Der er altså en klar overvægt af tilfælde hvor C-brakteater er mere slidt end de samtidigt deponerede D-brakteater, og der kan også ses en tydelig tendens til at C-brakteaterne så kan være væsentligt mere slidt end i de ret få tilfælde, hvor D-brakteaten i en kombination er mest slidt. Selv om man ikke kan sætte år på en given slitage, må det pege i retning af at produktionen af D-brakteater først er begyndt en del år senere end C-brakteaternes fremkomst. På den anden side må

de to typer også have været produceret samtidigt i en periode.

Undersøger man C- og D-brakteaternes kombinationer med præg af egen type, er der en større spredning i graden af slid for C-brakteaternes end for D-brakteaternes vedkommende: En tilsyneladende ubrugt C-brakteat kan godt findes sammen med en meget slidt C-brakteat, mens der ikke er så store slidforskelle blandt de D-brakteater der er fundet sammen. Det kan antyde at C-brakteaterne er fremstillet over en længere årrække end D-brakteaterne.

Endelig kan man se på de fund, hvor D-brakteater optræder sammen med brakteater af type A-C. Det sker i 26 fund. I 4 af dem er den mindst slidte brakteat af type A-C, mens det i 11 fund er en eller flere D-brakteater der er slidt mindst. I 5 af disse 11 fund indgår der brakteater fra Gruppe H4 blandt de mere slidte stykker.

Tilsammen kan disse iagttagelser tyde på at C-brakteaterne blev fremstillet i en længere periode end D-brakteaterne;

at C-brakteaterne også begyndte tidligere end D-brakteaterne; og

at D-brakteaterne blev produceret mindst lige så længe som A-C-brakteater fra Gruppe H4 og måske endda fortsatte lidt længere end de andre typer. Den sidste konklusion må dog tages med stor forsigtighed på grund af de ret få fund.

Gravfund med brakteater kendes i Skandinavien næsten kun i Norge og på Gotland. I 1973 fremlagde Egil Bakka de da kendte 23 norske fund. De rummer 29 A-C-brakteater, men kun 3 D-brakteater selv om D-brakteater optræder talrigt i norske depoter. Som forklaring på det overraskende ringe antal D-brakteater mente Bakka at de norske brakteatgrave i alt væsentligt var anlagt før D-brakteaternes opståen⁵³. Det bekræftes af mine seriationer, hvor også sene brakteater af type A-C stort set mangler i gravene. I den norske seriation fordeler de gravfundne præg sig temmelig regelmæssigt over Gruppe N1 og N2 frem til overlappingszonen N2/N3, mens den rene Gruppe N3 kun rummer et enkelt gravfund⁵⁴. I den samlede seriation optræder de norske gravfund fra den første halvdel af Gruppe H2 frem til begyndelsen af den rene Gruppe H4. Der er dog en kraftig koncentration på 11 af de 24 gravfundne præg i den første halvdel af Gruppe H3, og kun 2 ligger efter begyndelsen af Gruppe H4.

Følger man Bakkas tese, kan det altså se ud til at D-brakteaterne i Norge først optrådte efter midten af Gruppe H3, altså det tidspunkt hvor gravfundne brakteater bliver sjældne. Men eftersom D-brakteater trods alt er nedlagt i de norske grave, kan man også formode at de er produceret før Gruppe H3's ophør, hvor også A-C-brakteaterne forsvinder fra gravfundene.

D-brakteaternes dyr er generelt tegnet i højt relief, ofte karvsnit. På A-C-brakteaterne optræder højt relief ganske vist allerede tidligt i Gruppe H2, men det bliver først dominerende midt i Gruppe H3, og karvsnitrelief hører til ledeformerne for Gruppe H4.

De båndformede dyr på D-brakteaterne tilhører den sene Stil I, nærmere bestemt Haseloffs stilfase D⁵⁵. Denne stilfase findes også på relieffibler der er fundet i norske grave sammen med A-C-brakteater. Af de 9 præg der er tale om, tilhører de 2 Gruppe

H2, mens resten fordeler sig fra den mellemste del af Gruppe H3 til begyndelsen af den rene Gruppe H4⁵⁶. Udviklingen fra tidlig til sen Stil I kan ikke følges på brakteaterne, så D-brakteaterne må altså stilistisk have relieffibler o.a. med stilfase D som forudsætning, og selv om fundkombinationerne i de norske stenkestegrave skal bruges med forsigtighed⁵⁷, kan de dog give et fingerpeg om at disse forudsætninger var til stede omkring midten af Gruppe H3.

'D-brakteat-detajler' optræder på to af brakteaterne i min seriation. Den ene er dobbeltbrakteaten IK 190 Trollhättan, hvis forside kan tolkes som Tyr med hånden i Fenrisulvens gab, mens bagsiden viser tre dyr med karvsnit-tegnede kroppe; den anden er IK 228 Chippenham-C (A 307e) hvor de slyngbånd der udfylder dyrets plads, må have D-brakteaternes båndformede dyr som forbillede. Begge præg tilhører Gruppe H4, hvis samtidighed med D-brakteaterne de altså bekræfter.

Sammenfattende tyder disse undersøgelser på at D-brakteaterne opstod mens A-C-brakteaterne af Gruppe H3 blev fremstillet; måske først omkring midten af denne gruppes produktionstid. Herefter fortsætter de i hvert fald lige så længe som A-C-brakteaterne. Slidsporene i de samlede fund kan måske tyde på at D-brakteaterne slutter senere end de andre typer, men det kan kun blive en usikker formodning.

Denne datering af D-brakteaterne i forhold til de øvrige brakteatyper modsiger den tese som fremlægges af Elisabeth Barfod Carlsen⁵⁸. Hendes udgangspunkt er en seriation af de danske og svenske D-brakteater der fordeles på 6 produktionsgrupper, hvoraf de fleste opfattes som kronologiske⁵⁹. Også engelske og kontinentale præg kan derefter indpasses i seriationen⁶⁰. De formodede ældste D-præg dateres til midten af 5. århundrede på grund af stilistiske ligheder med Nydamstil og den ældste Stil I og på grund af kombinationer med tidlige genstande i de 3 depotfund fra Års, Holmgårds Mose og Djurgårdsäng⁶¹. Ingen af argumenterne forekommer mig dog holdbare. Af ligheder mellem Nydamstil og D-brakteater nævner Barfod Carlsen kompakte dyr med et rundt, markeret lår, rundt øje og åben mund med lange kæber der kan være oprullet og eventuelt krydse kroppen;

56 Axboe 2004,1 s. 184f.

57 Sml. Kristoffersen 1999 s. 97f. og 2000 s. 68 samt hendes diskussion af de enkelte fund i kataloget s. 245-374.

58 Barfod Carlsen 2004.

59 O.c. fig. 2-3.

60 O.c. fig. 4.

61 O.c. s. 129-132; jf. M nr. 71, 84 og 269.

53 Bakka 1973 s. 70.

54 Axboe 2004,1 s. 183f.

55 Haseloff 1981 s. 216-230.

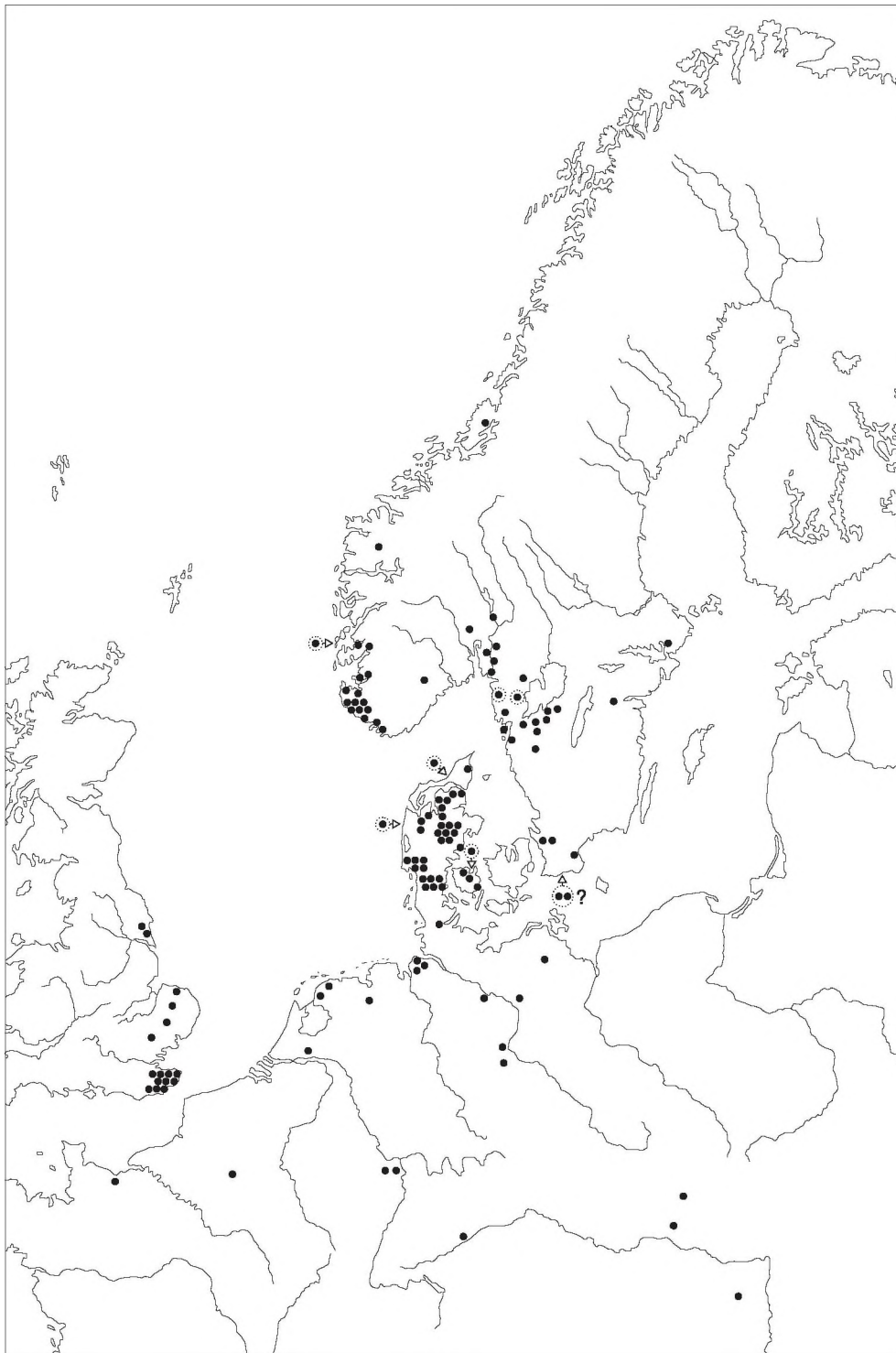

Fig. 52. Fundsteder med D-brakteater. Efter Axboe 2004,1, ajourført nov. 2005. Tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 52. Finds with D-bracteates. After Axboe 2004,1, updated Nov. 2005. Drawing Thomas H. Bredsdorff.

som fælles træk med Haseloffs stilfase A og B de konturlinier der indrammer dyrene i Barfod Carlsens ældste produktionsgruppe DI. I begge tilfælde er der for mig at se kun tale om ligheder i den verbale beskrivelse af dyrenes detaljer, mens Barfod Carlsen ser bort fra at henholdsvis Nydamstil/tidlig Stil I og D-brakteaterne arbejder med helt forskellige stilpræg: Konturlinierne i de tidlige stilarter indrammer let hvælvede, minutøst udarbejdede og ofte punsel- eller stregudsmykkede detaljer, mens kroppene på

D-brakteaterne står som større partier i højt relief eller karvsnit. 'Runde hoveder' og 'lange kæber' er heller ikke specifikke stiltræk. Det er rigtigt at D-brakteater er fundet sammen med tidlige genstande i flere depoter, men som Barfod Carlsen også selv nævner, kan gulddepoterne have stor kronologisk spændvidde, og det forekommer mig ikke rimeligt at lade den ældste genstand datere de øvrige.

Fig. 53. Fundsteder med F-brakteater. Efter Axboe 2004,1, ajourført nov. 2005. Tegning Thomas H. Bredsdorff.

Fig. 53. Finds with F-bracteates. After Axboe 2004,1, updated Nov. 2005. Drawing Thomas H. Bredsdorff.

I Skandinavien er D-brakteaterne koncentreret i Norge, det vestlige Mellemsverige og Jylland (fig. 52). Der er også fund fra Fyn og Skåne, men ingen fra Sjælland og Østersøerne. Udenfor Norden findes de både i England — især i Kent — og spredt over Kontinentet. Hvis D-brakteaterne har nået Kontinentet fra de samme områder og ad de samme kanaler som de øvrige typer, kan manglen på A-C-brakteater fra Gruppe H4 på Kontinentet måske være endnu et indicium på at produktionen af D-brakteater allerede begyndte parallelt med Gruppe H3, men uden nærmere undersøgelser kan der kun blive tale om en formodning.

Med kun 17 eksemplarer fra 12 forskellige præg⁶² er F-brakteaterne en gruppe det er vanskeligt at datere i forhold til de øvrige typer. I modsætning til D-brakteaterne, der også har dyr som hovedmotiv, kan F-brakteaterne have runeindskrifter, endda af

høj kvalitet som på IK 241,1 Eskatorp-F (M pl. 20:3) og den stempelidentiske IK 241,2 Väsby-F. Nogle billedetaljer har kun paralleller på C-brakteater, mens andre kun optræder på D-præg⁶³. F-brakteaternes relief varierer fra lavt relief over højt til karvsnit der findes på IK 123 Market Overton-F (M pl. 7:17), som tidligere blev regnet til C-brakteaterne, IK 309 Nebenstedt-F (M pl. 20:12) og nyfundene IK 608 Hambleden-F og 615 Rugbjerg-F.

Taget under ét viser F-brakteaterne ligheder med både A-C-brakteater og med D-brakteater. Man kan forestille sig at de er fremstillet parallelt med de senere C-brakteater og med D-brakteaterne; altså antagelig samtidig med Gruppe H3 og H4.

Fire af de kendte fundsteder for F-brakteater ligger i Halland/Nordvestskåne (fig. 53). Resten stammer fra Sydøstfyn, Vestjylland, Holsten, Niedersachsen samt 2 lokaliteter i Midtengland.

62 Incl. nyfundene IK 608 Hambleden-F, South Buckinghamshire og 615 Rugbjerg-F (2 eks., fig. 88. Juul Pedersen 2005), Ringkøbing amt, samt IK 123 Market Overton-F der er omklassificeret fra C- til F-brakteat.

63 Axboe 2004,1 s. 185f.

4 Absolut datering

Vi kommer nu til brakteaternes ydre kronologi¹. Her drejer det sig dels om at indplacere dem i periodens relative kronologi i almindelighed, dels om at nå frem til en absolut datering af brakteatfænomenet. I begge henseender må det dreje sig om hele brakteatmaterialet, ikke kun om typerne A-C. Jeg vil ikke prøve at sætte årstal på de enkelte typologiske grupper. Ganske vist afspejler de A-C-brakteaternes stilistiske udvikling, men uanset hvordan man vil betragte stilkronologi som absolut dateringsmetode, er der så få muligheder for at knytte årstal til A-C-brakteaterne at en finere absolut kronologi vil være meningsløs.

Det kan være vanskeligt nok at placere brakteaterne i forhold til resten af det nordiske fundstof fordi det i Skandinavien stort set kun er i Norge og på Gotland, at brakteaterne optræder i grave. Det bliver ikke lettere af at ældre germansk jernalders kronologi i Sydskandinavien er mindre gennemarbejdet end de tilgrænsende perioder. Det er ikke så mærkeligt, netop fordi gravfundene og dermed fundkombinationerne her forsvinder i løbet af perioden, og man derfor i højere grad er henvist til stilkronologi². Kombinationsanalyser er kun foretaget for de ret få bornholmske fund³ og for jyske grave der hovedsagelig må tilhøre den tidlige del af perioden⁴. Forholdene er bedre i Norge⁵, men selv her er det føleligt at der er dårligere muligheder for absolut datering i ældre germanertid end i yngre romertid⁶.

Absolutte dateringer kan kun opnås i ganske få skandinaviske fund. Her er der bedre muligheder på Kontinentet, hvor der er veludviklede kronologisystemer med forankring både i dendrokronologi og i et langt større antal møntdaterede fund, og også de engelske fund kan bidrage, især de rige grave i Kent. Til gengæld er brakteaterne i disse områder enten importeret eller lokale efterligninger af de

nordiske typer, og i begge tilfælde består der en risiko for at de som 'eksotiske' stykker kan være endt som arvestykker – jævnfør problemerne omkring de stempelidentiske D-brakteater fra Finglesham grav D3 (IK 426,1; M pl. 16:10) og 203 (IK 426,2; A 314a) der tilsyneladende blev nedlagt med en generations mellemrum⁷. For at kunne inddrage det størst mulige fundmateriale er det igen nødvendigt at se på alle brakteattyper under ét.

Nødvendigheden af at basere brakteaternes absolutte datering så bredt som muligt kan belyses med et par forskningshistoriske eksempler.

I en lille artikel fra 1928 hæftede Sture Bolin sig ved de brakteater der tydeligvis har forbilleder i romerske møntprægninger fra perioden 305-361, og han så ingen grund til at de nordiske efterligninger skulle være senere end forbillederne. Brakteaterne måtte følgelig være opstået senest omkring midten af 300-tallet. Slutningen af brakteatproduktionen satte Bolin omkring 450, nemlig prægningstidspunktet for de yngste mønter i de da kendte brakteatdepoter.

Mackeprang brugte også numismatiske argumenter i sin datering af brakteaterne, omend han kom til et meget senere resultat. Hans opfattelse af den romerske møntimport førte ham til at sætte begyndelsen af brakteatproduktionen til slutningen af 5. århundrede⁸. Sin datering af den sene brakteatproduktion byggede Mackeprang på kontinentale fund af relieffibler af nordisk type, af hvilke han især betragtede fiblen fra Täbingen grav 4 i Württemberg som et nøglefund. Herved kom de sene brakteater til at tilhøre den første halvdel af 7. århundrede⁹.

Også Malmer har forsøgt at datere brakteaterne udfra numismatiske overvejelser¹⁰. På grundlag af kombinationerne i de 12 fund med brakteater og solidi han kendte fra Danmark og Sverige, sammenstillet med det samlede solidusmateriale, mente han at kunne påvise at brakteater ikke er fundet sammen

1 Jf. Bakka 1973 s. 54.

2 F.eks. Lund Hansen 1993 s. 169.

3 Jørgensen 1989.

4 Ringtved 1988.

5 Bemmman – Hahne 1995; Kristoffersen 1999, 2000.

6 Bemmman – Hahne 1995 s. 297.

7 Chadwick Hawkes – Pollard 1981 s. 331f., 337ff. [kritisk hertil Arnold 1991]; Brugmann 1999 med Tab 3.2.

8 Mackeprang 1952 s. 20-25, 85ff.; Axboe 2004,1 s. 247f.

9 O.c. s. 69ff., 86f.

10 Malmer 1977; Axboe 2004,1 s. 251f.

med solidi præget efter 476. Da disse fund også omfattede D-brakteater, måtte de — og den sene Stil I, de repræsenterer — efter Malmers mening være opstået allerede omkring 475 eller tidligere. A- og B-brakteater forekommer ifølge Malmer ikke sammen med solidi, og han ville derfor hypotetisk antage at de generelt er ældre end solidus-importens begyndelse, som han satte til ca. 450, og måske begynder helt tilbage i 4. århundrede.

Det er et fællestræk for de nævnte eksempler at dateringen af brakteaterne bygger på snævre forudsætninger og hverken tager hensyn til andre dateringsmuligheder eller til de konsekvenser dateringen vil have for periodens samlede fundstof. Bolins datering vil gøre de tidlige brakteater samtidige med medaillon-eftertiligningerne som jo har de samme forbilleder, og hvis daterende fund hører hjemme i yngre romertid. En så tidlig datering af brakteaterne vil også trække store dele af ældre germanertids fundmateriale i samme retning — en konsekvens som allerede Mackeprang brugte som argument mod Bolins resultater¹¹. Selv sene former som guldmundblik måtte så høre hjemme i 5. århundrede, efter deres kombinationer med brakteaterne at dømme. Endelig vil fundene af brakteater af nordisk type i England og på Kontinentet (fig. 59), som vi senere skal inddrage i diskussionen, først kulminere 2-3 generationer efter brakteaternes ophør i Skandinavien — en ironisk konsekvens, fordi Bolin netop gik ind for en 'kort' kronologi med hurtig overtagelse af brakteaternes forbilleder. Her satte han fingeren på et interessant problem, men det må netop diskuteres i forbindelse med det samlede fundbillede.

Malmer tog i sin artikel ikke hensyn til at hans tese om at solidus-importen var sket ved enkelte lejligheder (i modsætning til Mackeprangs og Fagerlies forestillinger om en mere jævn møntstrøm), må gøre det endnu mere usikkert at bruge mønterne til datering. Og hans udsagn om at A- og B-brakteater ikke optræder sammen med solidi, er helt afhængigt af hans egne definitioner, efter hvilke brakteater som IK 279 Holmetorp-A (fig. 26,8) og IK 183 Tjurkö-A (fig. 25,4) ikke er A-, men C-brakteater på grund af de dyr og fugle der optræder som bifigurer til den dominerende mandsbuste¹². Hans datering af de tidlige brakteater til første halvdel af 400-tallet eller måske sågar slutningen af 300-tallet giver mulighed for en direkte kontakt med medaillon-eftertiligningerne, og generelt må hans datering af brakteaterne have næsten de samme konsekvenser for resten af ældre germanertids kronologi som Bolins. Malmer næv-

ner eksplicit at 'Stil I, wie er auf den D-Brakteaten vertreten ist' efter hans mening må begynde omkring 475 eller måske endda tidligere¹³. Han foreslår ikke nogen slutdatering for de nordiske brakteater, men også her må der blive en stor tidsforskel til de kontinentale fund, hvor f.eks. Schmidt¹⁴ havde dateret de mitt tyske fund til sin Gruppe IIIa (525-560).

Mackeprangs opfattelse af importen af romerske mønter som bestående af en tidlig og en sen 'møntstrøm' er i mellemtiden blevet afløst af et mere detaljeret billede, takket være undersøgelser af bl.a. Fagerlie (1967), Herschend (1980) og Kyhlberg (1986), og hans datering af de tidlige brakteater til o. 500 har derved mistet sin basis. Det samme skete for hans datering af de sene brakteater da Bakka påpegede, at Tåbingen-fiblen må være et arvestykke, som ikke kan bruges som dateringsgrundlag¹⁵. Mackeprangs absolutte kronologi går til den modsatte yderlighed af Bolins og Malmers: Hans datering af de nordiske relieffibler af Gummersmark-Tveitane-Vedstrupgruppen, forbillederne for Tåbingen-fiblen, til anden halvdel af 6. århundrede og første halvdel af 7. århundrede og hans numismatiske datering af de tidlige brakteater fik ham til at sætte brakteaternes udvikling fra ca. 500 til ca. 650¹⁶. Ud over alle de øvrige konsekvenser som Mackeprangs datering ville have for germansk jernalders kronologi, ville den også få de nordiske D-brakteater, som han daterer til sin 3. brakteatperiode eller tiden efter ca. 600¹⁷ til at være klart senere end de tilsvarende fund på Kontinentet, der er nedlagt i perioden ca. 500-560 som det fremgår af fig. 59.

Som baggrund for dateringen af brakteaterne skal vi se på de forbilleder for deres motiver der kan findes på romerske mønter. De tidlige brakteater må dog primært dateres ved hjælp af stilistiske sammenligninger med den samtidige dyreornamentik, og desuden er der enkelte møntdaterede fund som kan bidrage til den absolutte datering. For den sene brakteatproduktions vedkommende må man først og fremmest bygge på de brakteater der er fundet i grave udenfor Skandinavien.

11 Mackeprang 1952 s. 24 anm. 10.

12 Se Malmer 1963 s. 112f.

13 Malmer 1977 s. 110.

14 Schmidt 1961 s. 138f.

15 Bakka 1958 s. 79; tilsvarende Haseloff 1981 s. 413f.

16 Mackeprang 1952 s. 87.

17 O.c. s. 67

4.1 Romerske forbilleder

Det er tydeligt at romerske mønter og medailloner har været forbilleder for brakteater. Det gælder både for hovedmotivet på A-brakteaterne og på nogle B-brakteater og for en lang række detaljer. Selv om det kun giver en *terminus ante quem non* for de pågældende brakteater, er det værd at se nærmere på disse forbilleder, også med henblik på forholdet mellem medaillon-eftertiligninger og brakteater som skal diskuteres senere.

Helt fra Augustus' tid blev de romerske kejsere på mønternes forside vist i profil og klædt i civil dragt, og det er indlysende at disse fremstillinger har tjent som forbilleder både for A-brakteaterne og for de store mandshoveder på B- og C-brakteaterne. Det gælder også detaljer på A-brakteater som den kejserlige kappe, den runde, pendilie-smykkede fibel på skulderen og den løftede hånd.

Ganske vist fremkom der på sene solidi fra Constantius II (død 361) en ny billedtype hvor kejseren først ses i halvprofil, senere en face, og hvor han er bevæbnet med hjelm, spyd og skjold¹⁸. Denne type blev i 5. århundrede enerådende på de østromerske kejsers solidi, mens de vestlige kejsere brugte profilbilleder helt frem til det vestromerske riges undergang 476, fra Anthemius (467-474) dog parallelt med en face-fremstilling.

Enkelte detaljer er overtaget fra billeder af våbenklædte kejsere, bl.a. på A-brakteaterne IK 299 fra Gummersmark (M pl. 4:4), hvis profilsete mandsfremstilling er vist i brystpanser med en torques på brystet og væbnet med spyd og skjold. Detaljer i skjoldets rytterfigur tyder på at forbilledet var en solidus fra Theodosius II, præget 416¹⁹. Torques-motivet synes ikke at have paralleller på romerske mønter, men denne oprindeligt keltiske ring var en veletableret udmærkelse i den romerske hær²⁰.

Constantin den Stores sølv-multiplum fra 315, hvor kejseren ses en face klædt i våbendragt og med fjerprydet hjelm (fig. 54), må være forbilledet for en lille gruppe brakteater der er fundet på Öland og Gotland²¹. Det gælder først og fremmest de præg hvor frisuren er tæt udfyldt med hesteskoformede buer (fig. 115): IK 62,1 Gerete-C fra Gotland (M pl. 12:6)

Fig. 54. Sølvmultiplum præget for Constantin den Store 315, 3:1. Efter Delbrueck 1933.

Fig. 54. Silver multiplum struck for Constantine the Great in 315, 3:1. After Delbrueck 1933.

og 223 Bostorp-C fra Öland (fig. 58), men antagelig også de lidt talrigere gotlandske brakteater med en buet eller takket 'fjerbort' øverst på frisuren: IK 57,1 Fride-C (M pl. 8:13), 57,2 Öster Ryftes-C (fig. 124), 57,3 Riksarve-C (A pl. VII:207), 233 Djupbrunn-C (M pl. 8:12) og 258 Gotland-C (M pl. 8:14). For de førstes vedkommende kender vi ikke andre mulige forbilleder, mens fjerborten også kunne tænkes afledt af solidus-præg der viser kejseren i profil med hjelmbusk eller markeret hjelmkam²². En stor del af de nordiske eksempler på disse mønter stammer faktisk fra de to øer²³. Det kan dog tale for et fælles forbilledet for hesteko-frisure og fjerbort at de to typer er begrænset til samme snævre geografiske område, og også at de begge placeres i min seriationsgruppe H2.

Diademer optræder på både A-, B- og C-brakteater og er ligeledes hentet fra romerske mønter, hvor de i 325/26 under Constantin den Store afløste laurbærkransen som officielt kejserligt værdighedstegn. På mønterne blev diademet først vist som et smalt bånd, men det blev snart smykket med perler og ædelsten og forsynet med en specielt fremhævet juvel i panden. En særlig pragtform er 'juvelkrans-diademet', hvor blade veksler med perleindrammede ædelsten.

18 Se Axbøe 2004,1 s. 209f. for henvisninger.

19 Almgren 1948 s. 81f.; Malmer 1963 s. 96ff.; Axbøe 2004,1 s. 210, Abb. 16-17.

20 Axbøe 1991 s. 195 med fig. 14-15.

21 IK bind 1,1 s. 131, 155; Axbøe 2004,1 s. 213.

22 Axbøe 2004,1 s. 213, Abb. 16 og 26.

23 Fagerlie 1967 pl. III:98-113.

Fig. 55. 'Drei-Götter'-brakteater med forbilleder: 1: Mars Ultor på sesterts udstedt af Antoninus Pius 140/144. 2: Victoria bekranser Constantin den Store. Bagside af medaillon, slået for Constantius II i Trier 335. 3: IK 595 Fuglsang/Sorte Muld II-B, Bornholm. 4: IK 51,1 Fakse-B, Præstø a. 5: IK 165 Skovsborg-B, Viborg a. Vekslende målestok. Efter Hauck 1993, Cohen 1888, Beck – Hauck 2002 og IK.

Fig. 55. 'Drei-Götter' bracteates with models: 1: Mars Ultor on sestertius issued by Antoninus Pius in 140/144. 2: Victoria garlanding Constantine the Great. Reverse of medallion, struck for Constantius II in Trier in 335. 3: IK 595 Fuglsang/Sorte Muld II-B, Bornholm. 4: IK 51,1 Fakse-B, Præstø a. 5: IK 165 Skovsborg-B, Viborg a. Not to scale. After Hauck 1993, Cohen 1888, Beck – Hauck 2002 and IK.

Det findes fra Constantin den Store og et stykke ind i 5. århundrede parallelt med de enklere diademtyper²⁴, og begge grupper kan genfindes på brakteaterne ligesom pandejuvelerne²⁵ (fig. 189-212).

Det klassiske eksempel på overtagelse af et romersk møntmotiv er den gruppe B-brakteater som viser 3 stående eller dansende personer²⁶. Allerede C.J. Thomsen beskrev motivet som Victoria der bekranser en fyrste²⁷. Karl Hauck har betegnet gruppen som

'Drei-Götter-Brakteaten'²⁸. Der er ingen tvivl om at disse brakteater bygger på romerske møntfremstillinger af Victoria der bekranser den sejrige kejser, men på den anden side er det ikke lykkedes at finde det eller de præcise forbilleder (Bolin 1928; Mackeprang 1952 s. 36; Axboe 2004,1 s. 211). For eksempel er der 4 personer på medaillon fra Trunderup (M pl. 1:3) som blev præget 335 for Constantius II, og den afbildede soldat mangler det spyd der er obligatorisk på brakteaterne. Det kan være hentet fra billeder af Mars Ultor som endnu ind i Constantin I's regeringstid kunne afbildes på mønter, stående med nedadvendt spyd og ligesom kejseren klædt i

24 Gussone – Steuer 1984 s. 359f.; Alföldi-Rosenbaum 1994 s. 83.

25 Jf. Axboe 2004,1 s. 95-104.

26 M pl. 6:11-16; A pl. II:52a; Axboe 1987, 2002.

27 Jürgensen Thomsen 1855 s. 299f.

28 IK Bind 1,1 s. 137-148; senest Beck – Hauck 2002.

våbendragt med skørt²⁹ (fig. 55). Selve motivet med Victoria og kejseren findes også efter Constantindynastiet, men fremstillingerne fra 5. århundrede er ifølge Bolin så forenkledede at de ikke længere kan komme på tale som forbilleder for brakteaterne³⁰.

'Drei-Götter'-brakteaterne må altså enten kopiere romerske prægninger som ikke er bevaret til vore dage (hvilket slet ikke kan udelukkes), eller også har man kombineret detaljer fra forskellige forlæg for at skabe den ikonografiske helhed man ønskede.

Den unikke A-brakteat IK 374 fra Undley i Suffolk er et eksempel på hvordan man kunne stille romerske motiver sammen til en ny billedformel (fig. 56). Her har forlægget været en mønt eller medaillon af Urbs Roma-typen, som på forsiden viser den hjelmklædte gudinde Roma, og på bagsiden Romulus og Remus der dier ulvinden. Typen opstod under Constantin den Store (306-337) og var i omløb gennem hele 4. århundrede. Urbs Roma-motivet fortsatte i 5. århundrede, men kun på bronzemønter der næppe har været forlæg for Undley-brakteaten³¹. På brakteaten er de to motiver samlet i ét billedfelt, og 'Roma' har fået et Mars-agtigt skæg.

Blandt brakteaternes mere eller mindre forståelige indskrifter er der også eksempler på romerske bogstaver, og for nogle få prægs vedkommende kan man genkende et forlæg³². Det gælder IK 47,2-3 Broholm/Enemærket-A (fig. 25,1), der til højre for de to mandshoveder har indskriften TANS P F AVG. Forlægget må have været en mønt med indskriften D N CONSTANS P F AVG udstedt for kejser Constans (337-350). På den norske brakteat IK 282 Hov-A (fig. 26,2) finder vi indskriften DNCONSNS DN CONSNOI som også må stamme fra en mønt udstedt for Constans eller for en kejser med et lignende navn – kandidaterne fordeler sig over perioden 293-361 eller frem til 421, hvis usurpatorer medregnes. Endelig er der IK 240 Erin-A fra Nordrhein-Westfalen (A 325c) med indskriften DNVAE PAVNES som ifølge Berghaus³³ snarest bygger på en Valens-indskrift (364-378).

Sammenfattende kan man sige at brakteaternes møntforbilleder i høj grad hører hjemme i 4. århundrede. Det gælder de forbilleder der kan dateres mest

Fig. 56. A-brakteat fra Undley, Suffolk (IK 374), og Urbs Roma-mønt af bronze (Bruun 1966, Trier nr. 529), uden fundoplysninger, præget i Trier 330-331. 2:1. Foto M. Axboe og Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Fig. 56. A-bracteate from Undley, Suffolk (IK 374), and unprovenanced Urbs Roma coin of bronze (Bruun 1966, Trier no. 529), minted in Trier in 330-331. 2:1. Photo M. Axboe and The Royal Danish Collection of Coins and Medals.

præcist, nemlig indskrifterne, og en grænse bagud i tiden bliver sat af diademerne som findes på næsten alle de tidligste brakteater og ikke kan være ældre end 325/26. Constantin den Stores fjerprydede hjelm er endnu tidligere, og hvis Mars Ultor er forbilledet for spydbærerne på 'Drei-Götter'-brakteaterne, er vi igen henvist til en tidlig del af 4. århundrede. Urbs Roma-motivet og de detailrige fremstillinger af den bekransende Victoria stammer også fra 4. århundrede, mens juvelkrans-diademmet fortsætter noget ind i det efterfølgende århundrede, hvor vi også finder det formodede forbillede for A-brakteaterne fra Gummersmark.

Det er påfaldende at en face-billederne ikke har sat sig spor i brakteaternes mandshoveder, selv om de optræder talrigt på de solidi der er fundet i Norden. Muligvis er forklaringen rent kronologisk: Hvis en face-fremstillingerne kom til Norden i form af de mange solidi fra Theodosius II (408-450) og Marcian (450-457), som ifølge Fagerlie³⁴ først nåede frem efter ca. 450, kan brakteattypene allerede have været etableret; herom senere. Man må heller ikke være blind for den mulighed at de 'nye' mønter ikke har

29 Hauck 1986,1 s. 284-293, 1993 s. 443f., 1998,2 s. 333.

30 Bolin 1928 s. 184.

31 Hines 1984 s. 204f.; Hines – Odenstedt 1987 s. 74; Hills 1991 s. 147ff.; Axboe 2004,1 s. 212.

32 Axboe 2004,1 s. 213f.

33 Brandt *et al.* 1970 s. 69.

34 Fagerlie 1967 s. 163.

kunnet opfylde de ikonografiske behov, der lå bag udviklingen af brakteaterne, bl.a. fordi de er langt mere stereotype i deres udformning end de ældre profilbilleder.

4.2 Datering i forhold til dyreornamentikkens udvikling

Som sagt kan de romerske forbilleder kun give en grænse bagud i tiden for brakteatmotiverne, men de fortæller ikke hvornår brakteaterne rent faktisk blev fremstillet. Her må vi se på det nordiske fundmateriale, og vi kan komme et stykke af vejen ved at sammenligne brakteaternes dyremotiver med dyreornamentik på andre genstandstyper.

Ældre germansk jernalders stilarter er senest blevet gennemarbejdet af Günther Haseloff³⁵. Forholdet mellem Sösdalastil (som ikke behandles af Haseloff) og Nydamstil er senere taget op af Birger Storgaard³⁶, ligesom Nydamstilen og dens afgrænsning mod Stil I diskuteres af Jan Bemmman³⁷. Både de tidlige stilarters og Stil I's udvikling og datering rummer dog mange problemer og kunne trænge til en samlet nybearbejdning.

4.2.1 Sösdalastil og Nydamstil

Sösdalastilen arbejder i fladen med en vekslen mellem uornamenterede og ornamenterede partier og mellem forgyldte og ikke-forgyldte flader. Ornamentikken skabes først og fremmest ved hjælp af talrige punsler, og desuden kan stregtegning (graving) optræde. Dyremotiver er sjældne, hyppigst forekommer profilsete slange- og hestehoveder. Det er dog vanskeligt både at definere stilen og at afgrænse den mod yngre romertids punselornamentik som den er en direkte fortsættelse af³⁸.

Nydamstilen er derimod en meget plastisk stil, der karakteriseres af en rig anvendelse af karvsnit i geometriske motiver som spiraler, mæandere o.m.a., mens dyr og mennesker tegnes med rundplastisk relief. Punselornamentik anvendes hyppigt, men nu som udfyldning, ikke motivskabende, og et vigtigt

træk i stilen er farvespillet mellem sølv, forgyldning og niello³⁹.

Brakteaternes mennesker og dyr er alle tegnet ved hjælp af konturlinier og relief. Der er altså ikke noget der forbinder dem med Sösdalastilen, som har punselornamentik som sit vigtigste virkemiddel. Punsler bruges i mange sammenhænge i germansk jernalder, og de mange punslede borter på brakteaterne kan ikke begrunde en samtidighed med Sösdalastilen. Det gælder efter min mening heller ikke hverken de to store skånske brakteater IK 11 Åsum-C (M pl. 11:2) og 203 Vä-C (M pl. 12:2), der faktisk har punseltegnede dyr i borterne, eller brakteat-efterligningerne fra Vä⁴⁰ og IK 234 fra Djurgårdsäng i Västergötland⁴¹. De er sjældne variationer i det generelle billede; punselornamentik er ikke noget stilbærende træk på brakteaterne⁴².

Konturlinierne skiller også A-C-brakteaternes menneskehoveder og dyr fra Nydamstilen. De omslutter ikke kun dyrenes krop, men deler den også op i hoved, skulder, lår osv., sådan som det er karakteristisk for den tidlige Stil I. Ganske vist er de tidlige mandshoveder ofte tegnet i relief uden konturlinier, men det er langt blødere end i Nydamstilen og kan umiddelbart forstås som hentet fra de romerske møntforbilleder⁴³. Et karvsnit der kan sammenlignes med Nydamstilens, kommer først på de sene A-C-brakteater og på D-brakteaterne, hvor stilpræget til gengæld er et helt andet.

4.2.2 Stil I

Stil I blev af Haseloff opdelt i de 4 'stilfaser' A-D⁴⁴. Han betonedede imidlertid selv at de er delvis samtidige og kun med forsigtighed kan bruges kronologisk; flere stilfaser kan godt være repræsenteret på samme genstand. Stilfase A, som er nært knyttet til Nydamstilen, kan dog betragtes som den tidligste Stil I, mens de andre stilfaser også delvis er regionale fænomener⁴⁵.

Haseloffs stilfase A karakteriseres bl.a. ved at dyrene nu er indrammet med konturlinier som også opdeler dem i deres enkelte dele. Disse dele er indenfor konturlinierne stadig modelleret i et plastisk relief der dog efterhånden bliver fladere. Dyrenes dele hænger stadig organisk sammen; de er ikke sønderdelte

35 Haseloff 1981, 1984, 1986.

36 Storgaard 1997 s. 108-121.

37 Bemmman — Bemmman 1998 s. 233-240.

38 Lund Hansen 1970 s. 78ff.; Magnus 1975 s. 117f.; Nielsen *et al.* 1985; Storgaard 1997 s. 108-110; Bitner-Wróblewska 2001 s. 89f.

39 Haseloff 1981 s. 8f.; Storgaard 1997 s. 110f.; Bemmman — Bemmman 1998 s. 233-240.

40 Kopi af IK 203; M pl. 24:18; IK bind 1,1 Taf. C.

41 M pl. 24:27. Lamm *et al.* 2000 s. 75.

42 Axboe 2004,1 s. 228f.

43 Axboe 2004,1 s. 229.

44 Haseloff 1974,1, 1981, 1984.

45 Haseloff 1984 s. 112f.

som så ofte i den senere Stil I⁴⁶. Denne beskrivelse kan umiddelbart overføres på flertallet af de dyr der optræder på brakteaterne i Gruppe H1-H3. Salin og andre har forlængst peget på ligheden mellem det firbenede dyr på den store Fynsbrakteat IK 58 (M pl. 6:19) der er et af de første præg i Gruppe H2, og randdyrene på Gummersmark-fiblen som er et klassisk eksempel på Haseloffs stilfase A⁴⁷. På denne fibel og flere andre genstande fra stilfase A (samt enkelte fra stilfase B) optræder dyr med kraftige næsebor og tværstreget snude, en form som Bakka har benævnt 'Vimose-hoveder'⁴⁸. Tilsvarende dyrehoveder findes på adskillige brakteater⁴⁹ (fig. 57).

Dyrene i stilfase B er stadig tegnet med konturlinier, men mangler det indre relief. Til gengæld kan deres indre flader være udfyldt med skrånkraving, og en lignende hel eller delvis skraving af dyre- og menneskekroppe kan findes på A-C-brakteaterne⁵⁰.

Stilfaser C og D er nært beslægtede og kan i praksis være vanskelige at skelne fra hinanden. I stilfase C er dyrenes kroppe indskrænket til kraftige, evt. dobbelte konturlinier, mens dyrene i stilfase D har helt båndformede kroppe⁵¹. En meget stor del af D-brakteaternes dyr passer umiddelbart ind i stilfase C/D, selv om der også er grupper af D-brakteater hvis dyr er tegnet med et bredere, mere hvælvet relief⁵². Men overraskende nok kan de 'D-brakteatdyr' som optræder bag på den sene relieffibel fra Hällan, taktet være deres karakteristiske bagben, der er løftet op over ryggen, knyttes til Haucks Grundmuster 5⁵³, en gruppe dyr der oftest har en ret bred krop.

A-C-brakteaternes fremstillinger, især de store dyr på C-brakteaterne, stemmer altså fint overens med dyrene i Haseloffs stilfaser A og B, og D-brakteaternes dyr har tilsvarende gode paralleller i stilfaserne C og D. Til gengæld ser jeg ingen bindende ligheder mellem brakteaterne og de tidlige Sösdala- og Nydamstile. En absolut datering af Stil I's opståen og udvikling bør altså kunne overføres på brakteaterne. Der er på den anden side ikke tale om en slavisk parallelitet i udviklingen, for C-brakteaternes dyr optræder for eksempel ikke i stilfase C/D-udførelse, men udvikler i stedet i Gruppe H4 et højt og skarpt karvsnit indrammet af lavere konturlinier. Det kan

Fig. 57. C-brakteat fra Rynkebygård, Fyn (IK 147), 2:1. Tegning H. Lange.

Fig. 57. C-bracteate from Rynkebygård, Funen (IK 147), 2:1. Drawing H. Lange.

hænge sammen med brakteaternes ikonografiske indhold: Det grundlæggende ved fremstillingen af dem har været billedets betydningsindhold, og det har den stilistiske udformning måttet underordne sig. Man kunne ikke blot erstatte C-brakteaternes firbenede dyr med et drageagtigt stilfase D-utyske; der har været helt forskellige forestillinger forbundet med disse væsner⁵⁴.

4.2.3 Stil I – absolut datering

Der er udbredt enighed om at Nydamstilen har udviklet sig til Stil I, ganske som yngre romertids punselornamentik i sin tid gik jævnt over i Sösdalastilen. Spørgsmålet er blot hvornår det skete. Her har vi igen det problem at der er tale om en nordisk udvikling som må dateres ved hjælp af kontinentale fund.

Haseloff var derfor forsigtig når han skulle sætte årstal på den stilistiske udvikling. Nydamstilen afledte han umiddelbart fra senromerske karvsnitbronzer, og han daterede dens opståen til begyndelsen af 5. århundrede, en datering der stadig accepteres⁵⁵. Nydamstilens varighed kunne han kun skønne om; han daterede overgangen til Stil I til tiden omkring

46 Haseloff 1974,2 s. 378, 1984 s. 111f.

47 Salin 1935 s. 221f.; Bakka 1973 s. 71 fig. 1; Haseloff 1986 s. 86.

48 Bakka 1958 s. 36ff.; Haseloff 1986 s. 86ff.; Axboe 2004,1 fig. 162.

49 Axboe 2004,1 s. 230ff.

50 Haseloff 1984 s. 112; Axboe 2004,1 s. 233f.

51 Haseloff 1981 s. 196, 204; 1984 s. 112f.

52 Haseloff 1981 s. 216-230; Axboe 2004,1 s. 235ff.

53 Rundkvist 2004; jf. IK Bind 3,1 s. 53-55.

54 Axboe 2004,1 s. 237ff.

55 Haseloff 1986 s. 82; Bemmman – Bemmman 1998 s. 233-240.

475⁵⁶ og stilfase A af Stil I til sidste fjerdedel af 5. århundrede og første fjerdedel af 6. århundrede⁵⁷.

Vigtig for denne datering var en gruppe relieffibler som Haseloff betegnede som 'jyske', selv om flere af dem er fundet i England eller på Kontinentet⁵⁸. Han regnede gruppen for at have sydiskandinavisk oprindelse, nogle fibler som import, andre som lokale efterligninger. De tilhører alle stilfase A, og med udgangspunkt i Galsted-fiblen ('Gruppe A') delte han dem i to grupper, hvoraf den typologisk ældre gruppe B optræder i de daterbare gravfund Finglesham D3 og Basel-Kleinhüningen 74. Finglesham-graven dateres almindeligvis til årene omkring 525-530⁵⁹ eller lidt senere⁶⁰. Basel-Kleinhüningen 74 med 2 fibler blev af Haseloff dateret til første fjerdedel af 6. århundrede⁶¹, mens Moosbrügger-Leu og Bakka hælder til en lidt tidligere datering o. 500⁶². Ursula Koch placerer graven i sin fase SD 3, ca. 480-510⁶³. For begge graves vedkommende er der tale om deponeringsdateringer, og de 'jyske' fibler er stærkt slidt.

Den typologisk yngre fibelgruppe C er repræsenteret i de daterede fund Donzdorf 78, som Haseloff placerede i anden fjerdedel af 6. århundrede⁶⁴, og hvor den skandinaviske oprindelse bestyrkes af udformningen af en af runerne i indskriften bag på den ene fibel⁶⁵, og Bifrons 41; sidstnævnte grav daterede Haseloff til midten af 6. århundrede⁶⁶. Andre forskere har placeret anlægget af Donzdorf-graven senere end Haseloff, nemlig i anden halvdel af århundredet⁶⁷. Relieffiblerne i denne grav er tydeligt, men ikke ekstremt slidt⁶⁸. Bifrons-graven, hvor relieffiblen er meget slidt, dateres til første halvdel af 6. århundrede⁶⁹.

56 Haseloff 1986 s. 82.

57 Haseloff 1986 s. 86.

58 Haseloff 1974,1 s. 11ff., 1981 s. 18-173; Axboe 2004,1 s. 240-243.

59 Haseloff 1981 s. 142-146; Bakka 1981 s. 27; Chadwick Hawkes — Pollard 1981 s. 339f.; Hines 1984 s. 21.

60 Brugmann 1999 s. 42, 47 og Table 3.2.

61 Haseloff 1981 s. 146-151.

62 Moosbrügger-Leu 1971 s. 122, 182-185, 211; Bakka 1981 s. 25f.

63 Koch 1999 s. 176 Abb. 1.

64 Haseloff 1981 s. 151-156.

65 Düwel — Roth 1977.

66 Haseloff 1981 s. 156f.

67 Bonnet — Martin 1982 s. 217f.; Steuer 1998 s. 137; Koch 2001 s. 39, 59.

68 Martin l.c.

69 Bakka 1973 s. 77; Chadwick Hawkes — Pollard 1981 s. 324; Brugmann 1999 Table 2.

Grundlaget for Haseloffs datering af de 'jyske' fibler var altså gravfund med fibler af nordisk type som delvis var stærkt slidt, og han stod derfor på flere måder i et klassisk dilemma: Hvor lang tid er der gået mellem produktion og nedlæggelse, og har der gjort sig særlige vilkår gældende for fremmede typer? Resultatet af hans overvejelser blev at overgangen fra Nydamstil til Stil I måtte være sket i løbet af anden halvdel af 400-tallet, og at den tidlige Stil I (stilfase A) var fuldt udviklet i de sidste årtier af 5. århundrede⁷⁰.

Senere forskning har som nævnt diskuteret dateringen af gravene med de 'jyske' fibler. Tendensen er ikke helt entydig, men går nok mest i retning af at gøre dem en smule ældre end Haseloffs dateringer. Siden Haseloff er der desuden kommet nye fund af 'jyske' fibler til⁷¹. To næsten ens fibler som kan knyttes til den typologisk yngre gruppe, fandtes i henholdsvis grav 14 ved Apple Down i Sussex og Tournai Saint-Brice grav 10 i Belgien. Apple Down-graven, hvis fibel synes at være stærkt slidt, kan ikke dateres nærmere end til første halvdel af 6. århundrede⁷², mens Tournai-graven dateres til tiden omkring eller lidt før 500⁷³. Desuden fandtes et fibelpar i grav 43 ved Vron i Nordfrankrig, bl.a. sammen med et knivbeslag med Stil I-udsmykning der efter afbildninger at dømme snarest hører til Haseloffs stilfase B. Graven dateres til perioden 485/90-530/40, antagelig efter ca. 500⁷⁴.

Haseloff inddrog også andre typer i diskussionen, bl.a. bæltespænder af Namur-type, som han knyttede til den tidlige Stil I i Skandinavien og daterede til o. 500⁷⁵. Jeg synes ganske vist det er svært at placere bæltespændernes ornamentik i forhold til Haseloffs stilfaser, og Haseloffs datering af dem hviler i høj grad på ét gravfund, nemlig Haillot grav 17. Men disse fund antyder dog at den nordiske Stil I kan optræde på Kontinentet allerede i årtierne før eller omkring år 500.

Mens Haseloff koncentrerede sine undersøgelser om vest- og centraleuropæiske fund, har Ulf Näsman behandlet forbindelserne fra de store Østersøer til Østeuropa og Italien⁷⁶. Også her er det svært at finde konkrete dateringsmuligheder, men Näsman når dog frem til at overgangen fra Nydamstil til den

70 Haseloff 1981 s. 172, 706.

71 Axboe 2004,1 s. 243.

72 Down — Welch 1984 s. 441.

73 Die Franken s. 348, 632, 875.

74 Seillier 1989 s. 632; Axboe 2004,1 s. 243.

75 Haseloff 1981 s. 265-280; jfr. Die Franken s. 1033 nr. 47.

76 Näsman 1984.

tidlige Stil I er sket glidende fra omkring midten af 5. århundrede til slutningen af dette århundrede. De to stilarter fandtes i en periode side om side, ganske som tidligere Sösdalastil og Nydamstil, indtil Nydamstilen forsvandt da den sene Stil I gjorde sig gældende efter ca. 500⁷⁷. Slutresultatet bliver altså at genstande med tidlig Stil I ifølge Näsman kan være en smule tidligere end foreslået af Haseloff.

En tidlig overgang fra Nydamstil til Stil I når Bemmann og Hahne frem til i deres undersøgelse af norske våbengrave. Her optræder Stil I-ornamenterede genstande allerede i deres Vestly-gruppe, som de daterer omkring midten af 5. århundrede⁷⁸, og allerede den efterfølgende Øvsthus-gruppe, der dateres indenfor sidste halvdel af 5. århundrede, rummer eksempler på 'sen' Stil I på agrafknapper i Ugulen høj I. Sidstnævnte grav dateres dog væsentligt senere af både John Hines og Siv Kristoffersen⁷⁹, og ikke kun på grund af ornamentikken.

Endnu et fund skal nævnes i forbindelse med dateringen af Stil I fordi det kan illustrere behovet for at tage hele problemkomplekset op til fornyet overvejelse. Det er grav 144 fra Eltville i Hessen⁸⁰. Graven rummer bl.a. en stærkt slidt relieffibel⁸¹, som ifølge Haseloff kan være importeret fra Norden, og som klart tilhører hans Stilfase D og dermed den 'sene' stil I⁸². Graven er hidtil blevet dateret til de første årtier af 6. århundrede, senest af Ursula Koch, der sætter den i sin fase SD 4, ca. 510-530⁸³. I sin kommende publikation af Eltville-gravpladsen placerer Marcus C. Blaich imidlertid grav 144 i den ældste fase af gravpladsen, som han daterer mellem 480/90 og 510⁸⁴. Som nævnt er fiblen stærkt slidt, og den må altså have været i brug i en årrække før den blev nedlagt i graven. Det er sin sag at vurdere hvor lang tid der kan være tale om, men da fiblen næppe har været i daglig brug, kan det sagtens dreje sig om et eller flere årtier. Holder Blaichs datering af nedlæggelsen stik, kan man altså dårligt forestille sig at fiblen er fremstillet efter år 500, snarest en del tidligere. Det er en meget tidlig datering af den 'sene' stil I som

traditionelt først placeres efter ca. 525⁸⁵. Selv om der har været en tendens til at regne med at 'sen' stil I udviklede sig allerede i de tidlige årtier af 500-tallet⁸⁶, kan Blaichs datering af Eltville 144 være vanskelig at forlige med den nordiske kronologi. En nærmere diskussion må dog afvente fremlæggelsen af Eltville-gravpladsens kronologi.

Både dateringen af Eltville-fiblen og den ovenfor nævnte uenighed om dateringen af Ugulen høj 1 er eksempler på sammenstød mellem stilkronologi og kronologi baseret på genstandskombinationer, og de illustrerer behovet både for en gennemgribende kronologisk behandling af det nordiske fundmateriale fra ældre germansk jernalder og for en nybearbejdning af Stil I.

4.3 Brakteatproduktionens begyndelse

Indtil videre må vi dog basere dateringen af Stil I's begyndelse på de forskningsresultater der er præsenteret ovenfor. Med den nære sammenhæng mellem den tidlige Stil I og C-brakteaternes firbenede dyr, hvor Haseloffs Stilfase A slår stærkt igennem, må det betyde at de første C-brakteater kan være lavet allerede omkring midten af 400-tallet, men næppe meget tidligere på grund af deres manglende tilknytning til Sösdala- og Nydamstil. Samme datering må gælde for de A- og B-brakteater der er placeret i Gruppe H1 sammen med de pågældende C-præg.

Dateringen kan støttes af to møntdaterede fund. Importen af romerske mønter, deres funktion i Norden og mulighederne for at bruge møntfundene kronologisk er ganske vist et stort, kompliceret og livligt diskuteret emne; se f.eks. Nielsen 1999 s. 198ff., 2003 s. 185f. og Axboe 2004,1 s. 246-252, alle med videre henvisninger. Alligevel vil jeg pege på to depoter hvor romerske mønter er fundet sammen med 4 forskellige C-brakteater, der alle placeres i begyndelsen af Gruppe H2. Det drejer sig om fundene fra Rynkebygård på Fyn med IK 147 (fig. 57), 5 solidi der er præget mellem 425 og 474, en gulds spiralring og en guldbarre (M fund nr. 64), og Bostorp på Öland med brakteaterne IK 221-223 (fig. 58), 6 solidi præget 457-474 og en guldring (A 189a). Begge fund regnes af de forskere der har beskæftiget sig med dem fra en numismatisk synsvinkel, for at være nedlagt i

77 Näsman 1984 s. 70 med Abb. 1.

78 Bemmann – Hahne 1995 s. 325f.; Bemmann – Bemmann 1998 s. 240.

79 Bemmann – Hahne 1995 s. 326 og Abb. 22:5; Hines 1993,1 s. 37; Kristoffersen 2000 s. 365.

80 Schoppa 1950.

81 Die Franken s. 633 Abb. 499.

82 Haseloff 1981 s. 417-419.

83 Koch 2001 s. 53; jf. Bakka 1973 s. 80ff.; Haseloff 1981 s. 427-432; Roth – Wamers 1984 s. 102.

84 Pers. medd. 11.12.2003.

85 Eksempelvis Bakka 1977.

86 F.eks. Hines 1984 s. 20f. og fig. 1.9; Näsman 1984 s. 70.

Fig. 58. C-brakteater fra Bostorp, Öland (IK 221-223), 2:1. Tegning H. Lange.

Fig. 58. C-bracteates from Bostorp, Öland (IK 221-223), 2:1. Drawing H. Lange.

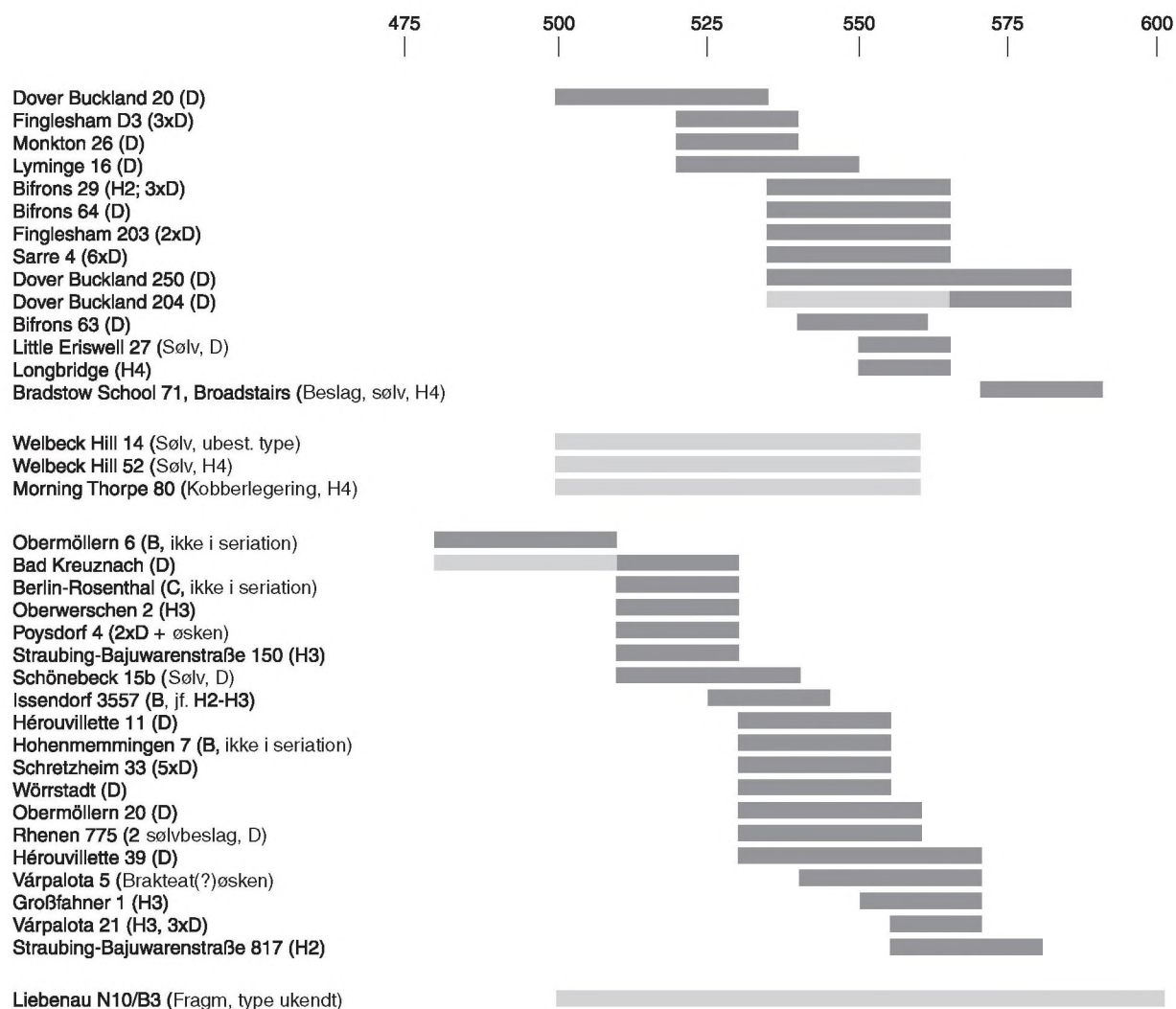

Fig. 59. Oversigt over daterede gravfund med brakteater i England og på Kontinentet (nedlæggelsesdateringer). Se nærmere Axboe 2004,1 s. 329-337.

Fig. 59. Overview of dated grave finds with bracteates in England and on the Continent (deposition datings). For details, see Axboe 2004,1 pp. 329-337.

årene omkring 480 e. Kr.⁸⁷. Brakteaterne i fundene er slidt, Rynkebygård-brakteaten endda ret stærkt, og selv om man ikke kan sætte år på brugsperioden, må de være produceret nogen tid før nedlæggelsestidspunktet. Det må betyde at Gruppe H2 senest kan være begyndt omkring år 475.

87 Fagerlie 1967 s. 154; Herschend 1980 s. 252f.; Kyhlberg 1986 s. 67f. og tabel 44.

4.4 Brakteatproduktionens slutning

For de sene brakteaters vedkommende må vi også gå udenfor Norden for at finde en absolut datering, men her er mulighederne til gengæld bedre fordi brakteater af nordisk type optræder temmelig talrigt i grave på Kontinentet og i England. Ganske vist kan brakteaterne have haft en særlig status hvis de var indført fra Norden, og/eller have været symbol

på en særlig 'sydskandinavisk' identitet⁸⁸, men taget under ét må de kunne bidrage til dateringen af den nordiske brakteatproduktion, og det samme gælder de lokale efterligninger, hvad enten de er af sølv eller afslører sig ved at have en usædvanligt lav vægt; se nedenfor afsnit 5.2 og 5.3. Selv om lokale særtræk kan påvises⁸⁹, så udviklede brakteaterne ikke egne stilretninger udenfor Norden på samme måde som det skete med Stil I i England og hos alamanner og langobarder på Kontinentet. De har åbenbart ikke haft noget selvstændigt efterliv⁹⁰, og dateringerne af de ikke-skandinaviske fund må derfor med forsigtighed kunne overføres på brakteatproduktionen i Norden.

De daterbare brakteatgrave i England og på Kontinentet er sammenstillet i fig. 59. For at få så stort et materiale som muligt medtager skemaet også D-brakteaterne, der udgør en betydelig del af fundmaterialet. Grundlaget for de enkelte dateringer er fremlagt Axbøe 2004,1 s. 329-337.

Det er vigtigt at bemærke at der her er tale om *nedlæggelsesdateringer*, bygget på det øvrige inventar i gravene, og dermed *termini ad quem/ante quem* for fremstillingen af de pågældende brakteater. Som det ses af skemaet er der kun få fund der kan være nedlagt før o. 500, og næsten alle fund må være ældre end 550/60.

Skemaet medtager også de få tilfælde hvor brakteat-motiver er anvendt på andre genstande, nemlig de to beslag med D-brakteatpræg der fandtes på et par runde træskiver i Rhenen grav 775, Prov. Utrecht⁹¹ (IK 486; A 319a), og beslaget IK 224 fra Bradstow School grav 71 i Kent, som antagelig har siddet på randen af et træbæger (A 314b). Sidstnævnte er placeret i Gruppe H4. Det er det yngste fund i skemaet, dateret af en merovingisk *tremissis* der synes at være slået omkring år 575.

Fundene udenfor Norden rummer både A-C-brakteater fra Gruppe H4 og talrige D-brakteater. Der er altså ikke grund til at tro at fremstillingen af brakteater i Skandinavien fortsatte efter 550/560, hvor de holder op med at optræde i grave i England og på Kontinentet. På den anden side må der være grænser for hvor længe nedlæggelserne udenfor Skandinavien kan have fortsat efter afslutningen af produktionen i Norden. Det må derfor være en rimelig formodning at fremstillingen af brakteater sluttede i løbet af den anden trediedel af 500-tallet.

Slutresultatet af de kronologiske overvejelser bliver altså at A-C-brakteaterne opstod nogenlunde samtidig med den ældste Stil I omkring midten af 400-tallet. D-brakteaterne kom til senere — et gæt kan blive omkring år 500 — og den samlede brakteatproduktion sluttede et sted mellem 530 og 570.

88 Andrén 1991 s. 254; se mere generelt Hedeager 2000 om 'skandinaviske' oprindelsesmyter på Kontinentet.

89 Axbøe 2004,1 s. 200f., 257; Pesch 2004.

90 Ganske vist kendes der både i England og på Kontinentet en lang række brakteater der dateres til anden halvdel af 6. århundrede eller senere; se Hoops Bd. 3, 1978 s. 344-351 [Brakteaten §5]; Speake 1980 s. 66-72; Klein-Pfeuffer 1993 s. 60-69, katalog s. 473-494; Fingerlin *et al.* 1998. Men med de angelsaksiske Stil II-brakteater som en mulig undtagelse kan de hverken stilistisk eller motivisk afledes fra de nordiske brakteater, og de bevarede eksemplarer er både geografisk og kronologisk så vidt spredt at en religiøs eller ideologisk sammenhæng også virker meget tvivlsom.

91 Ypey 1983.

5 Lokalforskelle

5.1 Motiv-varianter: Nogle eksempler

Den geografiske variation i udformningen af brakteaternes billeder er tydelig, og den har været med til at bestemme gruppebetegnelserne i Salins og Mackeprangs opdeling af brakteaterne¹. Indenfor projektet 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit' vil de regionale variationer i udformningen af brakteatmotivene blive behandlet af Alexandra Pesch, og en nærmere undersøgelse falder derfor udenfor nærværende afhandlings rammer; se foreløbig Pesch 2002,1-2, 2004 samt i Lamm *et al.* 2000 s. 67-80, og for bitegnesens vedkommende Behr 1991, 1992. Jeg vil nøjes med at give nogle eksempler og derefter gå over til mere teknisk betingede lokalforskelle. Desuden diskuteres visse motivdetaljer Axboe 2001,2 s. 172f. og Axboe – Stoklund 2003 s. 83f., og Målarområdets brakteater behandles Axboe 2004,2.

Et iøjnefaldende og gammelkendt eksempel er D-brakteater med randzoner hvis dyremotiver er præget sammen med centralmotivet og altså har været en del af matricens motiv. De findes næsten udelukkende i Sydvestnorge og Vestsverige². Andre lokale grupper af D-brakteater er f.eks. Barfod Carlsens produktionsgruppe D VI, der omfatter 4 præg fra Nordjylland og et enkelt fra Västergötland; gruppen er identisk med Haucks Grundmuster 2³. Barfod Carlsens produktionsgruppe D V er tilsvarende begrænset til Kent med en enkelt udløber i Jylland⁴, men den karakteristiske mund hvor kæberne krydser hinanden, der er med til at kendetegne gruppen, findes dog også på andre brakteater fra Holland og Jylland⁵.

Blandt A-C-brakteaterne viser de såkaldte Gott-Eber-brakteater (bl.a. fig. 26,8, 27,12, 28,4) en påfal-

dende kystorienteret udbredelse⁶. 'Drei-Götter'-brakteaterne (fig. 55), der i 2001 blev suppleret med et nyt fund fra Sorte Muld-komplekset⁷ (IK 595, fig. 55,3), er klart begrænset til Danmark med en enkelt østeuropæisk undtagelse: IK 20 som har vist sig at stamme fra det store Zagórzyn-depot i Midtpolen⁸. I modsætning til 'Drei-Götter'-brakteaterne kendes den lille gruppe B-brakteater der viser en kvinde set en face, kun fra et enkelt skandinavisk fund, nemlig Gudme II-depotet (IK 391, fig. 27,2), mens de øvrige kendte fundsteder ligger i Syd- og Midtyskland, hvor typen sikkert er udviklet⁹. En face-ansigtet på IK 574 Issendorf-B fra Niedersachsen må utvivlsomt ses i forbindelse med disse brakteater, men ikonografisk synes Issendorf-brakteaten at have et helt andet motivindhold¹⁰.

Man kan også give eksempler på motivdetaljer der har begrænset udbredelse.

Blandt de herskersymboler der er overtaget direkte fra romersk møntkunst, viser de pandejuveler der er integreret i diademmet (fig. 211-212), og som er en ledeform for Gruppe H1, en klar koncentration på Fyn med fund fra Broholm (IK 47,2; fig. 25,1), Lundeborg og Elmelund samt IK 59 Fyn-C (M pl. 8:18); hertil kommer IK 70 Halsskov Overdrev-C (M pl. 10:1), der er fundet lige på den anden side af Store Bælt. Af de resterende præg er to fundet nær hinanden ved Tjurkö (IK 183; fig. 25,4) og Senoren (IK 354; M pl. 3:3) i det østlige Blekinge; et hævdes at være fundet i 'Småland' (IK 174; fig. 25,2), og endelig er der et sent og utypisk eksempel fra Nordfelt på Møn, placeret i Gruppe H2 (IK 127; M pl. 14:25).

Som ovenfor nævnt må udviklingen af de ældste brakteater have fundet sted i Sydskandinavien, og man kan forestille sig at det fynske rigdomscenter har spillet en vigtig rolle¹¹. Det synes at passe godt med udbredelsen af de integrerede pandejuveler,

1 Salin 1895; Mackeprang 1952; se også Malmer 1963 s. 76-104.
2 Mackeprang 1952 s. 62; Axboe 1982 fig. 56; IK bind 3,1 s. 56ff., 64f.
3 IK bind 3,1 s. 43-47; Barfod Carlsen 2004 s. 125f.
4 Barfod Carlsen 2004 s. 128.
5 Se IK bind 3,1 s. 42-46 (Grundmuster 1c) og Axboe 2004,1 s. 201.

6 Axboe 1991 s. 199f., 1994,1 s. 73, 76.

7 Axboe 2002; Beck – Hauck 1992.

8 Axboe 1991 s. 199, 1994,1 s. 72f. Om Zagórzyn-fundet: Bursche 1996 s. 213f., 1998 s. 254ff., 2001; Axboe 2004,1 s. 325f.

9 Axboe 1994,1 s. 74; Pesch 2002,2, 2004 s. 169ff.

10 Häßler *et al.* 1997; Pesch 2002,2 s. 58f.

11 Axboe 1994,1 s. 68-71 fig. 5, 2004,1 s. 187-189; Hauck 1987,1.

men det gælder ikke nødvendigvis for alle tidlige detaljer. Pragtdiademet (fig. 189-192), der bygger på det roset- og bladsmykkede romerske 'juvelkransdiadem'¹² og findes i Gruppe H1 og første del af H2, kendes kun på én brakteat fra det nuværende Danmark, nemlig den tidligt placerede IK 295 Lundeborg-A, mens resten ligger øst for Øresund. Fynboerne synes altså ikke at have taget juvelkransdiadem til sig¹³. Heller ikke andre tidlige insignier som diademer bestående af en eller flere perlerækker uden konturlinier viser nogen tilknytning til Fyn.

Flettet hår optræder i to varianter på brakteaterne, nemlig dels som en regulær fletning i nakken (fig. 98-99), og dels som en kurvefletnings-agtig inddeling af håret på issen eller i nakkekrøllen (fig. 108-109). Begge former er placeret i Gruppe H2, men de har forskellig udbredelse: Fletningen i nakken kendes hovedsagelig fra Fyn og Sydøstsjælland med enkelte eksempler i Holsten, Småland, Västergötland og Sydnorge¹⁴ (fig. 60). Derimod stammer kun én af brakteaterne med flettet issehår fra de danske øer, nemlig IK 175 Snesere Overdrev-C fra Sydsjælland (Axboe 1982 nr. 31a), og den er samtidig den eneste der kombinerer de to former for flettet hår. Ellers findes det flettede issehår i det nuværende Sydsverige, nemlig i Skåne, Halland, Bohuslän og Västergötland samt på Öland, foruden på to præg fra Midtyskland og Ungarn¹⁵. De præg hvor det er nakkekrøllens hår der er skraveret i skiftende retninger, er fundet i Skåne, på Lolland og i Midtjylland, og de danner sammen med det utypiske præg IK 84 Holmsland-C fra Vestjylland nærmest en yderzone omkring fundene med rigtig fletning¹⁶.

Det højtsvungne hår, der stiger lodret op fra issen og fortsætter ubrudt gennem nakkekrøllen til dens spids (fig. 112-114), tilhører gruppe H3 og afløser dermed typologisk varianterne af det flettede hår. Geografisk ligger hovedvægten nu øst for Øresund med fund i Skåne og på Bornholm, i Mellemsverige og på Gotland (fig. 60). De eneste fund vest for Øresund er IK 37 Büstorf-C fra Schleswig-Holstein og 155 Sejerslev Klitter-C (Thisted amt), samt endelig 303 Meckenheim-C fra Rheinland-Pfalz med en variant af denne frisure.

I Gruppe H4 optræder en ny frisuretype, nemlig vandret hår (fig. 110-111). Her er fundene samlet i

Vestsverige og Sydnorge (fig. 60), med to fjerntliggende fund i Ungarn.

Man kan spørge om der virkelig er tale om kronologisk forskellige typer der er med til at karakterisere hver sin seriationsgruppe, eller om seriationsprogrammernes tendens til at samle beslægtede enheder har ført til en fejltolkning af geografiske variationer¹⁷. En nærmere undersøgelse viser imidlertid at der faktisk må være tale om kronologiske forskelle.

De to serierede varianter af flettet hår, nemlig fletning og udfyldning af isse og/eller nakkekrølle, placeres ikke alene begge hovedsagelig i Gruppe H2 (fig. 24); de løber parallelt trods forskellen i udbredelse. I Sydsverige overlapper de desuden geografisk med Gruppe H3's højtsvungne hår.

Desuden er der en tydelig forskel på hvilket relief varianterne af flettet hår, det højtsvungne hår og vandret hår kombineres med. På 7 af de 11 præg med fletning har mandshovedet lavt relief, mens 4 er registreret med højt relief. Flettet hår på isse eller i nakkekrølle er på 15 præg kombineret med lavt relief og kun på 3 præg med højt relief; prægene med en variant af flettet hår har altså en klar overvægt af lavt relief. Går vi til det højtsvungne hår, skifter billedet: Det kombineres på 7 præg med lavt relief, men på 10 præg med højt relief. Endelig optræder vandret hår kun på et præg sammen med lavt relief, mens det på 5 præg er kombineret med højt relief og på et præg med karvsnitrelief. Det er altså ikke kun forskellen i frisure, men også den generelle kronologiske udvikling fra lavt relief over højt til karvsnit der placerer disse præg i forskellige seriationsgrupper.

Af frisurer med en begrænset geografisk udbredelse kan man til slut nævne de to former som begge synes at være inspireret af mønter hvor Constantin den Store ses med fjerprydet hjelm. Det er de fåtalige typer 'hestesko-frisure' (fig. 58, 115) og 'fjerbort' (fig. 124) fra Gruppe H2 der kendes fra henholdsvis 2 og 3 præg, og som kun er fundet på Öland og Gotland.

Også blandt runeindskrifterne kan man se geografiske grupperinger. Jeg skal nøjes med et par eksempler.

Indskrifter med 'formelordet' *alu* har en vid spredning på brakteater, omend med tyngdepunkt i Danmark og Skåne og med spredte fund i Ditmarsken, på Gotland og i Vestfold – sidstnævnte er dog IK 24 Bjørnerud-A, et af de præg der ikke lod sig indpasse i den norske seriation (fig. 45). *Alu*-indskrifter kendes også fra andre genstande end brakteater, hvor de har

12 Se Alföldi-Rosenbaum 1994.

13 Axboe 1994,1 s. 68f. fig. 4.

14 Axboe 1994,1 fig. 2, 2003.

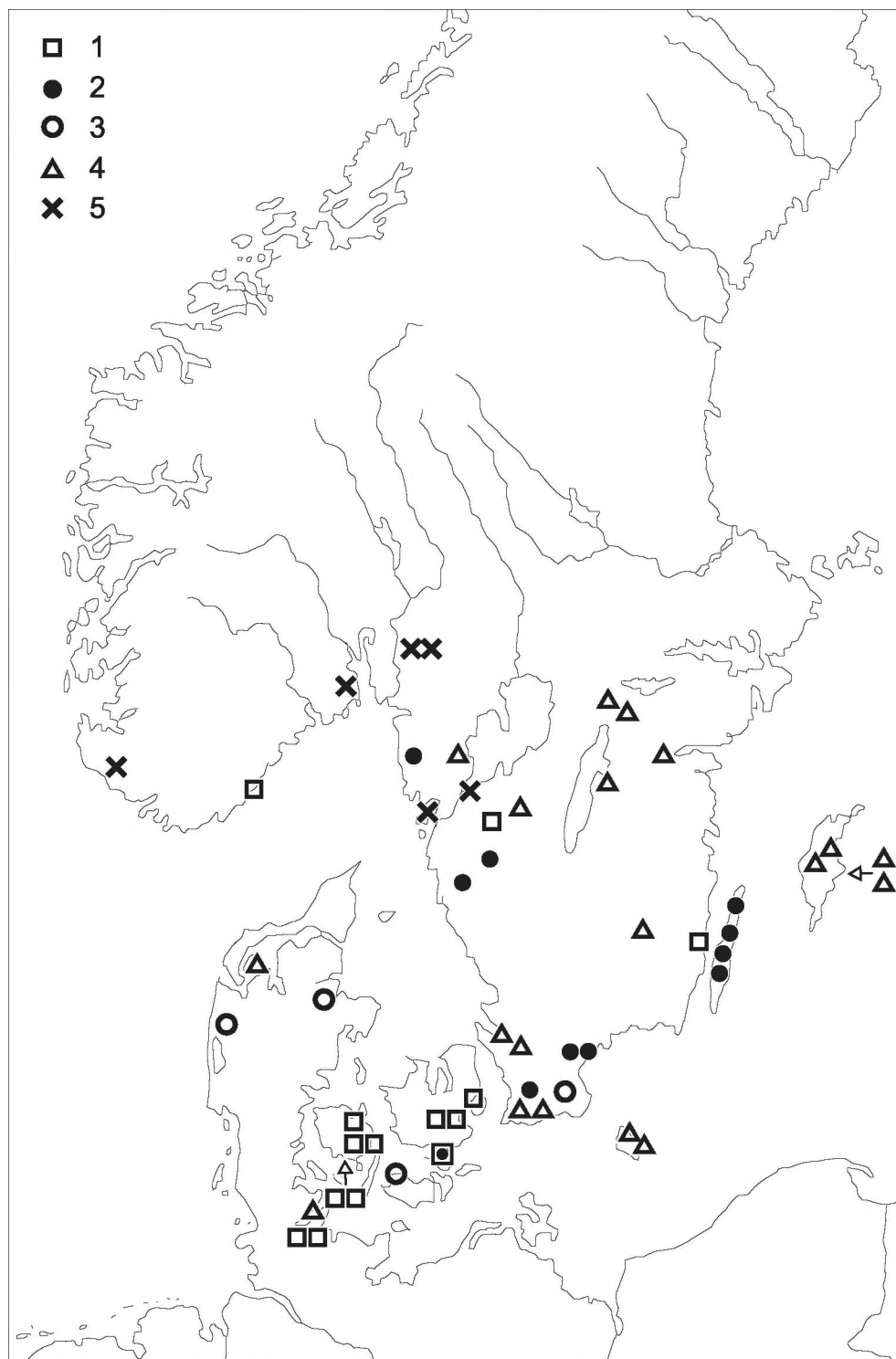
15 Axboe 2003 s. 25.

16 Axboe o.c.

17 Jf. Holm-Olsen 1988.

Fig. 60. Kort over frisurrevarianter: 1: Fletning. 2: Flettet issehår. 3: Flettet hår i nakkekrøllen. 4: Højtsvunget hår. 5: Vandret hår. Udenfor kortet ligger IK 16 Aschersleben-A, Sachsen-Anhalt, og 375 Ungarn-C med flettet issehår, IK 303 Meckenheim-C, Rheinland-Pfalz, med en variant af højtsvunget hår, samt de ungarske fund IK 182,1-2 Szatmár-C og 182,3 Debrecen-C med vandret hår. Tegning Poul Wöhliche.

Fig. 60. Map of hairstyle variants: 1: True plait. 2: Plaited scalp hair. 3: Plaited hair in nape knot. 4: Swept-up hair. 5: Horizontal hair. Outside the map lie IK 16 Aschersleben-A, Sachsen-Anhalt, and 375 Hungary-C with plaited scalp hair; IK 303 Meckenheim-C, Rheinland-Pfalz, with a variant of swept-up hair and the Hungarian finds IK 182,1-2 Szatmár-C and 182,3 Debrecen-C with horizontal hair. Drawing Poul Wöhliche.

en større udbredelse i tid og rum¹⁸. Det samme gælder *fupark*-indskrifter¹⁹, der på brakteater optræder i Nordjylland og Mellemsverige. Det eneste sikre mellemliggende fund er IK 392 Gudme-C, mens IK 585 Sankt Ibs Vej-C, Roskilde, og 153 Skåne?-C er

henholdsvis indholdsmæssigt og geografisk usikre. Ligesom *alu* findes *lapu* og *laukaR* stort set i hele Gruppe H2-H3 (fig. 34), men de to sidstnævnte er geografisk begrænset til Sydsandinavien, med *laþa* som variant af *lapu* på den gotlandske IK 264 Gurfiles-C som eneste undtagelse – idet jeg her ser bort fra stærkt forkortede og dermed usikre varianter af

18 Senest Düwel 2001 s. 13f., 53; Nowak 2003 s. 208-225.

19 Düwel 2001 s. 24f.

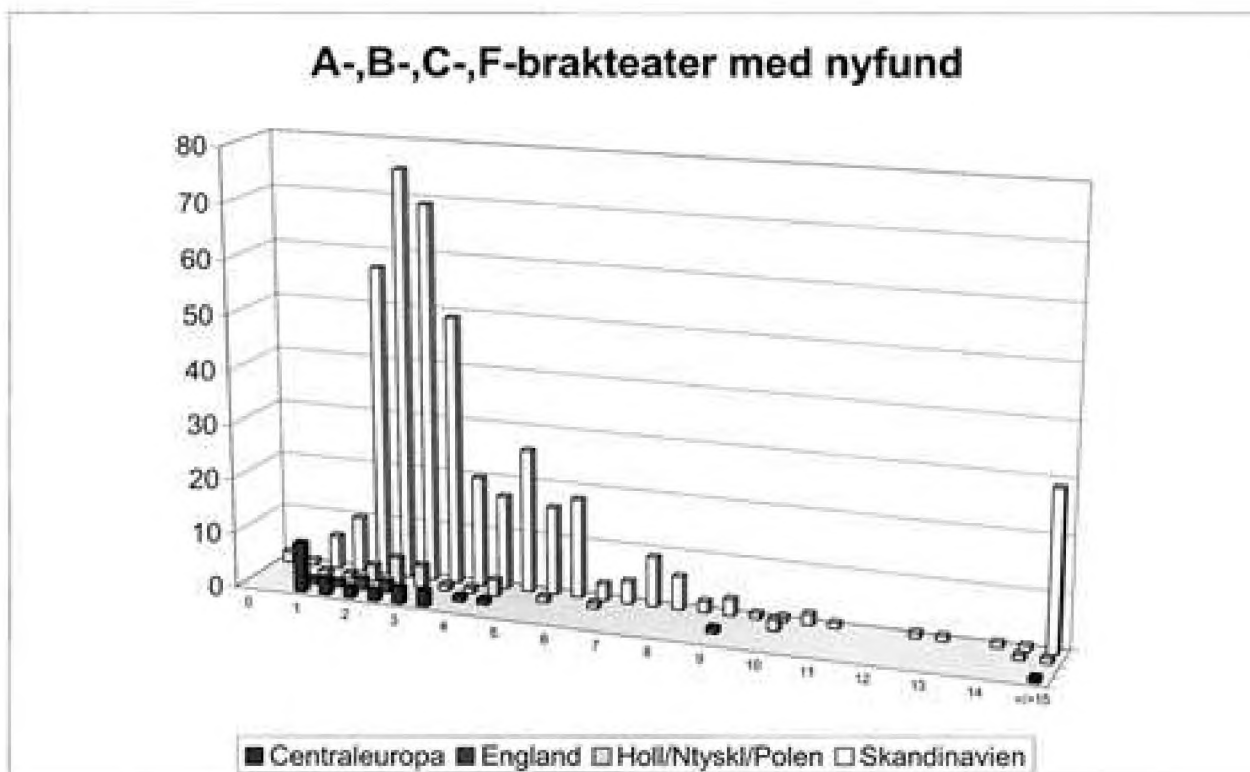

Fig. 61. Vægtfordeling af samtlige stedfæstede A-, B-, C- og F-brakteater.

Fig. 61. Weight distribution of all provenanced A-, B-, C- and F-bracteates.

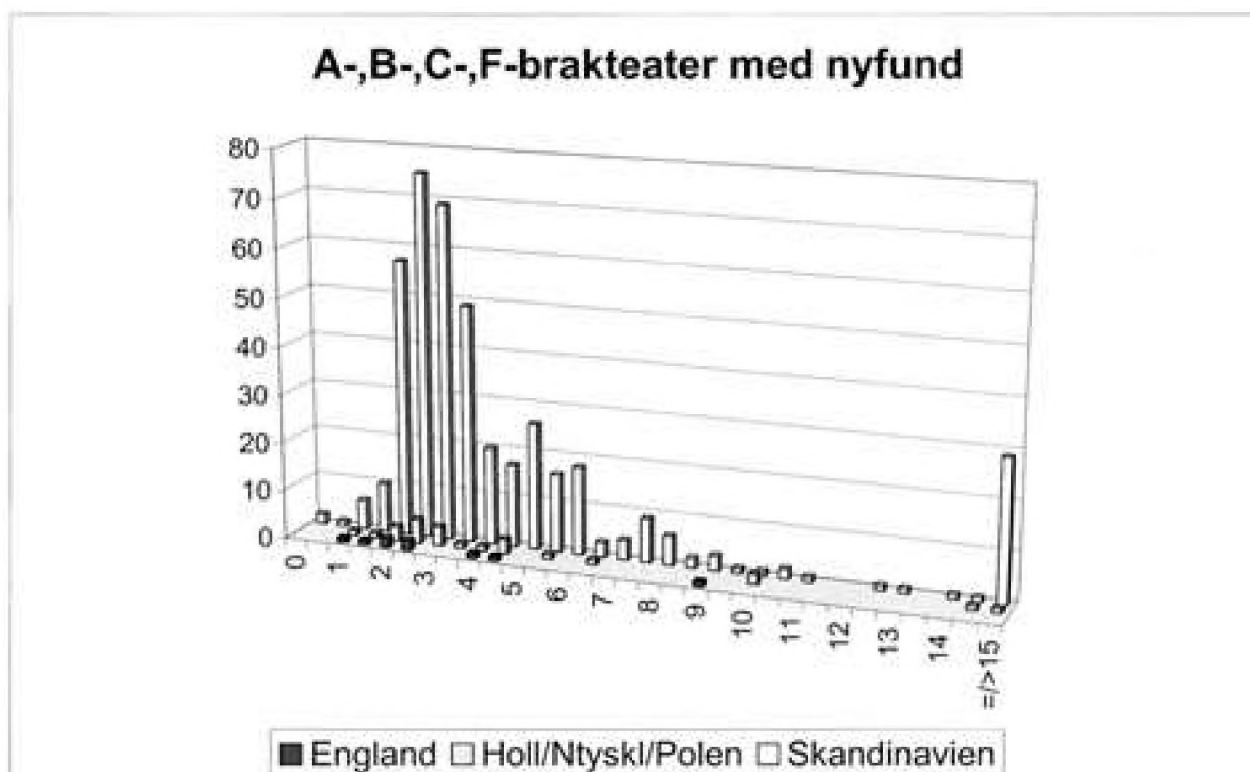

Fig. 62. Vægtfordeling af A-, B-, C- og F-brakteater i Skandinavien og Centraleuropa.

Fig. 62. Weight distribution of A-, B-, C- and F-bracteates in Scandinavia and central Europe.

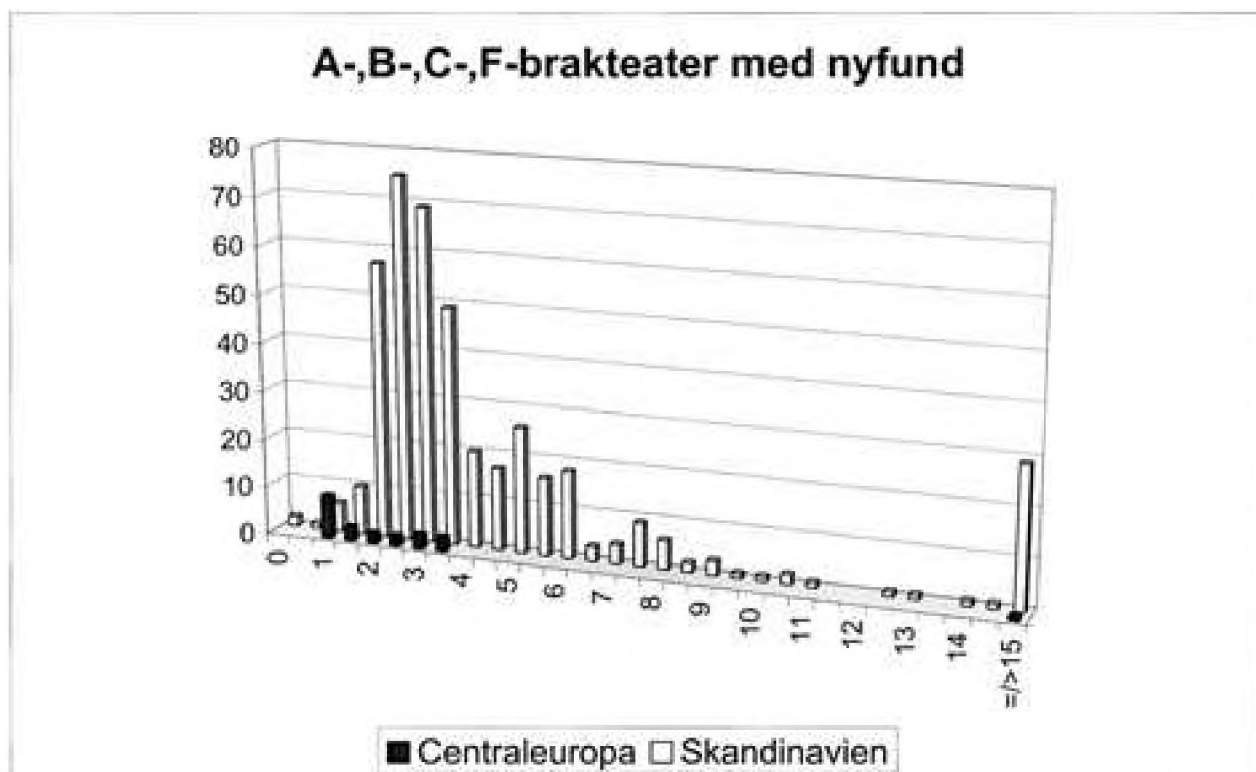

Fig. 63. Vægtfordeling af A-, B-, C- og F-brakteater i Skandinavien, England og Holland-Nordtyskland-Polen.

Fig. 63. Weight distribution of A-, B-, C- and F-bracteates in Scandinavia, England and Holland-northern Germany-Poland.

*laukaR*²⁰. Sjældne og lokalt begrænsede er *eelil* der findes på Gotland og måske i Skåne i Gruppe H2²¹, og *ota* der optræder i Gruppe H3 i Skåne og Blekinge samt på Bornholm. Som nævnt i afsnit 3.7 optræder både *alu* og *ota* desuden i slutningen af 6. århundrede på de sydvesttyske småbrakteater fra Hüfingen.

5.2 Forskelle i materiale

Selv om indridsede eller indpunslede efterligninger af brakteatmotiver optræder på hængesmykker af sølv i fundene fra Vä i Skåne og Djurgårdsäng i Västergötland²², er de egentlige brakteater i Norden uden undtagelse lavet af guld. I England kendes derimod adskillige brakteater der er præget på matricer ligesom de nordiske og varierer de samme motiver, men som består af sølv, eventuelt med kraftig iblanding af kobber²³. Her må der være tale om lokale

produkter som endda må være fremstillet i det 'angelske' England, hvor de er fundet, ikke i Kent, hvor der kun kendes brakteater af guld. Flere af sølvbrakteaterne viser rester af forgyldning, der har fået dem til at ligne forbillederne bedre²⁴. Det eneste eksempel på sådanne sølvbrakteater udenfor England er den midttske IK 497 Schönebeck-D, som Hayo Vierck da også har foreslået kan være importeret fra England, mens Alexandra Pesch af ikonografiske grunde synes at foretrække lokal fremstilling²⁵.

Også de prægede sølvbeslag IK 224 Bradstow School-C, Broadstairs (Kent; A 314b) og 486 Rhenen-D (Holland; A 319a) med brakteatmotiver, der har siddet på henholdsvis et lille trækar eller -bæger og på to runde træbrikker, viser hvordan man lokalt har arbejdet med teknik og motiver hentet fra de nordiske brakteater. Træbrikkerne fra Rhenen var flade²⁶, men både de og Broadstairs-beslaget må ses i sammenhæng med andre fund af trækar med metalbeslag²⁷.

20 Düwel 1988 s. 106f.; Nowak 2003 s. 226-249.

21 Axboe 1998,1; jf. Nowak 2003 s. 253-259 med anden læsning.

22 M nr. 240 og 269 pl. 24:18, 27; om sidstnævnte, se også Lamm *et al.* 2000 s. 75. Det er uvist hvilket materiale Vä-efterligningen er lavet af (Axboe 2004,1 s. 29).

23 IK 306 Morning Thorpe-C; Hines 1984 s. 210ff.

24 Axboe 2004,1 s. 28, 200.

25 Vierck 1970 s. 337; Pesch 2004 s. 169.

26 Ypey 1983 s. 469, 473f.; også afb. Hauck 2002 fig. 4,1.

27 Se f.eks. Doppelfeld 1964 s. 180; Fingerlin 1964 s. 29; Koch 2001 s. 180f.

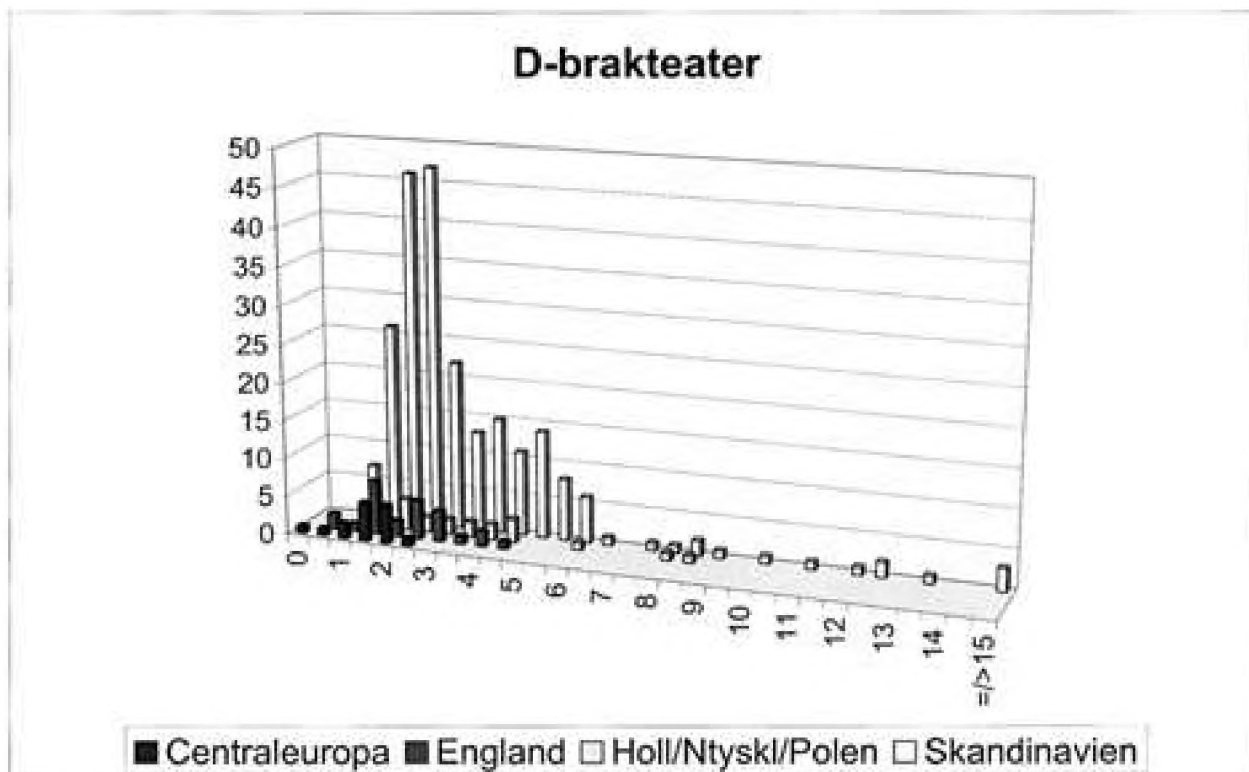

Fig. 64 Vægtfordeling af samtlige stedfæstede D-brakteater.

Fig. 64. Weight distribution of all provenanced D-bracteates.

5.3 Vægtforskelle

Fremstilling af brakteater udenfor det skandinaviske kerneområde indiceres også af en anden grundlæggende egenskab, nemlig vægten. Jeg har tidligere publiceret et skema over vægtfordelingen af A-, B-, C- og F-brakteater²⁸, altså de brakteater der er medtaget i IK bind 1-2, opdelt efter fundområder: Skandinavien, Holland-Nordtyskland-Polen, England og Centraleuropa, hvor Holland-Nordtyskland-Polenområdet strækker sig fra den dansk-tyske grænse til en linie ca. fra Münster over Hannover og nord om Berlin²⁹. Selv om man supplerer med de brakteater der er fundet frem til sommeren 2004, ændrer det ikke meget på billedet (fig. 61).

I Skandinavien vejer 58% af disse brakteater mellem 2,0 og 4,0 g. Næsten alle de øvrige er tungere end 4 g, mens kun 2% vejer mindre end 1,5 g. Det står i kontrast til det centraleuropæiske materiale (fig. 62) hvor 44% af de 23 brakteater vejer 2-4 g og kun én er tungere, mens hele 9 brakteater (39%) vejer under 1,5 g. For Englands vedkommende er materialet me-

get lille, også fordi sølvbrakteaterne ikke er medtaget, mens området Holland-Polen med nogenlunde samme antal brakteater som Centraleuropa viser en vægtfordeling der svarer langt bedre til forholdene i Skandinavien (fig. 63).

D-brakteaterne, der ikke var med i min første undersøgelse af vægtforholdene, er stillet sammen i fig. 64. Her topper kurven ganske vist lidt tidligere i Skandinavien end for de øvrige typer vedkommende, men det er stadig 56% af brakteaterne der vejer mellem 2,0 og 4,0 g, og kun 3% der vejer under 1,5 g.

I Centraleuropa vejer 6 af de 15 D-brakteater (40%) 2,0-3,0 g, 5 brakteater vejer 1,5-2,0 g, mens 4 vejer under 1,5 g (27%). Ingen centraleuropæiske D-brakteater vejer over 3,0 g (fig. 65). Den letteste D-brakteat er IK 398 Sablonnière fra Nordøstfrankrig der med randtråd og øsken vejer 0,47 g. Den er regnet blandt de centraleuropæiske fund, mens D-brakteaterne IK 440 og 492,2 fra Hérouvillette i Normandiet, hvoraf sidstnævnte er stempelidentisk med to brakteater fra Kent, er talt som 'engelske'; som en del af den angelsaksiske indflydelse i Nordfrankrig³⁰.

28 Axbøe 1987 fig. 1; Axbøe – Hauck 1985 fig. 2.

29 Jf. Pesch 2004 fig. 1.

30 Om denne, se Pilet 1979; Lorren 1980; Welch 1991.

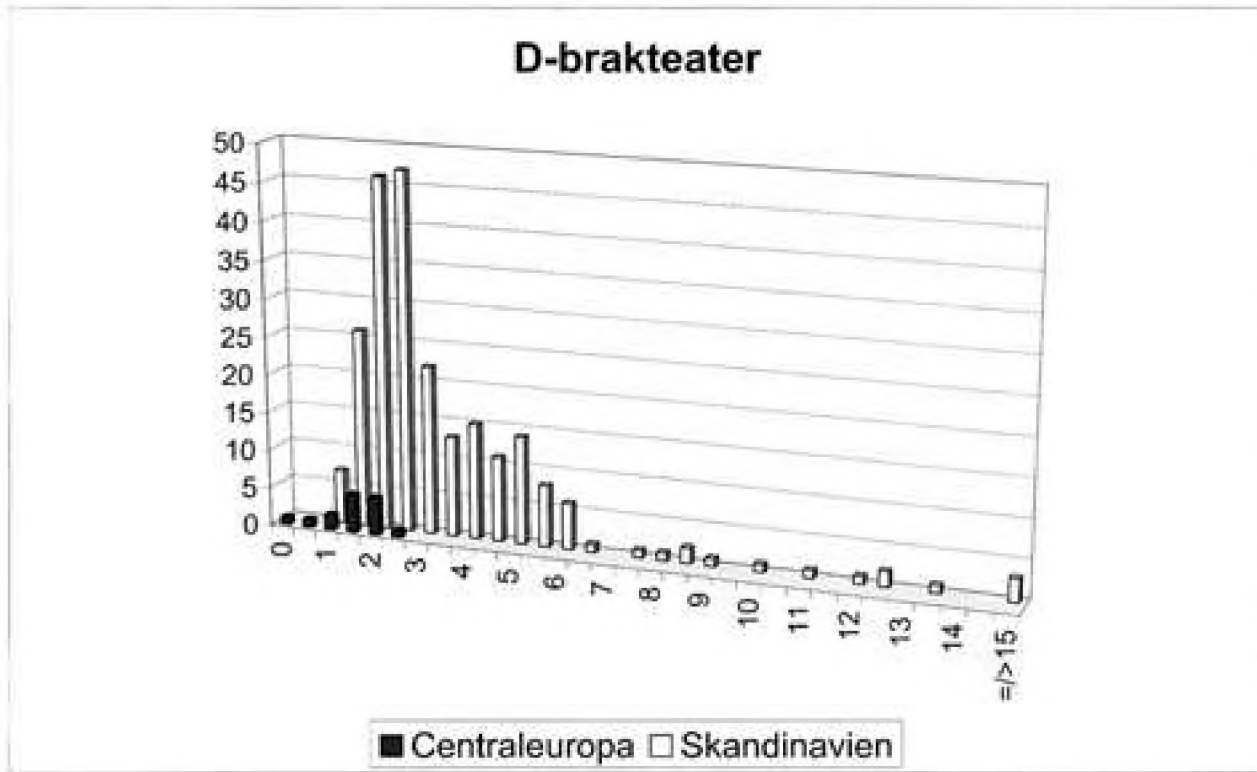

Fig. 65. Vægtfordeling af D-brakteater i Skandinavien og Centraleuropa.

Fig. 65. Weight distribution of D-bracteates in Scandinavia and central Europe.

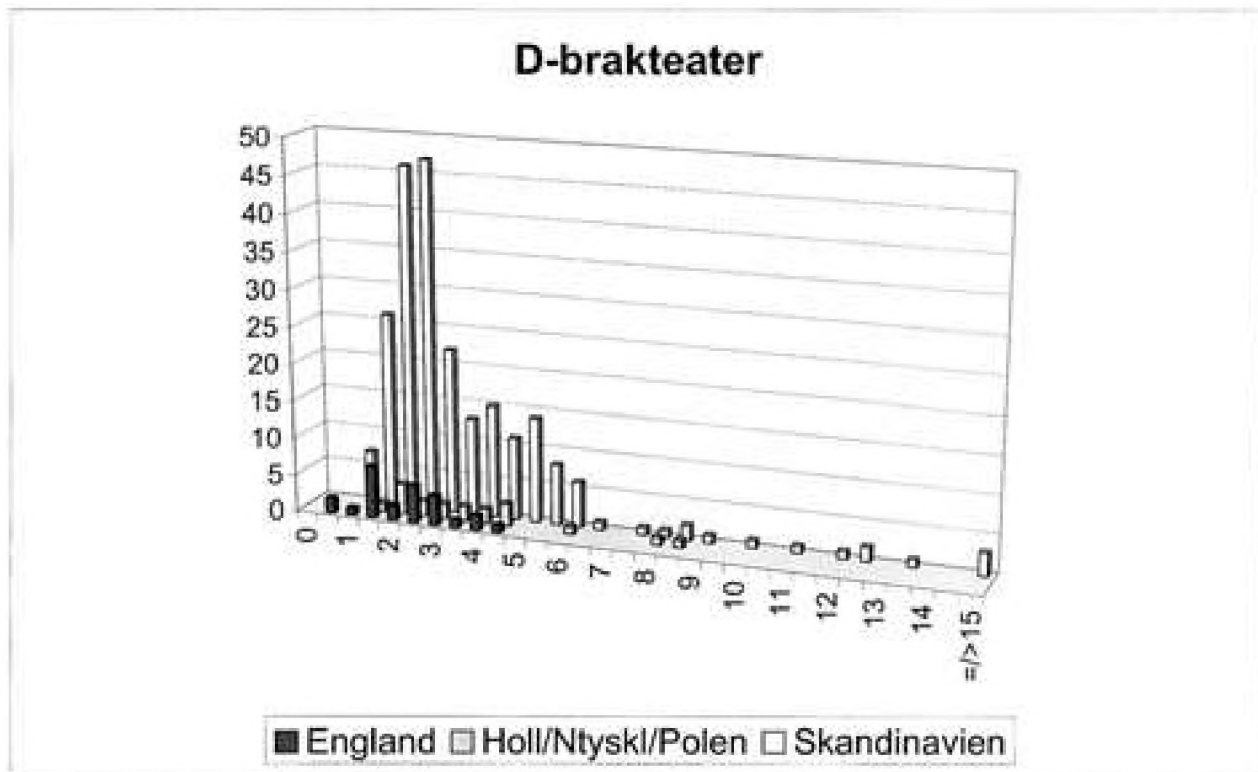

Fig. 66. Vægtfordeling af D-brakteater i Skandinavien, England og Holland-Nordtyskland-Polen.

Fig. 66. Weight distribution of D-bracteates in Scandinavia, England and Holland-northern Germany-Poland.

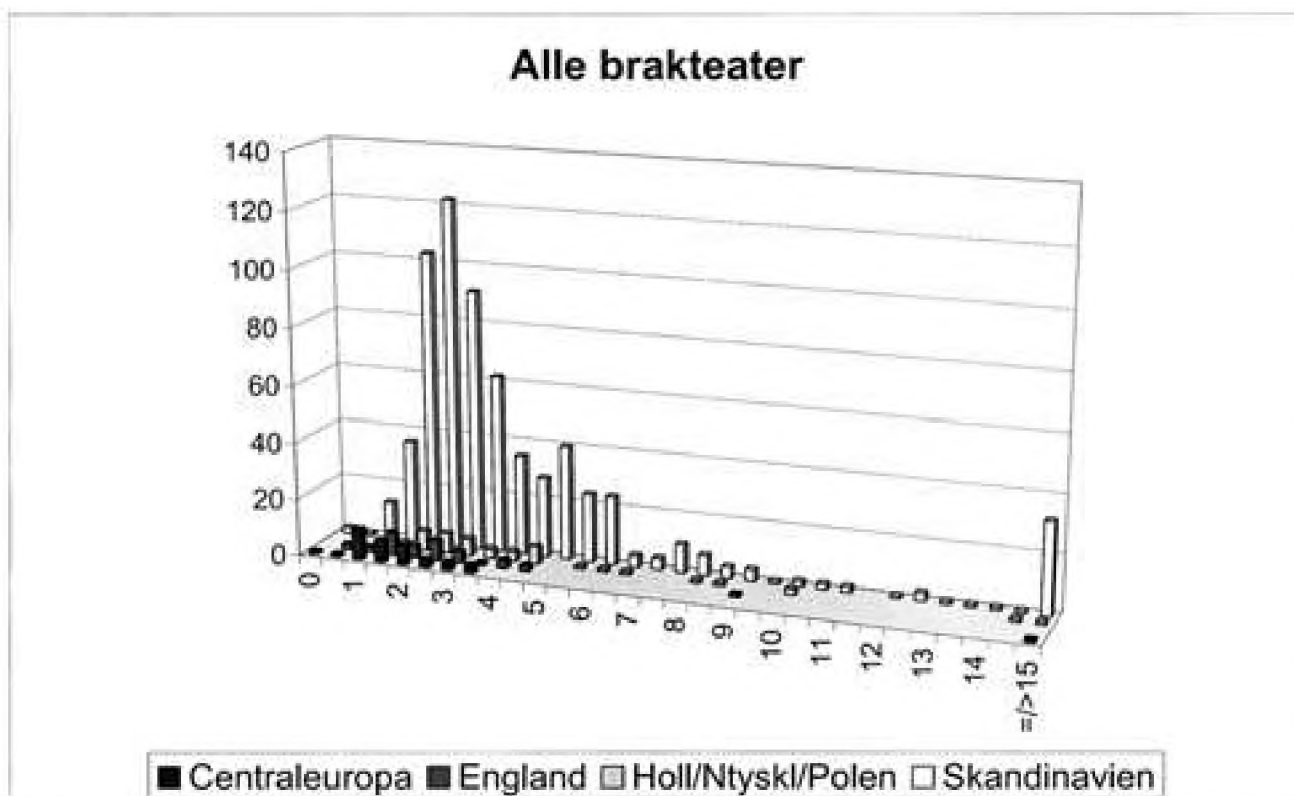

Fig. 67. Vægtfordeling af samtlige stedfæstede brakteater.

Fig. 67. Weight distribution of all provenanced bracteates.

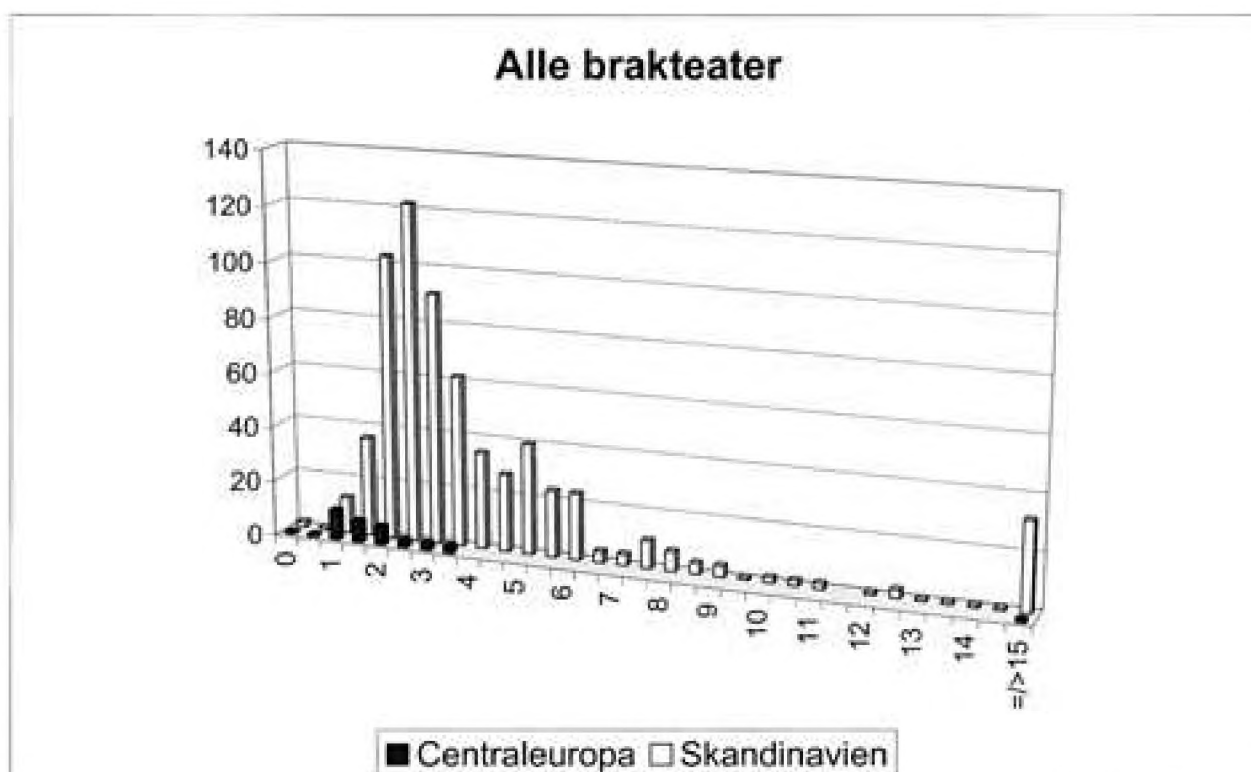

Fig. 68. Vægtfordeling af samtlige brakteater i Skandinavien og Centraleuropa.

Fig. 68. Weight distribution of all bracteates in Scandinavia and central Europe.

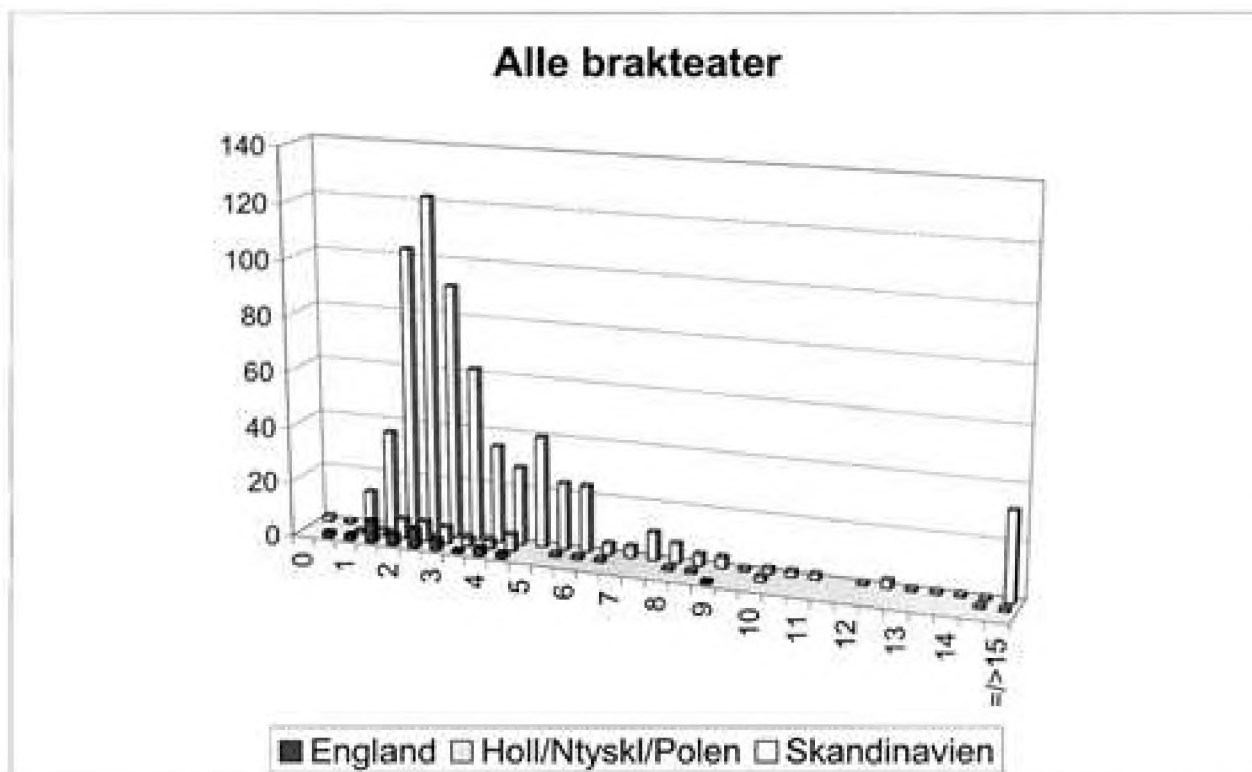

Fig. 69. Vægtfordeling af samtlige brakteater i Skandinavien, England og Holland-Nordtyskland-Polen.

Fig. 69. Weight distribution of all bracteates in Scandinavia, England and Holland-northern Germany-Poland.

Af de dermed 25 engelske D-brakteater vejer 12 mellem 2,0 og 4,0 g (48%), mens 3 (12%) vejer under 1,5 g. England indtager dermed en mellemstilling mellem Skandinavien og Centraleuropa, mens fordelingen af D-brakteaterne fra området Holland-Nordtyskland-Polen igen ligger tæt på forholdene i Skandinavien (fig. 66).

I fig. 67-69 er samtlige guldbrakeater stillet sammen. I Centraleuropa (fig. 68) er fundene klart domineret af lette brakteater, til forskel fra Skandinavien, hvor kurven toppe mellem 2,0 og 4,0 g, og hvor der er mange tungere brakteater.

Konklusionen må være at de centraleuropæiske brakteater ikke er et tilfældigt udpluk af de nordiske brakteater. Jeg har også svært ved at forestille mig en så selektiv eksport, også fordi de allerletteste brakteater faktisk ikke har paralleller i Skandinavien. De uforholdsmæssigt mange lette brakteater i Centraleuropa – 34% af brakteaterne vejer under 1,5 g mod 24% i Skandinavien – må skyldes en lokal produktion inspireret af nordiske brakteater. Det betyder ikke at enhver 'fuldvægtig' brakteat nødvendigvis skal være importeret fra Skandinavien. Det må man

tage stilling til i hvert enkelt tilfælde, og såvel andre tekniske træk som ikonografiske overvejelser³¹ må inddrages i diskussionen.

I området Holland-Nordtyskland-Polen svarer vægtfordelingen også for det samlede materiales vedkommende godt til forholdene i Skandinavien, dog naturligvis påvirket af at der er langt færre fund (fig. 69). Det kan ikke undre; den centrale del af området grænser direkte op til Sydskandinavien, og det er også et fælles træk at brakteaterne her næsten udelukkende optræder som enkeltfund eller i depoter, mens de længere sydpå kun kendes fra grave (fig. 86). Udformningen af randtrådene (se afsnit 5.6 med fig. 70) viser dog at man har fremstillet brakteater i Nordvesttyskland, hvad der også bekræftes af Alexandra Peschs analyse af motiverne³².

For Englands vedkommende dokumenterer sølvbrakteaterne og matricen IK 609 fra Essex at man har haft behov for at producere brakteater lokalt. Det ser også ud til at afspejles i vægtfordelingen af

31 Pesch 2004.

32 Pesch o.c. s. 158-167.

de engelske guldbrakteater idet hele 12% af dem vejer under 1,5 g, mod 2,4% i Skandinavien og 2,3% i bæltet fra Holland til Polen.

5.4 Prægeteknik

Vi ved ikke om der kan have været lokale forskelle i fremstillingen af matricerne eller i valget af materiale. Det kan de 2-3 bevarede matricer selvsagt ikke sige noget om, og de mikrospor i brakteaternes forsider der måske kunne fortælle om det, er ikke blevet undersøgt. Derimod synes bagsiderne af brakteaterne at vise regionale forskelle der må hænge sammen med prægeprocessen.

Ser man på hvor kraftigt forsidents relief slår igennem på brakteaternes bagsider, skiller Gotland/Öland sig ud fra resten af Skandinavien. På de to øer har 73% af brakteaterne en helt plan bagside, som ikke lader ane forsidents relief, mens det samme kun er tilfældet for 14% af de skandinaviske A-C-brakteater som helhed – D-brakteater, som generelt har et tydeligere bagsiderelief, kendes ikke fra de to øer og må derfor udelukkes fra sammenligningen³³.

Det manglende bagsiderelief kan måske til en vis grad hænge sammen med at brakteaterne på Öland og især Gotland er lidt tykkere end i resten af Sverige³⁴, men det kan langtfra være hele forklaringen. Der må også være en sammenhæng med det materiale man har brugt ved prægningen for at presse guldet ind i matricens relief. På ca. 25% af de skandinaviske brakteater er der aftryk af at man har brugt tekstil som drivmateriale, men det kendes ikke fra en eneste gotlandsk brakteat. Her må man udelukkende have brugt et andet materiale som beskyttede guldet mod prægehammeren, men ikke selv gav karakteristiske aftryk, og som åbenbart var mindre tilbøjeligt til at følge matricens relief. Et forslag kan være læder, som vi ved har været brugt ved prægning af middelalderlige møntbrakteater³⁵.

Tekstilafttryk er også sjældne på Öland og i det østlige Mellemsverige, mens de er usædvanligt talrige på Sjælland, hvor de ses på omkring 60% af brakteaterne³⁶. Her ser der altså ud til at være en modsætning som må skyldes forskelle i arbejdsmetoderne, i hvert fald med hensyn til valget af drivmateriale. Man kunne forestille sig at udviklingen fra lavt til højt relief og fremkomsten af D-brakteaterne, som

generelt har et højt relief, kunne påvirke arbejdsmetoderne, men det kan ikke spille ind her: Både på Sjælland og Gotland er Gruppe H1-H3 godt repræsenteret, mens det eneste fund efter overgangsgruppen H3/H4 er IK 158 Sigerslev-C fra Stevns, og D-brakteater mangler helt i begge områder. Der må være tale om en reel forskel.

Den sjællandske forkærlighed for tekstil ser ud til at være et øresundsphænomen, idet de skånske tekstilafttryk alle ligger i de vestlige og sydlige dele af landskabet. Der kendes dog også tekstilafttryk fra nogle af brakteaterne i Fuglsang/Sorte Muld II-fundene fra Bornholm og på 2 af brakteaterne fra Tjurkö i Østblekinge.

Ser vi på forholdene udenfor Skandinavien, er det først nødvendigt at rette en fejl på kortet Axboe 1982 fig. 29. På grund af en tællefejl er tallet for tekstilafttryk i Nordvesttyskland blevet for højt; det skal være 32% og ikke 40% som anført. Inddrager vi hele området Holland-Nordtyskland-Polen, er der tekstilafttryk på 14 af 41 undersøgte brakteater (34%). Det sydvestpolske Zagórzyn-depot (tidligere 'Beresina') er ikke medtaget blandt de nordeuropæiske fund, men regnet til Centraleuropa, hvor der dermed er registreret tekstilafttryk på 5 af 28 brakteater (18%). Fordelingen er imidlertid skæv: Jeg har ikke fundet tekstilafttryk på midttyske brakteater overhovedet, og blandt syd- og vesttyske brakteater kun usikre aftryk på IK 566 Wörrstadt-D fra Rheinland-Pfalz. De resterende fire centraleuropæiske tekstilafttryk ligger alle i et østligt bælte: På IK 217 Zagórzyn-C fra det sydlige Polen, 182,1-2 Szatmár-C og 182,3 Debrecen-C fra Ungarn – stykker hvor man kan overveje om de ikke er importeret nordfra.

På brakteaterne fra England (+ Normandiet) har jeg fundet tekstilafttryk på 2 af 30 guldbrakteater, altså på 7% – der var ingen aftryk at finde på de 3 sølvbrakteater hvis bagsider var tilgængelige. Den ene af brakteaterne med tekstilafttryk er IK 374 Undley-A fra Suffolk (fig. 56) som Hines og Odenstedt både af arkæologiske og runologiske grunde mener er importeret fra Sydsandinavien eller Slesvig-Holsten³⁷. Den anden er IK 467 Monkton-D fra Kent, hvis snoede randtråd også peger mod Nordtyskland/Jylland (se afsnit 5.6 med fig. 70), og som Chadwick Hawkes derfor også anså for sandsynlig import³⁸. For begges vedkommende kan tekstilafttrykkene være et yderligere indicium på at de er fremstillet i Skandinavien eller Nordtyskland.

33 Axboe 1982 s. 26f. fig. 30.

34 Bohlin 1981 s. 160.

35 Ekre 1971.

36 Axboe 1982 s. 26.

37 Hines 1984 s. 204-209; Hines – Odenstedt 1987; herimod Hills 1991 s. 149f.

38 Perkins – Chadwick Hawkes 1984 s. 106f.

Tekstilaftryk forekommer altså udenfor Skandinavien, talrigst i området Holland-Nordtyskland-Polen. For Englands og Centraleuropas vedkommende kan man derimod argumentere for at brakteater med tekstilaftryk er importeret, og at man lokalt har brugt andre drivmaterialer.

5.5 Borter

Mange brakteater er forsynet med en eller flere bortzoner der omgiver det egentlige centralmotiv³⁹. Nogle borter er lavet i matricen sammen med centralmotivet – det gælder især simple omløbende vulster og perlerækker, men også mere komplicerede borter kan være lavet på denne måde – mens andre er tilføjet på fri hånd efter prægningen og altså kan være forskellige på ellers stempelidentiske brakteater.

For begge typer vedkommende kan man påvise regionale variationer: både grupper som de norsk/vestsvenske D-brakteater med dyreborter der dækker et stort område⁴⁰, og ganske fåtallige der bringer os tæt på det enkelte værksted. Det sidste gælder f.eks. de tre jyske præg IK 110 Lindkær-C (fig. 6), 140 Overhornbæk-C og 312,1 Overhornbæk-A/312,2 Vendsyssel(?)-A, der alle har et runeband afsluttet med fuglehoveder som bort⁴¹, og de to C-præg fra Västergötland/Dalsland IK 220 Böja sogn (fig. 27,4) og 296,1 Lunnane/296,2 Tysslanda, der begge har en bred bort med 7 zoner som en del af stemplet⁴².

For de punslede brakteaters vedkommende kan man pege på grundlæggende kompositionsprincipper som Mobergs 'Ringbrakteaten', hvis zoner består af tæt sammenhængende punselafttryk, og 'Sternbrakteaten' med mere åbne zoner af punsler der i højere grad peger udad⁴³. De udprægede 'ring'-brakteater findes i Østersøområdet, mens 'stjerne'-brakteaterne er spredt i Danmark, Mellemsverige og Norge⁴⁴. Også de enkelte punseltyper kan have forskellig udbredelse, og her kommer man tæt på den enkelte mester i de ret få tilfælde hvor samme punsel er brugt på forskellige brakteater⁴⁵. En helt usædvanlig lokal forankring har brakteaten IK 114 Longbridge-C fra Warwickshire, hvis bortpunslers

også er brugt på to andre genstande fra samme grav, nemlig et sølvhængesmykke og en armring af en type der netop hører hjemme i Østengland⁴⁶.

Også hyppigheden af brakteater med bort svinger fra område til område, fra 41% af de sjællandske brakteater til 100% i det østlige Mellemsverige, og det samme gør antallet af zoner pr. brakteat og måden de er fremstillet på⁴⁷. Her er der dog ikke taget hensyn til eventuelle kronologiske aspekter, ligesom forholdene udenfor Skandinavien/Nordvesttyskland heller ikke er undersøgt.

5.6 Rande

Udformningen af brakteaternes rand varierer både i form og i randtrådenes placering⁴⁸ (fig. 70). Den dominerende type randtråd er den almindelige perletråd, som i flere områder af Skandinavien optræder på samtlige brakteater. Det østlige Mellemsverige skiller sig ganske vist ud med rande bestående af sammensnoede perletråde, men fundmaterialet herfra er så lille at depotet fra Norra Torlunda i Östergötland (M 180; IK 130 og 475), hvor 8 brakteater fra kun 2 forskellige præg har denne type rand, gør sig meget stærkt gældende.

Det er mere signifikant at den almindelige perletråd kun optræder på 27% af de nordvesttyske brakteater⁴⁹. Her er den dominerende rand en spiralsnoet glat, kantet tråd som også optræder på nogle brakteater i Syd- og Vestjylland samt i et enkelt tilfælde på Fyn (IK 560 Vedby-D). Derimod kendes den ikke i Holland og kun på få brakteater fra England, nemlig IK 425 Fingleham-D (grav D3) og 467 Monkton-D (begge fra Kent) samt nyfundet IK 604 Holt area-B fra Norfolk, fra Nordfrankrig (IK 398 Sablonnière-D), Midtjylland (IK 599 Derenburg Meerenstieg II-B⁵⁰) og Sydjylland (IK 347 Straubing-Bajuwarenstraße-B og 389 Welschingen-B).

Uanset udformning kan randtråden enten være placeret udvendigt på pladens kant, så den ses både fra for- og bagsiden af brakteaten, eller lodret på forsiden af pladen, så den ikke ses bagfra. Placeringen på pladens forside er klart dominerende i Norge og hele Mellemsverige og også godt repræsenteret i Nord- og Midtjylland. Her sidder randtrådene dog hyppigere på pladens ydre kant, og denne place-

39 Axboe 1982 s. 40-55.

40 Mackeprang 1952 s. 62; Axboe 1982 fig. 56; IK bind 3,1 s. 56-59, 64f.

41 Axboe 2004,1 s. 155.

42 Axboe 1982 s. 46.

43 Moberg 1953 s. 124-130.

44 Moberg 1953 fig. 9; jf. Axboe 1982 s. 46-51 fig. 50 og 53.

45 Moberg 1953 s. 120-122; Bohlin 1981 s. 132-135; Axboe 1982 s. 46-52; Gebühr *et al.* 1992 s. 96f.; Axboe 2004,1 s. 149-157.

46 Vierck 1970 s. 336.

47 Axboe 1982 s. 42-44 fig. 44-46.

48 Axboe 1982 s. 38-40.

49 Axboe 1982 fig. 42.

50 Müller 2002 Abb. 3.

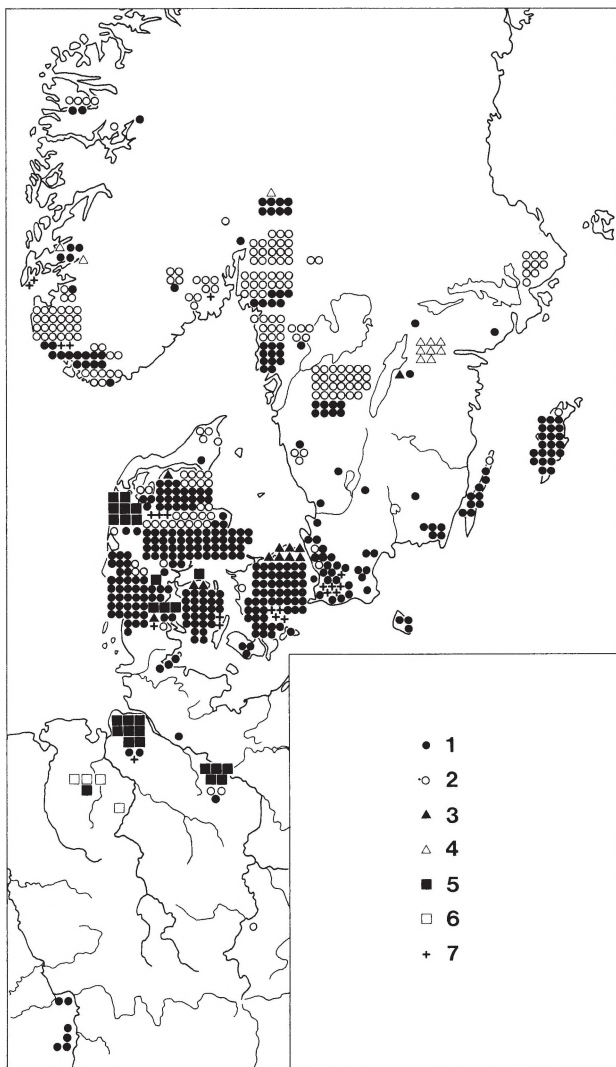

Fig. 70. Udbredelse af forskellige former og placeringer af brakteaternes randtråde. 1: Almindelig perletråd, placeret på pladens ydre kant. 2: Almindelig perletråd, placeret på forsiden af pladen. 3: Snoede perletråde på pladens ydre kant. 4: Snoede perletråde på forsiden af pladen. 5: Snoet glat tråd på pladens ydre kant. 6: Snoet glat tråd på forsiden af pladen. 7: Andre typer. Efter Axboe 1982.

Fig. 70. Distribution of various forms and placings of the rim wires of the bracteates. 1: Ordinary beaded wire, placed on the outer edge of the planchet. 2: Ordinary beaded wire, placed on the front of the planchet. 3: Twisted beaded wire on the outer edge of the planchet. 4: Twisted beaded wire on the front of the planchet. 5: Twisted smooth wire on the outer edge of the planchet. 6: Twisted smooth wire on the front of the planchet. 7: Other types. After Axboe 1982.

ske C-brakteater IK 150,3 UFO, som blev købt hos en guldsmed i Lund, og 150,1, der angives at stamme fra Skåne, samt i en afvigende udformning på IK 399 UFO-C⁵³.

Udenfor Skandinavien optræder lignende rande med imiteret perletråd udelukkende på engelske brakteater, nemlig IK 114 Longbridge-C (Warwickshire) og 288 Kirmington-C (Lincolnshire), som begge har en let fortykket rand, på nyfundet IK 601 Blakeney Freshes-D (Norfolk; uvist om fortykket)⁵⁴ og i en variant på IK 496 Sarre 4-D fra Kent. De skånske eksemplarer stammer alle fra 3 fund i Sydvestskåne. Bornholm med B-brakteaterne fra Fuglsang/Sorte Muld II er historisk og naturgeografisk knyttet til Skåne, som det også afspejles af guldgubberne fra Sorte Muld og Uppåkra⁵⁵, mens det virker mere tvivlsomt om der kan knyttes en forbindelse til de engelske brakteater med imiteret perletråd.

Bortset fra de spiralsnoede glatte tråde i NVTyskland er der ingen randtrådstyper der udmærker de kontinentale brakteater; de har næsten alle en almindelig perletråd, som med ganske få afvigelser er placeret udvendigt på kanten af pladen. En interessant undtagelse er B-brakteaten IK 599 fra Derenburg-Meerenstieg II grav 54 i Midtjylland⁵⁶. Den har en glat snoet randtråd, og ligesom det engelske nyfund IK 604 Holt area-B fra Norfolk, der har en tilsvarende rand, er dens motiv nært beslægtet med det ellers enestående præg IK 71 'Hamburg'-B⁵⁷. Det første

ring er næsten enerådende i Sydjylland, på Øerne, i Skåne/Blekinge og på Østersøerne (fig. 70). Det samme gælder med få undtagelser de brakteater der er fundet på Kontinentet.

Blandt de skandinaviske brakteater skal kun en enkelt særform nævnes. Det er de brakteater hvor randen enten består af en smal hvælvet guldstrimmel, der er loddet på forsiden af pladen, eller af en fortykkelse af pladens rand; i begge tilfælde er 'randen' forsynet med tværhak som imiterer de almindelige perletrådes rifling⁵¹. Af de 10 stedfæstede brakteater i Norden med denne type rand stammer de 6 med prægene IK 18, 26-28 og 97 fra Skåne; hertil kommer de 3 B-brakteater IK 595 fra Fuglsang/Sorte Muld II på Bornholm⁵²(fig. 55) samt IK 194 Tveitane-C fra Vestfold. På brakteater der sandsynligvis er fundet i Norden, kendes typen desuden fra de stempelidenti-

51 Axboe 1982 s. 39f.

52 Axboe 2002.

53 Lamm—Axboe 1989 s. 473.

54 Department for Culture, Media and Sport: Treasure Annual Report 2003 No. 90.

55 Watt 1999,1, 2004 fig. 38.

56 Müller 2002 Abb. 3.

57 Jürgensen Thomsen 1855 s. 305; M nr. 322 pl. 5:14; Axboe 1982 s. 80.

eksemplarer af IK 71 formodedes i Nationalmuseets protokol for 1824 at være fundet 'i det Holsteenske i nærheden af Hamburg, hvor den er kjøbt'. Alle 7 bevarede eksemplarer af IK 71 har ganske vist sammensnoede perletråde om randen, men det kan måske bestyrke den vage fundstedsangivelse at de to brakteater IK 599 og 604, som motivisk nødvendigvis må ses i sammenhæng med 'Hamburg'-præget⁵⁸, begge har den karakteristiske jysk/nordvesttyske rand, selv om de er fundet i områder hvor denne type randtråd er usædvanlig.

I England er billedet mere broget. De fleste brakteater har en perletråd placeret udvendigt på pladens kant, men snoede glatte tråde optræder også, ikke kun på den netop nævnte IK 604 Holt area-B fra Norfolk, men også på IK 425 Finglesham grav D3-D (M pl. 16:9) og 467 Monkton-D⁵⁹, der begge er fundet i Kent. Der er enkelte brakteater hvor randtråden sidder på forsiden af pladen: IK 323 St. Giles' Field-A (Oxford. M pl. 4:11) og 582 Dover Buckland grav 250-D (Kent)⁶⁰ samt 577 Kingston Bagpuize-A fra Oxfordshire med flere forskellige tråde⁶¹. Som nævnt ovenfor forekommer imiteret perletråd på 4 brakteater, og endelig er der en gruppe på 8-11 brakteater som tilsyneladende aldrig har haft nogen indfatning af randen, og som alle er fundet udenfor Kent⁶². Det gælder én guldbrakteat, nemlig IK 123 Market Overton-F (Rutland. M pl. 7:17), og, så vidt jeg kan bedømme, samtlige sølvbrakteater plus det mulige eksportstykke IK 497 Schönebeck-D (A 331a/1), fundet i Midttskland. Flere af dem er så dårligt bevaret at det er svært at bedømme randen, men de bedst bevarede har en skarp, tynd rand, som ikke viser spor efter lodning, og som også ville have givet dårligt fæste for en eventuel randtråd.

5.7 Øskner og øskenfæster

Øsknernes typer og udsmykning er udførligt behandlet Axboe 1982 s. 31-37. Ligesom ved borter og randtråde er billedet meget varieret og skifter fra område til område, og kun i få tilfælde kan man pege på træk der karakteriserer et enkelt landskab: For Gotlands vedkommende øskner med 3 lige store,

rundede vulster, adskilt af perlerækker; for Sydjylland glatte øsknerør, evt. med punselornamentik, eller øskner med skarprykkede vulster; uden at disse typer dog kan siges at være hverken enerådende i disse områder eller begrænset til dem. I nogle tilfælde antyder øsknerne at brakteater med forskelligt præg stammer fra samme værksted, enten fordi øsknerne ser ud til at være lavet med det samme redskab⁶³, eller fordi de har en helt speciel form⁶⁴; men egentlige beviser vil kræve meget minutiøse undersøgelser.

På store brakteater kan øsknen have en rigere udformning end normalt, med en eller flere kraftige vulster eller rygge og eventuelt med pålagt filigran. Disse 'pragtøskner' er kortlagt Gebühr *et al.* 1992 fig. 2 (en ajourføring af kortet Axboe 1982 fig. 39). Siden da er der kun kommet et enkelt stedfæstet fund, nemlig IK 536,2 Teig-D fra Rogaland⁶⁵, hvis øsknen med kun én vulst skiller sig ud fra de 3 andre, længere og slankere pragtøskner i Vestnorge ligesom IK 564 Vestlige Norge-D, der ikke er med på kortet på grund af den uklare findestedsangivelse⁶⁶. Der er dog stadig en vis generel modsætning mellem de slanke vestnorske pragtøskner, Østersøområdets pragtøskner med 2-4 store vulster, og de midtsvenske med kun én stor vulst⁶⁷. Eneste pragtøsknen udenfor Skandinavien er stadig IK 302 Meckenheim-A fra Rheinland-Pfalz (A 334a/1)⁶⁸. Blandt brakteater uden kendt findested optræder pragtøskner på IK 365,1 Ufo-C (samme præg som flere gotlandske brakteater, bl.a. fig. 84) og i 'Hamburg'-fundet både på de 7 B-brakteater IK 71 og det ledsagende filigranhængesmykke⁶⁹ (M nr. 322).

Udsmykning under øsknen kendes i mange udformninger, spændende fra enkelte påloddede guldperler til store prydtrekanter med rigt udformet perle- og filigranudsmykning. De kaldes ganske vist 'øskenfæster'⁷⁰, men selv om nogle øskner faktisk er forlænget ned på brakteatpladen, og der også kendes eksemplarer på små guldplader som er loddet på for at give bedre fæste for øsknerøret⁷¹, så er de fleste 'øskenfæster' rent ornamentale.

Det gælder udpræget i de tilfælde hvor øskenfæstet er en del af brakteatens præg og altså udformet i

58 Jf. Pesch 2004 s. 173.

59 Perkins — Chadwick Hawkes 1984.

60 Parfitt 1995, afb. på omslaget og s. 461.

61 Hines 1993,2.

62 Hines 1984 s. 209-218; Wicker 1992 s. 158f. Map 5; Axboe 2004,1 s. 200 med note 108.

63 Axboe 1982 s. 37f.

64 Lamm *et al.* 2000 s. 16.

65 Barfod Carlsen — Kristoffersen 2004.

66 Axboe 1982 s. 36.

67 Axboe l.c.; jfr. Gebühr *et al.* 1992 fig. 2.

68 Jf. Pesch 2004 s. 176f.

69 Axboe 1982 s. 80.

70 F.eks. Malmer 1963 s. 105; Gebühr *et al.* 1992 s. 93f.

71 Axboe 1982 s. 28, 2004,1 s. 24; Lamm *et al.* 2000 s. 16.

matricen; se listen IK bind 3,1 nr. 413 pos. 62. Denne type findes i Skandinavien kun i Norge/Bohuslän, med de 3 bukler under øsknen på den nordjyske IK 407 Apholm-D (M pl. 16:32) som en mulig undtagelse. Det er ganske naturligt; det er de store D-brakteater med præget bort hvor man også har fremhævet øsknens placering. På 4 af dem er øskenfæstet desuden fremhævet med filigran.

Trekantede filigran-ornamenterede øskenfæster i forskellige udformninger findes jævnt spredt over hele Skandinavien; kun er de mærkeligt nok ikke fundet i Østnorge, hvor der ellers er flere eksempler på D-brakteater med prægede prydtrekanter. I Skåne, på Öland (fig. 58) og på Gotland indrammer de næsten alle en eller flere plastiske mandsmasker, en detalje som ellers kun kendes fra IK 211 Wapno-C fra Midtpolen⁷². Øskenfæster der består af en trekant af punselmærker, kendes kun på 5 C-brakteater fra Skåne, Blekinge og Västergötland: IK 12 Alingsås, 150,1 Tjurkö, 150,2 Skåne? og 202-203 Vä. Andre lokale variationer vil sikkert kunne findes ved en nærmere undersøgelse af de mange øskenfæster af perletråd eller guldperler, der i enkelte tilfælde også kan være placeret på brakteatens bagside.

5.8 Opsummering af lokaltræk: Fjernforbindelser og regionalisme

Det kronologiske aspekt er stort set ikke medtaget i ovenstående fremstilling. Men selv om kronologien måske vil kunne nuancere nogle regionale forskelle, ændrer det ikke den kendsgerning at man må have produceret brakteater mange steder i deres udbredelsesområde.

For eksempel har guldsmedene i Norge og Sydskandinavien i så høj grad foretrukket hver deres placering af randtråden i forhold til pladen at det ikke kan bortforklares med at brakteatproduktionen startede senere i Norge, eller at der kendes så få D-brakteater og brakteater fra Gruppe H4 på Sjælland og Fyn. Også de glatte, snoede randtråde i Nordvesttyskland må være et regionalt og ikke et kronologisk fænomen. De imiterede perletråde i Skåne var måske kun en episode, men deres begrænsning til Vest- og Sydskåne stemmer godt overens med den tvedeling af Skåne som Alexandra Pesch har fundet ved at

undersøge billedfelternes ikonografi⁷³. Selv om de uforholdsmæssigt lette brakteater på Kontinentet skulle vise sig at høre til de senest fremstillede, så må de stadig være produceret udenfor Norden, måske som en reaktion på svigtende import. En kontinental brakteatproduktion bekræftes også af unikke motiver som IK 278 Hohenmemmingen-B fra Baden-Württemberg, de midt- og sydtyske kvindebrakteater IK 259 Großfahner-B, 311 Oberwerschen-B, 350 'Sydvesttyskland'-B og 389 Welschingen-B, gravfundene IK 206-B og 559-D fra Várpalota i Vestungarn og IK 484-D fra Poysdorf i Niederösterreich; af brakteater hvis motiv er forenklet til det misforståelige, som den nordøstfranske IK 398 Sablonnière-D, IK 408 Bad Kreuznach-D fra Rheinland-Pfalz og IK 491 Šaraticed fra Mähren; og også af en mere generel undersøgelse af de kontinentale brakteaters motiver⁷⁴.

Nordvesttyskland skiller sig ikke kun ud ved sine specielle randtråde, men Pesch mener også at brakteatmotiverne viser selvstændige ikonografiske træk⁷⁵, og det samme kan siges om hollandske præg som IK 76 Hitsum-A (fig. 27,11) og 405,1-2 Achlum-D. Men samtidig er området nært knyttet til Skandinavien, både ikonografisk og gennem sine guldepoter.

For Englands vedkommende viser en lokal produktion sig såvel gennem matricen IK 609 fra Essex (fig. 4) – og også IK 589 Billingford-D (fig. 5), hvis der faktisk er tale om en matrice – som gennem sølvbrakteaterne. Også de relativt mange letvægtsbrakteater og enkeltstykker som den stærkt stiliserede D-brakteat IK 483 fra Ozingell i Kent peger på en lokal brakteatfremstilling.

Man har diskuteret om de kentske guldbakteater hovedsagelig er produceret i Kent⁷⁶, eller om de alle blev importeret som resultat af de 'jyske' indvandreres kontakter med det gamle hjemland⁷⁷. Det må tale for en høj grad af lokal produktion i Kent at de fundne brakteater tilhører et meget snævert udvalg af de skandinaviske typer: Bortset fra B-brakteaten IK 23 fra Bifrons grav 29, som er stærkt slidt, drejer det sig udelukkende om D-brakteater der alle bygger på Haucks Grundmuster 1. Der er tale om temmelig mange brakteatfund, og det er svært at forestille sig en så selektiv import; man har snarere bygget sin egen produktion på ret få indførte forbilleder⁷⁸.

73 Pesch 2002,1, især s. 75f.

74 Pesch 2004.

75 Pesch 2004 s. 158-167.

76 Bakka 1981 s. 14f.; Hines 1984 s. 216.

77 Chadwick Hawkes – Pollard 1981 s. 351f.

78 Behr 2000,1 s. 48ff. og 2001 s. 98; jf. Hauck i IK bind 3,1 s. 44f., 60, 67.

72 Axboe 1982 s. 52f. fig. 56.

I de 'angliske' områder udenfor Kent er der derimod fundet brakteater af alle de nordiske hovedtyper, og England frembyder altså et ganske kompliceret billede. Måske skal forklaringen søges i gentagne påvirkninger fra flere sider, sådan som John Hines har foreslået. Han mener at de angliske områder importerede deres A-brakteater i slutningen af 5. århundrede, mens C-brakteaterne blev fremstillet lokalt under direkte påvirkning fra Skandinavien, og at D-brakteaterne ligeledes blev lavet lokalt, men inspireret fra Kent⁷⁹. Nancy Wicker gør yderligere opmærksom på at flere af de 'angliske' C-brakteater kan knyttes til Mackeprangs 'Vestskandinaviske Gruppe', som har sit tyngdepunkt i Vestsverige/Sydøstnorge⁸⁰.

Både i England og på Kontinentet må man altså have fremstillet brakteater. På den anden side er denne produktion utænkelig uden de nordiske forbilleder, og udgangspunktet må have været indførte nordiske brakteater eller måske indvandrede guldsmede⁸¹. Det er ikke uden problemer at finde frem til hvilke brakteater der kan være nordiske produkter, hvis de overhovedet er bevaret. I England må eventuelle importstykker naturligvis søges blandt de brakteater der er lavet af guld, og man kan bl.a. pege på A- og B-brakteater som IK 23 Bifrons-B fra Kent, 374 Undley-A (fig. 56) fra Suffolk og 604 Holt area-B fra Norfolk som mulig import fra Skandinavien eller Nordvesttyskland. Desuden må man regne med at der er importeret eksempler på C-brakteater, bl.a. af Mackeprangs 'Vestskandinaviske Gruppe' til de 'angliske' områder, og D-brakteater af Grundmuster 1 til Kent⁸². På Kontinentet må eventuelle importstykker skulle søges blandt fuldvægtige brakteater uden særlige lokalkarakteristika. Mulige kandidater kunne som nævnt være de østeuropæiske brakteater IK 217 Zagórzyn-C ('Beresina'), 182,1-2 Szatmár-C og 182,3 Debrecen-C med tekstilaftryk på bagsiden. En afklaring vil dog kræve nærmere undersøgelser af både ikonografiske og tekniske træk. Også her må der have været løbende kontakter.

Endelig skal det nævnes at kontakterne også har kunnet gå den modsatte vej, sådan som det demonstreres af IK 391 Gudme II-B (fig. 27,2) med det kontinentale kvinde-motiv.

Også indenfor Norden kan man finde lokalgrupper af enkelttræk som randtrådenes placering og ud-

formning, de høje frekvenser af glatte bagsider på Gotland og tekstilaftryk på Sjælland, de prægede randzoner i Norge og variationerne i de forskellige typer af bortpunsler⁸³. Men det veksler i høj grad hvilke områder der skiller sig ud, og et givet område kan være homogent i én henseende og rumme store forskelle i andre⁸⁴. Samtidig er der forbindelser der går på kryds og tværs af områderne. Det gælder udbredelsen af brakteater med samme præg eller med aftryk af samme punsel⁸⁵, og også af beslægtede præg eller 'formularfamilier'⁸⁶.

Konklusionen må blive at brakteaterne blev produceret mange steder, og at de nok i høj grad er fundet i det område hvor de blev fremstillet; ellers ville de nævnte lokaltræk være videre spredt. Men samtidig var der mange kontakter mellem værkstederne både i og udenfor Norden, og nogle brakteater kom langt bort fra deres oprindelsessted. Det demonstreres af de stempelidentiske C-brakteater IK 283,1 fra Hult i Dalsland (fig. 18), 283,3 fra Madla i Rogaland og 283,2, der skal være fundet på Gotland, af stempelkoblingerne indenfor Sydsverige og til Østersøerne og mellem England og Normandiet, og af den enlige centraleuropæiske kvindebrakteat i Gudme. På den anden side holder de fleste stempelkoblinger sig indenfor relativt begrænsede områder, f.eks. Jylland⁸⁷.

Hvis man vil gå videre og forsøge at udskille værkstedsgrupper, må undersøgelsen kombinere de tekniske detaljer og prægenes billedfremstillinger. Et eksempel er det upplandske Söderby-depot hvor både tekniske træk og udformningen af borterne kan tale for at alle præg stammer fra samme mester, som så også må stå bag brakteaterne IK 104 Lau Backar-B fra Gotland og 195 Ulvsunda-B fra Uppland, hvis motiver er nært beslægtet med IK 176 Söderby-B (fig. 28,3)⁸⁸, men emnet skal ikke behandles nærmere i denne sammenhæng.

79 Hines 1984 s. 219f.

80 Wicker 1992 s. 154ff. Map 3.

81 Jf. Bakka 1958 s. 28-35.

82 Jf. Mackeprang 1952 s. 41 og pl. 7:5-17; Hines 1984 s. 210-214; IK bind 3,1 s. 44f., 60, 67.

83 Axboe 1982.

84 Axboe 1982 s. 55f.

85 Andren 1991 fig. 8; Axboe 1991 fig. 17.

86 F.eks. Axboe 1991 s. 196-200 og fig. 18-23, 1994,1; Pesch 2002,1 og i Lamm *et al.* 2000.

87 Axboe 1991 fig. 17.

88 Se Axboe og Pesch i Lamm *et al.* 2000.

6 Medaillon-efterligningerne

Forholdet mellem brakteaterne og de germanske efterligninger af romerske guldmedailloner er både fascinerende og forvirrende. På den ene side tilhører de daterbare fund hver sin periode: medaillon-efterligningerne sen yngre romertid, brakteaterne ældre germansk jernalder, og mens medaillon-efterligningerne så vidt det kan ses består af én tyk guldskeive med præg på begge sider, er brakteaterne klart ensidigt præget. På den anden side er der umiddelbare ligheder mellem de to grupper, både i deres motiver og i deres funktion som kostbare hængesmykker og amuletter, og de har i høj grad også fælles forbilleder. Det er derfor ikke underligt at mange forskere har set typologiske og/eller ikonografiske sammenhænge, der synes at forudsætte direkte kontakt mellem medaillon-efterligninger og brakteater¹, mens andre har behandlet dem som klart adskilte grupper².

6.1 Forbilleder

Både brakteater og medaillon-efterligninger har hentet en del af deres motiver fra senromerske mønter og medailloner (multipla). De romerske forbilleder for brakteaterne er omtalt i afsnit 4.1, og en del af de lånte motiver optræder allerede på medaillon-efterligningerne. Det gælder f.eks. de profilsete portrætter, diademer, kapper og fibler.

Ligesom for brakteaterne kan det være svært at finde de præcise forlæg for medaillon-efterligningerne³ – naturligvis bortset fra de tidligere nævnte stykker fra Haram og Lemgo-Lieme der er præget med romerske mønter som patricer.

På reversen af IK 3 Åk (Møre og Romsdal) ses to skikkelser som holder et sejrstrofæ mellem sig (fig. 71). Her er forbilledet ret sikkert: Det er et revers-motiv med Victoria og Libertas der kun kendes

fra mønter udstedt af oprørskejserne Magnentius og Decentius (350-353), og som er repræsenteret blandt de mønter der er fundet i Gudme⁴ (fig. 72). Reversfremstillingen på IK 256 Godøy fra Sunnmøre (A 12a/1) har sin baggrund i fremstillinger af kejseren som i solgudens skikkelse kører en triumfvogn med firspand. Det er et motiv der dukker op i 3. århundrede og er populært på mønter fra Constantin den Store og hans efterfølgere⁵. Endelig kan kejsernavnet Constans (337-350) genkendes i indskriften på IK 256 Godøy fra Sunnmøre og måske på IK 263 Gunheim fra Telemark.

6.2 Datering og herkomst

Der er kun fundet få ægte romerske medailloner (multipla) i Norden⁶, og kun én af dem opgives at være fundet sammen med andre genstande. Den er præget for Valentinian I (364-375) og fundet ved Grønhaugen på Vestre Hauge i Vestagder, men fundet er usikkert og kan ikke dateres nærmere end til sen yngre romertid (periode C3) eller tidlig folkevandringstid⁷. De øvrige romerske medailloner er præget for kejsere fra Constantin I (306-337) til Valens (364-378).

Af de 17 medaillon-efterligninger der er fundet i Norden, stammer 3 fra grave som gennem deres øvrige udstyr kan dateres til periode C3. Det gælder IK 3 Åk (Møre og Romsdal; fig. 71), 107 Lilla Jored (Bohuslän; M pl. 2:7) og 286,1 Kälder (Gotland; fig. 10), mens andre gravfundne stykker kun kan dateres bredere til sen yngre romertid eller ældre folkevandringstid. De klare dateringer ligger altså i sen yngre romertid, men det kan ikke udelukkes at medaillon-efterligningerne fortsatte ind i den efterfølgende periode⁸.

1 F.eks. Salin 1895 s. 32ff.; IK bind 1,1 s. 21f., 73, 75ff.; Hauck 1992 s. 498f.; Seebold 1992 s. 290 og Tafel 1.

2 F.eks. Mackeprang 1952; Malmer 1963 med sammenfatning af ældre forskning.

3 Axboe 2004,1 s. 208f.; sml. Skaare 1993 s. 475-478; for dristig Brøgger 1921 s. 48f.

4 Kromann 1987 Taf. XII, 1989 s. 46 fig. 48; Axboe 2004,1 s. 208f.

5 Axboe 2004,1 s. 209 med videre henvisninger.

6 Mackeprang 1952 s. 106f. pl. 1:1-6; Skaare 1993 s. 473f.; Andersson 1995 s. 43f.; Axboe 2004,1 s. 216f.

7 Andersson 1993 s. 44; Axboe 2004,1 s. 216f.

8 Andersson 1995 s. 47; Axboe 2004,1 s. 218ff.

Fig. 71. Medaillon-efterligning fra Åk, Møre og Romsdal (IK 3), 2:1. Foto M. Axboe/Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Fig. 71. Medallion imitation from Åk, Møre og Romsdal (IK 3), 2:1. Photo M. Axboe/Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Et lignende uklart resultat får man hvis man ser på dateringen af to genstandstyper der afbildes på medaillon-efterligningerne. Flere præg viser rytterfremstillinger hvor hestens tøjler er sammensat af store ringe. Sådanne tøjlekæder kendes fra flere mosefund, hvor de dateres til yngre romertid⁹. Men selv om denne type ikke er kendt fra senere fund og heller ikke afbildes på brakteater, må man ikke være blind for at en lignende tøjlekæde ses på det korte guldhorn, og at tøjledele der i yngre romertid normalt kombineres med kæder af Ørsnes' type OC, også findes i fund fra ældre germansk jernalder¹⁰.

En anden type der tilsyneladende afbildes på medaillon-efterligningerne, er ellers kun bevaret fra ældre germansk jernalder. Det gælder de store ringe med regelmæssigt fordelte knopper der optræder på IK 86 Inderøy-M/Vika Av (A 12c/1) og 124 Mauland-M Rv (M pl. 2:2) fra henholdsvis Nordtrøndelag og Rogaland, og som kan forestille guldringe som halsringene fra Köinge i Halland og Hannenov på Falster eller armringene fra Svindinge på Fyn. Sådanne ringe dateres stilistisk til ældre germanertid, og samme datering har lignende bronzeringe fra Öland og Gotland¹¹. Ringene på medaillon-efterligningerne kunne altså tale for en fortsat produktion i ældre germansk jernalder¹². Der er dog kun et spinkelt grundlag at

bygge på, også fordi man kan diskutere om det faktisk er sådanne ringe, medaillon-efterligningerne skal vise, eller om der f.eks. kan være tale om stiliserede sejrskranse som på IK 107 Lilla Jored-M¹³, hvad der ikke vil give problemer med at datere medaillon-efterligningerne til yngre romertid.

Medaillon-efterligninger optræder hyppigere i Skandinavien end på Kontinentet, og man har da også betegnet dem som nordiske efterligninger af de romerske multipla¹⁴. Fundmaterialet er ikke så talrigt at dette kan tages for givet, og både Mackeprang og Skaare har ladet muligheden for import stå åben; Skaare ville ikke udelukke nordisk produktion, men fandt det mest sandsynligt at medaillon-efterligningerne blev fremstillet tættere på Romerrigets grænser¹⁵.

Her kan tøjlekæderne og ringene med knopper bidrage til diskussionen. Tøjlekæder af bronze kendes ganske vist i store dele af Nord- og Centraleuropa i yngre romertid, men den sene type med store ringe, som ses på medaillon-efterligningerne, kendes kun fra Sydskandinavien og måske fra det nordlige Polen¹⁶; og arm- eller halsringe med mange regelmæssigt fordelte knopper optræder mig bekendt ikke

9 Ørsnes 1993 type OC; Wilbers-Rost 1994.
10 Ørsnes 1993 s. 226; Axboe 2004,1 s. 220.
11 Nerman 1935 s. 73; Åberg 1953 s. 60.
12 Axboe 2004,1 s. 221f.; jfr. også Adler 2003.

13 M pl. 2:7b. Axboe 2004,1 s. 222.
14 Eksempelvis IK bind 1,1 s. 13 og 21; Hauck 1993 s. 443; Seebold 1992 s. 273, 1994 s. 601.
15 Mackeprang 1952 s. 21; Skaare 1993 s. 479.
16 Ørsnes 1993 fig. 33.

udenfor Skandinavien¹⁷. Runeindskriften på IK 181 Svarteborg fra Bohuslän og de runelignende tegn på IK 124 Mauland Av fra Rogaland peger i samme retning, fordi runer på dette tidspunkt kun kendes fra Skandinavien og enkelte øst- og sydøsteuropæiske fund, hvor de er en del af en skandinavisk indflydelse¹⁸. Endelig gør den lille stempelidentiske gruppe IK 286,1-4 (fig. 10-13) med 3 dobbeltsidige og 1 ensidig prægning, som alle er fundet på det sydlige Gotland, et udpræget lokalt indtryk¹⁹. Jeg vil derfor regne det for mest sandsynligt at de medaillon-eftersligninger der er fundet i Norden, også er fremstillet her, og at deres ikonografi følgelig er udtryk for en skandinavisk forestillingsverden.

6.3 Kontinuitet til brakteaterne?

Det kan være fristende at antage at der har været en jævn og sammenhængende udvikling mellem medaillon-eftersligninger og brakteater, men både kronologisk og typologisk er der store problemer med denne hypotese.

De få sikkert daterede fund af medaillon-eftersligninger hører som nævnt hjemme i sen yngre romertid. Den absolutte datering af overgangen fra yngre romertid til ældre germanertid er til diskussion; forslagene spænder fra 350/75 til ca. 400. Med den her foreslåede begyndelse af brakteatproduktionen omkring 450 er der en afstand på 50-100 år – 2-4 generationer – mellem de sikkert daterede medaillon-eftersligninger fra 4. århundrede og de første brakteater, som ganske vist kun er stilistisk dateret. Kan man udfylde denne periode med de eftersligninger der er løsfund eller stammer fra grave der kun kan dateres til sen yngre romertid/ældre germanertid?

De gotlandske stykker IK 286,1-4 (fig. 10-13) kunne måske ses som en typologisk 'bro' mellem medaillon-eftersligninger og brakteater. De er alle fremstillet med de samme stempler, omend der er sket mindre ændringer i avers-stemplet. Tre af dem er præget på begge sider, nemlig IK 286,1, der er fundet i en sen yngre romertidsgrav ved Kälder, 286,3 fra den dårligere daterede grav Havor 50, som Ulla Lund Hansen sætter i periode C2-C3²⁰, og endelig det enkeltfundne stykke 286,4 fra ringvolden ved Havor.

17 Axboe 2004,1 s. 262.

18 Werner 1988; Storgaard 1997 s. 19ff.

19 Lamm – Axboe 1989 s. 472; Axboe 2004,1 s. 261f.

20 Lund Hansen 1987 s. 446f.

Fig. 72. Revers af solidus fra Gudme I-fundet, præget 351-353 for Decentius med fremstilling af Victoria og Libertas, 3:1. Foto NM.

Fig. 72. Reverse of solidus from the Gudme I find, minted in 351-353 for Decentius with images of Victoria and Libertas, 3:1. Photo NM.

Derimod er 286,2 fra Hablingbo sogn ensidigt præget og altså teknisk set en brakteat. Dens fundomstændigheder kendes ikke; Nerman har foreslået at den kunne høre til et gravfund fra ældre germansk jernalder²¹, men det er kun en usikker formodning. I øvrigt ligger Gotland i den yderste periferi af Gruppe H1's udbredelse (fig. 47), og det virker derfor ikke overbevisende at øen skulle have spillet nogen rolle i udviklingen af de første brakteater.

Hvis man holder fast ved at medaillon-eftersligningerne opstår senest omkring 350, mens de ældste brakteater først kommer omkring 450, er der ikke mange fund til at udfylde perioden mellem de sikkert daterede C3-grave og de første brakteater. Prøver man at trække de ældste brakteater længere tilbage i tid, kan de ganske vist være med til at lukke hullet, men der er stadig kun tale om få eksemplarer. Samtidig bliver det svært at forklare de tidlige C-brakteatdyrs lighed med folkevandringstidens Stil I uden også at omdatere denne stil, og man må også tage hensyn til kombinationen af brakteater fra begyndelsen af Gruppe H2 med solidi fra tredje fjerdedel af 400-tallet i depoterne fra Rynkebygård og Bostorp²².

Der er desuden en række forhold som taler mod en typologisk udvikling fra medaillon-eftersligninger til brakteater. De tidlige brakteater står meget nær

21 Nerman 1935 s. 7.

22 Se afsnit 4.3; Axboe 2004,1 s. 252f.

de romerske forbilleder, som vel at mærke i flere tilfælde er mønter fra første halvdel af 300-tallet. Mange af medaillon-efterligningerne er mere 'degenererede', for nu at bruge et belastet udtryk fra tidligere typologisk forskning: De er forenkede og mangler både mange detaljer, indskrift med romerske bogstaver og meget af det romerske stilpræg som findes på brakteaterne. Det er ikke tænkeligt at medaillon-efterligninger som fig. 10-13 eller fig. 71 har været typologisk bindeled til detailrige brakteater med gennemskuelige indskrifter og mere 'romersk' stil som fig. 25,1, 25,4 og 26,2. Her må guldsmedene have haft romerske forbilleder liggende foran sig.

Korrespondensanalysen fig. 73 omfatter detaljer fra de store mandshoveder på både medaillon-efterligninger og A-C-brakteater²³. Ganske vist er alle medaillon-efterligninger placeret i den tidlige halvdel af kurven, men bortset fra den yderste spids er de blandet med tidlige brakteatpræg, og medaillon-efterligningerne fra de sikre C3-grave bliver først placeret et godt stykke henne i udviklingen. Hvis man skulle tage denne kurve bogstaveligt, måtte både medaillon-efterligninger og brakteater begynde så tidligt i 300-tallet som de romerske forbilleder tillader, altså som antaget af Bolin 1928. Men mens medaillon-efterligningerne kunne nedlægges i samtidige grave, varede det i givet fald mindst 100 år før brakteater kom med i daterende fund, på trods af at vi kender en del grave fra periode C3. Det virker ikke sandsynligt.

Svaret må være at fig. 73 viser en 'falsk' seriation, eller rettere sagt: en ikke kronologisk betinget seriation²⁴. Medaillon-efterligninger og brakteater kan indpasses i samme kurve fordi de har samme typologiske udgangspunkt, nemlig de romerske mønter og medailloner fra første halvdel af 300-tallet. Medaillon-efterligningerne blev derfor på et tidligt tidspunkt taget ud af mine seriationer og sammen med dem de enkeltfundne, usædvanligt tykke 'A-brakteater' IK 246 Frejlev (M pl. 3:2), 338 Skovlund (M pl. 4:2) og 346 Strangegården (fig. 85), samt den tynde 'brakteat' IK 286,2 Hablingbo-A (fig. 12), der som nævnt er præget med samme stempel som de tre tosidige medaillon-efterligninger fig. 10, 11 og 13²⁵.

Da Constantin-dynastiets mønter og medailloner kom til Norden, har man efterlignet dem lokalt, og det er disse efterligninger vi finder i gravene fra periode C3 og som løsfund. Men produktionen af medaillon-

efterligninger synes ikke at have været stor, og den varede næppe længere end 1-2 generationer.

Først omkring midten af 400-tallet begyndte man igen at fremstille hængesmykker der var inspireret af de romerske kejserportrætter, men denne gang i form af ensidigt prægede brakteater og med en ny ikonografisk udformning. For ser man på de billed-elementer som supplerer 'kejserportrætterne', er der ingen indlysende sammenhæng mellem de to typer af hængesmykker. Medaillon-efterligningernes stive ryttere kan ikke være forbilleder for C-brakteaterne, og der er heller ingen ydre lighed mellem medaillon-efterligningernes stående eller gående figurer og B-brakteaternes fremstillinger. Det udelukker ikke at der kan have været kontinuitet i de bagvedliggende religiøse forestillinger; det er blot forskellige dele af dem der udtrykkes som billeder.

Jeg vil altså mene at da man midt i 400-tallet begyndte at præge brakteater, var medaillon-efterligningerne for længst forsvundet. Man begyndte på en frisk, og denne gang med langt større succes, som det fremgår af de mange bevarede guldbrakteater. Men man må stadig have haft mønter fra Constantin-dynastiet til rådighed som forbilleder. Det er en nødvendig forudsætning for både 'Drei-Götter'-brakteaterne (fig. 55), de gennemskuelige Constans-indskrifter (fig. 25,1, 26,2) og for den detailtro overtagelse af diademer, kapper osv. Det er ikke sandsynligt at disse mønter stadig var i omløb i Romerriget; i givet fald ville de også være blevet alt for slidte. Der må være tale om mønter som har forladt Romerriget ret hurtigt efter prægningen og er blevet opbevaret på germansk område, vel at mærke uden at blive omdannet til hængesmykker som også ville være blevet slidt til ukendelighed.

Sådanne mønter kan for eksempel have været til rådighed i Gudme. Her havde man gode forbindelser til Kontinentet, og der er fundet en del solidi fra første halvdel af 300-tallet²⁶. Samtidig er Gudme et af de steder hvor man kan forestille sig at de første brakteater blev præget. Der er en tendens til at de typologisk ældste præg (min gruppe H1) samler sig i områder, som også af andre grunde kan formodes at have haft en centerfunktion: Ribe/Esbjergområdet med de store guldepoter fra Darum og Skonager, Midt- og Sydøstfyn med Odense og Gudme-Lundeborg, det østlige Blekinge med Tjurkö og Senoren, og Öland med Torslunda-området og Skedemosse-offerpladsen²⁷. Her har man haft de økonomiske og åndelige ressourcer der må forudsættes som baggrund for en teknisk og ikonografisk nyskabelse som brak-

23 Axboe 2004,1 s. 59-62.

24 Axboe 2004,1 s. 60f.

25 Axboe 2004,1 s. 61f.

26 Kromann 1987.

27 Axboe 2004,1 s. 187-189.

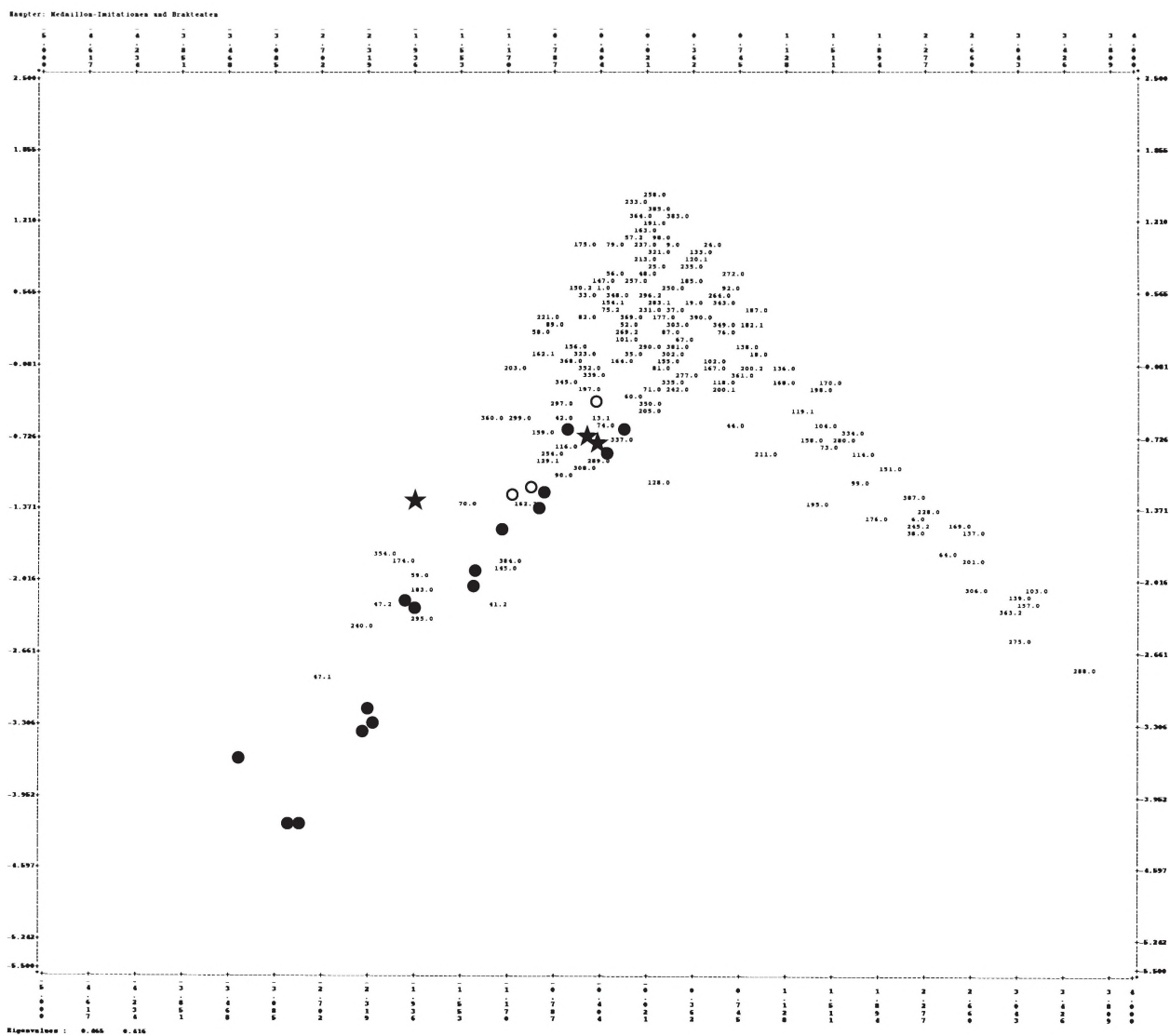

Fig. 73. Korrespondensanalyse af de store mandshoveder på medaillon-efterligninger og A-C-brakteater: Præg alene, 1. + 2. akse. 1-2: Medaillon-efterligninger, hvoraf (2) stammer fra grave dateret til yngre romertid. 3: 'A-brakteater' der blev udeladt af undersøgelsen sammen med medaillon-efterligningerne.

Fig. 73. Correspondence analysis of the large male heads on medallion imitations and A-C-bracteates: stamps alone, 1st + 2nd axis. 1-2: Medallion imitations, of which (2) come from graves dated to the Late Roman Iron Age. 3: 'A-bracteates' that were omitted from the study together with the medallion imitations.

teaterne, og der har sikkert været kontakter mellem centrenes ledende kredse og mulighed for en hurtig spredning af nye ideer.

Dilemmaet: Er det de romerske mønter eller de ældste brakteater der har været tilgængelige i Norden fra midten af 300-tallet og mindst 100 år frem, kommer klart frem i Broholm-fundet. Vi vover her at betragte det som én samtidig nedlæggelse, selv om

det har vist sig at guldet er fundet i mindst to koncentrationer²⁸ – samtidig nedlæggelse af større ofre i flere portioner kendes i mosefundene og måske også ved guldhornene. Broholm-fundet rummer nogle af de brakteater som Bolin på grund af (CONS)TANS-

²⁸ Kjer Michaelsen & Thomsen 1991.

indskriften ville placere i første halvdel af 300-tallet, nemlig de tre stempelidentiske A-brakteater IK 47,2-3²⁹ (fig. 25,1). Men i samme fundkoncentration som brakteaterne er der også fundet stykker af spiralsnoede guldmundblik, som tyder på at fundet først blev nedlagt sent i ældre germansk jernalder³⁰. Blandt nyfundene er desuden to solidi fra Valentinian III (425-455) og Zeno (474-491), og ikke alle brakteaterne i det oprindelige fund er typologisk så tidlige som IK 47,2-3. Skatten kan tidligst være deponeret sent i 400-tallet. Det var da 150 år siden at Constans var kejser. Havde man opbevaret de tre brakteater i al den tid, eller var det mon ikke snarere forbilledet for dem, nemlig den romerske guldmønt med kejserens navn, man havde passet så godt på?

29 Bolin 1928.

30 Thrane 1994, 111ff.

7 Træk af brakteatikonografiens baggrund

7.1 Den romerske forbindelse

Ligesom medaillon-eftertiligningerne er brakteaterne klart inspireret af romerske mønter og medailloner med kejserens portræt. Men samtidig er det tydeligt at skandinaverne har lagt deres eget betydningsindhold i de motiver de overtog fra de romerske forbilleder; det viser både de forskellige nye attributter som keiserportrættet forsynes med på medaillon-eftertiligninger og A-brakteater, og ikke mindst B- og C-brakteaterne, hvor kejserens billede bliver brugt i helt nye ikonografiske sammenhænge. Det klassiske eksempel er den romerske hyldningsscene med Victoria og kejseren der omformes til at vise Balders død på 'Drei-Götter'-brakteaterne¹ (fig. 55).

Brakteaternes ikonografi er blevet indgående behandlet af Karl Hauck i en lang række artikler², og jeg vil ikke gå ind på emnet her. Men det er grundlæggende at brakteatbillederne både vidner om en veludbygget nordisk ikonografi og om et godt kendskab til de romerske forbilleder og deres baggrund. De der udformede brakteaternes billedverden, har kendt og forstået væsentlige træk af den romerske herskerikonografi, som den kom til udtryk på mønterne, og har foretaget en kvalificeret 'oversættelse' til nordiske forhold; ganske som germanerne tidligere havde overtaget de romerske ugedagsnavne. Dette skete ikke ved en simpel sproglig oversættelse, men netop gennem en *interpretatio germanica*, som for mig at se må forudsætte en ret indgående viden om både romersk og germansk mytologi³. Det foregik antagelig i 4. århundrede e. Kr. og snarest ved Nedre Rhin, og det er et vidnesbyrd om at både gudernes navne og andre vigtige elementer i den mytologi som vi kender fra de langt senere kilder om den nordiske gudeverden, fandtes længe før brakteatproduktionen begyndte. Det samme demonstreres af de mange eksempler på *interpretatio romana* af germanske guder som starter allerede i 1. århundrede e.Kr. i Tacitus'

'Germania'. Det er nødvendigt at holde sig denne kontinuitet i de religiøse forestillinger for øje når man diskuterer legitimiteten i at tolke brakteat-ikonografien i lyset af senere nedskrevne kilder.

En af de måder som skandinaver kunne erhverve et sådant kendskab til den romerske tankeverden på, var gennem tjeneste i den romerske hær⁴. Det kan ikke bevises — romerske militærdiplomer er mig bekendt ikke fundet i Skandinavien, så lidt som nordiske navne (hvis sådanne overhovedet vil kunne skelnes fra andre germanske navne) i romerske indskrifter. Fundene fra de romerske grænsekasteller omfatter mange genstande der viser germanernes store rolle i de romerske styrker, men det giver ikke entydige vidnesbyrd om skandinavisk deltagelse⁵. Men den brede kulturelle påvirkning som viser sig hurtigt efter at romerne gjorde sig gældende i Nordvesteuropa, forudsætter efter min mening at nogle skandinaver må have haft et personligt kendskab til romersk kultur og teknik⁶. Gennem romersk jernalder er forbindelserne blevet påvirket af mange forhold, og det samme gælder kontakterne mellem Norden og de germanske folk på Kontinentet; se f.eks. Lund Hansen 1987 og 1995, de dristigere tolkninger Storgaard 2003, og som modsætning Ørsted 1999 med en stærkt kritisk indstilling, der nok undervurderer det arkæologiske materiales udsagnsmuligheder.

På denne baggrund mener Kaliff og Sundqvist at Mithras-kulten, som bl.a. var udbredt blandt de romerske tropper langs *limes*, kan være en af forudsætningerne for Odin-skikkelsen og C-brakteaternes ikonografi⁷. De ser ikke C-brakteaterne som en direkte overtagelse af det udbredte motiv 'Mithras dræber tyren', og mener heller ikke at Odin blot er en germansk *interpretatio* af Mithras. Men de forestiller sig at en allerede eksisterende Odin-dyrkelse kan være blevet kraftigt påvirket af hjemvendende soldater med kendskab til Mithras-kulten, både med hensyn til opfattelsen af gudens egenskaber og til den sociale kontekst for dyrkelsen af ham.

1 IK bind 1,1 s. 138-147; Beck — Hauck 2002 s. 72-90; Axboe 2004,1 s. 211.
2 Senest Beck — Hauck 2002; Hauck 2002; Hauck — Heizmann 2003.
3 Green 1995 s. 158f., 1998 s. 238-253.

4 Rausing 1987.
5 Beckmann 1995.
6 Axboe 1991; Axboe — Kromann 1992.
7 Kaliff — Sundqvist 2004.

Hvis en sådan påvirkning har fundet sted, må det snarest være sket i 200-tallet eller senest i 300-tallet, før Mithras-kulten blev udkonkurreret af kristendommen – Mithras-dyrkelsen og de øvrige hedenske religioner blev forbudt under Theodosius I (379-395). C-brakteaternes motiv skulle ifølge Kaliff og Sundqvist i givet fald være udformet o. 400 på grundlag af overleverede forestillinger om den centrale tyredrabsscene⁸, altså et par generationer tidligere end brakteatproduktionen efter min mening begyndte. Deres tese giver ganske vist mulighed for omformning og omtolkning af motivet, men for mig at se byder den meget lange traderingstid på større problemer end brakteaternes brug af motiver fra romerske 300-tals mønter, der jo kunne bevares konkret. Og som Fischer fremhæver, blev Mithras-kulten kun dyrket i små, lukkede kredse, der primært blev rekrutteret blandt 200-tallets legionærer⁹. Den har altså haft langt mindre mulighed for at påvirke hjælpetropperne, som germanerne normalt indgik i, end den offentlige kult for kejseren, Jupiter og de mange andre guddomme som de romerske hærafdelinger dyrkede.

7.2 Det lange hår på brakteaterne

Jeg har tidligere med henvisning til Hauck betegnet det lange flettede hår på brakteaterne der hovedsagelig hører hjemme i Gruppe H2, som et germansk herskersymbol der også blev anvendt af de merovingiske konger¹⁰, men det er nok for forenklet udtrykt.

Det er velkendt at de merovingiske *reges criniti* udmærkede sig ved deres lange hår¹¹; På grund af det kunne fjender genkende dem på lang afstand; liget af en myrdet prins blev identificeret ved hjælp af hårpragten; og det var et alvorligt, omend ikke uopretteligt tilbageslag for kandidater til tronen hvis deres hår blev klippet¹².

Den mest udførlige skildring har vi fra Agathias (ca. 532 – ca. 580) som dog næppe selv havde set en frankerkonge. Ifølge ham blev de frankiske kongers hår helt fra barndommen aldrig klippet, men delt

Fig. 74. Aftryk af Childerich I's signetring. Efter Wallace-Hadrill 1962.

Fig. 74. Impression of Childeric I's signet ring. After Wallace-Hadrill 1962.

med en skilning i panden så lokkerne hang ned over skuldrene. Men i modsætning til tyrker og avarer, hvis hår var usigneret, tørt og snavset og blev bundet op i en knude, plejede merovingerne deres hår med sæbe og redte det meget omhyggeligt. Det var et traditionelt særkende for de kongelige, mens undersåtterne havde rundklippet hår, som ikke måtte gro langt¹³.

Priscus (født mellem 410 og 420, død efter 474) giver en kort beskrivelse, tilsyneladende bygget på selvsyn, af en ung frankerprins hvis lange gule hår vældede ned over skuldrene; måske er det selveste Childerich I der er tale om¹⁴.

Haucks (og min) opfattelse af at merovingernes hår ikke kun var langt, men også flettet, var baseret på de bevarede aftryk af Childerich I's signetring. Ringen blev fundet i hans grav 1653 og viser kongen med langt hår der er delt i panden og tilsyneladende samlet i fletninger på hver side af hovedet (fig. 74). Childerich døde 481/82. De 7 aftryk af senere merovingers signeter der kendes, stammer fra perioden

8 O.c s. 83-100.

9 Fischer 2005.

10 Axboe 1991 s. 191, 1994,1 s. 68; sml. Hauck 1987,1 s. 156-160, 1987,2 s. 176; senere f.eks. 1998,1 s. 40.

11 Wallace-Hadrill 1962 s. 156ff., 245f.; Cameron 1964; Diesemberger 2003,1, 2003,2.

12 Gregor af Tours, bl.a. II,40, III,18, VIII,10; Agathias I,3; Diesemberger 2003,2 s. 189f., 192f., 199-201.

13 Agathias I.c.

14 Blockley 1981 s. 48ff., 1983 s. 307 med note 107.

Fig. 75. Segl fra dokumenter udstedt 694 af Chlodovech III (24mm diam.), 709 af Childebert III (25mm diam.) og 716 af Chilperich II (35mm diam.). Efter Kölzer *et al.* 2001.

Fig. 75. Seal from documents issued in 694 by Chlodovech III (24 mm diam.), in 709 by Childebert III (25mm diam.) and in 716 by Chilperic II (35mm diam.). After Kölzer *et al.* 2001.

682-716¹⁵. På dem alle er kongen afbildet en face med midterskilning og langt hår der i hvert fald når til skuldrene (fig. 75), og i modsætning til portrættet på Childerich-ringen er håret på disse signeter tilsyneladende glat, sådan som Agathias skildrer det; kun kan man spørge sig om det 'perlede' hår på Chilperich II's signet skal betyde, at håret delvis har været flettet. Desværre er 'portrætterne' på disse segl stereotyp stiliserede, og det samme gælder de merovingiske mønter. De fleste møntaverser viser en grov udgave af de romerske mønters profilbillede; kun enkelte har en face-billede med langt hår som på signeterne, men endnu mere forenklet gengivet; se Prou 1892 pl. I-XXXVI.

Et langt, løst nakkehår ses i profil på en signetring med indskriften '† GRAIFARIVS. VTERE FELIX' indgraveret; ringen er et enkeltfund fra den øvre Rhonedal. Man har foreslået at signet-billedet skulle forestille den konge, der havde givet Graifarivs ringen som embedstegn¹⁶, men det er en ret løst funderet antagelse: Det kan hverken siges hvilken konge der kan være tale om, eller om han har været frankisk eller burgundisk, og portrættet er helt forskelligt fra de ellers kendte merovingiske kongesigneter.

Uanset om Childerich I's ældre og mere detaljerede ring faktisk viser flettet hår — eller måske langt hår med indflettede bånd, som P.E. Schramm synes at antyde¹⁷ uden at give nærmere henvisninger — så kan den ikke tages til indtægt for at de frankiske kongers hår *skulle* være flettet; det strider mod både

de skriftlige kilder og de senere signet-afbildninger. Derimod synes det klart at det lange hår blandt frankerne var forbeholdt konger, og det vil fra Chlodovech I's tid (481-511) i praksis sige merovingerfamilien, og at det havde en meget stor symbolværdi, uden at man i øvrigt behøver at forudsætte en mytisk eller kultisk begrundelse for det¹⁸.

Vores kendskab til germanske frisurer og betydningen af dem er meget sporadisk. Ganske vist findes der både skriftlige kilder og billedfremstillinger, lige fra Tacitus' beretning om 'sveberknuden', der også ses både på romerske relieffer og småskulpturer og på kedlerne fra Mušov og Czarnówko, og som desuden er bevaret på mosekranier¹⁹, over spredte oplysninger fra folkevandringstiden til den tydelige forskel på englændere og normanner på Bayeux-tapetet. Men materialet er spredt og ufuldstændigt, og det er i mange tilfælde uklart om det er etniske eller sociale grupper, de forskellige frisurer kendetegner. Samtidig er det yderst problematisk hvad der har konstitueret et 'folk', og den udbredte anvendelse af *topoi*, stereotyper og skjulte citater i tidens litteratur er en stadig fejlkilde²⁰.

Vi har ingen kilder til forholdene i Norden og kan ikke vide om langt, evt. flettet hår har haft samme symbolværdi som hos frankerne. Alligevel er det bemærkelsesværdigt at de romerske kejsers korte hår hurtigt bliver erstattet af langt, omhyggeligt

15 Kölzer *et al.* 2001 Taf. 8.

16 Delbrueck 1949 s. 72-78 Abb. 1; Schramm 1954 s. 234-237 Taf. 17 Abb. 22; sml. Kölzer *et al.* 2001 s. XXI.

17 Schramm 1954 s. 215.

18 Cameron 1964; Bartlett 1994; Diesenberger 2003,2.

19 Tacitus kap. 38, Bruun — Lund 1974 I s. 70f., II s. 52f.; Lund 1993 s. 268ff.; Krierer 2002.

20 Se f.eks. Cameron 1964 s. 1204ff.; Lund 1993 s. 46-62; Bartlett 1994; Diesenberger 2003,2.

oprullet eller evt. flettet hår på brakteaterne. Her er kunstfærdige, langhårede frisurer meget hyppigere end på andre nordiske billedfremstillinger fra nogenlunde samme tid, selv om mænd med langt snoet eller oprullet hår der kan minde meget om brakteaternes frisurer, optræder på Snartemo V-sværdet og nogle andre Stil I-ornamenterede genstande²¹, og en systematisk gennemgang nok kunne bringe flere for dagen.

Det store flertal af menneskehovederne på de lidt ældre guldhorn²² er korthårede. Undtagelserne er den hætteklædte eller langhårede hornbærer i 2. billedring og det en face-sete ansigt med tvedelt skæg(?) i 6. ring på det lange horn, samt en face-ansigtet over 'dyrehuden' i 5. ring på det korte horn. I hvert fald på det korte horn ser der ud til at være flere eksempler på den kalot-agtige frisure som kendes fra flere små bronzefigurer²³. Blandt bronzefigurerne er delfinrytteren fra Gudme²⁴, hvis oprindelse, datering og brug indtil videre er uafklaret, tilsyneladende ene om at have en form for langt hår. Det er nu afbrækket lidt bag nakken, men kan have været bøjet ned til rytterens ryg hvor der ses to brudsteder i bronzen. Flere af de små bronzefigurer mangler dog simpelthen nakkehår, enten på grund af dårlig bevaring eller fordi de er flade på bagsiden, så de kunne fæstes på et underlag.

På guldgubberne, som kronologisk følger mere eller mindre direkte efter brakteaterne, har mænd normalt kort eller skulderlangt hår, men de kan faktisk have glat hår der hænger ned over skuldrene og i et enkelt tilfælde har oprullede ender²⁵. På nogle dobbeltgubber kan mandens frisure også minde om guldhornsmandens 'hætte', se f.eks. Helgö 1208, Slöinge 64 og Slöinge 3000 hos Lamm 2004. Derimod synes det meget lange hår med knude i nakken at være forbeholdt kvinder²⁶.

De omhyggeligt udformede langhårsfrisurer på brakteaterne og nogle guldgubber skiller sig altså ud fra det korte hår på de fleste andre genstande. Samtidig er brakteaternes hårpragt et eksempel på hvordan man har omformet kejserbilledet til sit eget billedsprog. Det er også interessant at man, som vist i afsnit 5.1, har valgt forskellige udformninger i forskellige områder (fig. 60). Blandt frisurerne med flettet hår synes det fynske center i Gudme/Odense-

Fig. 76. Den sejrende Kristus. Mosaik fra o. 500 i ærkebiskoppens kapel i Ravenna. Efter Deichmann 1958.

Fig. 76. Christ Victorious. Mosaic from c. 500 in the Archbishop's chapel in Ravenna. After Deichmann 1958.

området at have foretrukket — og måske skabt — varianten med fletning i nakken (fig. 98). Måske har vi her et eksempel på det, Karl Hauck har benævnt 'Residenz-Typus': Et billede af den guddommelige hersker skabt i en jordisk herskerresidens og udstyret med jordiske herskerattributter, ganske som den sejrende Kristus o. 500 blev afbildet i romersk imperatordragt i ærkebiskoppens palads i Ravenna²⁷ (fig. 76). Holder det stik, skal vi måske forestille os den ledende familie i Gudme med langt flettet hår som en særlig fornem variant af det lange løse hår der udmærkede deres ligemænd i resten af Norden.

Dette kan naturligvis aldrig blive andet end en ubeviselig hypotese. Men hvis det lange hår også har været et herskersymbol i Norden, giver det endnu et eksempel på hvordan brakteaterne kombinerer romersk og germansk, idet de forskellige udformninger af det lange hår ofte optræder sammen med kejserens symbol, diademmet. En tilsvarende kulturel synkretisme møder vi i Childerichs grav. Her optræder germanske statusmarkører som kolbenarmrin-

21 Magnus 2003 s. 44ff. fig. 6, 11.

22 Brøndsted 1954; Axboe 1996.

23 Oldtidens ansigt s. 134f., 138f.; Andersson *et al.* 2004, især s. 77-84; Thrane 1975, 2005.

24 Thrane 1987 fig. 14, Taf. 1,3.

25 F.eks. Lamm 2004 fig. 12, 14.; Watt 2004 s. 181 fig. 12c-d, 32b.

26 Watt 2001 s. 221f., 2004 s. 201f.

27 Hauck 1987,2 s. 173-176, 1990 s. 276.

gen, de rige gravgaver og de omkringliggende hestebegravelser sammen med den gyldne løgknopfibul (og vel også den tilhørende kappe, *paludamentum*) der vidner om hans status som romersk allieret og hærfører, og ikke mindst signetringen som antyder en civil 'romersk' administration. Dens billede sammenfatter kulturmødet: Buste med kiras, kappe og lanse som på de senromerske kejsers møntbilleder, omgivet af den latinske indskrift CHILDIRICI REGIS med et germansk kongenavn sammensat af 'kamp' (*hild*) og herredømme (*-rik*)²⁸, og med det lange hår som frankisk kongesymbol.

Kristendommen var veletableret i Middelhavsområdet da Childerichs signetring og brakteaterne med langt hår blev skabt, og man kommer derfor ikke uden om at overveje påvirkninger fra den kristne billedkunst. Allerede i senantik tid kunne Kristus afbildes med langt, løst hår og eventuelt også med skæg; både i forlængelse af den antikke tradition for filosof-billeder²⁹, ved overdragelsen af 'den nye lov' til apostlene³⁰ og som sejrherre i kejserligt skrud (fig. 76), men fremstillinger med kort eller halvlangt hår synes at være hyppigere³¹. De senere merovingerkonger må have kendt Kristusbilleder med langt hår, og den mand der udformede signetringen for hedningen Childerich, kan i teorien også have gjort det. Men de tidlige portrætter af Kristus med langt hår optrådte tilsyneladende kun på ikoner samt på sarkofager, fresker, mosaikker og lignende grav- eller kirkebunden kunst der ikke kan have nået Norden; de første mønter med Kristus-portræt blev udstedt af Justinian II i perioden 692-695³². Og i modsætning til brakteaternes mandshoveder vises Kristus så at sige altid en face.

Det er usandsynligt at brakteaternes fremstillinger skulle være direkte påvirket af de tidlige Kristusportrætter. De frankiske kongers signetbilleder kan være det, men merovingernes sejlivede tradition for langt hår, som de skriftlige kilder bevidner fra Priscus i midten af 400-tallet over Agathias og Gregor af Tours i 500-tallet til Einhards nedladende bemærkninger i *Vita Caroli Magni* om de sidste merovingerkonger fra første halvdel af 700-tallet³³, viser at signeterne må afspejle en faktisk forekommende skik og ikke er kopieret fra hverken kejser- eller Kristusikonografi. Langt hår var et unikt kendetegn og prærogativ for de frankiske konger af merovingerfamilien, og noget tilsvarende kan have været tilfældet blandt konger og guder i Norden.

28 Lebecq 2002 s. 122; sml. Green 1998 s. 82 og 150.

29 Büchsel 2003 s. 8f., 17f.; Jensen 2005 s. 134-159 fig. 13, 61, 74-75.

30 Jensen o.c. fig. 63-64, 67, 77.

31 Kollwitz 1957.

32 Whitting 1973 s. 154; Kent 1977 s. 77, kat. nr. 771; Büchsel 2003 s. 57.

33 Einhard I,1, 1969 s. 55; Wallace-Hadrill 1962 s. 231f.; Cameron 1964 s. 1208.

8 Brakteaternes funktioner

8.1 Hængesmykker

Brakteaternes konkrete funktion er hurtigt fastslået: De var hængesmykker og blev båret ved halsen¹. Deres øskner kan have tydelige slidspor, og i depotet fra Agerskov i Vestjylland blev der fundet rester af den snor som fundets brakteater og perler har siddet på (fig. 77), mens der i øsknen på en af brakteaterne i Sievern-fundet (Niedersachsen) var bevaret et lille stykke af en flettet læderrem² (fig. 78). Desuden skal medaillon-eftersligningen IK 85 fra Hove i Sogn og Fjordane være fundet sammen med en sølvkæde, der desværre ikke er bevaret³. På nogle øskner kan slidsporene faktisk tyde på at de har hængt på en kæde, idet de har to indslidninger i hver ende (fig. 79). I smykkesæt med flere brakteater må man have holdt dem adskilt med perler eller knuder eller haft dem hængende i løkker eller korte kæder fra snoren for at forhindre at de gled ind over hinanden. Det sidste ses i broderet gengivelse på den såkaldte Bathilde-bluse fra 7. århundrede⁴, og et dobbelt perlesmykke med brakteater og andre hængesmykker har kunnet rekonstrueres i Finglesham grav 203⁵ (fig. 80).

8.2 Brakteater som Charonsmønter

I depotfund kan brakteaterne både optræde sammen med mands- og kvindesager, men i grave er de kun fundet hos kvinder – med ganske få undtagelser. Det drejer sig om en lille gruppe gotlandske grave hvor særligt tilskårne medaillon-eftersligninger og brakteater uden randtråd og ofte uden øsknen optræder som gravgaver⁶. Det er i sig selv bemærkelsesværdigt fordi komplette brakteater ikke kendes fra grave på øen.

De tilskårne brakteater kommer både fra brændte og ubrændte grave, og i de to bedst bevarede jordfæstegrave lå de i eller ved den døde's mund. Den ene er en dobbelt mandsgrav med våben fra Kälder med medaillon-eftersligningen IK 286,1 (fig. 10), der stammer fra sen yngre romertid⁷. Den anden er en mandsgrav fra Salands med miniature-brakteaten IK 62,2 (fig. 81); graven var ligeledes udstyret med våben, men tilhører ældre germansk jernalder⁸. Også den rige, men forstyrrede ældre germanertidsgrav fra Gullbacken/Barshaldershed⁹ med den tilskårne C-brakteat IK 216 (fig. 82) rummede våben, mens de resterende grave med tilskårne brakteater ikke er kønsbestemt.

Brakteaterne i gravene fra Salands og Kälder er tydeligt nedlagt som Charonsmønter, og det samme var antagelig tilfældet med de andre tilskårne brakteater. Ingen af dem viser spor af slid. Gravfundne mønter kendes i yngre romertid både indenfor og udenfor Romerrigets grænser, og en del af dem er fundet i den døde's hånd eller mund, de klassiske placeringer for Charonsmønter¹⁰. Men det er ikke usædvanligt i nordiske grave med Charonspenge at man har brugt 'lokal valuta' i form af skiver eller brudstykker af guld- eller sølvtråd i stedet for romerske mønter¹¹; selv glasskår har været placeret i den døde's mund, så de kan tolkes som 'dødepenge'¹².

På Gotland har man altså tilsyneladende fremstillet særlige 'mønter' til brug ved begravelser. Det ældste eksempel er IK 286,1 Kälder-M (fig. 10), der som nævnt kan dateres til sen yngre romertid. Den er præget på begge sider ganske som de romerske mønter, og billedfeltet er ikke beskåret. Også IK 62,2 fra ældre germanertidsgraven fra Salands (fig. 81)

1 Axboe 2001,1 s. 120ff.

2 Schröter – Gummel 1957 s. 113.

3 Mackeprang 1952 s. 108f.

4 Vierck 1981 s. 90ff. Abb. 11 og Taf. 7; Gaimster 2001 fig. 5; farvebillede Die Franken 1996 Abb. 651.

5 Chadwick Hawkes – Perkins 1981 s. 333.

6 Lamm – Axboe 1989.

7 Almgren 1903.

8 Silvéen 1956.

9 M fund nr. 212. Rundkvist 2003: Bhr 1930:07. Fundet, der er en del af den store Barshalder-gravplads, stammer ikke fra gravhøjen 'Gullbacken', men fra udgravning af kælder ved et hus der på fundtidspunktet var opkaldt efter den nærliggende høj.

10 Gorecki 1975.

11 Lamm – Axboe 1989 s. 469-472; Ramqvist 1992 s. 125f.; begge med videre henvisninger.

12 Boye 2002.

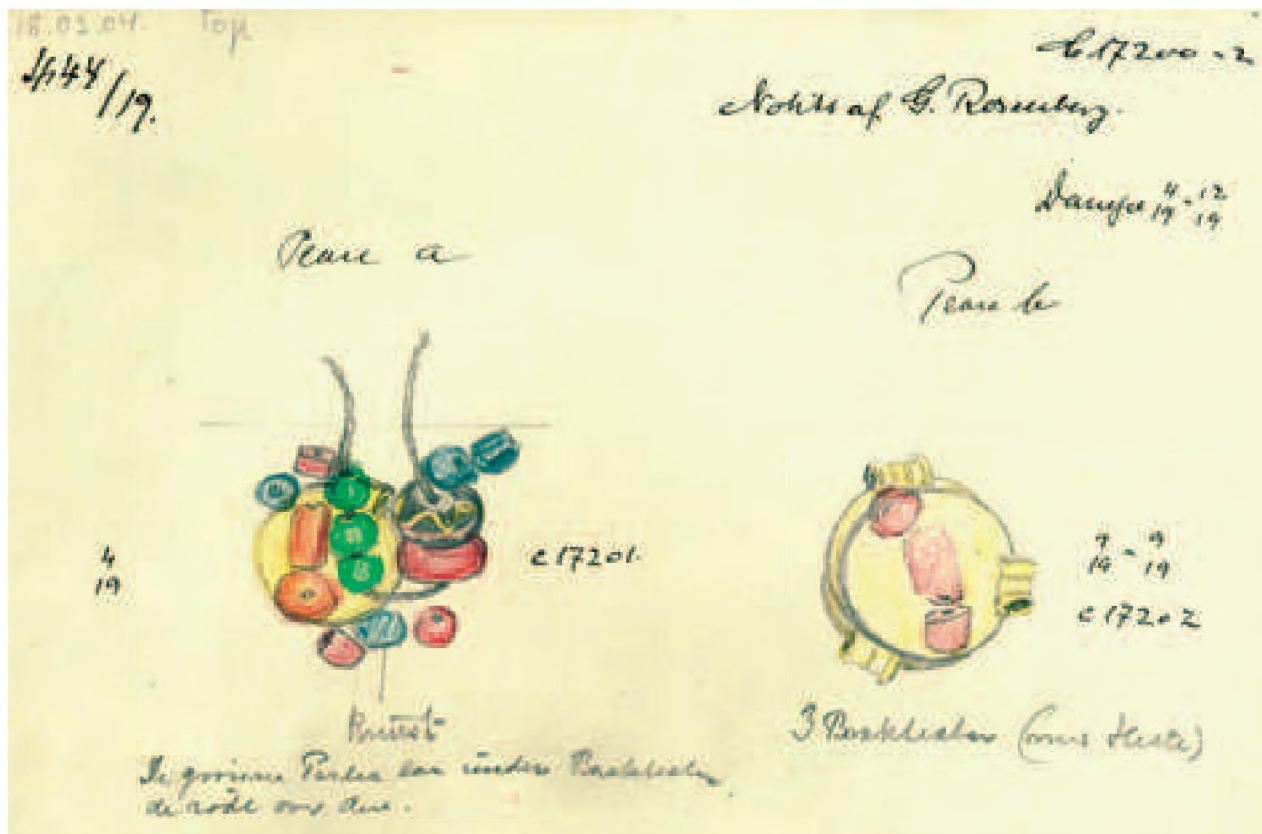

Fig. 77. Tegninger fra G. Rosenbergs undersøgelse af en tørv med perler og brakteater fra Agerskovfundet, Ringkøbing a. (M 95). Tørven rummede 6 brakteater og 16 perler indenfor 5x6 cm; i tørvens modsatte ende, højst 18 cm fra dem, fandtes en lille trådende og aftryk af en stor perle. Over de tre tæt sammenliggende C-brakteater Dnf. 7-9/19 (IK 32,2) lå tre røde perler (C 17202; plan b). Mellem de tre nævnte brakteater og D-brakteaten Dnf. 4/19 (IK 406) lå der også tre røde perler og i fortsættelse af dem en fjerde udenfor brakteaten (plan a). Foruden den ca. 10 cm lange tråd med tre grønne perler, en rød og en mosaikperle, der ses på plan a (C 17201), fandtes der flossede tråddender ved de fleste øjer og øskener, men det kunne ikke ses hvordan trådenes forløb havde været. Også D-brakteaterne Dnf. 5-6/19 (IK 406) lå i den indsendte tørv, mens resten af fundet lå udenfor.

Fig. 77. Drawings from G. Rosenberg's notes on a piece of peat with beads and bracteates from the Agerskov find, Ringkøbing a. (M 95). The peat contained six bracteates and 16 beads within 5x6 cm; at the opposite end of the turf, at most 18 cm from them, a small thread end was found as well as the impression of a large bead. Above the three close-lying C-bracteates Dnf. 7-9/19 (IK 32,2) lay three red beads (C 17202; plan b). Between the three bracteates and the D-bracteate Dnf. 4/19 (IK 406) three more red beads lay, and continuing from them a fourth outside the bracteate (Plan a). Besides the c. 10 cm long thread with three green beads, a red and a mosaic bead, which can be seen on Plan a (C 17201), there were frayed thread ends at most eyelets and loops, but it was not possible to see what the course of the threads had been. The D-bracteates Dnf. 5-6/19 (IK 406) also lay in the submitted piece of peat, while the remainder of the find lay outside it.

er en specialprægning. Guldskiven er ganske vist rund som en mønt, men den er kun præget på den ene side. Det anvendte firkantede billedstempel kan minde om brakteaternes bortpunsler, f.eks. IK 62,1 Gerete-C (M pl. 12:6), 116 Lyngby-C (M pl. 10:15) eller 324 Sandegård/Rønne-egnen (M pl. 10:7), men det er væsentligt større end disse punsler.

De øvrige gotlandske prægede 'Charonsmønter' er smykket med ægte brakteatmotiver. To af dem er stempelidentiske med brakteater i andre gotlandske fund, nemlig A-brakteaten IK 192,3 fra brandgra-

ven Roirhage/Barshaldershed grav 43/67¹³ der er beskåret langs stemplets rand (fig. 83), og C-brakteaten IK 365,8 der lå i hovedenden af den forstyrrede skeletgrav Broa/Broe grav 32¹⁴ (fig. 84). Den er så snævert beskåret at væsentlige dele af C-brakteatdyret mangler, mens mandshovedet er uskadt, og brakteaten dermed i højere grad kan minde om

13 Lamm – Axboe 1989; Rundkvist 2003: Bhr 1967:43.

14 Pettersson 1982; Lamm – Axboe 1989 s. 473ff.

Fig. 78. Rester af flettet læderrem, fundet i øsknen på en af brakteaterne i Sievern-fundet (M/A 325), Niedersachsen, 2:1. Foto M. Axboe.

Fig. 78. Remains of a plaited leather strap, found in the loop on one of the bracteates in the Sievern hoard (M/A 325), Lower Saxony, 2:1. Photo M. Axboe.

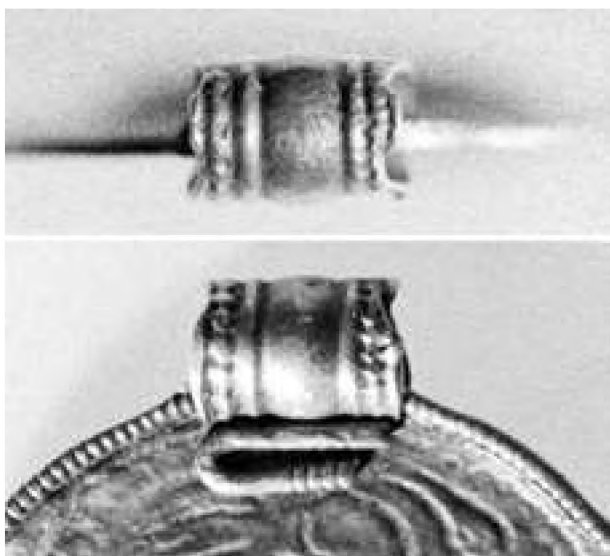

Fig. 79. Øsknen på B-brakteat fundet nær Tønder (IK 353), set oppefra og fra bagsiden, 4:1. Foto M. Axboe.

Fig. 79. Loop on a B-bracteate found near Tønder (IK 353), viewed from above and from the reverse, 4:1. Photo M. Axboe.

Fig. 80. Rekonstruktion af perlekæder i Finglesham grav 203, Kent (A 314a), med brakteaterne IK 426,2. Efter Hawkes – Pollard 1981.

Fig. 80. Reconstruction of strings of beads in Finglesham Grave 203, Kent (A 314a), with the bracteates IK 426,2. After Hawkes – Pollard 1981.

Fig. 81. Miniature-brakteat fra Salands på Gotland (IK 62,2), 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 81. Miniature bracteate from Salands on Gotland (IK 62,2), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 83. A-brakteat fra Roirhage/Barshaldershed grav 43/67 (IK 192,3), 3:1. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 83. A-bracteate from Roirhage/Barshaldershed grave 43/67 (IK 192,3), 3:1. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 82. Tilskåret C-brakteat fra Gullbacken/Barshaldershed på Gotland (IK 216), 3:1. I kinden ses en knop som aftryk af et passermærke i matricen, og over den et stikmærke i guldets overflade. Foto Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 82. Trimmed C-bracteate from Gullbacken/Barshaldershed on Gotland (IK 216), 3:1. In the cheek a protrusion can be seen, the impression of a compass mark in the die, and above it a compass-mark in the gold. Photo Bengt A. Lundberg, SHM.

Fig. 84. Tilskåret C-brakteat fra Broe/Broa grav 32, Gotland (IK 365,8), 3:1. Foto Ulf Abramson, Länsmuseum på Gotland.

Fig. 84. Trimmed C-bracteate from Broe/Broa Grave 32, Gotland (IK 365,8), 3:1. Photo Ulf Abramson, The County Museum of Gotland.

en mønt. Derimod kendes præget IK 216-C fra Gullbacken/Barshaldershed (fig. 82) ikke fra andre fund. Her er billedfeltet igen beskåret så mandshovedet dominerer mere end normalt på C-brakteater, mens væsentlige dele af det øvrige motiv er gået tabt.

Det kan i denne forbindelse nævnes at der netop fra Gotland (og i et enkelt tilfælde Öland) kendes en lille gruppe medaillon-eftersligninger og brakteater der er tilsvarende snævert beskåret og mangler spor af randtråd, men som dog er forsynet med øsken

og altså har kunnet bruges som hængesmykker¹⁵. Mindst en af dem stammer fra en grav, nemlig IK 286,3 fra Havor grav 50 (fig. 13) som Ulla Lund Hansen daterer til yngre romertid per. C2-C3¹⁶; men i øvrigt må det stå hen om de kan tolkes i sammenhæng med de øskenløse 'Charonsmønter' fra det samme område.

¹⁵ Lamm – Axboe 1989 s. 467f.

¹⁶ Lund Hansen 1987 s. 446f.

Fig. 85. A-brakteat eller medaillon-efterligning fra Strangegården, Falster (IK 346), for- og bagside, 3:1. Foto M. Axboe.

Fig. 85. A-bracteate or medallion imitation from Strangegården, Falster (IK 346), obverse and reverse, 3:1. Photo M. Axboe.

En mulig parallel til den mønt-agtige IK 286,1 fra Kålder (fig. 10) er løsfundet IK 346 Strangegården-A fra Falster (fig. 85). Den har ganske vist kun et billedmotiv på forsiden, nemlig en mandsbuste med diadem og en kappe der afsluttes med et fugleho- ved; motivet indrammes med en 'indskrift' af bogstavliggende tegn og symboler samt af en præget perlerand. Men også bagsiden er præget med en tynd omløbende, opstående vulst der er acentralt placeret og derfor kun delvis bevaret. Der er ikke spor efter hverken øsken eller randtråd. Yngre end Kålder (og antagelig også Strangegården) er den særprægede dyreornamenterede 'mønt' fra hal-området i Gudme¹⁷.

Også udenfor Skandinavien kendes brakteater normalt kun fra kvindegrave. En undtagelse er mandsgraven Monkton 26 i Kent som foruden våben bl.a. rummede D-brakteaten IK 467, der lå ved den døde venstre hånd¹⁸. Også her er der sandsynligvis tale om en Charonsmønt¹⁹. På Kontinentet kan B-brakteaten IK 132 fra Obermöllern grav 6, Sachsen-Anhalt, der lå på den døde kvindes mund, også formodes at være nedlagt som Charonsmønt²⁰, og i en veludstyret kvindegrav fra Berlin-Britz skal en brakteat med et korsmotiv være fundet i munden på den døde²¹. Dens øsken er afbrækket og mangler, hvad der kan

bestyrke tanken om en 'mønt'-funktion, hvis det da ikke er en følge af den usagkyndige bjergning af gravgodset. Her er der ikke tale om en brakteat med et entydigt hedensk motiv, men graven var anlagt efter hedensk skik, og et meget lignende hængesmykke blev fundet sammen med bl.a. D-brakteaten IK 477 i Obermöllern grav 20²². Korsmotiver kendes desuden i det hedenske Skandinavien, både i form af hængesmykker og som bitegn på brakteater²³, og man kan overveje om ikke korset er blevet indlemmet i det hedenske repertoire af kraftfulde magiske symboler²⁴.

Brakteater blev altså i enkelte tilfælde brugt som Charonsmønter, og her indtager Gotland en særstilling på grund af de tilskårne brakteater, der antagelig blev præget til formålet.

8.3 Ikonografisk indhold – sociale og religiøse funktioner

Brakteaternes eksklusive materiale og rige billedverden må have forlenet dem med vidererækkende betydning blandt de levende end den blotte funktion som smykker. Det er et emne der også har beskæftiget

17 Østergaard Sørensen 1994 s. 37 fig. 16.

18 Perkins – Chadwick Hawkes 1984 s. 91, 105f.

19 Sml. Gorecki 1975 s. 241.

20 Holter 1925 s. 52f.; Mackeprang 1952 s. 184; Schmidt 1976 s. 103; Düwel 1988 s. 89f.

21 Schmidt 1961 Taf. 44h; v. Müller 1962 s. 108-112.

22 Holter 1925 s. 102ff.; Mackeprang 1952 s. 184; Schmidt 1961 Taf. 45a og 76, 1976 s. 106.

23 Hængesmykker: Lamm – Axboe 1989 s. 461-465; bitegn: Behr 1991 s. 121-127.

24 Jf. Behr 2000,2; Lamm *et al.* 2000 s. 31ff.

mange forskere; se generelt Axboe 2001,1 s. 119-125. Guldet har i sig selv givet status og været et klart tegn på at brakteaternes bærere tilhørte en udvalgt gruppe i samfundet. Nogle forskere har fokuseret på dette status-aspekt og den rolle som brakteaterne dermed har kunnet spille som politisk virkemiddel mellem konger/stormænd og deres hird eller andre de ønskede at knytte til sig²⁵ – en form for ‘special purpose money’, som cirkulerede i elitens gavegivningssystem, og som var inspireret af de romerske kejseres uddeling af guldmedailloner til germanske ledere²⁶. Brakteaternes tilknytning til kvinder er blevet set som udtryk for ægteskabets betydning for at skabe alliancer mellem fornemme familier og for kvindens råderet over sin medgift²⁷.

Andre har lagt hovedvægten på udforskningen af brakteaternes ikonografiske indhold. Den centrale skikkelse er Karl Hauck, som siden 1970 har publiceret en lang række arbejder om emnet²⁸. Haucks tolkninger bygger på en ‘kontekst-ikonografisk’ analyse af brakteatmotivernes detaljer, og han trækker på mange kilder: Senantik ikonografi og religion, den nordiske mytologi, som den gengives i den nordiske edda- og skjaldedigtning og i middelalderlige kilder, samt magiske formler med hedensk baggrund. I Haucks seneste arbejder²⁹ inddrages også brakteaternes runeindskrifter, deres placering på brakteaten og det navnestof de rummer, i diskussionen.

Grundlæggende udgangspunkter for Haucks tolkninger har været

- IK 51,1 Fakse-B og de andre ‘Drei-Götter-Brakteaten’, der kan tolkes som fremstillinger af Balders død – her kommer det senere fundne præg IK 595-B fra Fuglsang/Sorte Muld II³⁰ som en vigtig bekræftelse, fordi det også viser den kvist i den centrale skikkelses bryst der er så vigtig for identifikationen (fig. 55);
- B-brakteaten IK 190 fra Trollhättan (M pl. 5:22a), som allerede Oxenstierna tolkede som Tyr med hånden i Fenrisulvens gab³¹; og
- sammenkædningen af C-brakteaterne med Merseburg II-formlen, der er overleveret i et håndskrift fra 10. århundrede, hvor Odin som den eneste kan helbrede Balders dødeligt sårede hest,

og med andre magiske formler som trods deres kristne form kan have en hedensk oprindelse³².

Ifølge Hauck er det Odin der som gudefyrste og runekyndig magiker med shamanistiske træk og med magt over døden optræder på A-, B- og C-brakteaterne. Indirekte spiller Odin også hovedrollen på D-brakteaterne som overvinder af det dæmoniske utyske der er hovedmotivet på disse præg³³.

Også Lotte Hedeager ser Odin som den dominerende skikkelse på brakteaterne. Man skal dog være opmærksom på at når hun tolker mandshovedet på C-brakteaterne som Odin, kan hun *ikke* bygge på Haucks forskning, idet hun tyder motivet helt anderledes: Ikke som Odin der helbreder Balders hest, men som guden på shamanistisk sjælerejse i den anden verden, assisteret af hjælpeånder i skikkelse af en elgtyr, fugle og evt. slanger³⁴. Jens Peter Schjødt advarer dog mod at lægge for ensidig vægt på Odins shamanistiske sider: De er kun en lille del af de mange egenskaber en fyrste og dermed en fyrstegud som Odin skal have for at sikre frugtbarhed, succes i krig osv.³⁵

Det er gammel antagelse at brakteaterne må have haft en funktion som amuletter³⁶ på grund af motivernes formodede religiøse indhold og runeindskrifternes ‘formelord’, der også tillægges magisk betydning. Også de runeindskrifter der for os er ulæselige, kan være skabt som kommunikation med overnaturlige væsner, og både brakteaternes indskrifter og deres billeder kan ses i sammenhæng med brugen af amuletter i Middelhavsområdet. Her bar man ikke kun miniature-gudebilleder som ondtafværgende amuletter, men også mønter og medailloner med kejseregens billede³⁷.

Brakteaterne bevidner, ganske som ugedagenes navne, at en række af de nordiske vikingetidsguder har været kendt allerede i folkevandringstid. Men selv om både Balder, Tyr og Loke optræder på nogle brakteater, er det påfaldende at de allerfleste brakteater ifølge Haucks tolkning fremstiller Odin. Jeg har foreslået at overklassen fokuserede så stærkt på Odin som gudernes fyrste og magiens herre, fordi de selv var i skarp indbyrdes konkurrence om magten i det der senere fremstod som de nordiske riger.

25 Andrn 1991; Seebold 1992 s. 307ff., 1994 s. 615ff.

26 Gaimster 1992, 2001; sml. Bursche 1999, 2001.

27 Arrhenius 1992, 1995.

28 F.eks. Hauck 1970, 1978, 1988; kritisk Polomé 1994, Starkey 1999, Wicker 2003 s. 535f.

29 F.eks. Hauck 1998,1, 1998,2, 2001.

30 Axboe 2002; Beck – Hauck 2002.

31 Oxenstierna 1956 s. 36.

32 Hauck 1970 s. 176-183, 1983 s. 518-526.

33 Axboe – Hauck 1985 s. 109-125; Hauck 1977, 1992 s. 457ff., 1998,2 s. 332; Lamm *et al.* 2000 s. 53-57.

34 Hedeager 1997 s. 117, 1999,1 s. 153, 1999,2 s. 229-232.

35 Schjødt 2001.

36 Axboe 2001,1 s. 119.

37 Düwel 1988 s. 81-110, 2001 s. 46f.; Gladigow 1992 s. 18f., 24.

Senere hævdede både nordiske og angelsaksiske kongeslægter at de nedstammede fra Odin. Det kan have været vigtigt for jordiske magthavere på den måde at 'låne' legitimitet fra gudedefyrsten³⁸. Tilsvarende har Lotte Hedeager og Charlotte Behr fremhævet betydningen af at legitimere verdslig magt gennem guddommelige forbilleder og de herskende slægters tilknytning til Odin³⁹; og både brakteaterne og Stil I er blevet foreslået som markører for elitegrupper på Kontinentet der hævdede at stamme fra Skandinavien⁴⁰.

Sådanne tolkninger er blevet kritiseret af Marta Lindeberg for at være for mands-associerede og militaristiske og se bort fra at både gravfund og depoter i høj grad knytter brakteaterne til kvinder⁴¹. Lindeberg vil derfor lægge mindre vægt på de mandlige aspekter af brakteaterne og de guder der afbildes på dem, men konkluderer dog til sidst at brakteaterne først og fremmest repræsenterede magt og høj social status.

Charlotte Hedenstierna-Jonson søger forklaringen på den mandlige dominans i motiverne på brakteaterne, som hun antager har været kvindesmykker, i Odins mangetydighed. Han kunne skifte mellem menneske- og dyreskikkelse, og han var ikke kun kongers og krigeres gud, men dyrkede også *seið*, hvad der ellers var en kvindelig syssel som for andre mænd ville føre til beskyldning for kvindagtighed⁴². Brakteaternes Odins-fremstillinger fokuserer på hans sejd-evner og dermed hans overskridelse af grænserne for de almindelige kønsroller, og det er måske en del af forklaringen på gudedefyrstens optræden på kvindesmykker.

Også Gry Wiker finder 'transseksuelle' træk på brakteaterne⁴³, bl.a. på de B-brakteater der viser markerede brystvorter på skæggede mænd (f.eks. fig. 26,3). Delvis på grundlag af Haucks forskning konkluderer hun at brakteaterne synes at fokusere på magi og overgangsritualer der blandt andet rummer skift mellem menneske- og dyreskikkelse og overskridelse af kønsgrænsen⁴⁴. Hun foreslår også at depoter med relieffibler, brakteater og perler kan

rumme biologisk mandlige sejdudøveres kvindesmykker, der var ladet med åndelige kræfter⁴⁵.

Diskussionerne omkring sejd og køn/gender i forhold til Odin er spændende, også fordi de som anført måske kan fremme en forståelse af hvorfor brakteaterne som formodede kvindesmykker fokuserer på fyrsteguden Odin. Man kunne også spørge hvad det betyder når brakteater findes sammen med guldhalsringe og guldmundblik – stammer mundblikkene fra sværd med insignie-karakter eller fra kvinders pragtdolke, rummer de store gulddepoter både mænds og kvinders ejendele, eller har Henrik Thrane ret når han kalder Gudme II-depotet med brakteater, hængesmykker og et sværdperle-vedhæng 'et kultobjekt, båret af præstekongen i Gudme'?⁴⁶ Når man diskuterer brakteatmotivernes køns-karakter må man dog huske at se dem i et videre perspektiv: Som tidligere nævnt har skørterne på B-brakteaterne en baggrund i fremstillinger af Mars og de romerske kejsere i våbendragt (fig. 55), og langt hår blev ikke kun båret af kvinder, men også af frankiske konger (fig. 74-75). Skønt man kan spekulere over hvad der er begrundelsen for merovingernes lange hår, eller om man i Skandinavien har haft sin egen tolkning af det romerske våbenskørt, giver brugen af disse herskersymboler ikke i sig selv nogen køns-tvetydighed, heller ikke til portrættet på Childerichs signetring (fig. 75) eller for den sags skyld til Kristus-mosaikken i ærkebispens kapel i Ravenna (fig. 76).

Selv om nogle forskere højst vil tilskrive brakteaterne en sekundær rolle som amuletter⁴⁷, er der udbredt enighed om at brakteaterne forenede mange funktioner: De var værdifulde smykker på grund af deres materiale og udsmykning og gav status ved at signalere bærerens rigdom og tilhørsforhold til den herskende klasse. Af samme grund har de været kostbare gaver som forpligtede modtageren til en modydelse, en virkning man også kunne håbe på ved ofringer til guderne. Som amuletter gav de desuden magisk beskyttelse og måske en særlig tilknytning til Odin. Udenfor Norden kan de have signaleret en mere eller mindre bevidst ide om bærerens tilknytning til Skandinavien. Man kan lægge større eller mindre vægt på de enkelte funktioner, men jeg vil mene at vi ikke skal være for kategoriske: Brakteaternes bærere har næppe set nogen modsætning mellem 'amulet', 'smykke' og 'politisk gave'.

38 Axboe 1991, 1994, 2 s. 154f., 1995 s. 231ff., 248; se også Hoops Bd. 1, 1973 s. 22ff. [Abstammungstraditionen], Bd. 11, 1998 s. 35-56 [Genealogie] og Bd. 26, 2004 s. 236f., 273ff., 281ff. [Sakralkönigtum], alle med talrige henvisninger.

39 Hedeager 1997; Behr 2000,1.

40 Brakteater: Andrén 1991 s. 253f.; Hedeager 1999,1, 2000. Stil I: Hedeager 1997 s. 78-86, 1999,1, 2000.

41 Lindeberg 1997.

42 Charlotte Hedenstierna-Jonson 1998. Jf. Solli 1999; generelt også Price 2002, Solli 2002.

43 Wiker 2001.

44 O.c. s. 54.

45 O.c. s. 58.

46 Thrane 1998 s. 223.

47 Andrén 1991; Seebold 1992 s. 307ff., 1994 s. 615ff., 1998 s. 295f.

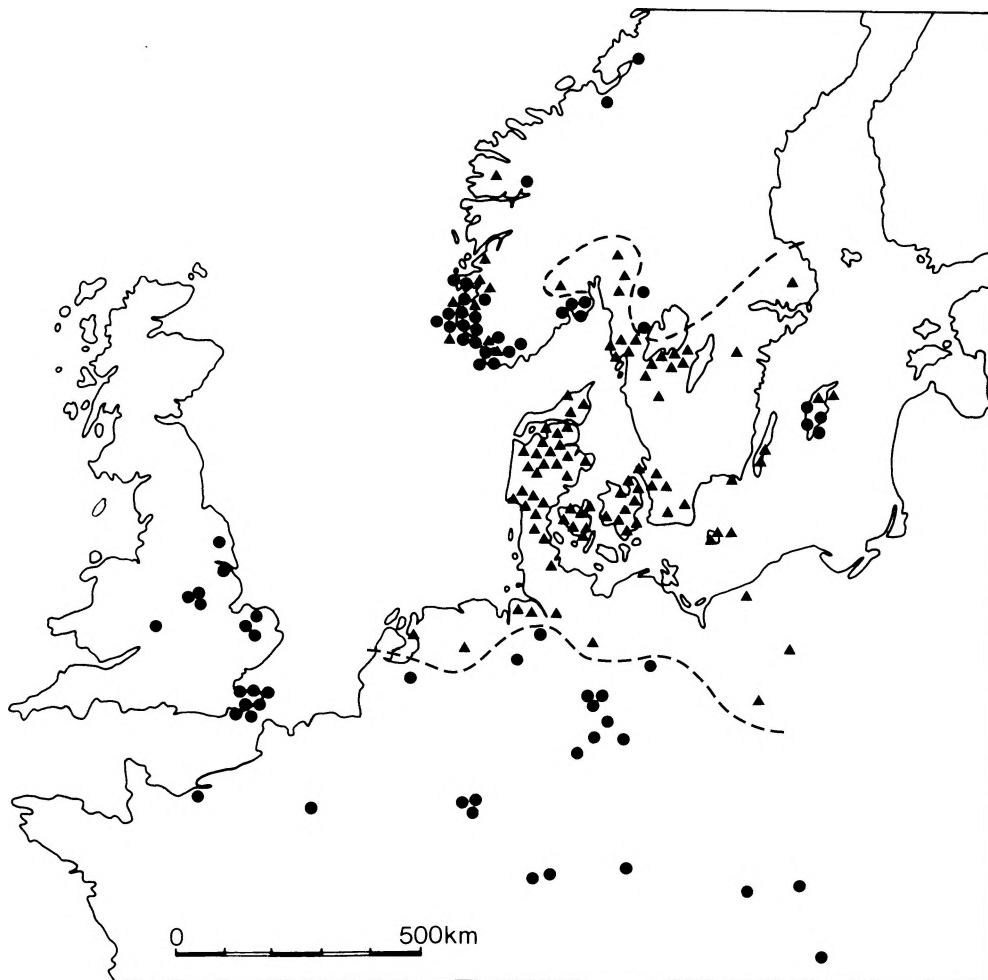

Fig. 86. Brakteater fundet i grave (●) eller depotfund (▲). Efter Gaimster 1992, ajourført nov. 2005.

Fig. 86. Bracteates found in graves (●) or hoards (▲). After Gaimster 1992, updated Nov. 2005.

8.4 Deponeringsmønstre

Som en følge af denne mangesidighed kan brakteaterne også optræde i varierende fundsammenhænge: i grave som smykker eller som Charonsmønter, i små depotfund og i store depoter. Brakteaternes fundforhold følger i hovedtrækkene det samlede fundbillede i folkevandringstid⁴⁸ (fig. 86). De optræder i gravfund i hele deres udbredelsesområde med undtagelse af Sydskandinavien, hvor grave generelt er sjældne eller mangler i denne periode, og Mellemsverige, hvor manglen måske er mere overraskende. Hertil kommer de gotlandske grave med de særlige 'Charons-brakteater'. Depotfund med brakteater optræder i Skandinavien, Nordvesttyskland/Holland og det nordlige Polen, altså det område hvor

man også kender depoter med andre guldsmykker, brudguld eller solidi.

Med deres indhold af arm- og halsringe, guldmundblik, fibler og brakteater — altså både værdifulde og statusbærende genstande fra både mænd og kvinder — i ret faste kombinationer giver mange af periodens guldepoter indtryk af at være officielle ofringer, foretaget af eliten på hele samfundets vegne; mens andre, mere blandede fund snarere er private skatte der er skjult midlertidigt og blot ikke blevet hævet igen⁴⁹. Guldskatte med eller uden brakteater kan findes både i moser og andre vådområder, hvor deponeringsstedet i sig selv gør det mest sandsynligt (men ikke indiskutabelt, se Randsborg 2002 og Geißlinger 2004) at gullet er nedlagt som offer og ikke har hverken kunnet eller skullet hentes igen; og på

48 Axboe 2001,1 s. 126f.

49 Hedeager 1990 s. 80-83, 1991, 1992 s. 75ff.

tørt land, hvor 'bankboks'-deponeringer bedre kan komme på tale, herunder på 'centralpladser' som Gudme, Sorte Muld, Vå og Sievern.

Af bopladsfundene må i hvert fald 'sølvkræmmerhuset' fra Fuglsang/Sorte Muld II med dets indhold af brakteater og andre guldsmykker regnes for et offer, fordi både sølvskiven, der var foldet sammen som skattegemme, og flere af brakteaterne blev beskadiget i forbindelse med deponeringen⁵⁰. Brakteatfragmenterne fra Helgö blev fundet i samme område som guldgubberne fra pladsen, og nedlæggelsen af de to typer guldgenstande har måske haft samme sakrale formål⁵¹. Man kan diskutere om Gudme II-depotet, der fandtes *in situ* ved en tagbærende stolpe i et lille hus, og Rugbjerg-depotet (fig. 88), som lå i en lille grube indenfor væggen i et langhus, er gemt eller ofret⁵². Begge steder ville være gode skjulesteder, men guldfundene ved en tagbærende stolpe i det lille hus syd for Gudme-hallen og den gentagne deponering af guldgubber o.lign. på tilsvarende steder bl.a. i Uppåkra, Slöinge, Mære i Trøndelag og Borg på Lofoten⁵³ kan pege i retning af sakrale nedlæggelser – for guldgubbernes vedkommende kan man dog også overveje om de har været fastklæbet til stolperne⁵⁴. Ligesom to af guldgubberne fra Borg blev den lille guldfigur fra Lunda i Södermanland fundet centralt i bunden af et stolpehul, måske endda i et kulthus⁵⁵. Desværre er fundforholdene på disse pladser med flere bebyggelsesfaser ofte så komplicerede at det er vanskeligt at afgøre om der er tale om ofre ved opførelsen af et hus, ofringer ved andre lejligheder, skjulte skatte eller fund i omrodet fyld fra en ældre byggefase.

Gry Wiker har inddraget yderligere et aspekt af placeringen af brakteatskattene⁵⁶. Hun har besøgt en række fundsteder i Sydnorge og Vestsverige og finder at mens de norske gravfund ofte ligger ved store og rige gårde, er mange af depoterne fundet i udkantsområder på grænsen mellem den kultiverede jord og den uopdyrkede udmark eller i moser og kilder – tilsvarende har de danske moser som 'porten til den anden verden' været brugt som offerplad-

ser gennem størstedelen af oldtiden⁵⁷. Disse brakteatfund ligger tilsyneladende fjernt fra potentielle stormandsresidenser, og Wiker mener de er placeret i liminale zoner, hvor ofringen kunne være med til at værne mod udmarkens kaosmagter⁵⁸, mens Lotte Hedeager søger at se dem i sammenhæng med en kosmologisk organisering af landskabet⁵⁹. Lignende overvejelser kan have ligget bag deponeringen af yngre romertids-skattene fra Brangstrup og Boltinggård i et uopdyrket område⁶⁰, af Broholm-skatten på et tilsyneladende afsides sted i forhold til bebyggelsen i Gudme-området⁶¹ og af mange andre skatte som f.eks. fundene fra Elsehoved, Slipshavn Skov og Halskov Overdrev.

De sydsandinaviske skattefunds placering i landskabet skal ikke behandles nærmere. Siden John Hines' oversigt 1989 er der kommet så mange fund at en gennemgribende bearbejdning af ædelmetaldepoterne må kunne give nye resultater, også med tanke på deponeringerne på og omkring 'centralpladser' som Gudme, Sorte Muld og Uppåkra.

8.5 Brakteater og guldgubber

Som gruppe betragtet hører brakteaterne hjemme i ældre germanertid, mens guldgubberne tilhører yngre germanertid⁶². Grundlæggende har de to oldsagstyper også haft forskellig funktion: Brakteaterne er tydeligt nok beregnet til at bruges som hængesmykker, mens guldgubbernes tynde gods næsten udelukker enhver praktisk brug. Endelig er de ikonografiske grundmotiver forskellige: De heste- og dragelignende dyr der spiller så stor en rolle på brakteaterne, kendes ikke fra guldgubberne, og guldgubbernes 'kærlighedspår' eller enlige stående, rigt klædte mænd og kvinder mangler paralleller på brakteaterne.

Alligevel kan man finde berøringspunkter. I begge grupper kan man møde 'dansende' mænd og mænd med den ene hånd ved hagen eller med tommelfingeren i munden⁶³. Også vildsvin optræder i enkelte tilfælde både på brakteater og som guldgubber⁶⁴. Nogle få guldgubber har kunnet bæres som hænge-

50 Axboe 2002 s. 299.

51 Axboe 2004,2 s. 36f.

52 Gudme II: Vang Petersen 1994 fig. 12. Rugbjerg: Juul Pedersen 2005.

53 Gudme-hallen: Østergaard Sørensen 1994 s. 37. Uppåkra: Larsson – Lenntorp 2004 s. 22-27; Watt 2004 s. 169f. Slöinge: Lundqvist 1996, 2003 s. 54, 58f., 64-68. Mære: Lidén 1969. Borg: Stamsø Munch *et al.* 2003 s. 254 og fig. 9H.13.

54 Larsson 2005 s. 112f.

55 Andersson *et al.* 2004 s. 154f.

56 Wiker 1999.

57 Kaul 2003.

58 Sml. Wiker 2001.

59 Hedeager 1999,3 s. 245ff., 2003 s. 158f.

60 Henriksen – Horsnæs 2004,1 s. 93, 2004,2 s. 130f.

61 Vs. Kjer Michaelsen – Thomsen 1991 s. 13.

62 Watt 1999,2 s. 138, 2004 s. 214f.

63 Hauck 1992 s. 470ff., 540-547; Watt 1992 s. 213-216, 2004 s. 204-208.

64 Watt 2002.

eller påsyningssmykker, idet de er forsynet med en øsken på bagsiden eller er monteret på anden måde⁶⁵.

I to tilfælde er guldgubber og brakteater fundet på samme sted, omend ikke med fuld sikkerhed som samlede fund. Det ene er fundet fra Nørre Hvam i Vestjylland (M/A nr. 97) hvor 10 D-brakteater (IK 400,3, 469 (fig. 3), 470, 471,1), et rundt guldhængesmykke og diverse brudguld i 1824 blev pløjet op sammen med 1½ udklippet guldgubbe. Sagerne skal være fundet i skrænten ved en ganske smal dal og hører antagelig til de guldfund der er nedlagt nær rindende vand i udkanten af dyrkbare områder⁶⁶.

Brakteatfragmenterne IK 270-271 fra Helgö blev begge fundet i Hustomt I i bygningsgruppe 2; IK 271 i 'Hustomt Ia', samme område som hovedparten af guldgubberne lå i, IK 270 mere isoleret i 'Hustomt Ib'⁶⁷. Hustomten er blevet tolket som en hal⁶⁸ hvor gubber og guldblik kan være anvendt og nedlagt, ligesom det er sket i Slöinge, Uppåkra og de andre ovenfor nævnte 'centralpladser'. Det kan antyde at brakteatfragmenterne i Helgö har haft samme funktion som gubberne⁶⁹. Holder det stik, må brakteatfragmenterne have gubberne som forudsætning; det modsatte virker ikke sandsynligt.

Når man overvejer forholdet mellem brakteater og guldgubber, kan det være værd at se på nogle aflange guldblik med et mere eller mindre V-formet indsnit i den ene ende som man er blevet opmærksom på de senere år⁷⁰ (fig. 87). De kendes foreløbig fra Uppåkra og fra Smørenggård på Bornholm, men en gennemgang af ældre fund kan måske bringe flere for dagen. Nogle af dem kan uden besvær tolkes som mennesker og sågar kønsbestemmes, mens andre blot er et bånd med et V-formet indsnit i den ene ende og dårligt i sig selv kan begrunde en tolkning som menneskefremstillinger. Margrethe Watt er derfor tøvende overfor at inkludere guldblikkene med V-formet indsnit blandt guldgubberne.

Både de enkeltfundne stykker og fundene fra det mange-fasede kulthus i Uppåkra er vanskelige at datere. Et af Uppåkra-stykkerne med V-formet afslutning er et hængesmykke med en brakteatlignende øsken (fig. 87,3), men selve smykkepladen er for tyk

Fig. 87. Guldblik med V-formet indsnit i den ene ende: 1-2 fra Smørenggård, Bornholm, 3-7 fra Uppåkra, Skåne, 3:1. Foto NM (nr. 1-2), Bengt Almgren, LUHM (øvrige).

Fig. 87. Gold foils with a V-shaped cut at one end: 1-2 from Smørenggård, Bornholm, 3-7 from Uppåkra, Scania, 3:1. Photo NM (nos. 1-2), Bengt Almgren, LUHM (others).

til at den kan være udskåret af en brakteat⁷¹. Det er blevet sammenlignet med gotlandske hængesmykker fra 600-tallet, hvad jeg ikke finder helt overbevisende: De gotlandske hængesmykker har anderledes

65 Watt 1992 s. 206f., 215f.; Lamm 2004 s. 57. Indenfor de senere år er sådanne guldgubber desuden fundet ved Boesgård på Bornholm (Dnf. 187/97) og i Gudme-området (C 36547).

66 Sml. Wiker 1999, 2001.

67 Axboe 2004,2 s. 36; jf. grundplanen Excavations at Helgö XVI s. 10 med Lamm 2004 fig. 8.

68 Herschend 1995, 1998 s. 28-30 fig. 10.

69 Axboe 2004,2 s. 36f.

70 Larsson – Lenntorp 2004 s. 24f.; Watt 2004 s. 199f. Stykkere fra Smørenggård har inv. nr. C 36015 og C 36258.

71 Pers. medd. Lars Larsson 1.7.2005.

svungne fiskehaleformede eller rhombiske konturer end Uppåkra-hænet⁷². Det er derfor interessant at et andet af Uppåkra-blikkene faktisk er et udsnit af en brakteat (fig. 87,4). Man ser tydeligt en T-rune og de linier der har indrammet indskriften indad og udad. Fragmentet er så lille at man næppe kan afgøre om det stammer fra et allerede kendt præg. Det er naturligvis et åbent spørgsmål hvor gammel brakteaten har været da den blev skåret i stykker, men under alle omstændigheder har vi her en forbindelse mellem guldblikkene med V-formet udskæring og brakteaterne.

Ingen af de nævnte fund er uden problemer, men de kan alligevel antyde en forbindelse mellem brakteater og guldgubber. Nørre Hvam-fundet er ganske vist pløjet op, men åbenbart ved samme lejlighed, og det virker ikke sandsynligt at guldgubberne skulle repræsentere en separat, senere nedlæggelse. Vi kan ikke sige hvor gamle Helgö-fragmenterne har været da de blev brugt som guldgubbe-erstatning — hvis det var det der skete. Uppåkra-fragmentet giver en klar sammenhæng mellem brakteater og guldblik med V-formet indsnit, men også her er brakteatens alder ukendt, og desuden er forholdet mellem guldgubber og guldblik uafklaret. Men taget under ét viser fundmaterialet at man må være opmærksom på muligheden af både kronologiske, ikonografiske og religionshistoriske sammenhænge mellem brakteater og guldgubber.

72 Larsson — Lenntorp 2004 s. 24; sml. Nerman 1969-75 nr. 1010 og 1489-1492.

9 Gulldepoterne, 'støvsløret' år 536 og brakteaternes forsvinden

Mange af de skandinaviske gulddepoter rummer kun ringe eller brudguld der ikke kan dateres nærmere end til yngre romertid eller folkevandringstid/ældre germansk jernalder. Enkelte kan som fundene fra Brangstrup og Boltinggård placeres i yngre romersk jernalder, mens andre må være nedlagt i 5. århundrede. Det gælder bl.a. de møntdaterede fund med tidlige brakteater fra Bostorp og Rynkebygård (fig. 57-58) der er omtalt ovenfor.

Andre rene guldfund der antagelig tilhører 5. århundrede, er Sandegård-depotet med et brudstykke af C-brakteaten IK 324 (tidlig Gruppe H2), en sværdperle-knap af guld, diverse brudguld og barrer, 1 solidus fra Theodosius II (408-450) og 3 fra Leo I (457-474)¹; fundet fra Halsskov Overdrev (M 31) med IK 70-C (Gruppe H1) og flere stykker ringguld; Lyngby-fundet (M 89) med ringguld, IK 297-A og 116-C, der begge er placeret i den første halvdel af Gruppe H2; og måske Spångebro-depotet fra Öland² med ringguld og 13 solidi, hvoraf de seneste er slået for Anthemius (467-472) og Leo I (457-474).

Af fund med fibler der formodentlig er deponeret i 400-tallet, kan man nævne Skerne-fundet³; Galsted-fundet med perler og IK 61-B (Gruppe H2; M 109); og antagelig Gummersmark-fundet (M 33), som ud over relieffiblen med tidlig Stil I, perlerne og brakteaterne IK 299-A (Gruppe H1), 300-C (fig. 26,10) og 301-C (Gruppe H2) dog også rummer C-brakteaten IK 122, der placeres tidligt i Gruppe H3. Ved depotfund er der altid en usikkerhed med hensyn til hvor længe genstandene har været i omløb før nedlæggelsen – store fund som Darum (M 99) og Skonager (M 101) og antagelig også Broholm (M 60)⁴ rummer alle tidlige brakteater sammen med senere genstande – men de her nævnte er i hvert fald fælles om at mangle genstande der må dateres til 6. århundrede.

En lang række fund rummer imidlertid genstande som viser, at de først kan være nedlagt i 6. århundrede. Det drejer sig bl.a. om fund med A-C-

brakteater fra Gruppe H4, som antagelig først kan være nedlagt noget efter år 500, med D-brakteater og med dyreornamenterede guldmundblik. De sidstnævnte henføres af Haseloff alle til den sene Stil I, med undtagelse af mundblikket fra Hou på Langeland, der kompositorisk overskrider grænsen til Stil II⁵, men som i øvrigt er nært knyttet til Stil I-mundblikkene⁶.

Som eksempler på danske gulddepoter der må være nedlagt i 6. århundrede, kan nævnes de sydvestjyske fund fra Darum (M 99), hvor guldmundblikket må datere nedlæggelsen, og Skonager (M 101) med D-brakteater af to forskellige præg; i Nordjylland de to fund fra Års: M 71 med D-brakteater og M 72 med D-brakteater og B-brakteaterne IK 6 (fig. 28,5) fra Gruppe H4; i Midtjylland Stenildvad (M 72), Stenholt (M 77), Skovsborg (M 79), Torning Vesterhede (M 80), Tapdrup (M 83), Holmgårds Mose (M/A 84), Overhornbæk (M 85), Hvolbæk (M 90), Vester Nebel (M 92), Kjellers Mose (M 94), Agerskov (M 95), Nørre Hvam (M 97) og det nye fund fra Rugbjerg⁷ (fig. 88), der alle rummer D-brakteater; de fynske fund fra Gudme II⁸ og Killerup (M 54) med D-brakteater af samme præg; på Sjælland fundene fra Kitnæs (A 24a) med C-brakteaterne IK 92 fra overgangsfasen Gruppe H3/H4 og Sigerslev (M 39) med IK 158-C (Gruppe H4). Af fund uden brakteater kan man pege på guldmundblikkene fra Oure/Gudme, Uhrenholtgård, Væth og Hou⁹ og de tre solidi fra Jordrup og Eistrup Mark i det sydlige Midtjylland, hvis dyreornamenterede øskner er nært beslægtede med mundblikkene¹⁰.

Vigtige norske fund er Madla-depotet fra Rogaland (M/A 157) med de sene C-brakteater IK 118 (Gruppe H3/H4) og 119a (Gruppe H4) samt flere D-brakteater; fundene fra Stavjordet (M 127) og Øvre Tøyen (M/A 128), begge i Akershus fylke, det første med flere D-præg og 2 guldmundblik, det andet

1 M nr. 43; Fagerlie 1967 s. 211.

2 Fagerlie 1967 s. 189; Kyhlberg 1986 tabel 44 nr. 86.

3 Axboe 1984 note 8; Bemmman – Bemmman 1998 bd. 1 s. 438.

4 Axboe 2004,1 s. 267 note 256.

5 Haseloff 1981 s. 246-262.

6 Saxild 1988.

7 IK 7,2, 481,2, 612-615; Juul Pedersen 2005.

8 Axboe 1987.

9 Haseloff 1981 s. 246-262; Thrane 1994 s. 112ff.

10 Haseloff 1981 s. 260f. – de to mønter fra Jordrup er dog fundet på samme sted, omend til forskellig tid; Saxild 1988.

Fig. 88. Depotfund fra Rugbjerg, Ringkøbing a., med B-, D- og F-brakteaterne IK 7,2, 481,2 og 612-615, fundet 2004 i en lille grube i en hustomt. Ca. 1:1. Foto Kjeld Hansen, Herning Museum.

Fig. 88. Hoard find from Rugbjerg, Ringkøbing a., with B-, D- and F-bracteates IK 7,2, 481,2 and 612-615, found in 2004 in a small pit in a house foundation. Circa 1:1. Photo Kjeld Hansen, Herning Museum.

med de sene præg IK 136-A (Gruppe H3/H4), 137-C (Gruppe H4) samt D-brakteater; og det østfoldske Sletner-depot (M 125) med de sene præg IK 168-B (Gruppe H3/H4), 169-C og 170-C (begge Gruppe H4), adskillige D-præg samt et guldmundblik. Af mindre depoter kan man nævne Grindheim (M/A 169) fra Hordaland; Opstad (M 152) med IK 139-C (Gruppe H4) og 480-D, Teig med de to store D-brakteater IK 536¹¹, Selvik (M 167) med D-prægene IK 501-504, og Holte (M 168) med D-brakteaterne IK 446-447, alle fra Rogaland; Jåtog (M 143) med IK 451-D og 452-D fra Vest-Agder; og Simonnes (M 137)

fra Telemark med D-prægene IK 508 og 509; og desuden guldmundblikkene fra Bergsaker, Langbakk, Egge, Etne sogn og Åmdal¹².

Af svenske fund kan man nævne det upplandske Söderby-depot¹³ med B-brakteaterne IK 176 fra Gruppe H4 (fig. 28,3) og Norra Torlunda-fundet i Östergötland (M 180) med D-brakteaterne IK 475; i det hele taget synes brakteaterne i det østlige Mellemsverige at være ret sene¹⁴. I Västergötland kan man pege på fundene fra Trollhättan (M 262) hvor mands-

11 M 165; Barfod Carlsen – Kristoffersen 2004.

12 Hougen 1967; Haseloff 1981 s. 246-262.

13 M 299; Lamm *et al.* 2000.

14 Axboe 2004,2 s. 39.

hovedet på dobbeltbrakteaten IK 190-B/D er placeret i Gruppe H4; Vättlösa (M 266) med 4 D-brakteater; Grumpan (M 267) med IK 64-C fra Gruppe H4 og hæfter med sen Stil I-ornamentik; Djurgårdsäng (M 269) med D-brakteaterne IK 418-419; og D-brakteaterne fra Finnekumla (M 277). I Bohuslän har vi Rolfsered-fundet M 284 med IK 320-C fra Gruppe H3/H4 samt D-brakteater. På Gotland er der Djupbrunns-fundet (M 215) med IK 44 fra Gruppe H3/H4; i Skåne Ravlunda-fundet (M 236) med B-brakteaterne IK 143 fra Gruppe H3/H4.

I Sverige kendes guldmundblik fra Bakka i Bohuslän, Mällby/Läckö i Västergötland og ikke mindst Tureholm i Södermanland, hvor et mundblik hører til de bevarede dele af det store skattefund der med over 12 kg guld er det største kendte i Norden¹⁵.

Også i det nordtysk-hollandske lavlandsområde kan brakteater indgå i gulddepoter. Sene fund fra Niedersachsen er Landegge (M 324) med IK 103-C fra Gruppe H4 og Sievern/Moosmoor (M/A 325) med IK 157-C; begge fund rummer desuden D-brakteater ligesom Nebenstedt-depotet (M 323). Fra Holland kan man pege på depotet fra Terp Achlum (M 319), der består af 5 D-brakteater.

Mange af de nævnte fund rummer desuden brakteater fra Gruppe H1-H3, andre hængesmykker, diverse ringguld, spiral-guldmundblik eller relief-fibler; jeg har kun nævnt de genstande der viser at fundene må være deponeret efter ca. 500. Arkæologisk kan nedlæggelsen af disse fund sjældent dateres mere præcist end til første halvdel af 500-tallet. Mange af dem må være ofre, og de betegner en fortsættelse af deponeringerne i 400-tallet. Men i år 536 indtraf der et fænomen der kan have ført til en kraftig stigning i ofringerne og dermed være med til at forklare den store mængde guldfund fra den sene folkevandringstid.

Prokopios (født ca. 500, død efter 560) skrev i sit værk om Justinians krige mod vandaler og østgoter som han selv deltog i: 'Og det skete at der i dette år sås et frygteligt tegn på himmelen: Solen skinnede hele året uden styrke og lyste kun som månen og virkede som om den var næsten helt formørket. Desuden var dens lys ikke klart eller som det plejer at være. Men siden dette tegn sås, har hverken krig eller sygdom eller andre ondt ophørt med at bringe død til menneskene. Og det var den tid hvor Justinian var i sit tiende regeringsår' – altså 536-537¹⁶.

I et langt og retorisk blomstrende brev beskrev Cassiodorus (ca. 485 – ca. 585) hvordan sol og måne

manglede deres sædvanlige klarhed. Solen havde en blå farve, man kastede ikke skygge midt på dagen, og det var ikke en kortvarig begivenhed som en solformørkelse, men havde varet næsten hele året. Vinteren havde været uden storme, foråret uden mildhed, sommeren uden varme, og månederne der ellers modnede afgrøderne, havde været dødeligt syge under nordlige vinde, ramt af stadig frost og unaturlig tørke – årstiderne var ændret ved at undlade at skifte. Cassiodorus bad derfor den embedsmand som brevet var skrevet til, om at drage omsorg for de nødvendige forsyninger¹⁷. En notits i *Liber Pontificalis*, der synes nedskrevet før ca. 540, beretter om en voldsom hungersnød i Norditalien under pave Silverius (juni 536 – november 537)¹⁸, og Cassiodorus' *Variae* rummer også en kongelig ordre der må være skrevet i 536, om uddeling af korn i Ligurien og Venetien på grund af hungersnød¹⁹. Desværre fortæller ingen af disse to kilder hvad der var årsag til hungersnøden, og det hører med i billedet at Italien i disse år var hærget af kampe mellem byzantinere og østgoter.

En syrisk krønike, der er blevet tilskrevet Zacharias fra Mitylene, og som også synes at være forfattet i Justinians regeringstid, fortæller at solen var formørket om dagen og månen om natten og havet oprørt og dækket med skumsprøjt(?) fra 24. marts 536 til 24. juni det følgende år²⁰. En senere passage, hvor håndskriftet desværre er meget utydeligt²¹, fortæller at vinteren 536-37 var så streng i Mesopotamien, at fuglene døde på grund af de store og usædvanlige mængder af sne, og 'der var stor ængstelse ... blandt menneskene ... på grund af de onde begivenheder'.

En sidste samtidig kilde fra Middelhavsområdet er Ioannes Laurentius Lydus (født 490, død efter 551). I sin bog om varsler omtaler han blandt andet de tilfælde hvor solen blev sløret af en tyk vanddunst i luften, 'det der netop for nylig skete i den fjortende indiktion (sept. 535 – aug. 536), og som varede næsten et år mens Belisarius var konsul'²².

Af kildekritiske grunde har jeg her valgt at holde mig til samtidige kilder der omtaler selve fænomenet og ikke kun eventuelle følger af det, og som er overleveret selvstændigt, ikke indlejret i senere krøniker. Den svækkede sol omtales også i sådanne senere

15 Haseloff 1981 s. 246-259.

16 Prokopios: Krige IV:14; 1916 s. 329, 1971 s. 263.

17 Cassiodorus: *Variae* XII:25; 1992 s. 179f.

18 *Liber Pontificalis* 1989 s. 55; sml. s. XXXIV og XXXVII

19 *Variae* X:27, iflg. Arjava in press.

20 Zacharias IX:9; 1899 s. 267.

21 Zacharias X:1; 1899 s. 297f.

22 Lydus: Om varsler 9c; oversættelse Michael Maas, Houston. Jf. Arjava in press.

værker, f.eks. Michael af Syriens krønike²³ og hos Pseudo-Dionysius fra Tel-Mahre²⁴.

Fænomenet sås ikke kun i Middelhavsområdet. Kinesiske kilder fortæller at hundestjernen ikke kunne observeres ved forårs- og efterårsjævndøgn 536, og at frost og sne i juli og august ødelagde afgrøderne i Nord- og Østkina og sammen med tørke gav udbredt hungersnød også de følgende år²⁵.

Dendrokronologiske undersøgelser viser at egetræer i Nordirland, Skotland og Nordengland havde usædvanligt dårlige vækstbetingelser i 536 og de følgende år²⁶. I de nordlige dele af Norge, Sverige og Finland (Fennoskandia) var sommeren 536 en af de koldeste de sidste 1500 år²⁷. Også i Nordamerika fortæller dendrokronologien om usædvanlig kulde i årene 535, 536 og 541²⁸. I Mongoliet er der påvist frostskeer i 536 og dårlig vækst de efterfølgende år, og et tilsvarende vækstmønster er fundet i Sibirien²⁹.

Fænomenet kan altså registreres på store dele af den nordlige halvkugle, og det kan have været verdensomspændende, selv om de naturvidenskabelige vidnesbyrd ikke alle er samstemmende³⁰. Efter de mediterrane kilder at dømme har der været tale om et langvarigt støv- eller dampslør højt oppe i atmosfæren, og det passer med at stjernerne ikke kunne ses i Kina. Årsagen til det kendes ikke; man har overvejet vulkanudbrud, et stort meteornedslag eller – mere fantasifuldt – en komet der skulle have passeret tæt forbi Jorden³¹, ligesom det diskuteres hvor udbredt fænomenet var³².

Et eksempel på hvordan en vulkan kan påvirke klima og livsbetingelser på den anden side af jorden, kan vi måske se ved udbruddet i Tambora på øen Sumbava i Indonesien. Tambora eksploderede i april 1815 og sendte store mængder af støv op i atmosfæren. Det formodes at være grunden til at sommeren 1816 var usædvanligt kold både i dele af Europa og i det østlige Nordamerika, hvor frost og snestorme i juni ødelagde majs- og høhøsten og i

Canada også hvedehøsten. Men virkningen var ikke entydig; klimaet var gunstigt for grøntsager og i det østlige USA også for kornhøsten³³. En undersøgelse af årene omkring 1816 på verdensplan illustrerer hvor kompliceret Jordens klima er: Ganske vist konkluderes det at klimaet generelt blev påvirket af Tambora-udbruddet, men effekten var forskellig fra område til område og kunne omfatte både ekstrem varme og kulde, tørke og nedbør. Desuden viste virkningerne sig på forskellige tidspunkter, bl.a. afhængigt af det vulkanske materiales bevægelser i den øvre atmosfære og af samspillet med andre klimatiske elementer som f.eks. El Niño-fænomenet i Stillehavet³⁴. Der nævnes ikke noget om misfarvning af solen i forbindelse med Tambora-udbruddet, og et eventuelt udbrud i 535 eller 536 må have været endnu større eller haft en anden karakter.

Vi kender ikke noget vulkanudbrud der kan forklare 'støvsløret' i 536-37, og der er heller ikke nogen simpel sammenhæng mellem størrelsen på et vulkanudbrud og dets virkninger på atmosfæren³⁵. Samtidig viser den indgående granskning af Tambora-udbruddets følger i Harington 1992 at de mulige virkninger kan være meget varierende og vise sig til forskellig tid, således at et kraftigt snefald i Mesopotamien³⁶ og tørke i de tilgrænsende dele af Persien³⁷ ikke nødvendigvis modsiger hinanden. På den anden side gør denne kompleksitet i Jordens klima det unægtelig vanskeligt at afgrænse fænomenets virkninger og finde kilden til det, og det bliver ikke lettere af at der hidtil ikke har kunnet påvises spor efter det i de grønlandske iskerner³⁸.

Uanset hvad årsagen til fænomenet 536-37 end har været, må den svækkede, blåfarvede sol som de mediterrane kilder omtaler, i sig selv have virket meget uheldssvanger, og de dårlige vækstforhold der bevidnes både af de historiske kilder og af dendrokronologien, har været en trussel mod overlevelsen. I en tidsalder hvor religionen har gennemsyret hele samfundet og været en uadskillelig del af dagligdagen, må en sådan situation have udløst religiøse handlinger, både i det kristne Middelhavsområde og i det hedenske Nordeuropa. Misvækst og naturfænomener som solformørkelser og jordskælv blev taget som udtryk for de højere magters vrede, som man måtte prøve at afvende.

23 Chabot 1901 s. 220f.; Stothers – Rampino 1983 s. 6362; Arjava in press.

24 Pseudo-Dionysius 1995 s. 65.

25 Houston 2000 s. 73.

26 Baillie 1995 s. 94f.

27 Briffa *et al.* 1990, Table 3; Baillie 1995 fig. 6.2.

28 Baillie 1994 s. 213, 1995 s. 89, 97f.; d'Arrigo *et al.* 2001 s. 240.

29 d'Arrigo *et al.* 2001 s. 241f.

30 Arjava in press.

31 Vulkanudbrud: Stothers – Rampino 1983 s. 6362f.; Stothers 1984; Baillie 1991, 1994, 1995; Keys 1999. Meteornedslag: Baillie 1994. Komet: Baillie 1999.

32 Arjava in press.

33 Stommel – Stommel 1979.

34 Harington 1992, sammenfatning s. 523-556.

35 Buckland *et al.* 1997.

36 Zacharias fra Mitylene X:1, 1899 s. 297f.

37 Stathakopoulos 2004 s. 269.

38 Pers. medd. Henrik B. Clausen 26.10.2005.

De samtidige kilder fortæller ikke hvordan man reagerede på den slørede sol i Middelhavsområdet, men man kan utvivlsomt sammenligne med de reaktioner på jordskælv, kometer og solformørkelser som vi møder i talrige kilder, f.eks. *Chronicon Paschale*: Man strømmede til kirkerne og bad, sang litanier og gik i procession, aflagde fromme løfter og skænkede gaver til kirkerne³⁹. I sin livfulde skildring af det store jordskælv i Byzans 557, som han selv havde oplevet, fortæller historieskriveren Agathias hvordan folk styrtede ud på gaden eller søgte tilflugt i kirkerne, hvor de kastede sig ned foran altrene. Bønner og bønfoldende hymner hørtes overalt, selvbestaltede profeter spåede verdens undergang, alle behandlede deres næste retfærdigt, de velhavende delte ud af deres rigdom, og selv dommere og embedsmænd opgav alle tanker om personlig vinding og fulgte lovene⁴⁰.

'Pseudo-Dionysius fra Tel-Mahre', også kaldet 'Zuqnin-krøniken', beretter at indbyggerne i Antiochia i Syrien under en hård vinter, hvor der var faldet 3 *cubit* sne (ca. 1½ m), vandrede barfodede ud af byen med olivengrene i hænderne og kastede sig grædende ned i sneen mens de råbte *Kyrie eleison*⁴¹. Man kan overveje om det ikke drejer sig om den vinter 536-37 som omtales af 'Zacharias af Mitylene', selv om den i Zuqnin-krøniken dateres til 539-40 og støvsløret til 530-31⁴². Zuqnin-krøniken er først forfattet omkring 775, men bygger for den relevante periodes vedkommende i høj grad på den anden del af Johannes af Efesus' (ca. 505 – ca. 585) kirkehistorie, som kun kendes i form af citater hos Pseudo-Dionysius, Michael af Syrien og andre forfattere⁴³. Under alle omstændigheder er Antiochia-borgernes bodfærdige optræden et godt eksempel på hvordan man kunne reagere på en naturkatastrofe.

I Skandinavien må den slørede sol have virket mindst lige så truende som i Middelhavsområdet. De senere kilder til den nordiske mytologi beretter at når Ragnarok nærmer sig, vil sol og måne blive slugt af ulve, stjernerne forsvinde, og Fimbulvinteren – tre vintre i træk uden sommer imellem – bryde løs. Vi ved ikke om disse myter eksisterede i 500-tallet, men som ugedagenes navne og brakteaternes fremstillinger af Balders død viser, har i hvert fald dele af vikingetidens mytologi gamle rødder. Hvis det også

er tilfældet med varslerne om Ragnarok, har det gjort situationen i 536 endnu mere truende.

I det hedenske Norden henvendte man sig til de højere magter gennem ofre. Det ved vi bl.a. fra både militære og civile mosefund, og arkæologiske og skriftlige kilder fortæller også om dyre- og menneskeofre⁴⁴. Ved siden af mennesker har guldmundblik, hals- og armringe og brakteater været nogle af de kostbareste ofre man kunne bringe; ikke kun gennem deres materielle værdi, men også ved den sociale status de symboliserede, og den magiske beskyttelse deres bærere kan have tilskrevet dem. De skriftlige kilder fortæller at man – i hvert fald i nogle tilfælde – har hængt ofrede mennesker og dyr i træer. Selv om fundet fra Frösö kirke i Jämtland, der kan tolkes som rester af offerdyr omkring et helligt træ, viser at sådanne ofre i heldige tilfælde kan påvises arkæologisk⁴⁵, vil de fleste ofre af denne type være sporløst forsvundet: Ubegravede knogler og ligrester forsvinder på kort tid. Men guld er uforgængeligt, og ofrede guldgenstande har helt andre muligheder for at blive bevaret til vore dage.

Vi vil næppe nogensinde kunne bevise at man har ofret så meget som ét gram guld i 536-37; det vil forudsætte et helt usandsynligt heldigt dendrokronologisk dateret fund. Men vi kan vende problemet om og anlægge en psykologisk synsvinkel: Det forekommer utænkeligt at man ikke skulle reagere på den slørede sol med forøget offeraktivitet – solen var svækket, misvækst og måske verdens undergang truede, og man måtte gøre alt for at afværge de truende ulykker. Det var ikke noget nyt at ofre brakteater eller fibler; det gjorde man i 400-tallet og utvivlsomt også i de første årtier af 500-tallet. Men fænomenet i 536-37 kan være en væsentlig del af forklaringen på de mange guldfund der dateres til 'første halvdel af 500-tallet'. Først og fremmest må det have ført til en akut stigning i de kultiske aktiviteter. Desuden kan hungersnød og måske social eller politisk uro være skyld i at usædvanligt mange 'bankboks'-depoter ikke blev hævet. Det er tilsyneladende uklart om en anden mulig årsag til pludselige dødsfald og dermed til at gulddepoter gik i glemmebogen, nemlig den justinianske pest, der hærgede i Middelhavsområdet og Vesteuropa nogle få år senere, spillede nogen rolle i Norden⁴⁶.

39 *Chronicon Paschale* 1989. Sml. Stathakopoulos 2004 s. 75f.

40 Agathias V,3-5, 1975 s. 137ff.

41 Pseudo-Dionysius 1995 s. 68

42 Pseudo-Dionysius... 1995 s. 65; sml. Arjava in press.

43 Witkowski 1987 s. 34f., 132-135; Arjava in press.

44 Se generelt Näsström 2001.

45 Hildebrandt 1985; Iregren 1989; Gräslund 1996 s. 37ff.; Näsström 1996, 2001 s. 78f.

46 Se Näsman 1988 s. 245f.; Horden 2005, begge med videre henvisninger.

Begivenhederne i 536-37 betød dog ikke et totalt stop for hverken brug eller deponering af guld i Norden. Det viser bl.a. depotet fra Smiss i Akeböck sn. på Gotland, som foruden brudguld og ældre solidi også rummer solidi fra Justinian I's anden prægeserie⁴⁷. Dateringen for indførelsen af disse solidi, hvor kejserens portræt bliver vist lige forfra, svinger fra september 537, over 538 til 539⁴⁸, men de kan næppe under nogen omstændigheder have nået Norden før solen havde genvundet sin styrke.

Alligevel kan ekstraordinært store nedlæggelser af guld som reaktion på den slørede sol være en del af forklaringen på det påfaldende skifte fra massive guldsmykker i ældre germanertid til de sparsomme guldfund i den efterfølgende periode.

Ældre germanertids guldrigdom udsprang af en særlig historisk situation i 400-tallet, hvor hunner og germaner kunne presse store guldmængder ud af det romerske kejserrige. Lidt af dette guld nåede Norden og gjorde det muligt for overklassen at markere sig ved at bære, udveksle og ofre massive arm- og halsringe, guldrakteater og guldmundblik. I mellemtiden havde den europæiske situation ændret sig, og det guld der i 500-tallet blev nedlagt i de store depoter, kunne ikke erstattes. Således kan fænomenet i 536-37 ikke blot have ført til at store mængder af brakteater blev deponeret, men i praksis også have medvirket til at brakteatproduktionen ophørte. Som mønterne i Smiss-fundet viser, kunne der stadig komme guld til Norden; men det har været i langt mindre mængder end før, og ældre germanertids massive smykker blev afløst af lueforyldte fibler og papirstynde guldgubber.

Det taler ikke mod et eventuelt ophør af den nordiske brakteatproduktion i 536-37 at flere af de engelske og kontinentale gravfund med brakteater først kan være nedlagt efter dette tidspunkt (fig. 59). Gulddepoter af nordisk type kendes i Nordtyskland og Holland, og her er der også sene fund som Sievern/Moosmoor (M/A 325), Nebenstedt (M 323), Landegge (M 324) og Achlum (M 319) der kan være foranlediget af den slørede sol. Men man ofrede ikke guld i England eller Centraleuropa hvor brakteatgravene ligger, hverken i 536 eller tidligere (fig. 86). Her har man kommunikeret med de højere magter på andre måder.

Der er draget dristige konklusioner om 536-37 som et kriseår der udløste store omvæltninger mange steder

i verden, f.eks. i Baillie 1999, Keys 1999 og Gunn (udg.) 2000. Det skal man nok være forsigtig med, både for Middelhavsområdet⁴⁹ og med hensyn til overgangen fra ældre til yngre germanertid i Norden. Misvækst, hungersnød og krig har ikke været ukendte begivenheder i jernalderen, og virkningerne af dem har været overvundet efter nogle år, med mindre samfundet af andre årsager var sårbart⁵⁰. Det kan have været tilfældet i Norden i 500-tallet, og det kan have gjort det ekstra nødvendigt for eliten at markere sig med ofringer⁵¹.

Det særlige ved 536-fænomenet er imidlertid den psykologiske effekt som den 'døende' sol må have haft. Den må utvivlsomt have ført til intensive kulturelle aktiviteter og kan måske også have haft uheldige virkninger for ustabile høvdinge- eller kongedømmer hvis lederne ikke forstod at håndtere situationen. Men fænomenet har kun været ét element blandt mange andre i den sociale og økonomiske udvikling ved overgangen fra ældre til yngre germansk jernalder i Norden.

Ser man på det arkæologiske billede af denne overgang, daterer Anne Nørgård Jørgensen på baggrund af de kontinentale kronologsystemer forandringerne i våbenudstyret til at finde sted allerede 520/30; altså snarest før 536, så vidt man nu kan sige udfra arkæologiske dateringer⁵². Ændringerne i smykkeudstyret ser ud til at komme lidt senere, men grundlaget for denne bedømmelse er dog spinkelt, nemlig de horisontalstratigrafiske forhold på de tre bornholmske gravpladser Bækkegård, Kobbø og Nørre Sandegård Vest⁵³. Og selv om ændringerne med en datering 'omkring 540' herved kommer meget tæt på år 536, behøver der ikke at være en direkte sammenhæng. De smykker den generelle kronologi bygger på, er både i ældre og yngre germanertid lavet af bronze eller i sjældnere tilfælde af sølv. Gullet hørte hjemme i en anden sfære og blev hovedsagelig brugt til hals- og armringe, brakteater og lignende prestigegenstande, og mangel på guld har ikke i sig selv påvirket udviklingen af de mere dagligdags fibler og nåle.

Guldrakteaterne forsvandt med udgangen af ældre germanertid; kun på Gotland har man i vendetid de meget stereotype E-brakteater, der hovedsagelig er fremstillet af bronze, selv om eksemplarer af guld

47 Nerman 1935 s. 101, Textfig. 235; Fagerlie 1967 s. 196 nr. 122.

48 537: Hahn 1973 s. 47 samt Prägetabelle V, 2000 s. 43. 538: Fagerlie 1967 s. 74f. 539: Whitting 1973 s. 107.

49 Kouroumali 2001; Arjava in press.

50 Widgren 2005.

51 Myrdal 2005 s. 103f., 109.

52 Nørgård Jørgensen 1999 s. 141f.

53 Jørgensen — Nørgård Jørgensen 1997 s. 37ff. med fig. 26.

eller sølv også kendes. Der kan argumenteres for at de både kronologisk og motivisk har forbindelse med guldrakteaterne, selv om jeg ikke synes problemet er endeligt afklaret⁵⁴.

Brakteaternes forsvinden må have haft både religiøse, sociale og økonomiske aspekter og bør ses i sammenhæng med fremkomsten af guldgubberne, med brugen af andre smykker/amuletter og med den sociale og politiske udvikling i perioden. Under alle omstændigheder har guldets sjældenhed i yngre germanertid gjort det nødvendigt at finde nye værdighedstegn og prestigevarer, både til ofre og til brug for den gavegivning som vi formoder har været en vigtig del af elitens politiske og sociale system⁵⁵. Måske er guldringe og brakteater som offergaver delvist blevet afløst af guldgubberne⁵⁶, mens det snarere er hjelme og ringfæstesværd der har udfyldt tomrummet for værdighedstegn og loyalitetsskabende gaver mellem hersker og hird⁵⁷.

Man skal næppe sætte begivenheden år 536-37 som det grundlæggende skel mellem ældre og yngre germanertid, men man bør have den med i billedet og overveje i hvilken grad den kan have fremskyndet eller forstærket nogle af de økonomiske og sociale ændringer, der ligger bag det arkæologiske periodeskifte.

54 Gaimster 1998; Axboe 2000.

55 Hines 1989; Hedeager 1990 s. 39-86, 1991; Gaimster 1992 s. 21ff.; Lund Hansen 2001.

56 Watt 1999,2 s. 138-140, 2004 s. 214ff.

57 Sml. Steuer 1987

10 Oversigt over antal præg og brakteater pr. 31.12.2005

Type	Præg/Dies	Antal eks./No. of bract.
A	65	88
B	58	91
C	273	413
D	188	348
F	<u>12</u>	<u>17</u>
A-D, F:	596	957
Ubest./Uncert. type	7	15
Forsvundet, type ukendt/Lost, type unknown	<u>?</u>	<u>2 + ?</u>
	603 + ?	974 + ?
Medaillon-efterligninger/Medaillon Imitations	15	17

Tallene medtager både guld- og sølvbrakteater. Matricer, incl. IK 589 Billingford-D, er medregnet som præg, men ikke under 'Antal eks.' Brakteatfragmenterne IK 606 Smørengesgård-C og 611 Uppåkra-? er regnet som nye præg, selv om det ikke kan udelukkes at de stammer fra et allerede kendt præg. For medaillon-efterligninger dækker 'Præg' sammenhørende Av og Rv-sæt.

Typebestemmelserne er hentet fra IK. I forhold til skemaerne IK 3,1 s. 76 og Axboe 1998,2 s. 323 er IK 359 Ufo-A udgået som henhørende til vikingetidsfundet fra Halton Moor (Axboe 2004,1 s. 289 m. henvisn.). IK 123 Market Overton er omklassificeret fra C- til F-brakteat. Ved en fejl er antallet af F-brakteater i IK 3,1 desuden 1 for højt.

11 Motivdetaljer

11.1 Definitioner af de behandlede typologiske elementer

For hver motivdetalje anføres den danske og den tyske betegnelse. I skarp parentes angives den forkortelse der er anvendt i korrespondensanalyse-diagrammerne; en alfabetisk liste over disse forkortelser findes i afsnit 11.2. Derefter følger definitionen af typen, der støttes af de afbildede typeeksempler. Detaljeret diskussion af varianter, typernes indbyrdes afgrænsning og indordning af grænsetilfælde må findes Axboe 2004,1 s. 63-109.

Frisure: Form

Kalot, kalotformet frisure (Kalotte [HK], fig. 89-91): Enkel rundfrisur; kan dog have en fladere eller mere kantet form hvis den støder op til kanten af billedfeltet. Der kan være nedhængende hår i nakken, men det må ikke være bøjet op i en spids.

Fig. 89-91. Kalotformet frisure, typeeksempler. 89) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 90) IK 70 Halsskov Overdrev-C, Sorø a. 91) IK 42 Darum-B, Ribe a. Fig. 89-220 er omtegnet fra IK af Thomas H. Bredsdorff; uden fast målestok.

Fig. 89-91. Rounded hairstyle, type examples. 89) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 90) IK 70 Halsskov Overdrev-C, Sorø a. 91) IK 42 Darum-B, Ribe a. Figs. 89-220: Redrawn from IK by Thomas H. Bredsdorff; no fixed scale.

Opbøjet nakkehår (Aufgebogenes Nackenhaar [HA], fig. 92-94):

Nakkehåret bøjer opad og eventuelt tilbage mod sig selv, men må ikke berøre issen. Hvis håret ender med et fugle- eller dyrehoved, regnes dets hals med til frisuren, mens det ikke har nogen betydning om næb eller snude berører issen.

Fig. 92-94. Opbøjet nakkehår. 92) IK 187 Tossene-A, Bohuslän 93) IK 150,2 Tjurkö-C/Målen, Blekinge 94) IK 380 Vestly-A, Rogaland.

Fig. 92-94. Upturned hairstyle. 92) IK 187 Tossene-A, Bohuslän. 93) IK 150,2 Tjurkö-C/Målen, Blekinge. 94) IK 380 Vestly-A, Rogaland.

Krølle i nakken (Einrollung [HE], fig. 95-97):
Håret er bøjet så meget op at det krydser
nakkehåret eller i det mindste rører isens
konturlinie. Medtager frisurer hvor det formelt set
er diadem, der danner ombøjningen (fig. 95).

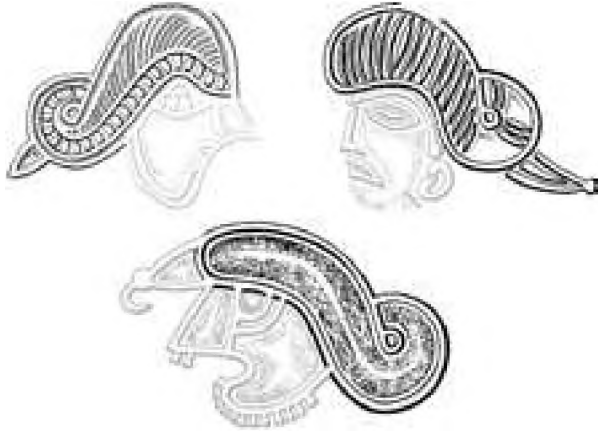

Fig. 95-97. Krølle i nakken. 95) IK 30 Bolbro-C, Odense a.
96) IK 94,1 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 97) IK 327
Skåne(?)-C.

Fig. 95-97. Knotted hairstyle. 95) IK 30 Bolbro-C, Odense a.
96) IK 94,1 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 97) IK 327
Scania(?)-C.

Fletning (Zopf [HZ], fig. 98-99):
Nakkehåret er flettet eller snoet sammen.

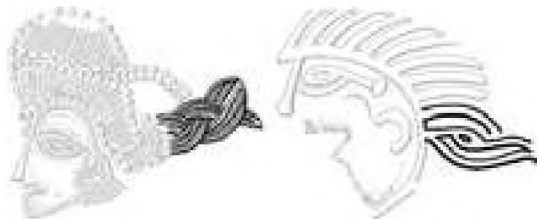

Fig. 98-99. Fletning. 98) IK 58 Fyn-C 99) IK 49 Espelund-
C, Småland.

Fig. 98-99. Plaits. 98) IK 58 Funen-C. 99) IK 49 Espelund-C,
Småland.

'Admiralshat' ('Admiralshut' [HH], fig. 100):
Frisuren består af hårstreger over et diadembånd,
der nogenlunde symmetrisk er svunget op både
for og bag. Diademets type registreres separat.

Fig. 100. 'Admiralshat'. IK 348 Straubing-Bajuwaren-
straße-C, Bayern.

Fig. 100. 'Cocked hat'. IK 348 Straubing-Bajuwarenstraße-C,
Bavaria.

Vulst med karsehår (Haarwulst mit Strähnen,
fig. 101-102):

Isse og hår er tegnet som en plastisk vulst med
korte hårstreger.

Fig. 101-102. Vulst med karsehår. 101) IK 51,3 Gudme
II-B, Svendborg a. 102) IK 195 Ulvsunda-B, Uppland.

Fig. 101-102. 'Crewcut'. 101) IK 51,3 Gudme II-B, Svendborg
a. 102) IK 195 Ulvsunda-B, Uppland.

Frisure: Udfyldning

Glat flade (Glatte Fläche [HG], fig. 103):

Det indre af issen rummer hverken hårstreger eller relief; dog tillades perler eller enkelte linier.

Fig. 103. Glat flade som frisureudfyldning. IK 88 Jonsrud-C, Vestfold.

Fig. 103. Smooth hairstyle. IK 88 Jonsrud-C, Vestfold.

Reliefudfyldning (Relieffüllung [HR], fig. 104):

Det indre af issen er udfyldt med rundet eller karvsnitagtigt relief. Enkelte linier eller stiliserede diadem-detaller kan forekomme.

Fig. 104. Reliefudfyldning af frisure. IK 327 Skåne?-C.

Fig. 104. Relief filling of hairstyle. IK 327 Scania?-C.

Hårstreger (Haarsträhnen [HS], fig. 105-107):

Stregtegnede hår, der dog ikke falder ind under 'Vandret hår' eller 'Højtsvunget hår'.

Fig. 105-107. Hårstreger. 105) IK 68 Nær Hälsingborg-C, Skåne 106) IK 59 Fyn-C 107) IK 330 Sjælland-C.

Fig. 105-107. Hatched hairstyle. 105) IK 68 Near Hälsingborg-C, Scania. 106) IK 59 Funen-C. 107) IK 330 Zealand-C.

Flettet hår (Strähnenwechsel [HX], fig. 108-109):

Hårstregerne i isse og/eller nakkekrølle er delt op i 3 eller flere felter med forskellig retning; samtidig registreres det at der er tale om hårstreger. Flettet hår som udfyldning af en 'fletning' registreres ikke.

Fig. 108-109. Flettet hår. 108) IK 186 Tjusby-C, Öland 109) IK 89 Karenslyst-C, Lolland.

Fig. 108-109. Hairstyle with alternately hatched sections. 108) IK 186 Tjusby-C, Öland. 109) IK 89 Karenslyst-C, Lolland.

Vandret hår (Waagerechte Haarsträhnen [H=], fig. 110-111):

Hårstregerne kommer ikke fra hovedbunden, men starter vandret over panden og fortsætter parallelt med frisurens kontur.

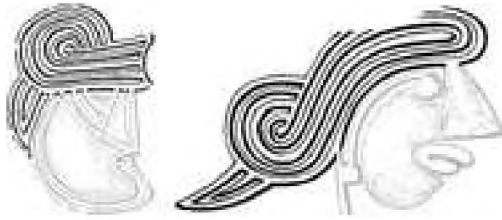

Fig. 110-111. Vandret hår. 110) IK 120,2 Haugan-A, Vestfold 111) IK 170 Sletner-C, Østfold.

Fig. 110-111. Horizontal hair. 110) IK 120,2 Haugan-A, Vestfold. 111) IK 170 Sletner-C, Østfold.

Højtsvunget hår (Geschwungene Haarsträhnen [HV], fig. 112-114):

Hårstregerne starter lodret fra hovedbunden ved panden og løber videre parallelt med frisurens kontur.

Fig. 112-114. Højtsvunget hår. 112) IK 37 Büstorf-C, Schleswig 113) IK 313 Ravnstorp-C, Skåne 114) IK 63 Gotland-C.

Fig. 112-114. Swept-up hair. 112) IK 37 Büstorf-C, Schleswig. 113) IK 313 Ravnstorp-C, Scania. 114) IK 63 Gotland-C.

Hestesko-frisure (Frisur mit Bogen-Füllung [HB], fig. 115):

Frisurens indre flade er udfyldt med buer med et indre punkt.

Fig. 115. Hestesko-frisure. IK 223 Bostorp-C, Öland.

Fig. 115. Crescent-filled hairstyle. IK 223 Bostorp-C, Öland.

Frisure: Indramning

Konturlinie (Konturlinie [HL], fig. 116-118):

Konturlinien skal findes langs mindst halvdelen af issens øvre afgrænsning; billedfeltets indramning kan indgå i frisurens kontur (fig. 27,1, 10, 12).

Registreres også hvor der yderligere er en perlekontur.

Fig. 116-118. Konturlinie om frisure. 116) IK 64 Grumpan-C, Västergötland 117) IK 277 Høyvik-C, Sogn og Fjordane 118) IK 13,1 Allesø-B, Odense a.

Fig. 116-118. Hairstyle with contour line. 116) IK 64 Grumpan-C, Västergötland. 117) IK 277 Høyvik-C, Sogn og Fjordane. 118) IK 13,1 Allesø-B, Odense a.

Perlekontur alene (Perlsaum allein [HP], fig. 119):
Perlerække langs mindst halvdelen af issens øvre afgrænsning, uden ledsagende konturlinie.

Fig. 119. Perlekontur alene. IK 1 Ågedal-C, Vest-Agder.
Fig. 119. Hairstyle with dotted contour alone. IK 1 Ågedal-C, Vest Agder.

Ydre perlekontur (Äußerer Perlsaum [HU], fig. 120-121):
Perlerække udenfor en konturlinie (der registreres selvstændigt)

Fig. 120-121. Ydre perlekontur. 120) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 121) IK 93 Kitnæs-C, Frederiksborg a.
Fig. 120-121. Hairstyle with dots outside the contour line. 120) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 121) IK 93 Kitnæs-C, Frederiksborg a.

Indre perlekontur (Innerer Perlsaum [HI], fig. 122-123):
Perlerække indenfor en konturlinie (der registreres selvstændigt)

Fig. 122-123. Indre perlekontur. 122) IK 75,3 Sydlige Fyn-C 123) IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a.
Fig. 122-123. Hairstyle with dots inside the contour line. 122) IK 75,3 Southern Funen-C. 123) IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a.

Fjerbort (Federrand [HF], fig. 124):
En række buer eller spidser uden på issekonturen (der registreres selvstændigt)

Fig. 124. Fjerbort. IK 57,2 Öster Ryftes-C, Gotland.
Fig. 124. Decorated top of hair. IK 57,2 Öster Ryftes-C, Gotland.

Menneskeøjne

Punktformet øje (Punktförmiges Auge [AP], fig. 125-126):
Simpelt punktformet øje, der fremstår som en knop, ikke en grube.

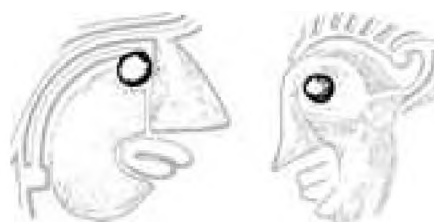

Fig. 125-126. Punktformet øje. 125) IK 170 Sletner-C, Østfold 126) IK 151 Skåne(?)-C.
Fig. 125-126. Dot-shaped eye. 125) IK 170 Sletner-C, Østfold. 126) IK 151 Scania(?)-C.

Åbent rundt øje (Kreisförmiges Auge [AK], fig. 127):
Cirkel uden udfyldning.

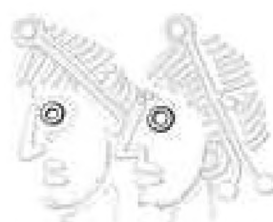

Fig. 127. Åbent rundt øje. IK 47,1 Elmelund-A, Odense a.
Fig. 127. Open, round eye. IK 47,1 Elmelund-A, Odense a.

Rundt øje med pupil (Bullauge [AB], fig. 128-130):
Cirkel med et indre, knopformet punkt. Kan være ganske let oval (fig. 130).

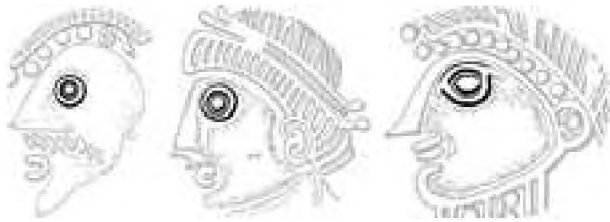

Fig. 128-130. Rundt øje med pupil. 128) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 129) IK 254 Geltorf-A, Schleswig 130) IK 249 Fyn-C.

Fig. 128-130. Round eye with pupil. 128) IK 13,1 Allesø-B, Odense a. 129) IK 254 Geltorf-A, Schleswig. 130) IK 249 Funen-C.

Massivt ovaløje (Massives Oval [AM], fig. 131-132):
Oval knop med spidse eller rundede ender, der ikke indrammes med en sluttet konturlinie.

Fig. 131-132. Massivt ovaløje. 131) IK 167 Sletner-B, Østfold 132) IK 350 Sydvesttyskland(?) -B.

Fig. 131-132. Solid oval eye. 131) IK 167 Sletner-B, Østfold. 132) IK 350 Southwestern Germany(?) -B.

Åbent ovaløje (Offenes Oval [AO], fig. 133-135):
Enkelte eller koncentriske, spids- eller rundovale konturer uden udfyldning.

Fig. 133-135. Åbent ovaløje. 133) IK 235 Dybäck-C, Skåne 134) IK 280 Holmgårds Mose-C, Viborg a. 135) IK 310 Norge-C.

Fig. 133-135. Open oval eye. 133) IK 235 Dybäck-C, Scania. 134) IK 280 Holmgårds Mose-C, Viborg a. 135) IK 310 Norway-C.

Ovalt øje med pupil (Oval mit Pupille [AI], fig. 136-138):
Lukket, spids- eller rundoval kontur med rund eller oval udfyldning (pupil/øjeæble). Konturen kan helt eller delvis være dobbelt.

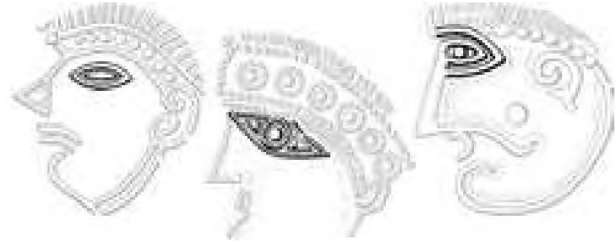

Fig. 136-138. Ovalt øje med pupil. 136) IK 93 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 137) IK 202 Vä-C, Skåne 138) IK 82 Højgård-C, Vejle a.

Fig. 136-138. Oval eye with pupil. 136) IK 93 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 137) IK 202 Vä-C, Scania. 138) IK 82 Højgård-C, Vejle a.

Trekantet øje (Dreieitiges Auge [AD], fig. 139-140):
Næse- og hårkontur mødes i en vinkel, der danner de to sider af øjet; den tredje er en lige eller buet kontur mod kinden. Pupil eller øjeæble er ofte markeret.

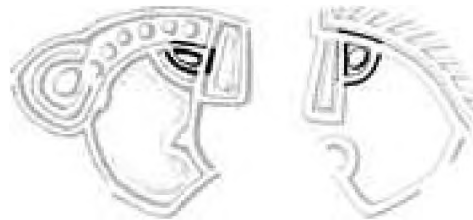

Fig. 139-140. Trekantet øje. 139) IK 119a Madla-C, Rogaland 140) IK 210 Vinköl sogn-C, Västergötland.

Fig. 139-140. Triangular eye. 139) IK 119a Madla-C, Rogaland. 140) IK 210 Vinköl Parish-C, Västergötland.

Øjenomgivelser

Øjenbryn (Augenbraue [AA], fig. 141-145):
Linie eller afgrænset vulst over øjet, evt. dobbelt.
Kan støde op til en ansigtskontur (fig. 144), men
må hverken være en integreret del af ansigtets
indramning (sml. fig. 90) eller af en symmetrisk
fordobling af øjets kontur (fig. 138).

Fig. 141-145. Øjenbryn. 141) IK 140 Overhornbæk-C, Viborg a. 142) IK 223 Bostorp-C, Öland 143) IK 376,2 UFO-C 144) IK 50 Esrom Sø-C, Frederiksborg a. 155) IK 324 Sandegård-C/Nær Rønne, Bornholm.

Fig. 141-145. Eyebrow. 141) IK 140 Overhornbæk-C, Viborg a. 142) IK 223 Bostorp-C, Öland. 143) IK 376,2 Unprovenanced-C. 144) IK 50 Esrom Sø-C, Frederiksborg a. 155) IK 324 Sandegård-C/Near Rønne, Bornholm.

Næsebue (Nasen/ Augenbrauenbogen [AN], fig. 146-148):

Næse og øjenbryn er tegnet i ét som en svungen vulst mellem konturlinier; øjet støder op til den nedre kontur.

Fig. 146-148. Næsebue. 146) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland 147) IK 386 Wapno-C, Polen 148) IK 383 Viksø-A, Frederiksborg a.

Fig. 146-148. Framed nose/eyebrow-curve. 146) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland. 147) IK 386 Wapno-C, Poland. 148) IK 383 Viksø-A, Frederiksborg a.

Øjenkrog (Lidstrich [AL], fig. 149-151):

Den bageste spids af øjet er forlænget med en kortere eller længere streg. Denne kan løbe sammen med en af ansigtets konturlinier (fig. 150), men må ikke selv tjene som kontur for kind/kæbe (sml. fig. 200).

Fig. 149-151. Øjenkrog. 149) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 150) IK 35 Broholm-C, Svendborg a. 151) IK 244 Fredrikstad-C, Østfold.

Fig. 149-151. Extended eye contour line. 149) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 150) IK 35 Broholm-C, Svendborg a. 151) IK 244 Fredrikstad-C, Østfold.

Halvmaske ('Maskenbinde' [AQ], fig. 152-154):

Begge spidser af øjet er forlænget med en linie, og begge linier støder op til en konturlinie. 'Halvmasken' kan tjene som nedre kontur for en pande- eller øjenbrynsvulst (fig. 154), men ikke for en næsebue (sml. fig. 148 og 179).

Fig. 152-154. Halvmaske. 152) IK 84 Holmsland-C, Ringkøbing a. 153) IK 96,1 Kläggeröd-C, Skåne 154) IK 110 Lindkær-C, Randers a.

Fig. 152-154. Half-mask. 152) IK 84 Holmsland-C, Ringkøbing a. 153) IK 96,1 Kläggeröd-C, Scania. 154) IK 110 Lindkær-C, Randers a.

Bue under øjet (Wangenbogen [AW], fig. 155-157):
En overtallig nedre øjenkontur, der i den ene eller begge ender støder op til et øjenbryn, en øjenkrog eller en ansigtskontur. Må ikke danne kontur for 'punkter under øjet' (sml. fig. 158)

Fig. 155-157. Bue under øjet. 155) IK 229 Danmark(?)-C
156) IK 207 Vatne-C, Rogaland 157) IK 327 Skåne(?)-C.

Fig. 155-157. Lower eyelid. 155) IK 229 Denmark(?)-C. 156)
IK 207 Vatne-C, Rogaland. 157) IK 327 Scania(?)-C.

Punkter under øjet (Punktierteres Unterlid [AU],
fig. 158-160):

Tre eller flere runde eller ovale punkter under øjet,
evt. med konturlinie.

Fig. 158-160. Punkter under øjet. 158) IK 4 Åkarp-C,
Skåne 159) IK 177 Søvvet-C, Telemark 160) IK 296,1
Lunnane-C, Dalsland.

Fig. 158-160. Dotted lower eyelid. 158) IK 4 Åkarp-C, Scania.
159) IK 177 Søvvet-C, Telemark. 160) IK 296,1 Lunnane-C,
Dalsland.

Menneskeøre

Kommaformet øre (Kommaförmiges Ohr [OK],
fig. 161-164):

Usymmetrisk C-formet øre, hvor den ene ende er
kraftigere oprullet end den anden. Hvis øret støder
op til en ansigtskontur, skal begge dets ender være
fri (fig. 161). Øret kan have en indre udfyldning
(fig. 163-164).

Fig. 161-164. Kommaformet øre. 161) IK 154,2
Overhornbæk-C, Viborg a. 162) IK 225 Broholm-A,
Svendborg a. 163) IK 164 Skonager-C, Ribe a. 164) IK 183
Tjurkö-A/Målen, Blekinge.

Fig. 161-164. Comma-shaped ear. 161) IK 154,2
Overhornbæk-C, Viborg a. 162) IK 225 Broholm-A,
Svendborg a. 163) IK 164 Skonager-C, Ribe a. 164) IK 183
Tjurkö-A/Målen, Blekinge.

C-formet øre (C-förmiges Ohr [OC], fig. 165-168):
C-formet øre, symmetrisk om en vandret akse.
Øret kan være meget åbent eller næsten lukket,
evt. med en indre udfyldning (fig. 167-168).
Enderne er frie og må ikke bøje så meget indad at
de bøjer tilbage fra symmetriaksen; i så fald er øret
volutformet.

Fig. 165-168. C-formet øre. 165) IK 94,1 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 166) IK 49 Espelund-C, Småland 167) IK 159 Sjöändan-C, Bohuslän 168) IK 110 Lindkær-C, Randers a.

Fig. 165-168. C-shaped ear. 165) IK 94,1 Kitnæs-C, Frederiksborg a. 166) IK 49 Espelund-C, Småland. 167) IK 159 Sjöändan-C, Bohuslän. 168) IK 110 Lindkær-C, Randers a.

Volutformet øre (Volutenförmiges Ohr [OV], fig. 169-171):
C-formet øre, symmetrisk om en vandret akse,
hvor de indbøjede ender krummer væk fra
symmetriaksen igen.

Fig. 169-171. Volutformet øre. 169) IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a. 170) IK 380 Vestly-A, Rogaland 171) IK 45 Dödevi-C, Öland.

Fig. 169-171. Volute-shaped ear. 169) IK 25 Bjørnsholm-C, Ålborg a. 170) IK 380 Vestly-A, Rogaland. 171) IK 45 Dödevi-C, Öland.

Kringleformet øre (Brezelförmiges Ohr [O&], fig. 172-173):
Usymmetrisk, 'flettet' øre.

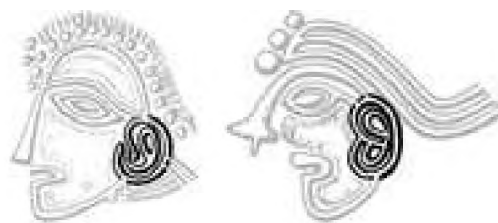

Fig. 172-173. Kringleformet øre. 172) IK 58 Fyn-C 173) IK 349 Ström-C, Bohuslän.

Fig. 172-173. Pretzel-shaped ear. 172) IK 58 Fünen-C. 173) IK 349 Ström-C, Bohuslän.

D-formet øre (D-förmiges Ohr [OD], fig. 174-176):
Øret består af en eller flere koncentriske buer, der i
begge ender støder op til en konturlinie.

Fig. 174-176. D-formet øre. 174) IK 37 Büstorf-C, Schleswig 175) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland 176) IK 330 Sjælland-C.

Fig. 174-176. D-shaped ear. 174) IK 37 Büstorf-C, Schleswig. 175) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland. 176) IK 330 Zealand-C.

Trekantet øre (Dreieckiges Ohr [OR], fig. 177):
Lille trekantet øre.

Fig. 177. Trekantet øre. IK 120,1 Maen-A, Halland.

Fig. 177. Triangular ear. IK 120,1 Maen-A, Halland.

B-formet øre (B-förmiges Ohr [OB], fig. 178):
Lukket B-formet øre, tegnet med en enkelt kontur.

Fig. 178. B-formet øre. IK 384 Vindum Stenhuse-B, Viborg a.

Fig. 178. B-shaped ear. IK 384 Vindum Stenhuse-B, Viborg a.

Ovalt øre (Ovales Ohr [OO], fig. 179-184):
Lukket ovalt, halvmåne- eller nyreformet øre, der dog ikke må være B-formet. Kan have en indre udfyldning (fig. 181-184).

Fig. 179-184. Ovalt øre. 179) IK 191 Tulstrup-C, Frederiksborg a. 180) IK 222 Bostorp-C, Öland 181) IK 142 Nær Randers-C 182) IK 290 Kjellers Mose-C, Ringkøbing a. 183) IK 175 Snesere Overdrev-C, Præstø a. 184) IK 122 Gummersmark-C, Præstø a.

Figs. 179-184. Oval ear. 179) IK 191 Tulstrup-C, Frederiksborg a. 180) IK 222 Bostorp-C, Öland 181) IK 142 Near Randers-C. 182) IK 290 Kjellers Mose-C, Ringkøbing a. 183) IK 175 Snesere Overdrev-C, Præstø a. 184) IK 122 Gummersmark-C, Præstø a.

Spiralformet øre (Schnörkelförmiges Ohr [OS], fig. 185-188):
Bue- eller spirallinie, hvor kun den ene ende støder op til en konturlinie.

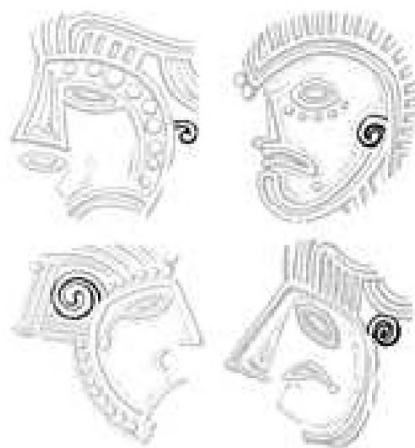

Fig. 185-188. Spiralformet øre. 185) IK 19 Bakkegård-C, Bornholm 186) IK 177 Søvret-C, Telemark 187) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 188) IK 307 Murum-C, Västergötland.

Fig. 185-188. Spiral-shaped ear. 185) IK 19 Bakkegård-C, Bornholm. 186) IK 177 Søvret-C, Telemark. 187) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 188) IK 307 Murum-C, Västergötland.

Diademer

Pragtdiadem (Prachtdiadem [DP], fig. 189-192):
Diadem med eller uden konturer, smykket med cirkler, blade, rosetter o.lign.

Fig. 189-192. Pragtdiadem. 189) IK 54 Fjärestad-C/ Gantofta, Skåne 190) IK 360 UFo-A 191) IK 121 Maen-C, Halland 192) IK 186 Tjusby-C, Öland.

Fig. 189-192. 'De luxe' diadem. 189). IK 54 Fjärestad-C/ Gantofta, Scania. 190) IK 360 Unprovenanced-A. 191) IK 121 Maen-C, Halland. 192) IK 186 Tjusby-C, Öland.

Flere rækker perler (Mehrfache Perlreihen [DM], fig. 193-194):

To eller flere rækker perler uden konturlinier.

Fig. 193-194. Diadem: Flere rækker perler. 193) IK 70 Halsskov Overdrev-C, Sorø a. 194) IK 145 Revsgård-A/Allerslev, Ribe a.

Fig. 193-194. Multiple-string diadem. 193) IK 70 Halsskov Overdrev-C, Sorø a. 194) IK 145 Revsgård-A/Allerslev, Ribe a.

Enkel perlerække (Perlreihe ohne Kontur [DR], fig. 195-196):

En enkelt række perler uden konturer.

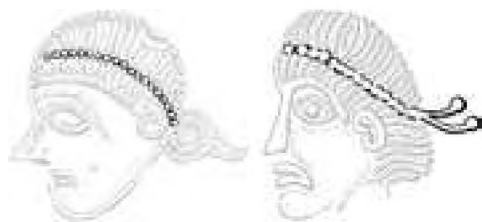

Fig. 195-196. Diadem: Enkel perlerække. 195) IK 45 Dödevi-C, Öland 196) IK 299 Gummersmark-A, Præstø a.

Fig. 195-196. Single-string diadem. 195) IK 45 Dödevi-C, Öland. 196) IK 299 Gummersmark-A, Præstø a.

Perlebånd i håret (Perlreihe mit Kontur im Haar [DK], fig. 197-198):

En række perler, indrammet med konturlinier og med hårsignatur både over og under diademet.

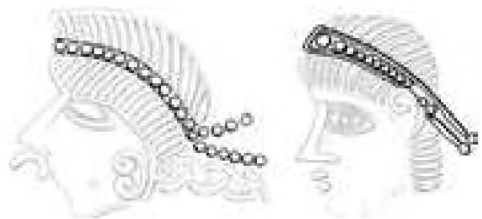

Fig. 197-198. Diadem: Perlebånd i håret. 197) IK 48 Erska Håkonsgården-C, Västergötland 198) IK 282 Hov-A, Trøndelag.

Fig. 197-198. Contoured beaded diadem dividing hair. 197) IK 48 Erska Håkonsgården-C, Västergötland. 198) IK 282 Hov-A, Trøndelag.

Perlebånd under håret (Perlreihe mit Kontur unter dem Haar [DX], fig. 199-202):

En række perler med konturer, som i det mindste langs den forreste halvdel af ansigtet danner grænse mellem ansigt og hår. Diademets nedre konturlinie kan være kontur for ansigtet og kan evt. erstattes af en skarp afgrænsning af ansigtets relief (fig. 124).

Fig. 199-202. Diadem: Perlebånd under håret. 199) IK 30 Bolbro-C, Odense a. 200) IK 264 Gurfiles(?)-C, Gotland 201) IK 291 Lekkende Have-C, Præstø a. 202) IK 24 Bjørnerud-A, Vestfold.

Fig. 199-202. Contoured beaded diadem below hair. 199) IK 30 Bolbro-C, Odense a. 200) IK 264 Gurfiles(?)-C, Gotland. 201) IK 291 Lekkende Have-C, Præstø a. 202) IK 24 Bjørnerud-A, Vestfold.

Streg-diadem i håret (Strichdiadem im Haar [DS], fig. 203-205):

Diademmet består af en eller flere linier og har hårsignatur på begge sider, i hvert fald ved den forreste halvdel af ansigtet.

Fig. 203-205. Streg-diadem i håret. 203) IK 47,1 Elmelund-A, Odense a. 204) IK 251 Gammel Stenderup(?)-C, Svendborg a. 205) IK 297 Lyngby-A Av, Randers a.

Fig. 203-205. Linear diadem dividing hair. 203) IK 47,1 Elmelund-A, Odense a. 204) IK 251 Gammel Stenderup(?)-C, Svendborg a. 205) IK 297 Lyngby-A Av, Randers a.

Streg-diadem under håret (Strichdiadem unter dem Haar [DZ], fig. 206-207):

To eller flere linier, der danner grænse mellem ansigt og frisure.

Fig. 206-207. Streg-diadem under håret. 206) IK 158 Sigerslev-C, Præstø a. 207) IK 178,1 Sojs-C/Bringsarve, Gotland.

Fig. 206-207. Linear diadem below hair. 206) IK 158 Sigerslev-C, Præstø a. 207) IK 178,1 Sojs-C/Bringsarve, Gotland.

Kun båndender (Nur Nackenbänder, fig. 208-210): Uensartet gruppe, hvor kun diademets nakkebånd er tegnet.

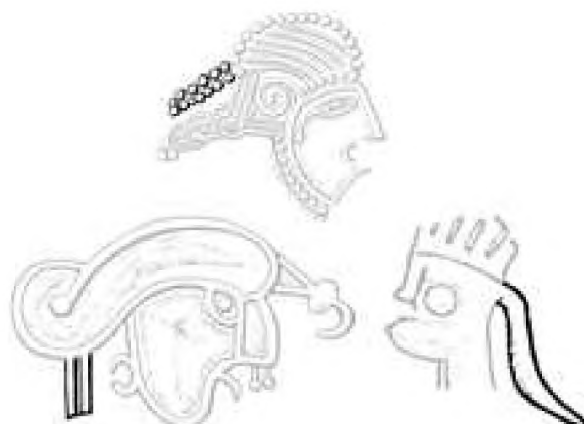

Fig. 208-210. Diadem: Kun båndender. 208) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 209) IK 64 Grumpan-C, Västergötland 210) IK 51,1 Fakse-B, Præstø a.

Fig. 208-210. Diadem tie ends. 208) IK 31 Bolbro-C, Odense a. 209) IK 64 Grumpan-C, Västergötland. 210) IK 51,1 Fakse-B, Præstø a.

Pandjuvel i diadem (Stirnjuvel im Diadem [JD], fig. 211-212):

Den forreste del af diademmet er særligt fremhævet.

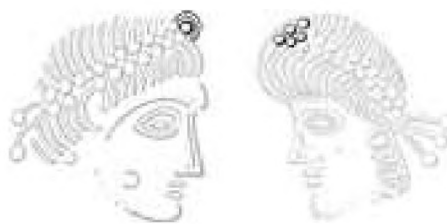

Fig. 211-212. Pandjuvel i diadem. 211) IK 240 Erin-A, Westfalen 212) IK 59 Fyn-C.

Fig. 211-212. Central jewel in diadem. 211) IK 240 Erin-A, Westphalia. 212) IK 59 Funen-C.

Pandjuvel i frisuren (Stirnjuvel in die Haartracht integriert) og *pandjuvel foran panden* (Stirnjuvel an der Stirn) kan ikke afgrænses klart mod bl.a. bitegn og blev derfor udeladt af undersøgelsen.

Andre attributter

Fuglehoved i panden (Protome [PR], fig. 213-214):
Fugle- eller dyrehoved, der vokser ud af
mandshovedets pande.

Fig. 213-214. Fuglehoved i panden. 213) IK 180 Stenholts Vang-C, Frederiksborg a. 214) IK 327 Skåne(?) -C.

Fig. 213-214. *Animal's/bird's head on brow.* 213) IK 180 Stenholts Vang-C, Frederiksborg a. 214) IK 327 Scania(?) -C.

Fuglehoved i nakken (Tierkopf im Nacken [TK],
fig. 215-216):
Fugle- eller dyrehoved som afslutning på frisuren.

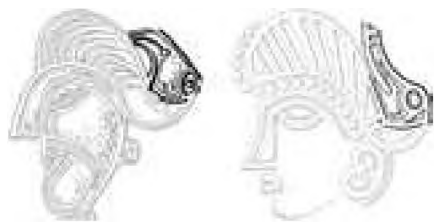

Fig. 215-216. Fuglehoved i nakken. 215) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland 216) IK 192,1 Tuna-A, Gotland.

Fig. 215-216. *Animal's/bird's head in nape of neck.* 215) IK 133 Öjorna-C/Östtorp, Västergötland. 216) IK 192,1 Tuna-A, Gotland.

Åndepust fra munden (Mundatem [=M],
fig. 217-218):
Linier, punkter eller punktgrupper ved munden.

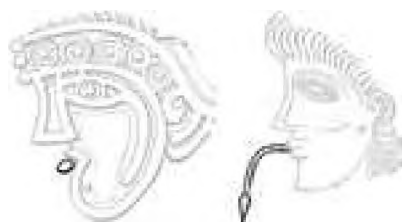

Fig. 217-218. Åndepust fra munden. 217) IK 121 Maen-C, Halland 218) IK 183 Tjurkö-A/Målen, Blekinge.

Fig. 217-218. *'Breath' from mouth.* 217) IK 121 Maen-C, Halland. 218) IK 183 Tjurkö-A/Målen, Blekinge.

Åndepust fra næsen (Nasenatem [=N], fig. 219-220):
Linier, punkter eller punktgrupper under næsen.

Fig. 219-220. Åndepust fra næsen. 219) IK 116 Lyngby-C, Randers a. 220) IK 327 Skåne(?) -C.

Fig. 219-220. *'Breath' from nose.* 219) IK 116 Lyngby-C, Randers a. 220) IK 327 Scania(?) -C.

Hovedets relief og kontur

Lavt relief (Flaches Relief [RF], f.eks. fig. 26,12, 177,
129, 204):

Lavt, let hvælvet relief.

Højt relief (Hohes Relief [RH], f.eks. fig. 26,2, 200):

Kraftigt hvælvet relief, men uden skarpe
'tagrygge'.

Karvsnit (Kerbschnitt [RQ], f.eks. fig. 28,1, 104):

Skarpskåret relief med 'tagrygge'.

Kontur (Kontur [RK]):

Perle- eller stregkontur om størsteparten af
ansigtet; linien kan samtidig også danne kontur
for frisure, øjenindramning, buste eller for C-brak-
teatdyret hals og ryg.

11.2 Alfabetisk liste over de forkortelser, der er brugt i korrespondensanalyse-diagrammer som signatur for motivdetaljer

=M:	Åndepust fra munden	HI:	Indre perlekontur
=N:	Åndepust fra næsen	HK:	Kalot, kalotformet frisure
AA:	Øjenbryn	HL:	Konturlinie
AB:	Rundt øje med pupil	HP:	Perlekontur alene
AD:	Trekantet øje	HR:	Reliefudfyldning
AI:	Ovalt øje med pupil	HS:	Hårstreger
AK:	Åbent rundt øje	HU:	Ydre perlekontur
AL:	Øjenkrog	HV:	Højtsvunget hår
AM:	Massivt ovaløje	HX:	Flettet hår
AN:	Næsebue	HZ:	Fletning
AO:	Åbent ovaløje	JD:	Pandeuvel i diadem
AP:	Punktformet øje	O&:	Kringleformet øre
AQ:	Halvmaske	OB:	B-formet øre
AU:	Punkter under øjet	OC:	C-formet øre
AW:	Bue under øjet	OD:	D-formet øre
DK:	Perlebånd i håret	OK:	Kommaformet øre
DM:	Flere rækker perler	OO:	Ovalt øre
DP:	Pragtdiadem	OR:	Trekantet øre
DR:	Enkel perlerække	OS:	Spiralformet øre
DS:	Streg-diadem i håret	OV:	Volutformet øre
DX:	Perlebånd under håret	PR:	Fuglehoved i panden
DZ:	Streg-diadem under håret	RF:	Lavt relief
H=:	Vandret hår	RH:	Højt relief
HA:	Opbøjet nakkehår	RK:	Kontur
HB:	Hesteko-frisure	RQ:	Karvsnit
HE:	Krølle i nakken	TK:	Fuglehoved i nakken
HF:	Fjerbort		
HG:	Glat flade		
HH:	'Admiralshat'		

12 English summary

12.1 Introduction

The gold bracteates – the small ornamented pendants from the 5th–6th century A.D. with their rich miniatures – can be fascinating in many ways. Gold has in all ages been a sought-after symbol of wealth. Moreover, thanks to gold's resistance to corrosion the bracteates have been able to preserve even the finest traces of working, and this brings us close to the goldsmith's working process and tools. And the costly material has meant that the best goldsmiths – artists, we would unhesitatingly call them nowadays – participated in the development of the bracteates and their iconic world.

Although one can take many approaches to the bracteates, there are also many interconnections among the various aspects. For example the variations in the forms of the rims and loops, or the traces that the production process has left on the reverses of the bracteates, provide not only insight into the goldsmiths' working methods (Section 12.2); they are also an aspect of the geographical variation in the bracteates (Section 12.5) and thus become pieces in a larger picture of the economic and perhaps political circumstances of the period. Similarly, the weight of the bracteates can help to elucidate whether bracteates were made outside Scandinavia (Section 12.5.3), and thus tell us how significant the Scandinavian influence was.

But the most fascinating thing of all about the bracteates is the images that decorate them. They clearly have models in Roman coins (Section 12.4.1), but at the same time they show that the makers worked actively with the motifs and reinterpreted them within a Nordic conceptual world. This presupposes a knowledge of important parts of the Roman imperial ideology and iconography, as outlined in Section 12.7.1. A distinctive example of the Scandinavian adoption of Roman customs and ideas is the peculiar bracteates that appear as 'Charon's obols' in Gotland graves (Section 12.8.2).

With their rich imagery the bracteates testify uniquely to Scandinavian spiritual life in the Early Iron Age. The iconography of the bracteates has been researched for many years by Karl Hauck. I will not go further into this subject, but will outline some of

Hauck's basic hypotheses in Section 12.8.3. It has proved necessary, however, to look with fresh eyes at the significance of the long, plaited hair shown on some bracteates (Section 12.7.2). The relationship between bracteates and the *guldgubbar* or gold foil figures, both of which have been ascribed religious functions, but which belong to different periods, has been actualized by a new find and is discussed in Section 12.8.5.

The great wealth of detail makes the bracteates well suited for chronological studies designed both to determine their own stylistic development (Section 12.3) and to establish their absolute dating and the contribution they can make to the general chronology of the period (Section 12.4). Unfortunately bracteates in Denmark and Sweden on the whole only appear as isolated finds or in hoards with other gold and silver objects. On the other hand the bracteates are often the best-dated objects in these hoards, and they therefore play an important role if one wishes to date the finds and offer a suggestion as to why they were deposited (Section 12.9).

The present monograph summarizes and continues many years of work with the gold bracteates. A good deal of background material and more thorough discussion of various problems must therefore be sought in earlier works, especially Axboe 1982 and 2004,1. As regards the find circumstances of the bracteates and the images shown on them I can in general refer the reader to the catalogues in Mackeprang 1952, Axboe 1982 and the work *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Iconographischer Katalog* (IK). The latter catalogue will be updated in a concluding volume of the work; a provisional list of new finds has appeared in Axboe 2004,1 pp. 285–289.

In the following, the bracteates are identified by their find-spot and IK number; a key to the catalogue numbers and illustrations in Mackeprang 1952 and Axboe 1982 can be found in Chapter 13. Chapter 10 features an overview of the number of known bracteates and stamps; the distribution of the bracteates can be seen in fig. 1.

12.2 The production of the gold bracteates

It has long been evident that the bracteates were stamped with dies that had the motif in negative relief. We now know of two definite bracteate dies, both made of bronze: one from North Jutland (fig. 2. Axboe 1992,2, 2004,1 p. 3) and one from Essex (fig. 4), while it is doubtful whether a bronze disc with a bracteate motif from Norfolk (fig. 5. Axboe 2004,1 pp. 3f) is a die because of the inconsistent form of the relief.

Despite the new finds of dies, there may still be reasons to examine the structures in the surfaces of the bracteates that have played a role in the discussions of the material of which the dies were made (Axboe – Arrhenius 1982; Axboe 1988). Wood and ivory/walrus ivory have been suggested, and splinter- or fibre-like impressions (figs. 6-8) can be interpreted along these lines, but should be studied in more detail (Axboe 1982 pp. 17-22, 2004,1 pp. 4-8, 10-12). And although in general I do not consider Arrhenius' ideas about copying with clay dies tenable, there are a few cases (figs. 14-15) where this theory deserves closer investigation (Axboe – Arrhenius 1982; Axboe 2004,1 pp. 9f).

The motif must have been executed in negative relief with burins, either in the actual die or in a preliminary model. But the bracteates also exhibit traces of other stages in the production of the die (Axboe 1982, pp. 5f, 11-17, 2004,1 pp. 4-8, 10-13; Axboe – Arrhenius 1982): the demarcation of the picture-space with a set of compasses (figs. 18, 19, 82), the sketching of the motif (figs. 16, 18) and the punching of certain details (fig. 19); and there are cases where the motif has been changed after the first stamping (figs. 10-13).

In the actual stamping process the hammered-out and annealed sheet gold was laid on the die beneath a pad of textile or some other plastic material that could force the gold into the relief of the die. From Sylten on Bornholm a failed bracteate that was scrapped after this point in the production process has been preserved (fig. 20. Axboe 1982 pp. 23-27, 2004,1 pp. 15f; Axboe – Arrhenius 1982; Hauck – Axboe 1990 pp. 71-95). After the stamping, the rim of the bracteate was trimmed, border zones (if any) were punched in, and the loop and rim wire were applied, and occasionally it might be necessary to repair damage (Axboe 1982 pp. 27-29, 2004,1 pp. 16-24).

12.3 Relative chronology

12.3.1-5 Working material, methods, limitations

In an examination of the date of the gold bracteates one must distinguish between their *internal* and *external* chronology (Bakka 1973 pp. 54): one must first study their development in a relative (internal) chronology, and then relate them to other antiquities to arrive at an absolute dating. Here too it is important to distinguish between *production date* and *deposition date* (Steuer 1998). A typological investigation like the present one is fundamentally a production chronology, although the study of the bracteates may nuance this view.

The internal chronology of the bracteates was worked out using correspondence analyses and combination diagrams in constant interaction (Axboe 1993,1 pp. 334, 2004,1 pp. 43-48). The working material was the large male heads on the A-, B- and C-bracteates; the medallion imitations were taken out of the study at an early stage (see Section 12.6 and Axboe 2001,3, 2004,1 pp. 59-62, 264-266). The motif details investigated come from the hairstyles of the heads (form, filling and framing), the shape and framing of the eyes, the shape of the ears, the relief and contour of the head, as well as attributes such as diadems, central jewels, bird/animal heads in the forehead or the nape of neck, and 'breath'. The types are defined and illustrated in Chapter 11 by figs. 89-220; a more detailed account with a discussion of borderline cases can be found in Axboe 2004,1 pp. 63-109, and brief type descriptions in English in Axboe 1999 pp. 141-143.

In all, the investigation concerns 342 stamps with 2445 incidences of the 51 motif detail types discussed. The registration of the individual stamp appears in the combination diagram in Axboe 2004,1 Table D. There is great variation in the number of incidences of both stamps and details, and this affects the appearance of the correspondence analysis diagrams, since units with few registrations are 'swept away' from the 0/0 point of the graph (Axboe 2004,1 pp. 44f with fig. 5). To achieve the broadest possible picture of the development of the bracteates I have nevertheless included both rarely-occurring and very long-enduring details; in the latter case, though, only if there are changes in their frequency in the course of the seriation.

I succeeded only in creating local seriations for Norway and for southern Scandinavia (Denmark, Scania, Halland, Blekinge and Schleswig), while the Swedish finds for example could not be treated separately. I have therefore used the general seriation of the material to establish the internal chronology of

the bracteates and subsequently collated this general chronology with the two regional seriations.

The seriation methods used favour a steady, gradual development, and clearly demarcated phases cannot be read out of the diagrams. I have therefore divided the development of the bracteates into a number of 'groups' whose boundaries are drawn in those zones in the combination diagrams where types first appeared, disappeared or clearly changed in frequency. The groups undoubtedly reflect a chronological development, but fundamentally they are stylistically based groupings with gradual transitions that provide a general description of the development of the bracteates. Only a few details can be described as markers (*'Leitformen'*) for a particular group, and only in the most recent group is there in all diagrams such a clear succession of characterizing details that I have allowed the groups to overlap in a transitional zone.

12.3.6 *The general seriation*

The correspondence analysis of the large male heads can be seen in figs. 21-23. There, and in the other correspondence analyses, the symbols used for the stamps are their IK numbers, for the motif details the abbreviations listed in Chapter 11. Stamps and details not shown to avoid overlapping symbols can be found in Axboe 2004,1 pp. 310-317. Fig. 24 shows a simplified version of the combination diagram for the large male heads (cf. Axboe op. cit. Table D).

On the basis of this seriation, Groups H1-H4 were set up (figs. 25-28); a brief review in English can be found in Axboe 1999 pp. 132ff, a detailed discussion in Axboe 2004,1 pp. 119-149. In general low relief predominates in the first half of the development, while high relief gradually grows more common, to become predominant in the course of Group H3, in Group H4 frequently supplemented by chip-carved relief. In Group H1 the male heads are close to the Roman models and have low relief, rounded hairstyles and richly designed diadems. With Group H2 these are supplemented by hairstyles terminated with a knot or an upturned hairstyle at the nape; these forms also appear in later groups, like 'breath' at the mouth of the head and bird or animal heads as a termination at the nape. Hairstyle with alternately hatched sections, i.e. the filling-out of the hairstyle with a wickerwork-like pattern, as well as true plaits and framing of the hair with a dotted bead row without an accompanying contour line, are limited to Group H2. In Group H3 the rounded hairstyles have on the whole disappeared and the diadems are stylized as bands with or without beads. Swept-up hair, eye-framing with dots below the eye or with nose and eyebrows framed in one continuous curve are limited to this group. In

Group H4 the chip-carved relief is common and can also appear as filling of the hairstyle. Hair that begins horizontally above the forehead, and triangular eyes help to characterize the group. A bird's head in the brow and 'breath' at the nose of the head are mainly found in this group, while a bird's head in the nape of the neck and true diadems are no longer found.

Fig. 29 shows the motif details that only appear in 1-2 groups, and they succeed one another nicely in the course of the diagram. The details in fig. 30 each appear in at least three groups, and because of their long lifetime are concentrated close to the 0/0 point of the graph, in the same area as some of the details in fig. 29. It is methodologically interesting that the difference in lifetime is only seen in the combination diagram (fig. 24); a grouping based solely on the correspondence analysis would not be possible.

12.3.7 *The dating of the legends*

The legends were not included in the seriation, but have been incorporated in the result in figs. 32-34; see also Axboe 1998,1. Legends in Latin letters or letter imitations predominate in Group H1, where all stamps have a kind of legend; but thereafter they become rarer and disappear around the middle of Group H3. Runes and rune-like characters appear as early as Group H1, but an even partially comprehensible legend only appears at the end of this group. After this, more or less comprehensible runic legends appear up until the end of Group H3, with an undecipherable straggler at the beginning of the 'pure' Group H4. The distribution of *fupark* legends and the most commonly used 'formulaic words' can be seen in fig. 34.

12.3.8 *Workshop variation and classicism*

Tools like the bracteate dies and the punches that were used to decorate the borders must have had a limited lifetime and must have been used by a limited circle of people, 'a workshop' which may only have consisted of a single man. Where objects produced with the same tools appear in different finds, they give us insight into the sales area covered by the 'workshop', whether it is the goldsmith himself, his products or their owners that have moved. In most cases both die and punch links among the bracteates remain within the same region, but a few range wider (Axboe 1991 pp. 197f figs. 17-18). In addition, the bracteates where changes have been made in the die, or where different dies are linked by unique details, identical border punches or in some other way, provide insight into the individual workshop's range of variation, which in some cases results in very different placings in the seriation diagrams (fig. 35; Axboe 2004,1 pp. 149-157). This does not prompt me

to question the typological method or cast doubt on the usefulness of working with seriations, nor do I doubt that the stylistic development of the bracteates generally took the direction I have presented above; but these linkages demonstrate that the reality of the past was richer and more varied than is immediately apparent from a synoptic statistic treatment. One must be open to the possibility that not all the craftsmen followed the latest currents with equal zeal, and to the amount of variation in the work of the individual goldsmith. Moreover, it would always have been possible to return to the Roman models, which may also complicate the picture of the stylistic development (Axboe 2004,1 pp. 156f).

12.3.9 *The southern Scandinavian seriation*

This seriation comprises the large male heads on all A-C stamps that are represented in southern Scandinavia, a total of 150 stamps with 1159 incidences of 47 motif details (Axboe 2004,1 pp. 157-167, 282). The correspondence analyses can be seen in figs. 37-39, the simplified combination diagram in fig. 36, while the detailed diagram can be found in Axboe 2004,1 Table H. The seriation was divided into the groups S1-S4.

Compared with the general seriation the correspondence analyses of the southern Scandinavian stamps result in better, slimmer graphs – naturally enough when they deal with a smaller area. The order of stamps and details corresponds by and large to that of the general seriation, but there is a decided preponderance of incidences in the early part of the curve, where southern Scandinavia clearly leads in the development of the gold bracteates (cf. fig. 47). The later part of the curve is more sparsely covered, but both stamps and details from Group H4 appear in the corresponding Group S4. It is thus not a matter of Group H4 being a regional phenomenon, or of bracteate production ceasing earlier in southern Scandinavia than in other areas. On the other hand it is striking that it is not only the late A-C bracteates that are rare in southern Sweden and on the Danish islands (fig. 50); the same applies to the D-bracteates (fig. 52).

12.3.10 *The Norwegian seriation*

The first correspondence analysis of 58 stamps found in present-day Norway resulted in an almost three-branched figure (fig. 40). When the stamps that made up the third 'branch', and some related motif details were removed, more acceptable curves appeared (figs. 41-43) on 1st + 3rd axis in the analysis. After this the seriation comprised 54 stamps with 353 incidences of 30 details (Axboe 2004,1 pp. 167-173, 283f, Table I-L).

Unlike the southern Scandinavian seriation the correspondence analysis of the Norwegian stamps is most concentrated in the late part of the curve, while the early branch is only sparsely occupied. In the combination diagram (fig. 44) the Norwegian stamps were divided into the groups N1-N3, of which the latter, with the transitional phase N2/N3, corresponds to H3/H4 and Group H4 in the general seriation.

I have labelled the four stamps that were taken out of the study (fig. 45; Axboe 2004,1 pp. 173-179) 'foreign'. If just one of them were included in the seriation, this would lead to a clear deterioration in the correspondence analysis. They may have been imported; IK 244 Fredrikstad-C would accord well with a southern Scandinavian find, while IK 24 Bjørnerud-A and 331 Selvik-A both have the rim wire placed on the front of the planchet. They are therefore unlikely to have been made in southern Scandinavia, but may come from western Sweden. IK 146 Røgenæs-C is a peculiar stamp, which unlike the three mentioned could not be fitted into the southern Scandinavian seriation, although the only parallel, IK 151-C, is said to come from Scania. Regardless of whether the four stamps are Norwegian innovations that never caught on, or were imported, they left no traces in the later development of the Norwegian bracteates. Nor can they have helped to set the Norwegian bracteate production in motion, since they are not among the earliest Norwegian stamps in the general seriation, but have scattered placings from the end of Group H2 to Group H4.

12.3.11 *The interrelationships of the seriations*

In fig. 46 the two local seriations are compared with the general seriation, with their stamps placed in the same order as they have in the general combination diagram (Axboe 2004 pp. 195ff). It can be seen that the southern Scandinavian seriation covers the whole development from the beginning of Group H1 to the end of Group H4, despite the preponderance of early stamps in southern Scandinavia. By contrast Group H1 does not appear at all in Norway, and Group H2 too is very sparsely represented. Bracteate production clearly started later in Norway than in southern Scandinavia.

12.3.12 *Distribution of Groups H1-H4*

Figs. 47-50 show the find-spots for the four seriation groups H1-H4 (Axboe 2004,1 pp. 187-193). The bracteates from Group H1 were with few exceptions found in southern Scandinavia, and the bracteates must have originated there. Despite the small body of find material there is a tendency for the early finds to be concentrated around known or putative 'cen-

tral places' (Axboe 2004,1 pp. 187ff). These were the places that had contacts both with other centres and with the Roman Empire which channeled the decisive impulses, and the economic preconditions in the form of the gold; and these were the places where one can assume the religious knowledge and interest that must have been behind the highly developed iconography of the bracteates.

In Group H2 the A-C-bracteates have on the whole reached their widest distribution, although most of Norway and the eastern part of Central Sweden are sparsely represented. Outside Scandinavia there are finds in South East England and scattered finds in Central Europe. In Group H3 more finds appear in Norway and in central Sweden (with the exception of Öland, which now has no finds, and the Mälars area). Outside Scandinavia there are more finds on the Continent, but England lacks finds from this group. English finds do however appear again in Group H4, including the locally-produced silver bracteates, but the finds from this group are otherwise concentrated in Jutland, western Norway and western Sweden/the Oslo Fjord area, and the Mälars area now exhibits finds with large and iconographically original bracteates (Axboe 2004,2). On the Continent the finds are limited to northwestern Germany/Holland.

While Group H1 indicates southern Scandinavia as the area where the bracteates originated, the groups H2-H4 more or less cover all of their distribution area. It is true that geographical differences can be demonstrated between some of the motif details that help to characterize the individual groups (see Section 12.5), but these local differences are found both within Group H2 and in hairstyle types from the subsequent groups, and the groups must in general be chronologically, not regionally determined.

12.3.13 *Dating and distribution of the D- and F-bracteates*

The chronological relationship between the C- and D-bracteates can be elucidated among other ways by an investigation of the wear-marks in 21 finds, where a total of 57 C-bracteates appear together with 87 D-bracteates (fig. 51; Axboe 2004,1 pp. 180-183). In more than half of the instances, a D-bracteate was less worn than a C-bracteate in the same find, and one may presume that the D-bracteates in question were produced later than the C-bracteates. In many cases the difference in wear was in fact pronounced, while there were only a few examples of a D-bracteate being more worn and thus presumably older than a C-bracteate. This must be an indication that the D-bracteates arose later than the C-bracteates, but the two types must also have been produced concurrently for a period. Moreover, there may be greater

differences in wear between C-bracteates found together than there are among D-bracteates, which suggests that the C-bracteates were produced over a longer period than the D-bracteates. If one looks at the 26 finds where D-bracteates appear together with A-C-bracteates, there are most cases where the D-bracteates are least worn, even though bracteates of Group H4 appear in the find.

Thus the traces of wear suggest that the C-bracteates were produced for a longer period than the D-bracteates, which only arose later, but which were produced for at least as long as the A-C-bracteates from Group H4.

Bracteates occur in Norwegian graves, but most of the A-C stamps found in graves belong in the first half of Group H3 (Axboe 2004,1 pp. 183f). After this it appears that bracteates were only rarely placed in graves, and both later A-C-bracteates and D-bracteates only occur in a few cases as grave goods. This may be an indication that the D-bracteates emerged in the course of Group H3's production period.

The relief on the D-bracteates is generally high, often chip-carved (Axboe 2004,1 pp. 184f). Although it may appear earlier, high relief only becomes predominant on the A-C-bracteates in the middle of Group H3, and chip-carved relief belongs to the marker forms for Group H4. The ribbon-like animals on the D-bracteates belong to the late Style I, whose origins cannot be traced on the bracteates. It must have been developed on relief fibulae and the like, and in Norwegian graves objects with late Style I are mainly associated with A-C-bracteates from the middle part of Group H3 or later. Group H4's contemporaneity with D-bracteates is confirmed by the reverse motif on IK 190 Trollhättan-B/D and the ribbon bands on IK 228 Chippenham-C (Axboe 2004,1 fig. 166).

To sum up, the D-bracteates seem to have arisen while the A-C-bracteates of Group H3 were being produced, perhaps not until the middle of this group's production period. After this they continue at least as long as the A-C-bracteates.

In Scandinavia the D-bracteates are concentrated in Norway, western central Sweden and Jutland (fig. 52). There are finds from Funen and Scania, but none from Zealand and the Baltic islands. Outside Scandinavia they are found both in England – especially in Kent – and spread over the Continent. The absence of A-C-bracteates from Group H4 on the Continent may be yet another indication that the production of D-bracteates had already begun in parallel with Group H3.

The few F-bracteates are difficult to date relative to the other types. Taken as a whole they exhibit similarities to A-C- as well as D-bracteates, and they

may have been produced in parallel with the later C-bracteates and the D-bracteates, that is presumably at the same time as Groups H3 and H4 (Axboe 2004,1 pp. 185f). The distribution can be seen in fig. 53.

12.4 Absolute dating

In the work with the external chronology of the bracteates, where they are correlated with the other find material of the period to arrive at an absolute dating, one must consider all bracteate types. There are so few opportunities to associate dates with the A-C-bracteates that one cannot limit oneself to them, nor is there any basis for dating the individual seriation groups. This is partly due to the find circumstances of the bracteates – in Scandinavia they only appear in graves in Norway and on Gotland (fig. 86) – and partly because the chronology of the Early Germanic Iron Age in southern Scandinavia is less accurately worked out than that of the adjacent periods, among other reasons because of the lack of grave finds. Even the richer Norwegian grave find material provides less clear datings than in the Late Roman period (Bermann – Hahne 1995; Kristoffersen 1999, 2000). On the other hand a number of bracteates appear in English and Continental graves, where the dating systems are better rooted in dendrochronology and numismatically dated finds. These bracteates were either imported or local imitations, with the uncertainties this can entail for their dating. Here it is once more necessary too look at all bracteate types together to build on the largest possible body of find material.

A glance at earlier attempts to date the bracteates accentuates the importance of considering as many elements as possible. Bolin, Mackeprang and Malmer all based their dating proposals on a few arguments, whether numismatic (Bolin, Mackeprang, Malmer) or in the light of particular selected grave finds (Mackeprang), without considering other aspects of the find material or the consequences of the dating for the general chronology of the period (Bolin 1928; Mackeprang 1952 pp. 20-25, 69ff, 85ff; Malmer 1977; Axboe 2004,1 pp. 206f, 247f, 251f).

12.4.1 Roman models

Although they can only provide a *terminus ante quem non*, it is worth looking at the Roman prototypes that can be found for a number of bracteate motifs, also with reference to the problem of the relationship between medallion imitations and bracteates.

The large male heads of the bracteates clearly have their models in the profile effigies of the Emperor in civilian dress on the Roman coins. This is true of both

the basic motif and details like the cloak, the lifted hand and the round imperial fibula. The profile effigies reigned supreme up to the time of Constantius II (died 361), who introduced armour-clad effigies in semi-profile and later *en face*. Profile and *en face* effigies were used concurrently until 476, but apart from the armoured figure on IK 299 Gummersmark-A, the late effigy type left no imprint on the bracteates (Axboe 2004,1 pp. 209f). A special case is Constantine the Great's silver *multiplum* from 315 (fig. 54), which seems to be the model for the Öland/Gotland bracteates with a crescent-filled hairstyle (fig. 115) or decorated hair top (fig. 124).

In 325/26 the diadem replaced the laurel wreath as the official imperial symbol of rank, first in the form of a narrow band, but soon in a richer form with an accentuated jewel on the forehead. The model for the 'de luxe' diadem (figs. 189-192), the 'Juwelenkranzdiadem' with leaves and framed gems, was used some way into the fifth century (Axboe 2004,1 p. 212).

It has long been known that the 'Drei-Götter' bracteates – B-bracteates with three standing figures – are based on Roman Emperor-homage motifs, but entirely precise models cannot be identified (fig. 55. Axboe 2004,1 p. 211). However, the highly detailed Roman representations of Victoria and the Emperor are from the Constantinian dynasty, while later mintings are too simplified to be models for the bracteates. The figure with a down-turned spear may be based on Mars Ultor images.

The A-bracteate from Undley (IK 374, fig. 56) demonstrates how a bracteate-maker could work independently with Roman motifs, as it combines the obverse and reverse motifs of Roman 'Urbs Roma' coins, probably from the fourth century (Axboe 2004,1 p. 212).

In a few cases one can trace the model for the bracteates' imitations of Roman legends (figs. 25,1, 26,2), all of which belong to the fourth century (Axboe 2004,1 pp. 213f).

To sum up, the Roman coin models that can be dated relatively narrowly belong in the fourth century (Axboe 2004,1 pp. 214ff). The late *solidus* type with a frontal effigy did not influence the bracteates, although it appears in large numbers of Scandinavian finds. It is conceivable that the bracteate motifs had already been developed when the new type arrived in the mid-400s, but the late type may also have been too stereotyped to meet the bracteate-makers' iconographic needs.

12.4.2 Dating in relation to the development of animal ornamentation

The Roman models provide a limit backwards in time, but to investigate when the bracteates were

actually made, we must look at the Scandinavian find material, including the development of animal ornamentation (Axboe 2004,1 pp. 228-245).

Neither the Sösdala style, which first and foremost creates its ornaments with punched ornamentation and works on the surface with alternation between ornamented and unornamented, gilded and non-gilded areas, nor the more sculpted Nydam style with its geometrical chip-carved ornamentation, is in my view represented on the gold bracteates. Animal motifs are rare in the Sösdala style and mostly appear in the form of profiled horse and snake heads that are either part of the contour of the object or have been formed by means of many punch-marks or as engraved line-drawing (Storgaard 1997 pp. 108-110; Bitner-Wróblewska 2001 pp. 89f; Axboe 2004,1 pp. 228f with refs.). The punched borders of the bracteates cannot justify an association with the Sösdala style. In the Nydam style, animals and humans are depicted in round-sculpted relief, and the motifs may be framed by a contour line, which however does not divide them up into their individual parts such as head, body, thighs etc. (Haseloff 1981 p. 8; Storgaard 1997 pp. 110f; Axboe 2004,1 pp. 229 w. refs.). The relief of the early bracteates is flatter, and the bodies of the animals are normally not only framed by contour lines, but also divided up into individual parts, as is characteristic of the early Style I.

The majority of the animals on the C-bracteates from Groups H1-H3 can without difficulty be assigned to Haseloff's Style Phase A of Style I, where the animals are not only framed by contour lines; they are also divided into their separate parts, which within the contour lines are still filled out with sculpted relief. Haseloff considers this style phase to be the earliest Style I, but emphasizes that his style phases are in fact partly contemporary (Haseloff 1981, 1984 pp. 112f; Axboe 2004,1 pp. 230ff). The so-called 'Vimose heads', with transverse lines on the snout behind a marked nostril, which are characteristic of the early Style I, are also to be found on bracteates (fig. 57. Bakka 1958 pp. 36ff; Haseloff 1986 pp. 86ff; Axboe 2004,1 fig. 160-162). Finally, some bracteate animals and humans can be compared to Haseloff's Style Phase B, where the inner surfaces of the animals lack relief, but on the other hand may be filled out with diagonal hatching (fig. 26,6. Haseloff 1984 p. 112; Axboe 2004,1 pp. 233f, figs. 163-164).

In Haseloff's Style Phases C and D the bodies of the animals are restricted to vigorous contour lines or are completely ribbon-like, a description that can be applied to many of the animals of the D-bracteates and to the 'animal' on IK 228 Chippenham-C from Group H4 (Haseloff 1984 pp. 112f; Axboe 2004,1 pp. 235ff, figs. 165-166). But the D-bracteate animals

from Hauck's *Grundmuster* 5 with a very wide body and raised hind foot can also be linked with the late Style I (Rundkvist 2004).

There are such great resemblances between the animals on the bracteates and Style I that an absolute dating of Style I's beginning and development should be applicable to the bracteates. On the other hand there is no question of a mechanical parallel, for the animals on the C-bracteates do not appear for example in the Style Phase C/D version, but instead, in Group H4, develop a high, sharp chip-carved relief framed by lower contour lines. This may be a consequence of the iconographic content of the bracteates: their fundamental feature must have been the meaning-content of the images, and the stylistic design had to be subordinated to this. One could not simply replace the four-legged animals of the C-bracteates with a dragon-like Style Phase D monster; quite different ideas would have been associated with these creatures (Axboe 2004,1 pp. 237ff).

There is a general consensus that the Nydam style developed into Style I. Haseloff dated the origin of the Nydam style to the beginning of the fifth century, the transition to Style I to the time around 475 and had Style Phase A continuing through the first quarter of the sixth century (Haseloff 1986 pp. 82, 86). However, this was an estimate, since Style Phase A, which presumably arose in Scandinavia, must be dated with the aid of fibulae of the Scandinavian type found in graves in England and on the Continent, often much worn. Later research has discussed the dating of these and of finds that appeared later, usually with a tendency towards a dating a little earlier around 450 (Axboe 2004,1 pp. 239-244 w. refs.). Näsman too arrives at a slightly earlier dating of the beginning of Style I by way of an investigation of the links with eastern Europe and Italy (Näsman 1984).

12.4.3 *The beginning of bracteate production*

Despite the general problems posed by style chronology, and despite the need for a new treatment of Style I, the close relationship between Haseloff's Style Phase A and the animals on the C-bracteates must mean that the early C-bracteates could already have been produced as early as around the middle of the fifth century, but hardly much earlier, because of their lack of resemblances to the Sösdala and Nydam styles. The same dating must apply to the A- and B-bracteates in Group H1. This dating is supported by the hoards from Bostorp and Rynkebygård, which both include worn C-bracteates from the beginning of Group H2 (figs. 57-58) along with Roman *solidi*, and which for numismatic reasons are considered to have been buried around 480 (Axboe

2004,1 pp. 252-256 w. refs.). True, both the dating and the character of the *solidus* imports are disputed (Axboe 2004,1 pp. 246-252), but the finds mentioned must indicate that Group H2 can at the latest have begun around 475.

12.4.4 *The end of bracteate production*

In the dating of the later bracteates it is of significance that bracteates of Scandinavian type appear in rather large numbers in graves on the Continent and in England. Irrespective of whether they enjoyed a special status as imports or symbols of a distinct 'southern Scandinavian' identity (Andrén 1991 p. 254; cf. Hedeager 2000), both imported Scandinavian bracteates and local imitations must have a contribution to make to the dating of Scandinavian bracteate production. Although distinctive local features can be demonstrated (Axboe 2004,1 pp. 200f, 257; Pesch 2004), the bracteates did not develop their own stylistic tendencies outside Scandinavia in the same way as Style I in England and some parts of the Continent, and the dating of the non-Scandinavian finds can therefore be applied with caution to Scandinavia.

The datable bracteate graves in England and on the Continent are compiled in fig. 59; the basis for the individual datings is presented in Axboe 2004,1 pp. 329-337. The diagram shows *deposition datings*, based on the other furnishings of the graves, and thus *terminus ad quem/ante quem* datings for the production of the bracteates in question. As can be seen, only a few finds can have been deposited before *c.* 500, and almost all finds must be older than 550/60.

The finds outside Scandinavia comprise both A-C-bracteates from Group H4 and many D-bracteates. There is thus no reason to believe that the production of bracteates in Scandinavia continued after 550/560, when they cease to appear in graves in England and on the Continent. On the other hand there must be limits to how long the depositions outside Scandinavia can have continued after the end of production in Scandinavia. It must therefore be reasonable to assume that the production of bracteates ended in the course of the second third of the sixth century.

The final result of the chronological considerations must be that the A-C-bracteates arose more or less synchronously with the earliest Style I around the middle of the fifth century. The D-bracteates appeared later – at a guess around the year 500 – and bracteate production as a whole ended somewhere between 530 and 570.

12.5 Local differences

Although by no means an exhaustive treatment, the following will give examples of regional motivic and technical features on the bracteates; see also Behr 1991, 1992; Pesch 2002,1-2, 2004 and in Lamm *et al.* 2000; Axboe 1982, 2001,2, 2004,1 pp. 197-201, 2004,2 and Axboe – Stoklund 2003.

Among the A-C-bracteates the so-called '*Gott-Eber*' bracteates (e.g. figs. 26,8, 27,12, 28,4) have a markedly coastal distribution (Axboe 1991 pp. 199f, 1994,1 pp. 73, 76). The '*Drei-Götter*' bracteates (fig. 55) are limited to Denmark with the exception of IK 20, which has turned out to come from the Polish Za-górzyn hoard (Axboe 1991 p. 199, 1994,1 pp. 72f, 2004,1 pp. 325f w. refs.). The small group of B-bracteates that show a woman viewed frontally are on the other hand only known from a single Scandinavian find (IK 391, fig. 27,2), while the other finds were made in southern and central Germany, where the type was probably developed (Axboe 1994,1 p. 74; Pesch 2002,2, 2004 pp. 169ff). The frontal face on IK 574 Issendorf-B from Lower Saxony must undoubtedly be viewed in connection with these bracteates, although the Issendorf bracteate seems to have a different iconographic content (Häßler *et al.* 1997; Pesch 2002,2 pp. 58f). The D-bracteates too exhibit clear local groups, for example the southern Norwegian/western Swedish stamped borders with animal motifs (Mackeprang 1952 p. 62; Axboe 1982 fig. 56) or Barfod Carlsen's production groups D V-VI (2004 pp. 125f, 128; Axboe 2004,1 p. 201).

Among the early details on the A-C-bracteates the central jewels integrated in the diadem (figs. 211-212) have a clear concentration on Funen. By contrast, the '*de luxe*' diadems (figs. 189-192) only appear on a single Danish bracteate, while the others were found east of the Øresund (Axboe 1994,1 fig. 4).

Plaited hair occurs in two variants, both of which have been placed in Group H2, but they have different distributions (fig. 60): true plaits (figs. 98-99) mainly on Funen and southeastern Zealand; alternately hatched hair sections on the scalp or in a nape knot (figs. 108-109) mainly in southern Sweden. Swept-up hair (figs. 112-114), which belongs to Group H3, also has its main occurrences east of the Øresund in southern and central Sweden, while the horizontal hairstyle of Group H4 (fig. 110-111) belongs in western Sweden and southern Norway. However, it is not only the changing hairstyle forms that place the stamps in question in different seriation groups. They also follow the general development from low relief through high relief to chip-carving,

such that this seems to represent chronological, not (only) geographical groupings.

Among the bracteate legends, *alu* has a wide distribution, but with its main occurrence in Denmark and Scania, while the *fupark* bracteates are almost only known in northern Jutland and central Sweden. *Lapu* and *laukaR* are limited to southern Scandinavia, *ota* to Scania, Blekinge and Bornholm, and *eelil* is only known from Gotland and perhaps Scania.

A highly distinctive group is the silver bracteates, which often show traces of gilding and thus must have looked more like their golden models. Apart from the central German IK 497 Schönebeck-D, which may be an import, they all come from Anglian England (Axboe 2004,1 pp. 28, 200). The mountings with bracteate motifs IK 224 Bradstow School-C, Broadstairs (Kent) and 486 Rhenen-D (Holland) also show how their makers at the local level have developed techniques and motifs taken from the bracteates.

I have earlier investigated the weight of the A-C- and F-bracteates in Scandinavia, the northern European lowlands (Holland-Poland), England and central Europe (Axboe – Hauck 1985; Axboe 1987), and this investigation can now be supplemented with new finds and with statistics for the D-bracteates (figs. 61-69). It is a recurrent feature that a strikingly high number of light bracteates have been found in central Europe compared with Scandinavia. In Scandinavia more than half of the bracteates weigh 2-4 g, and almost all the others are heavier, while only 2.4% weigh less than 1.5 g. In central Europe hardly any bracteates are heavier than 4 g, while a very large proportion, 34%, weigh less than 1.5 g. The finds from Holland-Poland correspond much better to the Scandinavian ones, while the very few English finds seem to have had a slight tendency towards light bracteates.

The central European bracteates, the very lightest of which have no counterparts in Scandinavia, cannot simply be a selection of the Scandinavian production that was exported, but must include a high proportion of local, very light products. Full-weight bracteates may also conceivably have been made in central Europe; this must be considered in every single case (cf. Pesch 2004). In the Holland-Poland area the weight distribution corresponds more or less to the Scandinavian one, while the form of the rim wire on some bracteates testifies to local production (see below), just as the silver bracteates do in the case of England.

Any regional differences in the stamping technique can only be seen from the traces left by the stamping process on the bracteates. In this respect the bracteates on Öland and Gotland stand out in

very often having a plain reverse with no trace of the relief of the motif, and they wholly lack any imprint of textiles (Axboe 1992 pp. 26f, figs. 29-30). Presumably a different material was used (leather?) as a driving medium in the stamping. Textile impressions are on the other hand unusually common in the Øresund area. Outside Scandinavia textile imprints are fairly common in the northern European lowlands, while in central Europe they are only registered on bracteates from eastern finds, which may have been imported from the north. The two English bracteates with textile impressions (IK 374 Undley-A and 467 Monkton-D) may also be imports.

The border zones of the bracteates show great local variations in the frequency and number of zones, in the production technique, where some were part of the motif on the die while others were added after stamping, and in the choice of punches that were in that case used; see Axboe 1982 pp. 40-52 with figs. 44-56.

The rims of the bracteates vary both in form and in the placing of the rim wire (fig. 70. Axboe 1982 pp. 38-40). In southern Scandinavia, on the Baltic islands and on the Continent, the rim wire is normally soldered on the outside edge of the planchet, so that it can also be seen from the reverse, while a placing on the front of the planchet clearly predominates in Norway and central Sweden, and is also well represented in northern and central Jutland. Most bracteates have beaded gold wire on the rim, but in northwestern Germany smooth twisted wire predominates, and this can also be found in southern and western Jutland as well as on a few bracteates from England and the Continent. 'Imitation beaded wire' in the form of a thickening of the planchet or an applied gold strip with transverse notches is known from a small group of bracteates from Scania/Bornholm, a Norwegian find and four English bracteates. In general the English bracteates present a rather variegated picture, and a large group all found outside Kent appear never to have had a rim wire (Axboe 2004,1 p. 200 note 108).

The form and decoration of the loops, too, show variations (Axboe 1982 pp. 31-37), but few of these are associated with a single area: loops with three equally large rounded ridges separated by rows of dots are particularly common on Gotland; plain loop tubes, sometimes with punched ornamentation, and loops with sharp ridges are found in southern Jutland. The large 'de luxe loops' with large mouldings and filigree decoration have a certain tendency towards a slender form in western Norway, 2-4 large rounded ridges in the Baltic area and only one large rounded ridge in central Sweden (Gebühr *et al.* 1992

fig. 2), but new finds could quickly change the picture. Nor do the ornamental 'loop fasteners' below the loop exhibit any clear picture.

Hardly any consideration has been given to the chronological aspect in the above account. But it is not conceivable that the absence of textile imprints, the differences in the placing of the rim wire in relation to the planchet within Scandinavia, or the use of the smooth twisted wires in northwestern Germany are chronologically, not regionally determined. And even if the light bracteates on the Continent were to prove to be among the latest-produced, they must still have been made outside Scandinavia. The probability of local production is also strengthened by an iconographic analysis of the bracteate motifs, both in northwestern Germany and in central Europe (see Pesch 2004). In England both the silver bracteates and the Essex die IK 609 (fig. 4) testify to local production, and the narrow selection of D-bracteates appearing in Kent also points rather towards local production on the basis of a few imported models (Behr 2000,1 pp. 48ff, 2001 p. 98). The silver and gold bracteates from the Anglian areas do however include all the main Scandinavian types and testify to other connections with Scandinavia (Hines 1984 pp. 219f; Wicker 1992 pp. 154ff).

Within Scandinavia too one can find distinctive local features, but there is great variation in which areas differ, and a given area may be homogenous in one respect and exhibit great differences in others. At the same time there may be links that criss-cross among areas in the form of bracteates with the same stamp or with imprints of the same border punches (Axboe 1991 fig. 17), and also of related stamps ('*Formular-Familien*'; Axboe 1991 pp. 196-200 figs. 18-23, 1994,1; Pesch 2001,1 and in Lamm *et al.* 2000).

The conclusion must be that the bracteates were produced in many places both within and outside Scandinavia. Many of them must have been made in the area where they were found, otherwise the local features would be more widespread, but at the same time there were contacts among the workshops within and outside Scandinavia, and some bracteates travelled far from their place of origin.

12.6 The medallion imitations

Over the years various opinions have been advanced concerning the relationship between medallion imitations and bracteates. Some scholars have seen typological and/or iconographic relationships that seem to presuppose direct contacts (e.g. Salin

1895 pp. 32ff; IK vol. 1,1 pp. 21f, 73, 75ff; Hauck 1992 pp. 498f; Seebold 1992 p. 290 and Table 1), while others have treated them as clearly separate groups (e.g. Mackeprang 1952; Malmer 1963 with a summary of older research).

Both types have borrowed motifs from Late Roman coins and medallions, and profile effigies, diadems, cloaks and imperial fibulae appear both on medallion imitations and bracteates. Only in a few cases can one point to specific models for medallion imitations: the reverse of IK 3 Åk (Møre og Romsdal) copies the 'Victoria and Libertas' motif from the rebel emperors Maxentius and Decentius (350-353; figs. 71-72); the reverse of IK 256 Godøy from Sunnmøre is based on representations of the Emperor who, incarnating the Sun God, drives a triumphal chariot with a team of four horses (Axboe 2004,1 p. 209 with refs.), and the name of the Emperor Constans (337-350) can be recognized in the legends of IK 256 Godøy (Sunnmøre) and perhaps IK 263 Gunheim (Telemark).

The few genuine Roman medallions (*multipla*) found in Scandinavia range from the Emperor Constantine I (306-337) to Valens (364-378). The only find context is that of an uncertain find from Grønhaugen at Vestre Hauge in Vest Agder in Norway which can only be dated broadly to the later part of the Late Roman Iron Age or the Early Germanic Iron Age (Mackeprang 1952 pp. 106f pl. 1:1-6; Skaare 1993 pp. 473f; Andersson 1995 pp. 43f; Axboe 2004,1 pp. 216f).

Of 17 medallion imitations, three come from finds that were deposited in Period C3, that is IK 3 Åk (Møre og Romsdal; fig. 71), 107 Lilla Jored (Bohuslän) and 286,1 Kälder (Gotland; fig. 10), while the rest can at best be dated to the later part of the Late Roman Iron Age/Early Germanic Iron Age (Andersson 1995 p. 47; Axboe 2004,1 pp. 218ff).

Bridle chains composed of large rings can be seen on some medallion imitations. In the bog sacrifices they have been dated to the Late Roman Iron Age (Ørsnes 1993 Type OC; Wilbers-Rost 1994). They are not depicted on bracteates, but they do appear on the shorter Golden Horn, and in the finds they may be combined with bridle parts that continue into the Early Germanic Iron Age (Ørsnes 1993 p. 226; Axboe 2004,1 p. 220). A similar lack of chronological clarity is found in the rings with large knobs at regular intervals seen on a few medallion imitations. If these are stylized triumphal wreaths, there are no problems, but if they are meant to depict arm or neck rings, they point to the Early Germanic Iron Age (Axboe 2004,1 p. 222). Anyway, it should be noted that both knobbed rings and bridle chains with large rings are only found in Scandinavia and perhaps in northern Poland. Along with the legends in runes

and rune-like symbols and the small group of die-identical pieces from Gotland IK 286,1-4 (fig. 10-13) these details suggest that the Scandinavian medallion imitations are local products, not imported from areas closer to the Roman borders (Axboe 2004,1 pp. 260-264).

The safely dated finds of medallion imitations belong, as we have seen, to the Late Roman Iron Age, and there is thus a gap of 2-4 generations up to the dating of the oldest bracteates proposed here, c. 450. It is moreover problematical to think in terms of a regular typological development from the medallion imitations to the early bracteates. True, both groups are based on Roman coin motifs from the first half of the fourth century, but many of the medallion imitations are simplified to such a degree that they lack important details, legends as well as Roman styling in general. It is not conceivable that imitations like those in figs. 10-13 or fig. 71 are typological links between the imperial imagery and richly detailed bracteates like those in figs. 25,1, 25,4 and 26,2, where even legends may be reproduced in comprehensible form. While it is true that the male heads of the medallion imitations can be seriated along with the bracteates (fig. 73), the stamps of the two types are mixed instead of succeeding one another, and the safely dated grave finds from Period C3 are not placed at the beginning of the curve, but some way into the development. Taken at face value, fig. 73 would indicate that both types began in the first half of the fourth century, and that the medallion imitations were quickly deposited in graves, while the bracteates were kept above ground for at least a century – early bracteate stamps like the one in fig. 25,1 can appear in hoards that may only have been deposited late in the Early Germanic period.

The seriation in fig. 73 cannot be chronologically determined, but must be due to the fact that the two groups of pendants have a shared typological origin – the richly detailed coins of the Constantinian dynasty. When these arrived in Scandinavia in Period C3, they were imitated locally in the form of the medallion imitations, which in accordance with the customs of the time could be deposited in graves. But there was no great production and what there was can hardly have lasted for more than 1-2 generations. Only around the middle of the fifth century did the production of pendants inspired by Roman effigies begin again, but now with a new technique and with a new iconography – one that drew inspiration directly from the Roman models. It seems to me less likely that the early bracteates would be based on the stiff equestrian portraits and simplified ‘Emperor effigies’ of the medallion imitations than that people

in Gudme and other ‘central places’ had old Roman coins at their disposal around 450 – coins that had avoided wear by leaving the Roman Empire soon after minting, and which had themselves not been transformed into pendants (Axboe 2001,1 pp. 125f, 2001,3, 2004,1 pp. 214ff, 264-266). For these reasons the medallion imitations and some closely related stamps were excluded from the seriation of the large male heads (Axboe 2004,1 pp. 59-62, 280).

12.7 Aspects of the background of the bracteate iconography

12.7.1 *The Roman connection*

It is obvious that the Scandinavians did not mechanically take over motifs from Roman coins for use on the bracteates; they reinterpreted them and gave them their own spiritual content, as can be seen for example on the ‘Drei-Götter’ bracteates which were changed to show the death of Balder (IK vol. 1,1 pp. 138-147; Beck – Hauck 2002 pp. 72-90; Axboe 2004,1 p. 211). Other bracteate motifs too use Roman motifs and details for an iconography that must be based on Germanic religious concepts, a subject that Karl Hauck has dealt with in detail in many articles (most recently Hauck – Beck 2002; Hauck 2002; Hauck – Heizmann 2003). This is an example of *interpretatio germanica*, just like the adoption of the names of the days of the week, which probably took place along the Lower Rhine in the fourth century (Green 1995 pp. 158f, 1998 pp. 238-253). The names of the weekdays testify that important elements in the mythology that we encounter in far later sources for the Scandinavian pantheon already existed before bracteate production began, as we can already glimpse in even older examples of *interpretatio romana* of Germanic gods.

We have no proof that Scandinavians served in the Roman army (Rausing 1987), but this might be part of the background for both the broad Roman influence that was exerted after the Romans had made their impact in northwestern Europe, and for more specific phenomena like the invention of the runes and the qualified use on the bracteates of the Roman imperial iconography. Both aspects are best understood as expressing close personal familiarity with Roman conditions, such as long-term military service could in fact provide (Axboe 1991; Axboe – Kromann 1992). On the other hand I am less convinced that the Mithras cult was of significance for the iconography of the C-bracteates (Kaliff – Sundqvist 2004). For one thing Mithras was only worshipped in narrow,

closed circles, and for another there was a considerable interval between the heyday of the Mithras cult in the third and part of the fourth century and the oldest C-bracteates. As far as I can see there are greater problems with the transmission of the secret Mithras iconography than with the official cult of the Emperor, which could be tangibly preserved in the form of the coin effigies, and whose symbols did not disappear with the triumph of Christianity.

12.7.2 *The long hair on the bracteates*

I have earlier described the long plaited hair on the bracteates as a Germanic symbol of princely status which was also used by the Merovingian kings (Axboe 1991 p. 191, 1994,1 p. 68; cf. Hauck 1987,1 pp. 156-160, 1987,2 p. 176; later e.g. 1998,1 p. 40), but that is probably to put it too simply.

It is well known that the Merovingian kings were distinguished as *reges criniti* by their long hair (Wallace-Hadrill 1962 pp. 156ff, 245f; Cameron 1964; Diesenberger 2003,1, 2003,2). Hauck's (and my own) view that the Merovingians' hair was not only long, but also plaited, was based on the preserved image of Childeric I's signet ring, which shows the King with long hair that is parted at the brow and apparently gathered in plaits on either side of the head (fig. 74). Childeric died in 481/82. But judging from both the written sources – the most detailed description is given by Agathias (c. 532 – c. 580. Agathias I,3) – and preserved seal impressions from later Merovingian kings (fig. 75), these kings wore their hair hanging loose over their shoulders. Thus Childeric I's ring cannot be taken a proof that the hair of the Frankish kings *had to* be plaited; this contradicts both the written sources and the later signets. On the other hand it seems clear that among the Franks long hair was restricted to royalty, and in practice, from the time of Clovis I (481-511) this meant the Merovingian dynasty, and that it was of great symbolic value – which however does not necessarily have a mythological or cultic explanation (Cameron 1964; Bartlett 1994; Diesenberger 2003,2).

We cannot know whether long hair had the same symbolic value in Scandinavia as among the Franks. All the same it is notable that the short hair of the Roman emperors on the bracteates was soon replaced by long, rolled-up or plaited hair. Elaborate hairstyles are more frequent on the bracteates than on other Scandinavian images from about the same time, where rounded hairstyles predominate, although a few of the gold foil figures (*guldgubbar*) also show men with straight, shoulder-length hair, e.g. Lamm 2004 fig. 12, 14; Watt 2004 p. 181 fig. 12c-d, 32b. The chevelure on the bracteates is an example of how the effigy of the Emperor had been transformed

into distinctive Germanic imagery, and regional differences in the design can be demonstrated (fig. 60). Among the hairstyles with plaited hair, the Funen centre in the Gudme/Odense area preferred, and perhaps created, the variant with a true plait at the nape of the neck (fig. 98). Perhaps this is an example of what Karl Hauck has called a '*Residenz-Typus*': an image of the divine ruler, created in an earthly ruler's residence, with the attributes of an earthly prince (cf. fig. 76). Should we imagine the ruling family in Gudme with plaited hair as a special variant of the long, loose hair characteristic of their peers in the rest of Scandinavia?

It is unlikely that the images of the bracteates were directly influenced by early images of Christ, although Christ was also depicted with long loose hair (fig. 76. Büchsel 2003 pp. 8f, 17f; Jensen 2005 pp. 134-159). For one thing, pictures of Christ with short or semi-long hair seem to be more frequent (Kollwitz 1957), and besides Christ was almost always shown *en face*. In addition these portraits are apparently only found in icons and on sarcophagi, frescoes, mosaics and similar funerary or ecclesiastical art which cannot have reached Scandinavia; the first coins with a portrait of Christ were issued by Justinian II in the period 692-695 (Whitting 1973 p. 154; Kent 1977 p. 77, cat. no. 771; Büchsel 2003 p. 57). The signet effigies of the Frankish kings may have been influenced by images of Christ, but the enduring Merovingian tradition of long hair, documented by the written sources all the way from Priscus in the middle of the fifth century through Agathias and Gregory of Tours in the sixth century to Einhard's derogatory remarks about the Merovingian kings of the eighth century in *Vita Caroli Magni* I,1 (1969 p. 55; Wallace-Hadrill 1962 pp. 231f; Cameron 1964 p. 1208) shows that the signets must reflect an actual custom. Long hair was a unique characteristic and prerogative of the Frankish kings of the Merovingian dynasty, and something similar may have been the case among kings and gods in Scandinavia.

12.8 The functions of the bracteates

12.8.1 *Pendants*

The concrete function of the bracteates can quickly be established: they were pendants and were worn around the neck (Axboe 2001,1 pp. 120ff with figs. 1-2 and pl. II). In two finds remains of the string or strap on which they were worn have been preserved (fig. 77-78), and many loops have clear traces of wear

which in some cases may suggest that they were worn on a chain (fig. 79). In jewellery sets with several bracteates they must have been prevented from sliding over one another by beads or knots (fig. 80), or they may have hung in loops or short chains from the string, as can be seen on the so-called Bathilde blouse from the seventh century (Vierck 1981 pp. 90ff Abb. 11 and Table 7; Gaimster 2001 fig. 5; colour picture, *Die Franken* 1996 Abb. 651).

12.8.2 *Bracteates as Charon's obols*

Medallion imitations and bracteates without rim wire or loop, often with a narrowly cropped picture-space, are known from a small group of Gotland graves (Lamm – Axboe 1989 pp. 465-475). These are the only grave finds with bracteates on the island, and some of them are men's graves, which is extremely unusual for bracteate finds. This is true of a double grave from Kälder with the medallion imitation IK 286,1 (fig. 10. Almgren 1903), which has been dated to the later part of the Late Roman period, a grave from Salands with the miniature bracteate IK 62,2 (fig. 81. Silvén 1956) and the disturbed grave from Gullbacken/Barshaldershed (Mackeprang 1952, find no. 212; Rundkvist 2003: Bhr 1930:07) with the trimmed C-bracteate IK 216 (fig. 82); all three graves contained weapons, and the two last-mentioned belong to the Early Germanic Iron Age.

In both Salands and Kälder the bracteates were found in the mouth of the deceased, a classic placing for Charon's obols. Similar medallion imitations and bracteates have moreover been found in cremation graves and disturbed skeleton graves where the sex of the deceased and the placing of the bracteate cannot be determined (figs. 13, 83-84).

In Scandinavian graves with Charon's obols 'local currency' was often used in the form of gold or silver discs or wire fragments instead of Roman coins (Lamm – Axboe 1989 pp. 469-472; Ramqvist 1992 pp. 125f; both with further references); even glass shards were sometimes placed in the mouth of the deceased (Boye 2002). On Gotland, then, special 'coins' were apparently made for use in burials. In addition a small group of medallion imitations and bracteates is known from Gotland/Öland which, while having the loop, are similarly narrowly trimmed and have no traces of rims (Lamm – Axboe 1989 pp. 467f). At least one of them comes from a grave (fig. 13), but it must remain an open question whether they can be interpreted in connection with the loopless 'Charon's obols' from the same area.

Outside Scandinavia, too, the bracteates are normally only known from women's graves. On exception is the man's grave Monkton 26 in Kent,

where the D-bracteate IK 467 lay by the hand of the deceased, probably as a Charon's obol (Perkins – Hawkes 1984 pp. 91, 105f; cf. Gorecki 1975 p. 241). On the Continent the B-bracteate IK 132 from Obermöllern Grave 6, Sachsen-Anhalt, which lay on the dead woman's mouth, was probably deposited as a Charon's obol (Holter 1925 pp. 52f; Mackeprang 1952 p. 184; Schmidt 1976 p. 103; Düwel 1988 pp. 89f), and in a woman's grave from Berlin-Britz a bracteate with a cross motif is said to have been found in the mouth of the deceased (Schmidt 1961 Table 44h; v. Müller 1962 pp. 108-112).

12.8.3 *Iconographic content – social and religious functions*

The meaning of the bracteates beyond their simple function as jewellery has occupied many scholars (Axboe 2001,1 pp. 119-125). Some have focused on the status aspect and the possible role of the bracteates as a political resource in the gift-giving system of the elite, inspired by the Roman emperors' distribution of gold medallions (Andrén 1991; Seebold 1992 pp. 307ff; 1994 pp. 615ff; Gaimster 1992, 2001; cf. Bursche 1999, 2001). The significance of the women in such alliances has also been emphasized (Arrhenius 1992, 1995).

Others have placed the main emphasis on the investigation of the iconic content of the bracteates. Here the central figure is Karl Hauck, who has since 1970 published a long succession of works on the subject (e.g. Hauck 1970, 1978, 1988; critical, Polomé 1994, Starkey 1999, Wicker 2003 pp. 535f). Hauck's interpretations are based on a 'context-iconographic' analysis of the details of the bracteate motifs, and he draws on many sources: the iconography and religion of Late Antiquity, Norse mythology as presented in the Norse Eddas and skaldic poetry and in medieval sources, and magical formulae with a pagan background. He also considers the runic inscriptions on the bracteates, their placing on the bracteate and the names they include, in the discussion (e.g. Hauck 1998,1, 1998,2, 2001).

Fundamental points of departure for Hauck's interpretations are:

- IK 51,1 Fakse-B and the other '*Drei-Götter-Brakteaten*', which can be interpreted as representations of the Death of Balder – the find in 2001 of the bracteates IK 595-B from Fuglsang/Sorte Muld II (Axboe 2002; Beck – Hauck 2002) comes as an important confirmation of this, because they also show the twig in the breast of the central figure that is so important to the identification (fig. 55);
- the B-bracteate IK 190 from Trollhättan (M pl. 5:22a), already interpreted by Oxenstierna (1956

p. 36) as Týr with his hand in the jaws of the wolf Fenrir; and

- the linkage of the C-bracteates with the Merseburg II formula, preserved in a manuscript from the tenth century, where Odin is the only one able to heal Balder's fatally wounded foal, and with other magical formulae which, despite their Christian form, may have a pagan origin (Hauck 1970 pp. 176-183, 1983 pp. 518-526).

According to Hauck it is Odin, as prince of the gods, as a magician with knowledge of the runes and shamanistic features, and with his power over death, who appears on the A-, B- and C-bracteates. Indirectly Odin also plays the main role on the D-bracteates as vanquisher of the demonic monster which is the main motif on these stamps (Axboe – Hauck 1985 pp. 109-125; Hauck 1977, 1992 pp. 457ff, 1998, 2 p. 332; Lamm *et al.* 2000 pp. 53-57).

Although Lotte Hedeager also sees Odin as the predominant figure on the bracteates, she can *not* base this on Hauck's research, since she reads the motif of the C-bracteates quite differently: not as Odin healing Balder's horse, but as the god on a shamanistic soul-journey in the other world, assisted by auxiliary spirits in the form of a bull elk, birds and possible snakes (Hedeager 1997 p. 117, 1999,1 p. 153, 1999,2 pp. 229-232).

It is a widespread assumption that the motifs of the bracteates and the 'formulaic words' of the runic legends gave them a function as amulets; even 'illegible' legends may be addressed to supernatural beings. The bracteates can be viewed in relation to the use of amulets in the Mediterranean area, where people wore miniature images of gods as well as coins and medallions with the image of the Emperor as apotropaic amulets (Düwel 1988 pp. 81-110, 2001 pp. 46f; Gladigow 1992 pp. 18f, 24; Axboe 2001,1 p. 119).

It is striking that almost all bracteates, according to Hauck's interpretation, represent Odin, although other gods can be seen on a few stamps. I have proposed that the upper class emphasized Odin as the ruler of the gods and the lord of magic because they were themselves fiercely competing for power in what later emerged as the Scandinavian kingdoms. Later both Scandinavian and Anglo-Saxon royal dynasties claimed to be descended from Odin/Woden. It may have been important to earthly rulers to 'borrow' legitimacy in this way from the ruler of the gods (Axboe 1991, 1994,2 pp. 154f, 1995 pp. 231ff, 248; see also Hoops vol. 1, 1973, pp. 22ff [*Abstammungstraditionen*], vol. 11, 1998 pp. 35-56 [*Genealogie*] and vol. 26, 2004 pp. 236f, 273ff, 281ff [*Sakralkönigtum*], all with numerous references; Hedeager 1997; Behr 2000,1).

Both Charlotte Hedenstierna-Jonson (1998) and Gry Wiker (2001) have pointed to Odin's ambiguous character as an explanation of the discrepancy between the male-dominated iconography of the bracteates and their function as women's jewellery. Odin could change his shape and was not only the god of kings and warriors, but also practiced *seið*, which for other men would have led to accusations of effeminacy. It is an intriguing discussion, which can perhaps contribute to the understanding of why the bracteates as women's ornaments focus on the ruler-god Odin; but the background of the ostensible 'transsexual' iconography must be included in the discussion: skirts, worn not only by women, but also by Roman gods and emperors (fig. 55), and the long hair of the Merovingian kings (figs. 74-75). These symbols of the ruling class do not in themselves lead to any gender ambivalence (cf. fig. 76).

Although some scholars would at most consider the amuletic role of the bracteates to be a secondary function (Andrén 1991; Seebold 1992 pp. 307ff, 1994 pp. 615ff, 1998 pp. 295f), there is widespread agreement that the bracteates combined many functions: they were valuable jewels, and gave the wearer status by signalling wealth and membership of the ruling class. For the same reason they would have been precious gifts which put the receiver under an obligation, an effect that one could also hope for with sacrifices to the gods. As amulets they also provided magical protection and perhaps a special bond with Odin. Outside Scandinavia they may have signalled a more or less conscious idea of the wearer's links with Scandinavia. One can attach greater or lesser importance to the individual functions, but I take the view that we should not be too categorical: the wearers of the bracteates would hardly have seen any discrepancy between 'amulet', 'jewel' and 'political gift'.

12.8.4 Deposition patterns

By and large, the find circumstances of the bracteates follow the overall find pattern of the Migration Period (fig. 86. Axboe 2001,1 pp. 126f). They appear in grave finds throughout their distribution area with the exception of southern Scandinavia, where graves are in general rare or absent for this period, and central Sweden, where their absence is perhaps more surprising. To this we can add the Gotland graves with their special 'Charon's bracteates'. Hoard finds with bracteates occur in Scandinavia, northwestern Germany, Holland and northern Poland, that is the area from which we also know of hoards of other gold ornaments, hack gold or *solidi*.

Gold hoards (with or without bracteates) are known from bogs and other wetland areas where

the deposition spot makes it likely (but not indisputable – see Randsborg 2002 and Geißlinger 2004) that they were deposited as sacrifices and were not meant to be retrieved, as well as on dry land where ‘bank-box’ depositions are more likely, including at ‘central places’ such as Gudme, Sorte Muld, Vå and Sievern. The find from Fuglsang/Sorte Muld II must be accounted a sacrifice, because both the silver disc that was rolled up as wrapping for the hoard and several of the bracteates were damaged by the deposition (Axboe 2002 p. 299). The bracteate fragments from Helgö lay in the same area as the gold foil figures (*guldgubbar*) and may have been deposited with the same sacral intention (Axboe 2004,2). The hoards from Gudme II and the Rugbjerg hoard (fig. 88) were both inside house foundations (Vang Petersen 1994 fig. 12; Juul Pedersen 2005) and may have been hidden, while finds of *guldgubbar*, gold figures and other gold objects by or beneath house posts in the Gudme hall (Østergaard Sørensen 1994 p. 37), Uppåkra (Larsson – Lenntorp 2004 pp. 22-27; Watt 2004 pp. 169f), Slöinge (Lundqvist 1996, 2003 pp. 54, 58f, 64-68), Lunda in Södermanland (Andersson *et al.* 2004 pp. 154f), Mære in Trøndelag (Lidén 1969) and Borg on Lofoten (Stamsø Munch *et al.* 2003 p. 254 and fig. 9H.13) may also suggest a widespread votive tradition.

Some Norwegian gold hoards were apparently found at boundaries between cultivated land and the uncultivated outlying area, far from potential magnates’ residences. These have been interpreted as sacrifices in liminal zones as protection against the chaotic powers of wild nature (Wiker 1999, 2001), or as elements in a cosmological organization of the landscape (Hedeager 1999,3 pp. 245ff, 2003 pp. 158f). Similar thinking may lie behind the deposition of the Late Roman Age hoards from Brangstrup and Boltinggård (Henriksen – Horsnæs 2004,1 p. 93, 2004,2 pp. 130f), of the Broholm hoard (vs. Kjer Michaelsen – Thomsen 1991 p. 13), and other Danish hoards that seem to have been deposited in remote places, for example the finds from Elsehoved, Slipshavn Skov and Halsskov Overdrev. I do not intend to discuss this further here; a treatment of the many precious metal finds that have appeared at and around ‘central places’ since Hines’ overview of 1989, should however lead to new results.

12.8.5 Bracteates and *guldgubbar*

The bracteates belong to the Early Germanic Iron Age, while the gold foil figures known as *guldgubbar* first appear in the Late Germanic period (Watt 1999,2 p. 138; 2004 pp. 214f), and the two types also had different functions: the bracteates were pendants, while the thin material of the *guldgubbar* seems to preclude

any practical use. Finally, the basic iconographic motifs are different: the horse-like and dragon-like animals of the bracteates are absent from the *guldgubbar*, whose ‘loving couples’ or single standing figures, richly clad men and women, have no parallels on the bracteates.

Nevertheless one can find points in common. In both groups one can see ‘dancing’ men and men with one hand at their chin or with thumbs in their mouths (Hauck 1992 pp. 470ff, 540-547; Watt 1992 pp. 213-216, 2004 pp. 204-208). Wild boars too appear on both (Watt 2002), and a few *guldgubbar* could have been worn as pendants or sewn-on ornaments (Watt 1992 pp. 206f, 215f; Lamm 2004 p. 57).

In two cases *guldgubbar* and bracteates have been found in the same place, although without full certainty as part of the same find. At Nørre Hvam in western Jutland (M/A no. 97), ten D-bracteates, a gold pendant and various gold fragments were ploughed up in 1824 on the slopes of a small valley along with 1½ cut-out *guldgubbar*. The bracteate fragments IK 270-271 from Helgö were found in Foundation I in Building Group 2; IK 271 in ‘Foundation Ia’, the same area in which the bulk of the *guldgubbar* lay; IK 270 more isolated in ‘Foundation Ib’ (Axboe 2004,2 p. 36; cf. the ground plan *Excavations at Helgö XVI* p. 10 with Lamm 2004 fig. 8). The house site has been interpreted as a hall (Herschend 1995, 1998 pp. 28-30 fig. 10) where the *guldgubbar* and gold foil may have been used and deposited. If the bracteate fragments had the same function as the *guldgubbar*, they must have had them as their precursors; the opposite seems unlikely.

A small group of oblong gold foils with a V-shaped notch at one end (fig. 87) may help to elucidate the relationship between bracteates and *guldgubbar*. So far they are known from Uppåkra in Scania, and from Sorte Muld and Smørengegård on Bornholm (Larsson – Lenntorp 2004 pp. 24f; Watt 2004 pp. 199f). Some of them can without difficulty be interpreted as human figures and even ‘sexed’, while others are simply a strip with a cut at one end and can hardly in themselves justify an interpretation as representations of humans. Most of them are difficult to date, but one of the pieces from Uppåkra is cut from a bracteate with a runic legend; one can see a T-rune and the lines that framed the legend (fig. 87A).

None of the finds mentioned is without its problems, but they may still suggest a link between bracteates and *guldgubbar*. The Nørre Hvam find, it is true, was ploughed up, but apparently on one and the same occasion, and it does not seem likely that the *guldgubbar* could have represented a separate, later deposition.

We cannot say how old the Helgö fragments were when they were used as *guldgubbe* substitutes – if that is what happened. The Uppåkra fragment provides a clear connection between bracteates and gold foils with a V-shaped notch, but in this case too the age of the bracteate is unknown, and besides the relationship between *guldgubbar* and gold foils has not been clarified. But taken as a whole the find material shows that one must be attentive to the possibility of relationships in terms of chronology, iconography and the history of religion between bracteates and *guldgubbar*.

12.9 The gold hoards, the ‘dust veil’ of the year 536 and the disappearance of the bracteates

Many Scandinavian gold hoards can be dated no more accurately than to the Late Roman period or the Migration Period/Early Germanic Iron Age. A few, like the finds from Brangstrup and Boltinggård (Storgaard 1997; Henriksen – Horsnæs 2004,1, 2004,2) can be placed in the Late Roman Iron Age, while others must have been deposited in the fifth century. This is true of the coin-dated finds with early bracteates from Bostorp and Rynkebygård (figs. 57-58) and a number of other finds with early bracteates, early *solidi* or early relief fibulae, although large finds like the hoards from Darum and Skonager demonstrate that such objects may have remained long in circulation.

However, a large number of finds contain objects that show that they can only have been deposited as late as the sixth century. This applies for example to finds with A-C-bracteates from Group H4, which were probably only deposited some time after the year 500, with D-bracteates and with animal-ornamented gold scabbard mouth-pieces. Danish examples are the above-mentioned hoards from Darum (M 99) and Skonager (M 101), the new Rugbjerg find (fig. 88), the Gudme II find (Axboe 1987), the Kitnæs find (A 24a). From Norway one can mention the hoards from Madla (M/A 157), Stavijordet (M 127), Øvre Tøien (M 128) and Sletner (M 125); from Sweden the Söderby find (M 299; Lamm *et al.* 2000) and not least the large hoard from Tureholm; from northern Germany/Holland the hoards from Landegge (M 324), Sievern/Moosmoor (M/A 325), Nebenstedt (M 323) and Terp Achlum (M 319). To these we can add stray finds of gold scabbard mouth-pieces as well as many smaller finds with late bracteates.

Archaeologically, the deposition of these finds can rarely be dated more precisely than to the first half of the sixth century. Many of them must be sacrifices, and they represent a continuation of the deposits of the fifth century. But in the year 536 a phenomenon occurred that may have led to a strong increase in sacrifices and thus may help to explain the large quantity of gold finds from the late Migration Period.

Contemporary writers from the Mediterranean area such as Procopius, Cassiodorus, Ioannes Lydus and the chronicle attributed to Zacharias of Mytilene describe how for a whole year in 536-37 the sun had a bluish colour, and both sun and moon only shone faintly; even at noon one did not cast a shadow. Drought and cold destroyed the crops; other sources too speak of famine, although without giving any reason (Axboe 2001,1 p. 129, 2004,1 pp. 268f; Arjava in press, all with further references). Chinese sources say that one could not see the stars and speak of summer cold and famine (Houston 2000). Dendrochronological investigations show that oak trees in northern Ireland, Scotland and northern England had unusually poor growth conditions in 536 and for the next few years (Baillie 1995 pp. 94f). In the northern parts of Norway, Sweden and Finland (Fennoscandia) the summer of 536 was one of the coldest in the past 1500 years (Briffa *et al.* 1990, Table 3; Baillie 1995 fig. 6.2). In North America too dendrochronology demonstrates unusual cold in the years 535, 536 and 541 (Baillie 1994 p. 213, 1995 pp. 89, 97f; d’Arrigo *et al.* 2001 p. 240). In Mongolia frost damage in 536 and poor growth in the subsequent years have been demonstrated, and a similar growth pattern has been found in Siberia (d’Arrigo *et al.* 2001 pp. 241f).

The phenomenon may have been worldwide, although the scientific evidence is not unanimous (Arjava in press); apparently a long-lasting veil of dust or vapour lay high up in the atmosphere. The cause is unknown; a volcanic eruption has been considered (Stothers – Rampino 1983 pp. 6362f; Stothers 1984; Baillie 1991, 1994, 1995; Keys 1999), a large meteor strike (Baillie 1994) or a comet that passed close to the Earth (Baillie 1999). The eruption of the volcano Tambora in 1815 demonstrates how climate and growth conditions can be affected all over the world, but also how complicated the Earth’s climate is (Stommel – Stommel 1979; Harington 1992 with summary pp. 523-556). However, we know of no volcanic eruption that can be linked with the phenomenon of 536, nor has it yet been possible to demonstrate traces of it in the Greenland ice cores.

Whatever the reason for the phenomenon of 536-37, the weakened, blue-coloured sun must have appeared very ominous, and the poor growth con-

ditions would have been a threat to survival. In an age when religion permeated all of society and was an inseparable part of everyday life, and when poor crops and natural phenomena like eclipses and earthquakes were taken as signs of the wrath of the powers above, such a situation must have led to intensified religious rites.

The contemporary sources do not say how people reacted to the veiled sun in the Christian Mediterranean area, but one can undoubtedly compare it to the reactions to earthquakes, comets and solar eclipses we find in many sources, for example the *Chronicon Paschale* (1989): people flocked to the churches and prayed, sang litanies and walked in processions, swore solemn oaths and donated gifts to the churches (cf. Stathakopoulos 2004 pp. 75f).

In Scandinavia the dimmed sun must have seemed at least as threatening as in the Mediterranean area. Later sources say that when Ragnarok approaches, the sun and moon will be swallowed by wolves, the stars will disappear and the 'Fimbul winter' – three winters in a row without summer in between – will be loosed upon the earth. We do not know whether these myths existed in the sixth century, but the names of the days of the week and the representation on the bracteates of the death of Balder show that parts of the Viking Age mythology have old roots. If this also applies to the omens of Ragnarok, it would have made the situation in 536 seem even more threatening.

In pagan Scandinavia people addressed the powers above through sacrifices. Besides human sacrifices, gold scabbard mouth-pieces, neck and arm rings and bracteates were among the most costly sacrifices one could make; not only because of their material value, but also because of the social status they symbolized, and the magical protection their wearers may have attributed to them. Although the find from Frösö Church in Jämtland seems to show that the remains of sacrificial animals and people hanged in trees can be preserved in fortunate circumstances (Hildebrandt 1985; Iregren 1989; Gräslund 1996 pp. 37ff; Näsström 1996, 2001 pp. 78f), most of the sacrifices of this type would have perished without a trace: unburied bones and remains of corpses disappear in a short while. But gold is imperishable, and sacrificed gold objects have a much better chance of being preserved until our own time.

We cannot prove that the Scandinavians made sacrifices in 536-37; that would require a quite improbably lucky dendrochronologically dated find. But we can take a psychological approach: it seems inconceivable that they would not react to the dimmed sun with increased sacrificial activity. It was nothing

new to sacrifice bracteates or fibulae; people did it in the fifth century and undoubtedly also in the first decades of the sixth century. But the phenomenon in 536-37 may be an important part of the explanation of the many gold finds dated to the 'first half of the sixth century'. First and foremost it must have led to an acute rise in cultic activities. In addition famine and perhaps social or political unrest may be the reason why so many 'bank box' hoards were not retrieved. It appears to be unclear whether another possible reason for sudden deaths and thus for gold hoards to be forgotten, the plague that ravaged the Mediterranean area and western Europe a few years later in the reign of Justinian, played any role in Scandinavia (see Näsman 1988 pp. 245f; Horden 2005, both with further references).

The events in 536-37 did not mean a total cessation of either the use of or the deposition of gold in Scandinavia. This is shown for example by the hoard from Smiss in Akeböck Parish on Gotland, which includes *solidi* from Justinian I's second minting (Nerman 1935 p. 101, Text fig. 235; Fagerlie 1967 p. 196 no. 122). The dating of the introduction of these *solidi* varies from September 537 (Hahn 1973 p. 47 and Prägetabelle V, 2000 p. 43), through 538 (Fagerlie 1967 pp. 74f) to 539 (Whitting 1973 p. 107), but they can hardly in any event have reached Scandinavia before the sun had recovered its strength. All the same, extraordinarily large depositions of gold as a reaction to the dimmed sun could be part of the explanation of the striking change from massive gold ornaments in the Early Germanic Iron Age to the scanty gold finds in the subsequent period.

The gold wealth of the Early Germanic period originated in a special historical situation in the fifth century, when large quantities of gold were extorted from the Roman Empire. But the European situation changed, and the gold that was deposited in the sixth century in the large hoards could not be replaced. Thus the phenomenon of 536-37 may not only have led to large quantities of bracteates being deposited, but may in practice also have contributed to the cessation of bracteate production. Gold still came to Scandinavia, but in far smaller volume than before, and the solid ornaments of the Early Germanic period were superseded by fire-gilt fibulae and paper-thin *guldgubbar*.

It does not argue against the possible cessation of Scandinavian bracteate production in 536-37 that several of the English and Continental grave finds with bracteates were deposited after this date (fig. 59). Gold hoards of Scandinavian type are known in northern Germany and Holland, including late finds which may have been caused by the dimmed sun.

But gold was not sacrificed in England or central Europe, where bracteate graves occur – either in 536 or earlier (fig. 86). In these places communication with the powers above took different forms.

Bold conclusions have been drawn about 536-37 as a crisis year that triggered great upheavals in many parts of the world, for example in Baillie 1999, Keys 1999 and Gunn (ed.) 2000. One should probably be cautious about this, both for the Mediterranean area (Kouroumali 2001; Arjava in press) and with regard to the transition from the Early to the Late Germanic period in Scandinavia. Bad crops, famine and war were not unknown events in the Iron Age, and their effects were overcome after a few years, unless society was vulnerable for other reasons (Widgren 2005). This may have been the case in Scandinavia in the sixth century, and it may have made it particularly necessary for the elite to profile itself with sacrifices (Myrdal 2005 pp. 103f, 109).

The distinctive thing about the 536 phenomenon is the psychological effect that the 'dying' sun must have had. It must have led to intense cultic activities and may also have had unfortunate consequences for unstable chiefdoms and kingdoms if their leaders were not capable of handling the situation. But the phenomenon would only have been one element among many others in the social and economic development at the transition from the Early to the Late Germanic Iron Age in Scandinavia. Although the changes in the female ornamental accessories around 540 (Jørgensen – Nørgård Jørgensen 1997 pp. 37ff with fig. 26) are close to the year 536, there need not be a direct connection. The ornaments on which the general chronology is based were in both periods made of bronze or in rare cases of silver. Gold belonged in a different sphere and was mainly used for neck and arm rings, bracteates and similar prestige objects, and a lack of gold would not in itself have affected the development of the more everyday fibulae and pins.

On the other hand the rarity of gold in the Late Germanic period may have made it necessary to find new tokens of rank and prestige goods, both for sacrifices and for use in the gift-giving that we assume to have been an important part of the political and social system of the elite (Hines 1989; Hedeager 1990 pp. 39-86, 1991; Gaimster 1992 pp. 21ff; Lund Hansen 2001). Perhaps gold rings and bracteates were partly being replaced as votive gifts by the *guldgubbar* (Watt 1999, 2 pp. 138-140, 2004 pp. 214ff), while it was rather helmets and ring-hilt swords that filled the void for symbols of rank and loyalty-creating gifts between ruler and retinue (cf. Steuer 1987). The disappearance of the bracteates must have had religious, social and economic aspects and should be viewed in relation to

the emergence of the *guldgubbar*, with the use of other jewellery/amulets and with the social and political development of the period.

One should hardly see the 536/37 dust-veil event as the fundamental watershed between the Early and Late Germanic period, but one should include it in the picture and consider the extent to which its consequences may have hastened or intensified some of the economic and social changes that lie behind the advent of the new archaeological period.

12.13 Concordances

In the text of this volume the individual bracteate stamps are identified by their IK numbers. To facilitate comparisons with older works Chapter 13 features two concordances between the IK numbers and the catalogue numbers in Mackeprang 1952 (M) and Axboe 1982 (A), the first ordered by IK number, the second alphabetically by find-spot. Both concordances include the new finds I have become aware of up to 31.12.2005, regardless of whether they have been published or not. Illustrations of these bracteates and catalogue descriptions will be published in the concluding IK volumes; provisional references can be found in Axboe 2004, 1 pp. 285-289.

- ? after the find-spot indicates that the type determination is uncertain.
- (?) after the find-spot indicates uncertainty about the find-spot attribution.

The M/A numbers are the catalogue numbers in Mackeprang 1952 pp. 106-194 with additional sub-numbering that makes it possible to identify the individual objects in a find, whether they have the same or different museum inventory numbers; see Axboe 1982 p. 2. M/A no. 77/1 is thus the D-bracteate NM 13987 and M/A 77/2-9 are the eight bracteates of NM 13988, all nine of which have the stamp M pl. 18:1 (IK 527), while 77/10 is the bracteate NM 13989 (M pl. 17:33; IK 526).

'M/A pl.' refers to the plates in Mackeprang 1952 (Arabic numbering) and Axboe 1982 (Roman numbering). If the reference is bracketed it refers to a bracteate from the same die as the one illustrated.

13 Konkordanser

I teksten bliver de enkelte brakteatpræg identificeret ved deres IK-numre. For at lette sammenligninger med ældre arbejder bringes nedenfor konkordanser mellem IK-numrene og katalognumrene hos Mackeprang 1952 (M) og Axboe 1982 (A), dels ordnet efter IK-nummer, dels alfabetisk efter fundsted. Begge konkordanser medtager de nyfund jeg har fået kendskab til frem til 31.12.2005, uanset om de er publiceret eller ej. Afbildninger af disse brakteater og katalogbeskrivelser vil blive bragt i det afsluttende IK-bind; foreløbige henvisninger kan findes Axboe 2004,1 s. 285-289.

- ? efter fundstedet angiver at typebestemmelsen er usikker.
- (?) efter fundstedet betegner usikkerhed om fundstedsangivelsen.

M/A-numrene bringer katalognumrene Mackeprang 1952 s. 106-194 med undernummerering der gør det muligt at identificere de enkelte genstande i et fund, uanset om de har samme eller forskellige museumsnumre; se Axboe 1982 s. 2. M/A nr. 77/1 er altså D-brakteaten NM 13987 og M/A 77/2-9 de 8 brakteater NM 13988, der alle 9 er af præget M pl. 18:1 (IK 527), mens 77/10 er D-brakteaten NM 13989 (M pl. 17:33; IK 526).

'M/A pl.' henviser til afbildningerne Mackeprang 1952 (arabertal) og Axboe 1982 (romertal). Hvis henvisningen er sat i parentes, er der tale om en brakteat af samme præg som den afbildede.

13.1 Konkordans mellem IK-numre og M/A-numre

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
1	140/6	Ågedal-C	10:5
2	140/7	Ågedal-C	12:7
3	12/5	Åk-M	2:5
4	238/2	Åkarp-C	VII
5	238/1	Åkarp-C	15:19
6	72/1-8	Års-B	6:6
7	72/13	Års-B	6:17
7,2	-	Rugbjerg-B	(6:17)
8	72/15	Års-C	9:22
9	72/14	Års-C	15:5
10	72/12	Års-C	18:11
11	239	Åsum-C	11:2
12	260	Nær Alingsås-C	11:10
13,1	53	Allesø-B	(5:4)
13,2	56/1	Bolbro-B	5:4
13,3	57	Vedby-B	(5:4)
14	13	Aneby-M	2:6
15	331/1	Aschersleben-A	4:13
16	331/3	Aschersleben-A	15:28
17	331/2	Aschersleben-C	14:1
18	248	Asmundtorp-C	14:2
19	44	Bakkegård-C	14:9
20	337/2	Zagórzyn-B ('Beresina')	6:16
21	146	Berge-C	13:27
22	126	Bergløggen-C	13:29
23	311/16	Bifrons 29-B	5:5
24	133	Bjørnerud-A	4:17
25	76/1	Bjørnsholm-C	7:3
26	250/3	Börringe-C	14:3
27	250/4	Börringe-C	14:4
28	250/1,2	Börringe-C	15:17
29	56/3	Bolbro-C	8:19
30	56/4-10	Bolbro-C	9:5
31	56/2	Bolbro-C	10:4
32,1	91	Brille-C	(9:23)
32,2	95/4-8	Agerskov-C	9:23
33	19	Danmark-C ('Brit. Mus.')	6:21
34	60/3	Broholm-C	10:3
34,2	-	Broholm-C	(10:3)
35	60/2	Broholm-C	10:8
36	60/4	Broholm-C	15:3
37	115	Büstorf-C	14:21
38	296	Dalen-C	7:8
39	338	UFo-B ('Dänemark')	6:14

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
40	358	UFo-B ('Dänemark')	6:15
41,1	99/2-6	Darum-A	(4:8)
41,2	101/1	Skonager-A	4:8
42	99/7-9	Darum-B	4:7
43	99/12	Darum-C	6:26
44	215/2	Djupbrunns-C	15:7
45	192	Dödevi-C	11:12
46	316	Dokkum(?) -C	7:16
47,1	55	Elmelund-A	3:9
47,2	60/6,7	Broholm-A	3:6
47,3	-	Enemærket-A	(3:6)
48	264/1,2	Erska Håkonsgården-C	15:21
49	183	Espelund-C	15:12
50	23	Esrom Sø-C	8:22
51,1	35	Fakse-B	6:11
51,2	54/4	Killerup-B	6:12
51,3	-	Gudme II-B	(6:12)
52	282	Fjällbacka-C	9:28
53	244/3,4	Fjärestad/Gantofta-C	9:6
54	244/2	Fjärestad/Gantofta-C	11:9
55	244/6	Fjärestad/Gantofta-C	14:19
56	244/5	Fjärestad/Gantofta-C	15:18
57,1	218	Fride-C	8:13
57,2	201/1	Öster Ryftes-C	(8:13)
57,3	207	Riksarve-C	VII (8:13)
58	50	Fyn-C	6:19
59	51	Fyn-C	8:18
60	261	Furulid/Borås-C	15:26
61	109/1	Galsted-B	6:7
62,1	211	Gerete-C	12:6
62,2	217a/1	Salands-A	VII
63	197	Gotland-C	14:13
64	267/2	Grumpan-C	7:9
65	129	Gudbrandsdalen-C	14:22
66	52a	Gummerup-B	II
67	139/15	Gyland-C	9:17
68	233	Nær Hålsingborg-C	15:15
69	184	Hagreda Södergård-C	14:16
70	31/8	Halsskov Overdrev-C	10:1
71	322/1,3-8	'Hamburg' -B	5:14
72,1	172/2	Hauge-C	(13:2)
72,2	119	Norge(?) -C	13:2
73	159/5	Hauge/Rævehushaugen-C	15:9
74	320	Heide-B	5:17
75,1	62/2	Hesselagergårds Skov-C	6:29
75,2	61	Hesselager-C	(6:29)
75,3	59	Sydlig Fyn-C	(6:29)

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
76	318	Hitsum-A	4:12
77	25/1	Hjørlande-C	6:25
78	25/2	Hjørlande-C	8:20
79	25/4	Hjørlande-C	8:21
80	69/3	Stejlbjerg(?)-A	3:17
81	69/2	Stejlbjerg(?)-C	13:19
82	93	Højgård-C	10:12
83	38	Højstrup Strand-C	8:5
84	96/2	Holmsland-C	6:31
85	11	Hove-M	2:4
86	12c/1	Inderøy, Vika-M	I
87	304/2,3	Järnskogsboda-C	13:21
88	135	Jonsrud-C	13:5
89	47	Karenslyst-C	10:9
90	204	Kejlungs-A	4:15
91	54/1	Killerup-C	7:19
92	24a/1,4,7,17,21	Kitnæs-C	II
93	24a/2,3,5,8-14,16,18,19	Kitnæs-C	II
94,1	24a/6,15	Kitnæs-C	II (7:4)
94,2	25/3	Hjørlande-C	7:4
95	41	Kjøllergård-C	7:24
96,1	251/1,3-5	Kläggeröd-C	(7:2)
96,2	254/1,2	Dybeck-C	(7:2)
96,3	232	Skåne(?)-C	7:2
96,4	252	Slimminge-C	(7:2)
97	251/2	Kläggeröd-C	15:20
98	29/1,2	Nær Køge-C	8:7
99	76a	Kølby-C	II
100	329/4-8	Körlin/Korlino-C	9:14
101	36/1-3	Kongsvad Å-A	9:2
102	185	Långaryd-C	15:13
103	324/1-3	Landegge-C	7:15
104	217	Lau backar-B	5:12
105	34	Lellinge Kohave-B	5:2
106	191	Lilla Istad-C	12:8
107	14=283/1	Lilla Jored-M	2:7
108	67	Lille Kraghede-A	14:24
109	124	Lille Skjør-C	7:11
110	86a	Lindkær-C	II
111	132a/1	Linnestad-C	III
112	132a/2	Linnestad-C	III
113	144	Lista prestegård-C	12:4
114	306/3	Longbridge-C	-
115	193	Lundeby-C	12:10
116	89/1	Lyngby-C	10:15
117,1	157/5	Madla-A	6:10
117,2	159/4	Hauge/Rævehushaugen-A	(6:10)

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
118	157/4	Madla-C	13:8
119a	157/1	Madla-C	13:9
119b	157/1a	Madla-C (øsken)	III
120,1	257/2,3	Maen-A	4:16
120,2	134	Haugan-A	4:23
121	257/1	Maen-C	11:1
122	33/4,5	Gummersmark/Maglelose-C	8:4
123	305	Market Overton-F ('C')	7:17
124	9	Mauland-M	2:2
125	326	Mecklenburg-C	6:28
126	10	Midtmjelde-M	2:3
127	37	Nordfelt, Møen-A	14:25
128	323/4	Nebenstedt-B	5:15
129,1	323/8	Nebenstedt-B	5:19
129,2	99/11	Darum-B	5:16
130	180/1	Norra Torlunda-C	14:7
131	118	Norge(?)-B	5:7
132	332/1	Obermöllern 6-B	9:1
133	272	Öjorna/Östtorp-C	15:23
134	186	Öland-C	14:15
135	87	Ølst-C	15:1
136	128/5	Øvre Tøyen-A	4:25
137	128/1-4	Øvre Tøyen-C	7:10
138	274	Olovstorp-C	9:19
139	152/2	Opstad-C	9:27
140	85/6	Overhornbæk-C	6:32
141	327	Penzlin-B	6:18
142	86	Nær Randers-C	6:22
143	236/2,3	Ravlunda-B	5:6
144,1	236/1	Ravlunda-C	(11:3)
144,2	188	Holmetorp-C	11:3
145	103	Revsgård, Allerslev-A	III
146	166	Røgenes-C	9:25
147	64/1	Rynkebygård-C	6:30
148	102	Slotsgården, Sædding-B	5:21
149,1	226/1,4	Skåne(?)-B	5:1
149,2	382	UFo-B	XIII (5:1)
150,1	230	Skåne-C	(8:17)
150,2	221/2	Tjurkö-C	8:17
150,3	368	UFo-C	(8:17)
151	223	Skåne(?)-C	9:20
152	229	Skåne-C	14:18
153	226/3	Skåne(?)-C	15:14
154,1	21	Sjælland-C	7:1
154,2	85/7,8	Overhornbæk-C	(7:1)
154,3	378	UFo-C	(7:1)
155	70	Sejerslev Klitter-C	10:14

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
156	325/1	Sievern (Moosmoor)-A	X
157	325/3,4	Sievern (Moosmoor)-C	XI
157,2	-	Sievern III-C	(XI)
158	39	Sigerslev-C	9:10
159	285/1,2	Sjöändan-C	10:2
160	243	Skättekärr-A	4:21
161	107/1	Skodborg/Skodborghus-B	5:20
162,1	101/5,6	Skonager-A	3:13
162,2	99/10	Darum-A	3:12
163	101/2-4	Skonager-C	6:23
164	101/7	Skonager-C	15:2
165	79/2,8	Skovsborg-B	6:13
166	108	Skrydstrup-B	5:11
167	125/29	Sletner-B	5:10
168	125/30	Sletner-B	5:18
169	125/25	Sletner-C	7:12
170	125/28	Sletner-C	9:26
171	125/24	Sletner-C	13:26
172	125/27	Sletner-C	13:35
173	125/14-18	Sletner-C	14:23
174	182	Småland(?) -C	9:3
175	31a	Snesere Overdrev-C	II
176	299/1-4	Söderby-B	5:3
177	138/1,2	Søtvet-C	13:1
178,1	210	Sojs/Bringsarve-C	14:20
178,2	216	Gervalds-C	(14:20)
178,3	202	Lilla Vede-C	VI
179	24/1-7	Stenholts Vang-C	9:11
180	24/9-13	Stenholts Vang-C	9:15
181	15	Svarteborg-M	2:8
182,1	336/1	Szatmár-C	10:18
182,2	336/2	Szatmár-C	10:19
182,3	336a	Debrecen-C	XIII (10:19)
183	221/3	Tjurkö-A	4:3
184	221/1	Tjurkö-C	14:14
185	221/4	Tjurkö-C	14:17
186	190	Tjusby-C	11:6
187	289/2	Tossene-A	4:22
188	289/1	Tossene-C	12:3
189	262/1	Trollhättan-A	4:5
190	262/2	Trollhättan-B,D	5:22
191	27	Tulstrup-C	9:13
192,1	220	Tuna-A	8:15
192,2	196	Gotland-A	(8:15)
192,3	-	Roirhage 43-A	(8:15)
193	16	Tunalund-M	2:9
194	132/1	Tveitane-C	12:9

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
195	298	Ullsunda-B	5:13
196	339/1,2	UFo-A	15:30
197	363	UFo-B	6:1
198	344	UFo-C	6:27
199	342	UFo-C	7:25
200,1	375	Gotland(?)-C	14:8
200,2	214	Gärvalds-C	VII
200,3	208	Tuna-C	VII
201	346	UFo-C	15:24
202	240/1	Vä-C	12:1
203	240/2	Vä-C	12:2
204,1	209	Vänge prästgård-A	4:14
204,2	203	Rosendal-A/D	VII
205	259	Västergötland-C	10:6
206	336c/1	Värpalota 21-B	XIII
207	151	Vatne-C	13:6
208	268	Viglunda-C	9:21
209	149	Vindingland-C	9:24
210	270	Vinköl-C	15:25
211	330/12	Wapno-C	11:7
212	170	Ænes-?	-
213	247	Allarp-C	15:16
214	141/1-6	Austad-C	12:5
215	40	Aversi-C	7:22
216	212/2	Gullbacken/Barshaldershed-C	11:4
217	337/3	Zagórzyn-C ('Beresina')	8:9
218,1	295	Berg-C	13:33
218,2	366	UFo-C	13:32
219	76/2,3	Bjørnsholm-C(?)	20:4
220	271	Böja-C	13:22
221	189a/1	Bostorp-C	V
222	189a/2	Bostorp-C	V
223	189a/3	Bostorp-C	V
224	314b	Broadstairs-beslag-C	VIII
225	60/5	Broholm-A	3:11
226	60/1	Broholm-F	20:8
227	305f	Broughton Lodge-?	VIII
228	307e	Chippenham-C	A s. 75
229	18	Danmark-C	8:8
230	177/1,2	Dalum-C	13:3
231	177/3	Dalum-C	13:4
232	(Daxlanden-skivefibula)		
233	215/1	Djupbrunns-C	8:12
234	269/18	Djurgårdsäng-gravering (B)	24:27
235	253=377	Dyback-C	9:7
236	113/2	Nær Eckernförde-C	6:24
237	113/1	Nær Eckernförde-C	15:4

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
238	30/1	Ejby-C	7:23
239	333a	Elstertrebnitz-A	XII
240	325c	Erin-A	XI
241,1	256	Eskatorp-F	20:3
241,2	246	Väsby-F	(20:3)
242	136/1	Falkum-A	4:9
243	255/1-3	Förslöv-F	20:9
244	122	Fredrikstad-C	8:3
245,1	334/1,2	Freilaubersheim-B	XII
245,2	92/7	Vester Nebel-B	6:9
246	48	Frejlev-A	3:2
247	254a	Fridhem-C	VII
248	189	Fröslunda-C	13:31
249	49	Fyn-C	7:18
250	164/1,2	Fure/Bjergøya-A	15:10
251	64a	Gammel Stenderup-C	II
252	148a/1	Gar-? (fragment)	-
253,1	161/5	Garpestad-C	13:13
253,2	153a	Hå gamle prestegård-C	III (13:13)
254	116/1	Geltorf-A	3:4
255	116/2	Geltorf-A	3:15
256	12a/1	Godøy-M	I
257	328	Golm-C	8:11
258	194	Gotland-C	8:14
259	-	Großfahner-B	-
260	267/1	Grumpan-C	9:18
261	74	Guldbæk-A	15:6
262	7	Gundsømagle Holme-M	1:7
263	8	Gunheim-M	2:1
264	199	Gurfiles-C	8:2
265	139/1,13	Gyland-C	13:15
266	322a	Hamfelde-A	IX
267	242	Hammenhög-C	7:29
268	12b/5	Haram-M	I
269,1	291	Hede(?)-C	13:20
269,2	267/3	Grumpan-C	(13:20)
270	299a	Helgö-? (fragment)	VII
271	299b	Helgö-? (fragment)	VII
272	241	Hermanstorp-C	9:9
273	69/1	Stejlbjerg(?)-A	3:16
274	78/1	Højbjerg-C	7:5
275	171/6	Høyvik-C	7:13
276	171/1	Høyvik-C	13:14
277	171/2,3	Høyvik-C	13:17
278	335a/1	Hohenmemmingen-B	XII
279	187	Holmetorp-A	4:18
280	84/2	Holmgårds Mose-C	13:34

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
281	321	Holsten-F	20:17
282	175	Hov-A	3:5
283,1	294/1,2	Hult-C	13:7
283,2	195	Gotland-C	(13:7)
283,3	157/6	Madla-C	(13:7)
284	90/1,2	Hvolbæk-C	10:13
285	307c	Jaywick Sands-?	VIII
286,1	13c	Kälder-M	-
286,2	212a	Hablingbo(?)-A	VII
286,3	13a	Havor-M	-
286,4	13b	Havor-M	-
287	288	Keberg-C	11:8
288	305e	Kirmington-C	VIII
289	94/5	Kjellers Mose-C	10:10
290	94/6	Kjellers Mose-C	10:11
291	32	Lekkende Have-C	8:6
292	324a/1	Liebenau (fragment)	IX
293	307a	Little Eriswell-D	-
294	145	Lunde-?	-
295	63	Lundeborg-A	3:7
296,1	297	Lunnane-C	13:24
296,2	265	Tysslanda-C	(13:24)
297	89/2	Lyngby-A	3:10
298	26	Lynge Gyde	7:27
299	33/6-9	Gummersmark/Maglelose-A	4:4
300	33/2	Gummersmark/Maglelose-C	6:20
301	33/3	Gummersmark/Maglelose-C	7:21
302	334a/1	Meckenheim-A	XII
303	334a/2	Meckenheim-C	XII
304	178	Mjønes-C	13:30
305	130	Modum-C	13:36
306	-	Morning Thorpe-C	-
307	276	Murum-C	14:6
308	323/2,7,11	Nebenstedt-B	5:9
309	323/3,5	Nebenstedt-F	20:12
310	117	Norge-C	13:28
311	-	Oberwerschen-B	-
312,1	85/5	Overhornbæk-A	3:14
312,2	66a	Vendsyssel(?)-A	III (3:14)
313	245/1	Ravnstorp/Vrams Gunnarstorp-C	14:5
314	153/1	Rimestad-C	13:11
315	153/2	Rimestad-C	13:12
316	158	Rjoa-A	4:26
317	174/2-7	Rømul-C	7:14
318	174/1	Rømul-C	13:25
319	290	Rörvall-?	-
320	284/1	Rolfsered-C	15:22

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
321	206	Roma-C	15:8
322	329a	Rosenthal-C	XII
323	307	St. Giles' Field-A	4:11
324	42	Nær Rønne-C }	10:7
324	43/6	Sandegård-C }	10:7
325	112	Slesvig-C	9:4
326	226/2	Skåne(?)-A	4:10
327	231	Skåne(?)-C	7:6
328	224	Skåne(?)-C	9:16
329	22	Sjælland-A	3:8
330	20	Sjælland-C	7:20
331	167/1	Selvik-A	4:19
332	167/2	Selvik-C	13:10
333	325a	Sievern ('Grapenberg')-B	XI
334	300	Silleby Mellangården-C	14:10
335	137/6	Simonnes-A	4:1
336	137/2	Simonnes-C	13:16
337	278	Sjöhagen-B	5:8
338	75/1	Skovlund-A	4:2
339	181	Småland(?)-C	15:11
340	46	Sønderby/Femø-C	10:20
341	81/1,3	Sønder Rind-B	6:2
342	156a	Sør-Varhaug-C	III
343	173	Stedje-C	13:18
344	292	Stora Ryk-C	13:37
345	160	Store Salte-A	4:6
346	45	Strangegården-A	3:1
347	-	Straubing-Bajuwarenstr. 150-B	-
348	-	Straubing-Bajuwarenstr. 817-C	-
349	287	Ström-C	8:10
350	-	Sydvesttyskland(?)-B	28:18
351	17	Sundsvall-M	2:10
352	369	Tirup Hede-C	15:29
353	110	Nær Tønder-B	6:3
354	222	Senoren/Torpsgård-A	3:3
355	29a	Tranegilde Strand-C	II
356	258	Tuvasgården-F	20:13
357	88	Tved sogn-C	7:28
358	111/2	Ullerup Mark-A	10:17
(359	383	UFo-A: Udgået	XIII)
360	384	UFo-A	XIII
361	347	UFo-B	6:4a-b
362	348	UFo-B	6:5
363,1	371	UFo-C	7:7
363,2	283/2	Lilla Jored-C	(7:7)
364	343	UFo-C	7:26
365,1	373	UFo-C	8:16

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
365,2	213	Almungs-C	(8:16)
365,3	200	Burge-C	(8:16)
365,4	227	Skåne(?)-C	(8:16)
365,5	205	Slitebacka-C	(8:16)
365,6	219	Sutarve-C	(8:16)
365,7	374	UFo-C	(8:16)
365,8	-	Broa-C	(8:16)
366	380	UFo-C	9:12
367	376	UFo-C	11:5
368	341	UFo-C	11:11
369	361	UFo-C	13:38
370	381	UFo-C	-
371	359	UFo-F	20:11
372	370	UFo-F	20:15
373	345	UFo-F	20:16
374	307d	Undley-A	A 5.75
375	365	Ungarn-C	10:16
376,1	179/2	Nær Vadstena-C	13:23
376,2	372	UFo-C	(13:23)
377,1	179/1	Nær Vadstena-C	14:11
377,2	302	Nær Mariedam-C	(14:11)
378	265a	Väster Bredegården-C	VII
379	249	Ven-C	9:8
380	163/1	Vestly-A	3:18
381	301	Viby-C	14:12
382	155/1	Vigrestad-A	4:24
383	28	Viksø-A	4:20
384	82	Vindum Stenhuse-B	6:8
385	198	Visby Kungsladugård-C	8:1
386	330/1,13	Wapno-C	15:27
387	305d/1	Welbeck Hill/Irby 52-C	VIII
388	305c/1	Welbeck Hill/Irby 14-?	VIII
389	-	Welschingen-B	-
390	-	Bejsebakken-C	-
391	-	Gudme II-B	-
392	-	Gudme II-C	-
392,2	-	Gudme II-C	-
393	-	Gudme II-C	-
394	-	Slipshavn-B	-
395	-	Slipshavn-C	-
396	-	Slipshavn-?	-
397	-	Sorte Muld-C	-
398	-	Sablonnière-D	-
399	-	UFo-C	-
400,1	71/5,8	Års-D	23:4 (16:31)
400,2	106	Dover-D	(16:31)
400,3	97/9	Nørre Hvam-D	II (16:31)

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
400,4	79/3,4	Skovsborg-D	16:31
401,1	71/4	Års-D	17:20
401,2	-	Østerå-D	(17:20)
402	72/9-11	Års-D	17:26
403	147	Årstad-D	18:24
404	319/2,3	Achlum-D	16:14
405,1	319/1,5	Achlum-D	16:30
405,2	319/4	Achlum-D	-
406	95/1-3	Agerskov-D	16:17
407	68/1	Apholm-D	16:32
408	334c/1	Bad Kreuznach-D	XII
409	109a	Bevtoft-D	III
410	311/13,14	Bifrons 29-D	16:11
411	312/7	Bifrons 63-D	16:27
412,1	313/7	Bifrons 64-D	17:5
412,2	311/15	Bifrons 29-D	(17:5)
413	280	Bohuslän-D	18:15
414	142	Brekne-D	18:16
415	317	Burmania-D	16:13
416	293	Dalsland-D	19:20
417	99/13	Darum-D	18:6
418	269/1	Djurgårdsäng-D	16:33
419	269/2	Djurgårdsäng-D	16:34
(420	314c/15	Dover Buckland 1: Udgået	IX)
421	314d/1	Dover Buckland 20-D	IX
422	305a/2	Driffield-D	VIII
423	367=303?	UFo/Ed?-D	18:26
424	234	Filborna-D	16:21
425	314/4	Finglesham D3-D	16:9
426,1	314/5,6	Finglesham D3-D	16:10
426,2	314a/1,2	Finglesham 203-D	VIII (16:10)
427	277/3	Finnekumla-D	17:9
428	277/1,2,4,5	Finnekumla-D	20:10
429	235	Fredriksdal-D	17:7
430	123	Nær Fredrikstad-D	18:32
431	279	Frugårdssund/Hagön-D	17:30
432	52	Fyn-D	17:21
433	275	Gerdstorp Skattegården-D	17:8
434	80a	Grathe Hede-D	II
435	169/2,5,6	Grindheim-D	18:28
436	169/1	Grindheim-D	19:17
437	169/3,4	Grindheim-D	IV
438	326a	Groß Lüben-D	XII
439	131	Hårum-D	18:23
440	315b/1	Hérouvillette 11-D	IX
441	78/2	Højbjerg-D	17:22
442	171/4,5	Høyvik-D	18:25

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
443	84/3	Holmgårds Mose-D	II
444	84/4,5	Holmgårds Mose-D	17:28
445	84/7	Holmgårds Mose-D	19:19
446	168/2,3	Holte-D	18:19
447	168/1	Holte-D	20:5
448	305b	Hornsea-D	VIII
449	90/8,11	Hvolbæk-D	18:13
450	176	Inderøy-D	18:29
451	143/2	Jåtog-D	19:1
452	143/1	Jåtog-D	19:2
453	65	Jylland-D	20:7
454	271a	Källemossen-D	VII
455,1	54/2,3,25	Killerup-D	17:14
455,2	-	Gudme II-D	(17:4)
456	308	King's Field Faversham-D	VIII
457	94/2,3	Kjellers Mose-D	18:3
458,1	94/4	Kjellers Mose-D	18:9
458,2	84/6	Holmgårds Mose-D	(18:9)
459	148/5	Kvassheim-D	18:17
460	154	Kydland-D	20:2
461	324/4	Landegge-D	16:6
462	314e/113	Lyminge-D	IX
463	157/7-11,24	Madla-D	18:20
464	157/12,13	Madla-D	18:21
465	157/3	Madla-D	18:22
466	157/2	Madla-D	19:9
467	-	Monkton 26-D	-
468	323/1,6,9,10	Nebenstedt-D	16:5
469	97/10	Nørre Hvam-D	16:3
470	97/1	Nørre Hvam-D	16:18
471,1	97/2-8	Nørre Hvam-D	16:19
471,2	98	Store Anst-D	(16:19)
472	325b	Nordholz-D	XI
473	66/1,3	Nordjylland-D	18:12
474	162	Norheim-D	19:3
475	180/2-6,9,10	Norra Torlunda-D	17:10
476	120	Norge-D	19:13
477	333/2	Obermöllern 20-D	17:12
478	281/1-3	Öröd-D	17:17
479	128/6-10,15,16,19-25	Øvre Tøyen-D	18:5
480	152/1	Opstad-D	19:8
481	104/1-6	Orten-D	17:19
482	85/1	Overhornbæk-D	17:2
483	314f	Ozingell-D	IX
484	335c/15,17	Poysdorf-D	XIII
485	237a	Ravlunda-D	VII
486	319a/1,2	Rhenen 775-D (beslag)	IX

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
487	150/7	Rivjeland-D	16:36
488	284/2,5,6	Rolfsered-D	16:35
489	284/3	Rolfsered-D	19:21
490	100/1,2	Rovsthøje-D	18:10
491	335b/1	Saratice-D	XII
492,1	310/4	Sarre 90-D	16:12
492,2	315c/9	Hérouvillette 39-D	IX (16:12)
492,3	315	Kent-D	(16:12)
493	309/3-5	Sarre 4-D	16:15
494	309/6	Sarre 4-D	16:28
495	309/7	Sarre 4-D	16:29
496	309/8	Sarre 4-D	17:3
497	331a/1	Schönebeck-D	XII
498	225	Skåne(?)-D	16:1
499	228	Skåne(?)-D	17:25
500	335/1-5	Schretzheim-D	17:11
501	167/3	Selvik-D	18:18
502	167/4	Selvik-D	19:5
503	167/6	Selvik-D	19:6
504	167/5	Selvik-D	19:11
505	325/2	Sievern (Moosmoor)-D	X
506	325/5	Sievern (Moosmoor)-D	XI
507	325/6-11	Sievern (Moosmoor)-D	X-XI
507,2	-	Sievern III-D	(X-XI)
508	137/3	Simonnes-D	19:10
509	137/1,7	Simonnes-D	20:14
510,1	107/4,5,7	Skodborg-D	16:8
510,2	92/2	Vester Nebel-D	(16:8)
511	101/10-13	Skonager-D	16:4
512	101/8,9	Skonager-D	18:7
513	79/5	Skovsborg-D	16:23
514	79/6	Skovsborg-D	17:6
515	79/7	Skovsborg-D	17:23
516	79/1	Skovsborg-D	17:32
517	125/26	Sletner-D	18:30
518	125/22,23	Sletner-D	19:7
519	125/19-21	Sletner-D	20:6
520	125/31	Sletner-D	III
521	105	Snorup-D	16:24
522	299/5-9	Söderby-D	24:22
523	127/14	Stavijordet-D	18:31
524	127/3,7,8,15	Stavijordet-D	19:12
525	127/1,2,16-18	Stavijordet-D	19:23
526	77/10	Stenholt-D	17:33
527	77/1-9	Stenholt-D	18:1
528	73/8	Stenildvad-D	16:37
529	73/1-6	Stenildvad-D	18:8

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
530	73/7	Stenildvad-D	20:1
531	83/3-14	Tapdrup-D	16:16
532	83/1	Tapdrup-D	17:4
533	83/2	Tapdrup-D	17:29
534	263	Tegalund-D	18:4
535	286	Tegneby-D	18:27
536	165	Teig-D	18:2
536,2	-	Teig-D	(18:2)
537	80/2,3,6-8	Torning Vesterhede-D	17:28
538	80/1,9	Torning Vesterhede-D	17:27
539	273	Ulvstorp Skattegården-D	17:31
540	357	UFo-D	16:7
541	364	UFo-D	16:22
542	352	UFo-D	16:26
543,1	355	UFo-D	16:38
543,2	237	Ravlunda-D	(16:38?)
544	354	UFo-D	17:1
545	340/1,2	UFo-D	17:15
546	340/3	UFo-D	XIII
547	356/1,2	UFo-D	17:16
548	360	UFo-D	17:24
549	353	UFo-D	18:14
550	350	UFo-D	19:14
551	351	UFo-D	19:15
552	362	UFo-D	19:16
553	349	UFo-D	19:22
554	315a	UFo (Kent?)-D	IX
555	266/1,2	Vättlösa-D	17:13
556	266/3	Vättlösa-D	17:34
557	266/4	Vättlösa-D	17:35
558	98a	Vamdrup-D	II
559	336c/2-4	Värpalota 21-D	XIII
560	58	Vedby-D	16:20
561	92/1	Vester Nebel-D	16:2
562	92/3-5	Vester Nebel-D	16:25
563	156/12	Voll-D	19:18
564	121/1	Vestlige Norge-D	19:4
565	307b	West Stow-D	VIII
566	334b/1	Wörrstadt-D	XII
567	114	Wolfskrug-D	-
(568-569: Ikke anvendt)			
570	-	Sylten-C	-
571	-	Dannau-C	-
572	-	Postgården-D (matrice)	-
573	-	Schuby-A	-
574	-	Issendorf-B	-
575	-	UFo-D (Kent?)	-

IK NR.	M/A NR.	FUNDSTED	M/A PL.
576	-	Nord Edsten-C	-
577	-	Kingston Bagpuize-A	-
578	-	Gadegård-C	-
579	-	UFo-D	-
580	-	Dover Buckland 204-D	-
581,1	-	Dover Buckland 245-D	-
581,2	-	Denton-D	-
582	-	Dover Buckland 250-D	-
583	-	Söderby-B	-
584	-	Brinton-A	-
585	-	Sct. Ibs Vej-C, Roskilde	-
586	-	Søndre Dingstad-D	-
587	-	Uppåkra-C	-
588	-	Sukow-D	-
589	-	Billingford-D (matrice?)	-
590	-	UFo-C	-
591	-	Uppåkra-C	-
592	-	Fuglsang/Sorte Muld II-C	-
593	-	Fuglsang/Sorte Muld II-C	-
594	-	UFo-C	-
595	-	Fuglsang/Sorte Muld II-B	-
596	-	Fuglsang/Sorte Muld II-C	-
597	-	Lysholm-C	-
598	-	De Valom-C	-
599	-	Derenburg-Meerenstieg II-B	-
600	-	UFo-C	-
601	-	Blakeney Freshes-D	-
602	-	East Leake-C	-
603	-	St. Nicholas at Wade-D	-
604	-	Holt area-B	-
605	-	Skjørestad-D	-
606	-	Smørenggård-C (fragment)	-
607	-	Bridlington area-C	-
608	-	Hambleton-F	-
609	-	Essex-D (matrice)	-
610	-	Uppåkra-A	-
611	-	Uppåkra-? (fragment)	-
612	-	Rugbjerg-D	-
613	-	Rugbjerg-D	-
614	-	Rugbjerg-D	-
615	-	Rugbjerg-F	-
616	-	Northburne-D	-

13.2 Konkordans ordnet efter fundsted

Brakteater fra samme fundsted er ordnet efter type (M, A, B, C, D, F) og dernæst efter IK-nummer.

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Achlum-D	404	319/2,3	16:14
Achlum-D	405,1	319/1,5	16:30
Achlum-D	405,2	319/4	-
Agerskov-C	32,2	95/4-8	9:23
Agerskov-D	406	95/1-3	16:17
Nær Alingsås-C	12	260	11:10
Allarp-C	213	247	15:16
Allerslev → Revsgård			
Allesø-B	13,1	53	(5:4)
Almungs-C	365,2	213	(8:16)
Aneby-M	14	13	2:6
Apholm-D	407	68/1	16:32
Aschersleben-A	15	331/1	4:13
Aschersleben-A	16	331/3	15:28
Aschersleben-C	17	331/2	14:1
Asmundtorp-C	18	248	14:2
Austad-C	214	141/1-6	12:5
Aversi-C	215	40	7:22
Bad Kreuznach-D	408	334c/1	XII
Bakkegård-C	19	44	14:9
Barshaldershed → Gullbacken			
Bejsebakken-C	390	-	-
'Beresina' → Zagórzyn			
Berg-C	218,1	295	13:33
Berge-C	21	146	13:27
Berglökken-C	22	126	13:29
Bevtoft-D	409	109a	III
Bifrons 29-B	23	311/16	5:5
Bifrons 29-D	410	311/13,14	16:11
Bifrons 29-D	412,2	311/15	(17:5)
Bifrons 63-D	411	312/7	16:27
Bifrons 64-D	412,1	313/7	17:5
Billingford-D (matrice?)	589	-	-
Bjergø → Fure			
Bjørnerud-A	24	133	4:17
Bjørnsholm-C	25	76/1	7:3
Bjørnsholm-C(?)	219	76/2,3	20:4

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Blakeney Freshes-D	601	-	-
Bohuslän-D	413	280	18:15
Bolbro-B	13,2	56/1	5:4
Bolbro-C	29	56/3	8:19
Bolbro-C	30	56/4-10	9:5
Bolbro-C	31	56/2	10:4
Borås → Furulid			
Bostorp-C	221	189a/1	V
Bostorp-C	222	189a/2	V
Bostorp-C	223	189a/3	V
Bradstow School-C (beslag)	224	314b	VIII
Brekne-D	414	142	18:16
Bridlington area-C	607	-	-
Brille-C	32,1	91	(9:23)
Bringsarve → Sojs			
Brinton-A	584	-	-
'Brit. Museum'-C/ Danmark	33	19	6:21
Broa-C	365,8	-	(8:16)
Broadstairs-C (beslag)	224	314b	VIII
Broholm-A	47,2	60/6,7	3:6
Broholm-A/Enemærket	47,3	-	(3:6)
Broholm-A	225	60/5	3:11
Broholm-C	34	60/3	10:3
Broholm-C	34,2	-	(10:3)
Broholm-C	35	60/2	10:8
Broholm-C	36	60/4	15:3
Broholm-F	226	60/1	20:8
Broughton Lodge-?	227	305f	VIII
Burge-C	365,3	200	(8:16)
Burmania Terp-D	415	317	16:13
Büstorf-C	37	115	14:21
Böja-C	220	271	13:22
Börringe-C	26	250/3	14:3
Börringe-C	27	250/4	14:4
Börringe-C	28	250/1,2	15:17
Chippenham-C	228	307e	A s.75
Dalen-C	38	296	7:8
Dalsland-D	416	293	19:20
Dalum-C	230	177/1,2	13:3
Dalum-C	231	177/3	13:4
Danmark(?) -C	33	19	6:21
Danmark(?) -C	229	18	8:8
Dannau-C	571	-	-

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Darum-A	41,1	99/2-6	(4:8)	Filborna-D	424	234	16:21
Darum-A	162,2	99/10	3:12	Finglesham D3-D	425	314/4	16:9
Darum-B	42	99/7-9	4:7	Finglesham D3-D	426,1	314/5,6	16:10
Darum-B	129,2	99/11	5:16	Finglesham 203-D	426,2	314a/1,2	VIII (16:10)
Darum-C	43	99/12	6:26	Finnekumla-D	427	277/3	17:9
Darum-D	417	99/13	18:6	Finnekumla-D	428	277/ 1,2,4,5	20:10
Debreceen-C	182,3	336a	XIII (10:19)	Fjällbacka-C	52	282	9:28
Denton-D	581,2	-	-	Fjärestad-C/Gantofta	53	244/3,4	9:6
Derenburg-Meeren- stiege-B	599	-	-	Fjärestad-C/Gantofta	54	244/2	11:9
Djupbrunns-C	44	215/2	15:7	Fjärestad-C/Gantofta	55	244/6	14:19
Djupbrunns-C	233	215/1	8:12	Fjärestad-C/Gantofta	56	244/5	15:18
Djurgårdsäng-grave- ring (A)	234	269/18	24:27	Fredriksdal-D	429	235	17:7
Djurgårdsäng-D	418	269/1	16:33	Fredrikstad-C	244	122	8:3
Djurgårdsäng-D	419	269/2	16:34	Nær Fredrikstad-D	430	123	18:32
Dokkum(?)-C	46	316	7:16	Freilaubersheim-B	245,1	334/1,2	XII
Dover-D	400,2	106	(16:31)	Frejlev-A	246	48	3:2
Dover Buckland 20-D	421	314d/1	IX	Fride-C	57,1	218	8:13
Dover Buckland 204-D	580	-	-	Fridhem-C	247	254a	VII
Dover Buckland 245-D	581,1	-	-	Frugårdssund/Hagön- D	431	279	17:30
Dover Buckland 250-D	582	-	-	Fröslunda-C	248	189	13:31
Driffeld-D	422	305a/2	VIII	Fuglsang/Sorte Muld II-B	595	-	-
Dybeck-C	96,2	254/1,2	(7:2)	Fuglsang/Sorte Muld II-C	592	-	-
Dybäck-C	235	253=377	9:7	Fuglsang/Sorte Muld II-C	593	-	-
Dödevi-C	45	192	11:12	Fuglsang/Sorte Muld II-C	596	-	-
East Leake-C	602	-	-	Fyn-C	58	50	6:19
Nær Eckernförde-C	236	113/2	6:24	Fyn-C	59	51	8:18
Nær Eckernförde-C	237	113/1	15:4	Fyn-C	249	49	7:18
Ed-D	423	303=367?	18:26?	Fyn-D	432	52	17:21
Ejby-D	238	30/1	7:23	Fure/Bjergøys-A	250	164/1,2	15:10
Elmelund-A	47,1	55	3:9	Furulid/Borås-C	60	261	15:26
Elstertrebnitz-A	239	333a	XII	Förslöv-F	243	255/1-3	20:9
Enemærket-A/ Broholm	47,3	-	(3:6)	Gadegård-C	578	-	-
Erin-A	240	325c	XI	Galsted-B	61	109/1	6:7
Erska Håkonsgården-C	48	264/1,2	15:21	Gammel Stenderup-C	251	64a	II
Eskatorp-F	241,1	256	20:3	Gantofta → Fjärestad			
Espelund-C	49	183	15:12	Gar-?	252	148a/1	-
Esrom Sø-C	50	23	8:22	Garpestad-C	253,1	161/5	13:13
Essex-D (matrice)	609	-	-	Geltorf-A	254	116/1	3:4
Fakse-B	51,1	35	6:11	Geltorf-A	255	116/2	3:15
Falkum-A	242	136/1	4:9	Gerdstorp Skattegården-D	433	275	17:8

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Gerete-C	62,1	211	12:6	Halsskov Overdrev-C	70	31/8	10:1
Gervalds-C	178,2	216	(14:20)	Hambleden-F	608	-	-
Godøy-M	256	12a/1	I	'Hamburg'-B	71	322/1,3-8	5:14
Golm-C	257	328	8:11	Hamfelde-A	266	322a	IX
Gotland-A	192,2	196	(8:15)	Hammenhög-C	267	242	7:29
Gotland-C	63	197	14:13	Haram-M	268	12b/5	I
Gotland(?) -C	200,1	375	14:8	Haugan-A	120,2	134	4:23
Gotland-C	258	194	8:14	Hauge-C	72,1	172/2	(13:2)
Gotland-C	283,2	195	(13:7)	Hauge/Rævehus- haugen-A	117,2	159/4	(6:10)
Grathe Hede-D	434	80a	II	Hauge/Rævehus- haugen-C	73	159/5	15:9
Grindheim-D	435	169/2,5,6	18:28	Havor-M	286,3	-	-
Grindheim-D	436	169/1	19:17	Havor-M	286,4	-	-
Grindheim-D	437	169/3,4	IV	Hede(?) -C	269,1	291	13:20
Groß Lüben-D	438	326a	XII	Heide-B	74	320	5:17
Großfahner-B	259	-	-	Helgö-?	270	299a	VII
Grumpan-C	64	267/2	7:9	Helgö-?	271	299b	VII
Grumpan-C	260	267/1	9:18	Hermanstorp-C	272	241	9:9
Grumpan-C	269,2	267/3	(13:20)	Hérouvillette 11-D	440	315b/1	IX
Gudbrandsdalen-C	65	129	14:22	Hérouvillette 39-D	492,2	315c/9	IX (16:12)
Gudme II-B	51,3	-	(6:12)	Hesselager-C	75,2	61	(6:29)
Gudme II-B	391	-	-	Hesselagergårds Skov-C	75,1	62/2	6:29
Gudme II-C	392	-	-	Hitsum-A	76	318	4:12
Gudme II-C	392,2	-	-	Hjørlande-C	77	25/1	6:25
Gudme II-C	393	-	-	Hjørlande-C	78	25/2	8:20
Gudme II-D	455,2	-	(17:4)	Hjørlande-C	79	25/4	8:21
Guldbæk-A	261	74	15:6	Hjørlande-C	94,2	25/3	7:4
Gullbacken-C/ Barshaldershed	216	212/2	11:4	Hjørring → Stejlbjerg			
Gummersmark-A/ Maglemose	299	33/6-9	4:4	Hohenmemmingen-B	278	335a/1	XII
Gummersmark-C/ Maglemose	122	33/4,5	8:4	Holmetorp-A	279	187	4:18
Gummersmark-C/ Maglemose	300	33/2	6:20	Holmetorp-C	144,2	188	11:3
Gummersmark-C/ Maglemose	301	33/3	7:21	Holmgårds Mose-C	280	84/2	13:34
Gummerup-B	66	52a	II	Holmgårds Mose-D	443	84/3	II
Gundsømagle Holme-M	262	7	1:7	Holmgårds Mose-D	444	84/4,5	17:28
Gunheim-M	263	8	2:1	Holmgårds Mose-D	445	84/7	19:19
Gurfiles-C	264	199	8:2	Holmgårds Mose-D	458,2	84/6	(18:9)
Gyland-C/Øysteins- haugen	67	139/15	9:17	Holmsland-C	84	96/2	6:31
Gyland-C/Øysteins- haugen	265	139/1,13	13:15	Holsten-F	281	321	20:17
Gärvalds-C	200,2	214	VII	Holt area-B	604	-	-
Hablingbo(?) -A	286,2	212a	VII	Holte-D	446	168/2,3	18:19
Hagreda Södergård-C	69	184	14:16	Holte-D	447	168/1	20:5
				Hornsea-D	448	305b	VIII
				Hov-A	282	175	3:5
				Hove-M	85	11	2:4
				Hult-C	283,1	294/1,2	13:7
				Hven → Ven			

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Hvolbæk-C	284	90/1,2	10:13	Kjellers Mose-D	458,1	94/4	18:9
Hvolbæk-D	449	90/8,11	18:13	Kjøllergård-C	95	41	7:24
Højbjerg-C	274	78/1	7:5	Kläggeröd-C	96,1	251/1,3-5	(7:2)
Højbjerg-D	441	78/2	17:22	Kläggeröd-C	97	251/2	15:20
Højgård-C	82	93	10:12	Kongsvad Å-A	101	36/1-3	9:2
Højstrup Strand-C	83	38	8:5	Korlino → Körlin			
Høyvik-C	275	171/6	7:13	Kvassheim-D	459	148/5	18:17
Høyvik-C	276	171/1	13:14	Kydland-D	460	154	20:2
Høyvik-C	277	171/2,3	13:17	Kälder-M	286,1	-	-
Høyvik-D	442	171/4,5	18:25	Källemossen-D	454	271a	VII
Nær Hålsingborg-C	68	233	15:15	Nær Køge-C	98	29/1,2	8:7
Hå gamle prestegård-C	253,2	153a	III (13:13)	Kølby-C	99	76a	II
Hårum-D	439	131	18:23	Körlin/Korlino-C	100	329/4-8	9:14
				Landegge-C	103	324/1-3	7:15
Inderøy-M, Vika	86	12c/1	I	Landegge-D	461	324/4	16:6
Inderøy-D	450	176	18:29	Lau Backar-B	104	217	5:12
Irby → Welbeck Hill				Lekkende Have-C	291	32	8:6
Issendorf 3557-B	574	-	-	Lellinge Kohave-B	105	34	5:2
				Liebenau-?	292	324a/1	IX
Jaywick Sands-?	285	307c	VIII	Lilla Istad-C	106	191	12:8
Jonsrud-C	88	135	13:5	Lilla Jored-M	107	14=283/1	2:7
Jylland-D	453	65	20:7	Lilla Jored-C	363,2	283/2	(7:7)
Järnskogsboda-C	87	304/2,3	13:21	Lilla Vede-C	178,3	202	VI
Jørlunde → Hjølunde				Lille Kraghede-A	108	67	14:24
Jåtog-D	451	143/2	19:1	Lille Skjør-C	109	124	7:11
Jåtog-D	452	143/1	19:2	Lindkær-C	110	86a	II
				Linnestad-C	111	132a/1	III
Karenslyst-C	89	47	10:9	Linnestad-C	112	132a/2	III
Keberg-C	287	288	11:8	Lista prestegård-C	113	144	12:4
Kejlungs-A	90	204	4:15	Little Eriswell-D	293	307a	-
Kent-D	492,3	315	(16:12)	Longbridge-C	114	306/3	-
Killerup-B	51,2	54/4	6:12	Lunde-?	294	145	-
Killerup-C	91	54/1	7:19	Lundeborg-A	295	63	3:7
Killerup-D	455,1	54/2,3,25	17:14	Lundeby-C	115	193	12:10
King's Field-D, Faversham	456	308	VIII	Lunnane-C	296,1	297	13:24
Kingston Bagpuize-A	577	-	-	Lyminge-D	462	314e/113	IX
Kirmington-C	288	305e	VIII	Lyngby-A	297	89/2	3:10
Kitnæs-C	92	24a/1,4, 7,17,21	II	Lyngby-C	116	89/1	10:15
Kitnæs-C	93	24a/2,3, 5,8-14, 16,18,19	II	Lyngby-C	298	26	7:27
Kitnæs-C	94,1	24a/6,15	II (7:4)	Lysholm-C	597	-	-
Kjellers Mose-C	289	94/5	10:10	Långaryd-C	102	185	15:13
Kjellers Mose-C	290	94/6	10:11	Madla-A	117,1	157/5	6:10
Kjellers Mose-D	457	94/2,3	18:3	Madla-C	118	157/4	13:8
				Madla-C	119a	157/1	13:9
				Madla-C (øsken)	119b	157/1a	III

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Madla-C	283,3	157/6	(13:7)	Obermöllern 20-D	477	333/2	17:12
Madla-D	463	157/7-11, 24	18:20	Oberwerschen-B	311	-	-
Madla-D	464	157/12,13	18:21	Olovstorp-C	138	274	9:19
Madla-D	465	157/3	18:22	Opstad-C	139	152/2	9:27
Madla-D	466	157/2	19:9	Opstad-D	480	152/1	19:8
Maen-A	120,1	257/2,3	4:16	Orten-D	481	104/1-6	17:19
Maen-C	121	257/1	11:1	Overhornbæk-A	312,1	85/5	3:14
Maglemose → Gummersmark				Overhornbæk-C	140	85/6	6:32
Nær Mariedam-C	377,2	302	(14:11)	Overhornbæk-C	154,2	85/7,8	(7:1)
Market Overton-F ('C')	123	305	7:17	Overhornbæk-D	482	85/1	17:2
Mauland-M	124	9	2:2	Ozingell-D	483	314f	IX
Meckenheim-A	302	334a/1	XII	Penzlin-B	141	327	6:18
Meckenheim-C	303	334a/2	XII	Postgården-D (matrice)	572	-	-
Mecklenburg-C	125	326	6:28	Poysdorf-D	484	335c/ 15,17	XIII
Midtmjelde-M	126	10	2:3				
Mjønes-C	304	178	13:30	Nær Randers-C	142	86	6:22
Modum-C	305	130	13:36	Ravlunda-B	143	236/2,3	5:6
Monkton 26-D	467	-	-	Ravlunda-C	144,1	236/1	(11:3)
Morning Thorpe-C	306	-	-	Ravlunda-D	485	237a	VII
Murum-C	307	276	14:6	Ravlunda-D	543,2	237	(16:38?)
Målen →Tjurkö				Ravnstorp/Vrams Gunnarstorp-C	313	245/1	14:5
Nebenstedt-B	128	323/4	5:15	Revsgård-A, Allerslev	145	103	III
Nebenstedt-B	129,1	323/8	5:19	Rhenen 775-D (beslag)	486	319a/1,2	IX
Nebenstedt-B	308	323/2,7,11	5:9	Riksarve-C	57,3	207	VII (8:13)
Nebenstedt-D	468	323/1,6,9,10	16:5	Rimestad-C	314	153/1	13:11
Nebenstedt-F	309	323/3,5	20:12	Rimestad-C	315	153/2	13:12
Nord Edsten-C	576	-	-	Rivjeland-D	487	150/7	16:36
Nordfelt-C	127	37	14:25	Rjoa-A	316	158	4:26
Nordholz-D	472	325b	XI	Roirhage 43-A	192,3	-	(8:15)
Nordjylland-D	473	66/1,3	18:12	Rolfsered-C	320	284/1	15:22
Norge(?)-B	131	118	5:7	Rolfsered-D	488	284/2,5,6	16:35
Norge(?)-C	72,2	119	13:2	Rolfsered-D	489	284/3	19:21
Norge-C	310	117	13:28	Roma-C	321	206	15:8
Norge-D	476	120	19:13	Rosendal-A,D	204,2	203	VII
Norheim-D	474	162	19:3	Rosenthal-C	322	329a	XII
Norra Torlunda-C	130	180/1	14:7	Roskilde → Sct. Ibs Vej			
Norra Torlunda-D	475	180/2-6, 9,10	17:10	Rovsthøje-D	490	100/1,2	18:10
Northbourne-D	616	-	-	Rugbjerg-B	7,2	-	(6:17)
Nørre Hvam-D	400,3	97/9	II (16:31)	Rugbjerg-D	481,2	-	(17:19)
Nørre Hvam-D	469	97/10	16:3	Rugbjerg-D	612	-	-
Nørre Hvam-D	470	97/1	16:18	Rugbjerg-D	613	-	-
Nørre Hvam-D	471,1	97/2-8	16:19	Rugbjerg-D	614	-	-
				Rugbjerg-F	615	-	-
Obermöllern 6-B	132	332/1	9:1	Rynkeby-C	147	64/1	6:30
				Røgenes-C	146	166	9:25

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Rømul-C	317	174/2-7	7:14	Sjöhagen-B	337	278	5:8
Rømul-C	318	174/1	13:25	Sjöändan-C	159	285/1,2	10:2
Nær Rønne-C	324	42	10:7	Skjørestad-D	605	-	-
Rörvall-?	319	290	-	Skodborg-B	161	107/1	5:20
				Skodborg-D	510,1	107/4,5,7	16:8
Sablonnière-D	398	-	-	Skonager-A	41,2	101/1	4:8
St. Giles' Field-A	323	307	4:11	Skonager-A	162,1	101/5,6	3:13
St. Nicholas at Wade-D	603	-	-	Skonager-C	163	101/2-4	6:23
Sct. Ibs Vej-C, Roskilde	585	-	-	Skonager-C	164	101/7	15:2
Salands-A	62,2	217a/1	VII	Skonager-D	511	101/10-13	16:4
Sandegård-C	324	43/6	10:7	Skonager-D	512	101/8,9	18:7
Saratice-D	491	335b/1	XII	Skovlund-A	338	75/1	4:2
Sarre 4-D	493	309/3-5	16:15	Skovsborg-B	165	79/2,8	6:13
Sarre 4-D	494	309/6	16:28	Skovsborg-D	400,4	79/3,4	16:31
Sarre 4-D	495	309/7	16:29	Skovsborg-D	513	79/5	16:23
Sarre 4-D	496	309/8	17:3	Skovsborg-D	514	79/6	17:6
Sarre 90-D	492,1	310/4	16:12	Skovsborg-D	515	79/7	17:23
Schretzheim-D	500	335/1-5	17:11	Skovsborg-D	516	79/1	17:32
Schuby-A	573	-	-	Skrydstrup-B	166	108	5:11
Schönebeck-D	497	331a/1	XII	Skåttekärr-A	160	243	4:21
Sejerslev Klitter-C	155	70	10:14	Skåne(?)-A	326	226/2	4:10
Selvik-A	331	167/1	4:19	Skåne(?)-B	149,1	226/1,4	5:1
Selvik-C	332	167/2	13:10	Skåne(?)-C	96,3	232	7:2
Selvik-D	501	167/3	18:18	Skåne-C	150,1	230	(8:17)
Selvik-D	502	167/4	19:5	Skåne(?)-C	151	223	9:20
Selvik-D	503	167/6	19:6	Skåne-C	152	229	14:18
Selvik-D	504	167/5	19:11	Skåne(?)-C	153	226/3	15:14
Senoren-A	354	222	3:3	Skåne(?)-C	327	231	7:6
Sievern-A (Moosmoor)	156	325/1	X	Skåne(?)-C	328	224	9:16
Sievern-C (Moosmoor)	157	325/3,4	XI	Skåne(?)-C	365,4	227	(8:16)
Sievern-D (Moosmoor)	505	325/2	X	Skåne(?)-D	498	225	16:1
Sievern-D (Moosmoor)	506	325/5	XI	Skåne(?)-D	499	228	17:25
Sievern-D (Moosmoor)	507	325/6-11	X-XI	Slangerup → Hjør- lunde			
Sievern-B 'Grapenberg'	333	325a	XI	Slesvig-C	325	112	9:4
Sievern III-C	157,2	-	(XI 325/3)	Sletner-B	167	125/29	5:10
Sievern III-D	507,2	-	(X 325/6)	Sletner-B	168	125/30	5:18
Sigerslev-C	158	39	9:10	Sletner-C	169	125/25	7:12
Silleby Mellangården- C	334	300	14:10	Sletner-C	170	125/28	9:26
Simonnes-A	335	137/6	4:1	Sletner-C	171	125/24	13:26
Simonnes-C	336	137/2	13:16	Sletner-C	172	125/27	13:35
Simonnes-D	508	137/3	19:10	Sletner-C	173	125/14-18	14:23
Simonnes-D	509	137/1,7	20:14	Sletner-D	517	125/26	18:30
Sjælland-A	329	22	3:8	Sletner-D	518	125/22,23	19:7
Sjælland-C	154,1	21	7:1	Sletner-D	519	125/19-21	20:6
Sjælland-C	330	20	7:20	Sletner-D	520	125/31	III
				Slimminge-C	96,4	252	(7:2)

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Slipshavn-B	394	-	-	Szatmár-C	182,2	336/2	10:19
Slipshavn-C	395	-	-	Sædding → Slotsgården			
Slipshavn-?	396	-	-	Söderby-B	176	299/1-4	5:3
Slitebacka-C	365,5	205	(8:16)	Söderby-B	583	-	-
Slotsgården-B, Sædding	148	102	5:21	Söderby-D	522	299/5-9	24:22
Smørengøgård-C (fragment)	606	-	-	Sønder Rind-B	341	81/1,3	6:2
Småland(?)-C	174	182	9:3	Sønderby-C	340	46	10:20
Småland(?)-C	339	181	15:11	Søndre Dingstad-D	586	-	-
Snesere Overdrev-C	175	31a	II	Sør-Varhaug-C	342	156a	III
Snorup-D	521	105	16:24	Søtvet-C	177	138/1,2	13:1
Sojs-C, Bringsarve	178,1	210	14:20	Tapdrup-D	531	83/3-14	16:16
Sorte Muld-C	397	-	-	Tapdrup-D	532	83/1	17:4
Sorte Muld II → Fuglsang				Tapdrup-D	533	83/2	17:29
Stavijordet-D	523	127/14	18:31	Tegalund-D	534	263	18:4
Stavijordet-D	524	127/3,7,8,15	19:12	Tegneby-D	535	286	18:27
Stavijordet-D	525	127/1,2,16-18	19:23	Teig-D	536	165	18:2
Stedje-C	343	173	13:18	Teig-D	536,2	-	(18:2)
Stejlbjerg(?)-A	273	69/1	3:16	Terp Achlum → Achlum			
Stejlbjerg(?)-A	80	69/3	3:17	Terp Burmania → Burmania Terp			
Stejlbjerg(?)-C	81	69/2	13:19	Terp Hitsum → Hitsum			
Stenholt-D	526	77/10	17:33	Tirup Hede-C	352	369	15:29
Stenholt-D	527	77/1-9	18:1	Tjurkö-A	183	221/3	4:3
Stenholt's Vang-C	179	24/1-7	9:11	Tjurkö-C	150,2	221/2	8:17
Stenholt's Vang-C	180	24/9-13	9:15	Tjurkö-C	184	221/1	14:14
Stenildvad-D	528	73/8	16:37	Tjurkö-C	185	221/4	14:17
Stenildvad-D	529	73/1-6	18:8	Tjusby-C	186	190	11:6
Stenildvad-D	530	73/7	20:1	Torning Vesterhede-D	537	80/2,3,6-8	17:28
Stora Ryk-C	344	292	13:37	Torning Vesterhede-D	538	80/1,9	17:27
Store Anst-D	471,2	98	(16:19)	Tossene-A	187	289/2	4:22
Store Salte-A	345	160	4:6	Tossene-C	188	289/1	12:3
Strangegården-A	346	45	3:1	Tranegilde Strand-C	355	29a	II
Straubing-Bajuwarenstr. 150-B	347	-	-	Trollhättan-A	189	262/1	4:5
Straubing-Bajuwarenstr. 817-C	348	-	-	Trollhättan-B,D	190	262/2	5:22
Ström-C	349	287	8:10	Tulstrup-C	191	27	9:13
Sukow-D	588	-	-	Tuna-A	192,1	220	8:15
Sundsvall-M	351	17	2:10	Tuna-C	200,3	208	VII
Sutarve-C	365,6	219	(8:16)	Tunalund-M	193	16	2:9
Svarteborg-M	181	15	2:8	Tuvasgården-F	356	258	20:13
Sydlig Fyn-C	75,3	59	(6:29)	Tved sogn-C	357	88	7:28
Sydvesttyskland(?)-B	350	385	28:18	Tveitane-C	194	132/1	12:9
Sylten-C	570	-	-	Tysslanda-C	296,2	265	(13:24)
Szatmár-C	182,1	336/1	10:18	Nær Tønder-B	353	110	6:3
				Tøyen → Øvre Tøyen			

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
UFo-A	196	339/1,2	15:30	UFo-F	371	359	20:11
UFo-A	360	384	XIII	UFo-F	372	370	20:15
UFo-B	39	338	6:14	UFo-F	373	345	20:16
UFo-B	40	358	6:15	Ullerup Mark-A	358	111/2	10:17
UFo-B	149,2	382	XIII (5:1)	Ulvstorp Skattegården-C	539	273	17:31
UFo-B	197	363	6:1	Ulvsunda-B	195	298	5:13
UFo-B	361	347	6:4a-b	Undley-A	374	307d	A s.75
UFo-B	362	348	6:5	Ungarn-C	375	365	10:16
UFo-C	150,3	368	(8:17)	Uppåkra-A	610	-	-
UFo-C	154,3	378	(7:1)	Uppåkra-C	587	-	-
UFo-C	198	344	6:27	Uppåkra-C	591	-	-
UFo-C	199	342	7:25	Uppåkra-? (fragment)	611	-	-
UFo-C	201	346	15:24				
UFo-C	218,2	366	13:32	Nær Vadstena-C	376,1	179/2	13:23
UFo-C	363,1	371	7:7	Nær Vadstena-C	377,1	179/1	14:11
UFo-C	364	343	7:26	De Valom-C	598	-	-
UFo-C	365,1	373	8:16	Vamdrup-D	558	98a	II
UFo-C	365,7	374	(8:16)	Várpalota 5-?	336b/47	-	-
UFo-C	366	380	9:12	Várpalota 21-B	206	336c/1	XIII
UFo-C	367	376	11:5	Várpalota 21-D	559	336c/2-4	XIII
UFo-C	368	341	11:11	Vatne-C	207	151	13:6
UFo-C	369	361	13:38	Vedby-B	13,3	57	(5:4)
UFo-C	370	381	-	Vedby-D	560	58	16:20
UFo-C	376,2	372	(13:23)	Ven-C	379	249	9:8
UFo-C	399	386	-	Vendsyssel(?)-A	312,2	66a	III (3:14)
UFo-C	590	-	-	Vester Nebel-B	245,2	92/7	6:9
UFo-C	594	-	-	Vester Nebel-D	510,2	92/2	(16:8)
UFo-C	600	-	-	Vester Nebel-D	561	92/1	16:2
UFo-D/Ed?	423	367=303?	18:26	Vester Nebel-D	562	92/3-5	16:25
UFo-D	540	357	16:7	Vestlige Norge-D	564	121/1	19:4
UFo-D	541	364	16:22	Vestly-A	380	163/1	3:18
UFo-D	542	352	16:26	Viby-C	381	301	14:12
UFo-D	543,1	355	16:38	Viglunda-C	208	268	9:21
UFo-D	544	354	17:1	Vigrestad-A	382	155/1	4:24
UFo-D	545	340/1,2	17:15	Vika → Inderøy			
UFo-D	546	340/3	XIII	Viksø-A	383	28	4:20
UFo-D	547	356/1,2	17:16	Vindingland-C	209	149	9:24
UFo-D	548	360	17:24	Vindum Stenhuse-B	384	82	6:8
UFo-D	549	353	18:14	Vinkøl-C	210	270	15:25
UFo-D	550	350	19:14	Visby Kungsladugård-C	385	198	8:1
UFo-D	551	351	19:15	Voll-D	563	156/12	19:18
UFo-D	552	362	19:16	Vrams Gunnarstorp →			
UFo-D	553	349	19:22	Ravnstorp			
UFo-D (Kent?)	554	315a	IX	Vä-C	202	240/1	12:1
UFo-D (Kent?)	575	-	-	Vä-C	203	240/2	12:2
UFo-D	579	-	-	Vä-gravering (C)	-	240/3	24:18

FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.	FUNDSTED	IK NR.	M/A NR.	M/A PL.
Vänge prästgård-A	204,1	209	4:14	Åkarp-C	5	238/1	15:19
Väsby-F	241,2	246	(20:3)	Års-D	401,1	71/4	17:20
Väster Bredegården-C	378	265a	VII	Års-D	400,1	71/5,8	23:4 (16:31)
Västergötland-C	205	259	10:6	Års-B	6	72/1-8	6:6
Vättnösa-D	555	266/1,2	17:13	Års-B	7	72/13	6:17
Vättnösa-D	556	266/3	17:34	Års-C	8	72/15	9:22
Vättnösa-D	557	266/4	17:35	Års-C	9	72/14	15:5
Wapno-C	211	330/12	11:7	Års-C	10	72/12	18:11
Wapno-C	386	330/1,13	15:27	Års-D	402	72/9-11	17:26
Welbeck Hill/Irby 14-?	388	305c/1	VIII	Årstad-D	403	147	18:24
Welbeck Hill/Irby 52-C	387	305d/1	VIII	Åsum-C	11	239	11:2
Welschingen-B	389	-	-				
West Stow-D	565	307b	VIII				
Wolfskrug-D	567	114	-				
Wörrstadt-D	566	334b/1	XII				
Wurt Achlum → Achlum							
Wurt Burmania → Burmania Terp							
Wurt Hitsum → Hit- sum							
Zagórzyn-B ('Bere- sina')	20	337/2	6:16				
Zagórzyn-C ('Bere- sina')	217	337/3	8:9				
Ænes-?	212	170	-				
Öjorna/Östtorp-C	133	272	15:23				
Öland-C	134	186	14:15				
Ølst-C	135	87	15:1				
Öröd-D	478	281/1-3	17:17				
Öster Ryftes-C	57,2	201/1	(8:13)				
Østerå-D	401,2	-	(17:20)				
Östtorp → Öjorna							
Øvre Tøyen-A	136	128/5	4:25				
Øvre Tøyen-C	137	128/1-4	7:10				
Øvre Tøyen-D	479	128/6-10, 15,16, 19-25	18:5				
Øysteinshaugen → Gyland							
Ågedal-C	1	140/6	10:5				
Ågedal-C	2	140/7	12:7				
Åk-M	3	12/5	2:5				
Åkarp-C	4	238/2	VII				

14 Litteratur og forkortelser

14.1 Citeret litteratur

- Adler, Wolfgang 2003. Der Halsring von Männern und Göttern. Schriftquellen, bildliche Darstellungen und Halsringfunde aus West-, Mittel- und Nordeuropa zwischen Hallstatt- und Völkerwanderungszeit (Saarbrückener Beiträge zur Altertumskunde 78). Bonn 2003
- Agathias 1975. Agathias: The Histories. Translated with an introduction and short explanatory notes by Joseph D. Frendo (Corpus Fontium Historiae Byzantinae II A. Berlin – New York)
- Alföldi-Rosenbaum, Elisabeth 1994. A Gold 'Bracteate' in the Cabinet des Médailles in Paris (I: Iconologia sacra, s. 81-90)
- Almgren, Bertil 1948. Romerska drag i nordisk figurkonst från folkvandringstiden (TOR 1, 1948, s. 81-103)
- Almgren, Oscar 1903. Ett guldmünt från en gottländsk graf (Studier tillägnade Oscar Montelius 9.9.1903 af lärjungar. Stockholm 1903 s. 89-98)
- Andersson, Gunnar – Beronius Jörpeland, Lena – Dunér, Jan – Fritsch, Sara – Skylberg, Eva 2004. Att föra gudarnas talan – figurinerna från Lunda (Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 55. Västerås)
- Andersson, Kent 1995. Romartida guldsmede i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper (Aun 21) Uppsala
- Andrén, Anders 1991. Guld och makt – en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion (I: Samfundsorganisation og Regional Variation, s. 245-256)
- Arjava, Antti in press. The Mystery Cloud of AD 536 in the Mediterranean Sources (Dumbarton Oaks Papers 2005)
- Armbruster, Barbara Regine 2002. Goldschmiede in Haithabu – Ein Beitrag zum frühmittelalterlichen Metallhandwerk (Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 34, 2002, s. 85-205)
- Arnold, C.J. 1991. Metallurgical Analysis and the Interpretation of Modes of Production: Gold Bracteates in Anglo-Saxon Kent (I: Budd, P. *et al.* (eds.): Archaeological Sciences 1989. Proceedings of a conference on the application of scientific techniques to archaeology, Bradford, September 1989. Oxford 1991, s. 119-124)
- Arrhenius, Birgit 1975. Die technischen Voraussetzungen für die Entwicklung der germanischen Tierornamentik (Frühmittelalterliche Studien 9, 1975, s. 93-109)
- 1980. Eine Untersuchungsreihe von schwedischem Brakteatengold (Frühmittelalterliche Studien 14, 1980, s. 437-462)
 - 1992. Smycken som diplomati (I: Föremål som vittnesbörd. En festskrift til Gertrud Grenander Nyberg på 80-årsdagen den 26. juli 1992, Stockholm 1992, s. 18-25)
 - 1995. Women and gold. On the role of women in society at the time of the Great Migrations and their relationship to the production and distribution of ornaments (I: Gjøstein Resi, Heid (red.): Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr. Universitetets Oldsaksamling, Varia 30, s. 85-96) [English version of Arrhenius 1992]
- d'Arrigo, Rosanne – Frank, David – Jacoby, Gordon – Pederson, Neil 2001. Spatial Response to Major Volcanic Events in or about AD 536, 934 and 1258: Frost Rings and other Dendrochronological Evidence from Mongolia and Northern Siberia (Climatic Change 49, 2001, s. 239-246)
- AUD 1984-2001. Arkæologiske udgravninger i Danmark. København
- Axboe, Morten 1979. Ein C-Brakteat aus Ungarn (Acta Archaeologica 49, 1978 [udkommet 1979], s. 198-202)
- 1982. The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. With a supplement to the catalogue of Mogens B. Mackeprang (Acta Archaeologica 52, 1981 [udkommet 1982], s. 1-100)
 - 1984. Positive and negative versions in the making of chip-carving ornament (I: Festskrift til Thorleif Sjøvold på 70-årsdagen. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke nr. 5, Oslo 1984, s. 31-42)
 - 1987. Die Brakteaten von Gudme II (Frühmittelalterliche Studien 21, 1987, s. 76-82)
 - 1988. Probleme der Brakteatenherstellung. Eine Übersicht über die Forschung (Frühmittelalterliche Studien 22, 1988, s. 158-169)
 - 1991. Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold. (I: Samfundsorganisation og Regional Variation, s. 187-202)
 - 1992,1. Skizze der Forschungsgeschichte zur Chronologie der Goldbrakteaten (I: Der historische Horizont..., s. 103-110)
 - 1992,2. Der Neufund eines D-Brakteatenmodells. Eine vorläufige Mitteilung (I: Der historische Horizont..., s. 98-102)
 - 1993,1. Gold bracteates and correspondence analysis (I: Andresen, Jens – Madsen, Torsten – Scollar, Irwin (eds.), Computing the Past. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology. CAA92. Århus 1993, s. 333-342)
 - 1993,2. A Die for a Gold Bracteate (I: Sources and Resources. Studies in Honour of Birgit Arrhenius. PACT 38, 1993, s. 379-394)
 - 1994,1. Gudme and the Gold Bracteates (I: Nielsen, Poul Otto – Randsborg, Klaus – Thrane, Henrik (eds.), The Archaeology of Gudme and Lundeberg. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991. Arkæologiske Studier X, København 1994, s. 68-77)
 - 1994,2. Goldbrakteaten und Dänenkönige (I: Iconologia sacra, s. 144-155)
 - 1995. Danish Kings and Dendrochronology: Archaeological Insights into the early History of the Danish State (I: Ausenda, Giorgio (ed.): After Empire. Towards an Ethnology of Europe's Barbarians. San Marino 1995, s. 217-250)
 - 1996. Gallehus §1-3 (I: Hoops, Bd. 10, s. 330-336)
 - 1998,1. Die innere Chronologie der A-C-Brakteaten und ihrer Inschriften (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 231-252)

- 1998,2. Goldbrakteaten (I: Hoops, Bd. 12, s. 323-327)
- 1999. The chronology of the Scandinavian gold bracteates (I: The Pace of Change, s. 126-147)
- 2000. Anmeldelse af Gaimster 1998 (Germania 78, 2000, s. 542-544)
- 2001,1. Amulet Pendants and a Darkened Sun. On the Function of the Gold Bracteates and a Possible Motivation for the Large Gold Hoards (I: Roman Gold..., s. 119-135)
- 2001,2. En C-brakteat fra Uppåkra (I: Hårdh, Birgitta (ed.): Uppåkra – Centrum och sammanhang. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34, Lund 2001, s. 169-174)
- 2001,3. Om forholdet mellem medaillon-eftertiligninger og brakteater, eller: Hvad var der i Gudmes guldrum? (I: Magnus, Bente *et al.* (eds.): Vi får tacka Lamm. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 10, s. 39-46)
- 2002. Sølvkræmmerhuset og Balders død – nye brakteatfund fra Bornholm (I: Drik – og du vil leve skønt, s. 295-303)
- 2003. To brakteater (I: Heizmann, Wilhelm – van Nahl, Astrid (eds.): Runica – Germanica – Mediaevalia. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin-New York 2003, s. 20-27)
- 2004,1. Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Herstellungsprobleme und Chronologie (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 38) Berlin-New York
- 2004,2. The bracteates from Helgö (I: Clarke, Helen – Lamm, Kristina (eds.): Excavations at Helgö XVI. Stockholm 2004, s. 35-40)
- 2005. Guld og guder (I: Ragnarok..., s. 41-56)
- Axboe, Morten – Arrhenius, Birgit 1982. On the Manufacture of the Gold Bracteates – Zur Herstellung von Goldbrakteaten (Frühmittelalterliche Studien 16, 1982, s. 302-318)
- Axboe, Morten – Hauck, Karl 1985. Hohenmemmingen-B, ein Schlüsselstück der Brakteatenikonographie. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXXI (Frühmittelalterliche Studien 19, 1985, s. 98-130)
- Axboe, Morten – Kromann, Anne 1992. DN ODINN P F AUC? Germanic »Imperial Portraits« on Scandinavian Gold Bracteates (Acta Hyperborea 4, s. 271-305)
- Axboe, Morten – v. Padberg, Lutz 1978. Ein C-Brakteat als Ösenröhre (Acta Archaeologica 48, 1977 [udkommet 1978], s. 239-242)
- Axboe, Morten – Stoklund, Marie 2003. En runebrakteat fra Uppåkra (I: Hårdh, Birgitta (ed.): Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra. Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 45, Lund 2003, s. 81-87)
- Baillie, Michael G.L. 1991. Marking in marker dates: towards an archaeology with historical precision (World Archaeology 23,2, s. 233-243)
- 1994. Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dust-veil event (The Holocene 4,2, s. 212-217)
- 1995. A Slice through Time. Dendrochronology and precision dating. London
- 1999. Exodus to Arthur. Catastrophic Encounters with Comets. London
- Bakka, Egil 1958. On the Beginning of Salin's Style I in England (Universitetet i Bergen, Årbok 1958, Historisk-antikvarisk rekke 3)
- 1973. Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen (Frühmittelalterliche Studien 7, 1973, s. 53-87)
- 1977. Stufengliederung der nordischen Völkerwanderungszeit und Anknüpfungen an die kontinentale Chronologie (I: Kossack, Georg – Reichstein, Joachim (eds.): Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit. Antiquitas Reihe 3, Band 20. Bonn 1977, s. 57-60)
- 1981. Scandinavian-type gold bracteates in Kentish and continental grave finds (I: Evison, Vera I. (ed.), Angles, Saxons and Jutes. Essays presented to J. N. L. Myres. Oxford 1981, s. 11-35)
- Barfod Carlsen, Elisabeth 2004. Fabeldyr i udvikling. En analyse af D-brakteaterne (Hikuin 29, 2002 [udkommet 2004] s. 119-142)
- Barfod Carlsen, Elisabeth – Kristoffersen, Siv 2004. Enda en – og enda en! (frå haug ok heiðni 2004/1 s. 33-35)
- Bartlett, Robert 1994. Symbolic Meanings of Hair in the Middle Ages (Transactions of the Royal Historical Society, Sixth Series IV, 1994, s. 43-60)
- Beck, Heinrich – Hauck, Karl 2002. Zur philologischen und historischen Auswertung eines neuen Drei-Götter-Brakteaten aus Sorte Muld, Bornholm, Dänemark. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LXIII (Frühmittelalterliche Studien 36, 2002, s. 51-94)
- Beckmann, Bernhard 1995. Die germanischen Funde in den Kastellen des Taunuslimes und ihre Beziehungen zum Fundgut in der Germania libera (I: Lund Hansen, Ulla *et al.*, Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen. Nordiske Fortidsminder, Serie B Bind 13, København 1995, s. 410-413)
- Behr, Charlotte 1991. Die Beizeichen auf den völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXVII, Bd. 38) Frankfurt am Main
- 1992. Beizeichen auf formularverwandten Brakteaten, exemplarisch erörtert (I: Der historische Horizont..., s. 111-142)
- 2000,1. The origins of kingship in early medieval Kent (Early Medieval Europe 9, 2000, s. 25-52)
- 2000,2. Kreuz (I: Hoops, Band 17, s. 324-328)
- 2001. Do bracteates identify influential women in Early Medieval kingdoms? (I: Arrhenius, B. (ed.): Kingdoms and Regionality. Theses and Papers in Archaeology B:6, Stockholm 2001, s. 95-101)
- Bemmann, Jan – Bemmann, Güde 1998. Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. Neumünster
- Bemmann, Jan – Hahne, Güde 1995. Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde (Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75, 1994 [udkommet 1995], s. 283-640)
- Benner Larsen, Erling 1984. Værktøjsspor/På sporet af værktøj. Identifikation og dokumentation af værktøjsspor, – belyst ved punselornamenterede genstande fra Sejlfloed (Kuml 1982-83 [udkommet 1984], s. 169-180)
- Bitner-Wróblewska, Anna 2001. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. Warszawa
- Blockley, R.C. 1981. The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus (ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 6). Liverpool

- 1983. The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II. Text, Translation and Historiographical Notes (ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 10). Liverpool
- Bohlin, Per-Olof 1981. Brakteat-Teknik (Uppsats för C/20p i Arkeologi, särskilt Nordeuropeisk) Uppsala
- Bolin, Sture 1928. Till guldbrakteaternas kronologi (Scandia 1, 1928, s. 180-186)
- Bonnet, Charles – Martin, Max 1982. Bleimodell einer angelsächsischen Fibel aus Saint Pierre in Genf (Archäologie der Schweiz 5, 1982, s. 210-224)
- Boye, Linda 2002. Glasskår i munnen – en upåagtet gravskik i yngre romersk jernalder (I: Drik – og du vil leve skønt, s. 203-209)
- Brandt, Karl – Gensen, Rolf – Berghaus, Peter – Werner, Joachim – Fremersdorf, Fritz – von Uslar, Rafael – Schoppa, Helmut – Gerhardt, Kurt 1970. Die germanische Siedlung auf dem Gelände der Zeche Erin in Castrop-Rauxel (Bodenaltertümer Westfalens XII, s. 65-121)
- Briffa, K.R. – Bartholin, T.S. – Eckstein, D. – Jones, P.D. – Karlén, W. – Schweingruber, F.H. – Zetterberg, P.
- 1990. A 1,400-year tree-ring record of summer temperatures in Fennoscandia (Nature Vol. 346 No. 6283, 1990, s. 434-439)
- Brugmann, Birte 1999. The role of Continental artefact-types in sixth-century Kentish chronology (I: The Pace of Change, s. 37-64)
- Bruun, Niels W. – Lund, Allan A. 1974. Tacitus Germania. Århus
- Bruun, Patrick M. 1966. Constantine and Licinus AD 313-337 (Roman Imperial Coinage VII) London
- Brøgger, Anton Wilhelm 1921. Ertog og øre. Den gamle norske vegt (Videnskapsselskapets Skrifter II, Hist.-Filos. Klasse 1921 No. 3) Kristiania
- Brøndsted, Johannes 1954. Guldhornene. København
- Buckland, Paul C. – Dugmore, Andrew J. – Edwards, Kevin J. 1997. Bronze Age Myths? Volcanic activity and human response in the Mediterranean and North Atlantic regions (Antiquity 71, 1997, s. 581-593)
- Bursche, Aleksander 1996. Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe: Numismatic Evidence (Studien zu Fundmünzen der Antike, Band 11) Berlin
- 1998. Złote medaliony rzymskie w Barbaricum (Światowit Supplement Series A: Antiquity, vol. II) Warszawa
- 1999. Die Rolle römischer Goldmedaillone in der Spätantike (I: Seipel, Wilfried (ed.): Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó, Wien 1999, s. 39-53)
- 2001. Roman Gold Medallions as Power Symbols of the Germanic Élite (I: Roman Gold..., s. 83-102)
- Büchsel, Martin 2003. Die Entstehung des Christusporträts. Mainz
- Cameron, Averil 1964. How did the Merovingian Kings wear their Hair? (Revue belge de philologie et d'histoire 43, 1964, s. 1203-1216)
- Capelle, Torsten – Vierck, Hayo 1971. Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit (Frühmittelalterliche Studien 5, 1971, s. 42-100)
- 1975. Weitere Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit (Frühmittelalterliche Studien 9, 1975, s. 110-137)
- Carnap-Bornheim, Claus von 2001. The Social Position of the Germanic Goldsmith A.D. 0-500 (I: Roman Gold..., s. 263-278)
- Cassiodorus: *Variae* 1992. The *Variae* of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator... Translated with notes and introduction by S.J.B. Barnish (Translated Texts for Historians 12) Liverpool
- Chabot, J.-B. 1901. Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199). Éditée pour la première fois et traduite en français. Tome II. Paris
- Chadwick Hawkes, Sonia – Pollard, Mark 1981. The gold Bracteates from sixth-century Anglo-Saxon graves in Kent, in the Light of a new Find from Finglesham (Frühmittelalterliche Studien 15, 1981, s. 316-370)
- Christensen, Arne Emil 2005. The Roman Iron Age Tools from Vimose, Denmark (Acta Archaeologica 76:2, 2005, s. 59-86)
- Chronicon Paschale 1989. Chronicon Paschale 284-628 AD. Translated with notes and introduction by Michael Whitby and Mary Whitby /Translated Texts for Historians 7) Liverpool
- Coatsworth, Elizabeth – Pinder, Michael 2002. The Art of the Anglo-Saxon Goldsmith. Fine Metalwork in Anglo-Saxon England: its Practice and Practitioners. Woodbridge 2002.
- Cohen, Henry 1888. Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, VII. Paris-London
- Deichmann, F.W. 1958. Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna (Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes 3). Wiesbaden 1958
- Delbrueck, 1933. Spätantike Kaiserportraits von Constantinus Magnus bis zum Ende des Westreichs (Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 8) Berlin-Leipzig
- 1949. Spätantike Germanenbildnisse (Bonner Jahrbücher 149, 1949, s. 66-81)
- Diesenberger, Max 2003,1. Reges criniti (I: Hoops, Bd. 24, s. 317-319)
- 2003,2. Hair, sacrality and symbolic capital in the Frankish kingdoms (I: Corradini, Richard – Diesenberger, Max – Reimitz, Helmut (eds.): The Construction of Communities in the Early Middle Ages. The Transformation of the Roman World 12, 2003, s. 173-212)
- Doppelfeld, Otto 1964. Das fränkische Knabengrab unter dem Chor des Kölner Doms (Germania 42, 1964, s. 156-188)
- Down, Alec – Welch, Martin 1984. A Jutlandic square-headed brooch from Apple Down, West Sussex (The Antiquaries Journal 1984, s. 408-413)
- Drik – og du vil leve skønt 2002. Pind, John *et al.* (eds.): Drik – og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002 (PNM: Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History 7, 2002)
- Düwel, Klaus 1988. Buchstabenmagie und Alphabetzauber. Zu den Inschriften der Goldbrakteaten und ihrer Funktion als Amulette (Frühmittelalterliche Studien 22, 1988, s. 70-110)
- 2001. Runenkunde (Dritte Auflage). Stuttgart-Weimar
- Düwel, Klaus – Roth, Helmut 1977. Die Runenfibel von Donzdorf (Frühmittelalterliche Studien 11, 1977, s. 409-413)
- Einhard 1969. Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne. Translated with an introduction by Lewis Thorpe. Harmondsworth
- Ekre, Rune 1971. Myntningsfynd från Lödöse (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1971, s. 60-86)
- Fabech, Charlotte 1994. Tjurkö, Sturkö och Senoren. I yngre järnålder en central och viktig maritim knutpunkt (I: Knappe, Anita (ed.): Guldets magi i saga och verklighet. Statens historiska Museum, Stockholm 1994. Engelsk udgave: The Magic of Gold in Life and Legend. Stockholm 1994, s. 60-63)
- 1999. Organising the Landscape. A matter of production, power and religion (I: Dickinson, Tania – Griffiths, David (eds.): The Making of Kingdoms. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10, 1999, s. 37-47) Oxford

- Fagerlie, Joan M. 1967. Late Roman and Byzantine Solidi found in Sweden and Denmark (Numismatic Notes and Monographs, No. 157) New York
- Fingerlin, Gerhard 1964. Grab einer adeligen Frau aus Güttingen (Badische Fundberichte, Sonderheft 4) Freiburg
- Fingerlin, Gerhard – Fischer, Josef – Düwel, Klaus 1998. Alu und ota – Runenbeschriftete Münznachahmungen der Merowingerzeit auf Hüfingen (Germania 76, 1998, s. 789-822)
- Fischer, Svante 2005. Anmeldelse af Kaliff – Sundqvist 2004 (Fornvännen 2005, s. 68-70)
- Foltz, Ernst 1975. Technische Beobachtungen an Goldblattkreuzen (I: Hübener, Wolfgang (ed.): Die Goldblattkreuze des frühen Mittelalters. Bühl/Baden 1975, s. 11-12)
- 1980. Guss in verlorener Form mit Bleimodellen? (Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 1980, s. 345-349)
- Die Franken... 1996. Die Franken – Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben. Mainz
- Gaimster, Märit 1992. Scandinavian Gold Bracteates in Britain. Money and Media in the Dark Age (Medieval Archaeology 36, 1992, s. 1-28)
- 1998. Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 27) Lund
- 2001. Gold Bracteates and Necklaces. Political ideals in the sixth century (I: Roman Gold..., s. 143-156)
- Gebühr, Michael – Axboe, Morten – Hauck, Karl 1992. Ein neuer A-Brakteat aus Schleswig-Holstein. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LI (Frühmittelalterliche Studien 26, 1992, s. 82-105)
- Geißlinger, Helmut 2004. Nichtsakrale Moordepots – dänische Beispiele aus der frühen Neuzeit (Germania 82, 2004, s. 459-489)
- Gladigow, Burkhard 1992. Schutz durch Bilder. Bildmotive und Verwendungsweisen antiker Amulette (I: Der historische Horizont..., s. 13-31)
- Gorecki, Joachim 1975. Studien zur Sitte der Münzbeigabe in römerzeitlichen Körpergräbern zwischen Rhein, Mosel und Somme (Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 56, 1975, s. 179-467)
- Green, Dennis H. 1995. The Rise of Germania in the Light of Linguistic Evidence (I: Ausenda, Giorgio (ed.): After Empire. Towards an Ethnology of Europe's Barbarians. San Marino 1995, s. 143-162)
- 1998. Language and history in the early Germanic world. Cambridge
- Gregor af Tours 1974. Gregory of Tours, The History of the Franks. Translated with an Introduction by Lewis Thorpe. London
- Gräslund, Anne-Sofie 1996. Kristna inslag i Jämtlands vikingatid (I: Stefan Brink (red.): Jämtlands kristnande. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4, Uppsala 1996, s. 21-44)
- Gunn, Joel D. (ed.) 2000. The Years without Summer. Tracing A.D. 536 and its aftermath (BAR International Series 872) Oxford
- Gussone, N. – Steuer, Heiko 1984. Diadem (I: Hoops, Band 5, s. 351-375)
- Gustavs, Sven 1994. Germanisches Handwerk/ Feinschmiedehandwerk von Klein Köris. Ein Bericht mit Blick auf Gudme-Lundeborg (I: Nielsen, P.O. – Randsborg, K. – Thrane, H. (eds.): The Archaeology of Gudme and Lundeborg. Arkeologiske Studier X, København, s. 118-127)
- Hahn, Wolfgang 1973. Moneta Imperii Byzantini I: Von Anastasius I. bis Justinianus I. (491-565). Wien
- 2000. Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491-565). Wien
- Harington, C.R. 1992. The Year Without a Summer? World climate in 1816. Ed. C.R. Harington. Canadian Museum of Nature. Ottawa
- Haseloff, Günther 1974,1. Salin's Style I (Medieval Archaeology XVIII, 1974, s. 1-15)
- 1974,2. Der germanische Tierstil. Seine Anfänge und der Beitrag der Langobarden (I: Problemi attuali di scienza e di cultura. Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno N. 189 – Atti del Convegno Internazionale sul tema: »La civiltà dei Langobardi in Europa« 1971. Roma 1974, s. 361-386)
- 1981. Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I (Vorgeschichtliche Forschungen 17) Berlin – New York
- 1984. Stand der Forschung: Stilgeschichte Völkerwanderungszeit- und Merowingerzeit (I: Festschrift til Thorleif Sjøvold på 70-årsdagen. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke Nr. 5, Oslo 1984, s. 109-124)
- 1986. Bild und Motiv im Nydam-Stil und Stil I (I: Roth, Helmut (ed.): Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars der Philips-Universität Marburg a.d. Lahn. Sigmaringen 1986, s. 67-110)
- Hauck, Karl 1970. Goldbrakteaten aus Sievern. Spätantike Amulett-Bilder der 'Dania Saxonica' und die Sachsen-'Origio' bei Widukind von Corvey (Münstersche Mittelalter-Schriften 1) München 1970
- 1977. Schlüsselstücke zur Entzifferung der Ikonographie der D-Brakteaten: Die Nordversion des Jonasmotivs und ihre geschichtliche Bedeutung. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XIII (Studien zur Sachsenforschung [1] 1977, s. 161-196)
- 1978. Brakteatenikonologie (I: Hoops, Band 3, s. 361-401)
- 1983. Text und Bild in einer oralen Kultur. Antworten auf die zeugniskritische Frage nach der Erreichbarkeit mündlicher Überlieferung im frühen Mittelalter. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXV (Frühmittelalterliche Studien 17, 1983, s. 510-599)
- 1986,1. Methodenfragen der Brakteatendeutung. Erprobung eines Interpretationsmusters für die Bildzeugnisse aus einer oralen Kultur. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXVI (I: Roth, Helmut (ed.): Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars der Philips-Universität Marburg a.d. Lahn. Sigmaringen 1986, s. 273-296)
- 1986,2. Die Wiedergabe von Göttersymbolen und Sinnzeichen der A-, B- und C-Brakteaten auf D- und F-Brakteaten, exemplarisch erhellt mit Speer und Kreuz. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXXV (Frühmittelalterliche Studien 20, 1986, s. 474-512)
- 1987,1. Gudme in der Sicht der Brakteaten-Forschung. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXXVI (Frühmittelalterliche Studien 21, 1987, s. 147-181)
- 1987,2. Die religionsgeographische Zweiteilung des frühmittelalterlichen Europas im Spiegel seiner Gottheiten (Fornvännen 82, 1987, s. 161-183)
- 1988. Zwanzig Jahre Brakteatenforschung in Münster/ Westfalen. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XL (Frühmittelalterliche Studien 22, 1988, s. 17-52)
- 1990. Der Missionsauftrag Christi und das Kaisertum Ludwigs des Frommen (I: Godman, Peter – Collins, Roger (eds.): Charlemagne's Heir. New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840). Oxford 1990, s. 275-296)

- 1992. Frühmittelalterliche Bildüberlieferung und der organisierte Kult. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XLIV (I: Der historische Horizont..., s. 433-574)
 - 1993. Die bremische Überlieferung zur Götter-Dreiheit Altuppsalas und die bornholmische Goldfolien aus Sorte Muld. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LII (Frühmittelalterliche Studien 27, 1993, s. 409-479)
 - 1998,1. Die runenkundigen Erfinder von den Bildchiffren der Goldbrakteaten. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LVII (Frühmittelalterliche Studien 32, 1998, s. 28-56)
 - 1998,2. Zur religionsgeschichtlichen Auswertung von Bildchiffren und Runen der völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LVI (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 298-353)
 - 2001. Odin-Brakteaten in zwei Hortfunden der südwestjütländischen Balderverehrung im Kreis Ribe, Dänemark. Mit einem Exkurs von Heinrich Beck, Namenprobleme in den südwestjütländischen Brakteatengruppen von Darum und Skonager. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LXI (Frühmittelalterliche Studien 35, 2001, s. 97-119)
 - 2002. Neues aus Uppåkra bei Lund, Südschweden. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LXIV (I: Hårdh, Birgitta – Larsson, Lars (eds.): Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 39, Lund 2002, s. 79-95)
- Hauck, Karl – Axboe, Morten 1990. Zwei neue Goldbrakteaten aus Bornholm und Holstein. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XLVI (Frühmittelalterliche Studien 24, 1990, s. 71-120)
- Hauck, Karl – Heizmann, Wilhelm 2003. Der Neufund des Runen-Brakteaten IK 585 Sankt Ibs Vej-C, Roskilde. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LXII (I: Heizmann, Wilhelm – van Nahl, Astrid (eds.): Runica – Germanica – Mediaevalia. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin – New York 2003 s. 243-264)
- Hedeager, Lotte 1990. Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat. Århus
- 1991. Gulddepoterne fra ældre germanertid – forsøg på en tolkning (I: Samfundsorganisation og Regional Variation, s. 203-212)
 - 1992. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe 500 BC – AD 700. Oxford
 - 1997. Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter. København
 - 1999,1. Myth and art: a passport to political authority in Scandinavia during the Migration Period (I: Dickinson, Tania – Griffiths, David (eds.): The Making of Kingdoms. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10, 1999, s. 151-156) Oxford
 - 1999,2. Skandinavisk dyreornamentik. Symbolsk repræsentation af en førkristen kosmologi (I: Fuglestedt, Ingrid *et al.* (eds.): Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. Stavanger 1999 s. 219-237)
 - 1999,3. Sacred topography. Deposition of wealth in the cultural landscape (I: Gustafsson, Anders – Karlsson, Håkan (eds.): Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordblad, Göteborg 1999, s. 229-252)
 - 2000. Migration Period Europe: the formation of a political mentality (I: Theuvs, Frans – Nelson, Janet L. (eds.): Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages. The Transformation of the Roman World 8, Leiden – Boston – Köln 2000, s. 15-57)
- 2003. Kognitiv topografi: Ædelmetaldepoter i landskapet (I: Rolfsen, Perry – Stylegar, Frans-Arne (eds.): Snamtemofunnene i nytt lys. Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter nr. 2, Oslo 2003, s. 147-165.
- Hedenstierna-Jonson, Charlotte 1998. Oden och kvinnorna. Spår av Odens kvinnliga aspekter i det folkvandringstida bildmaterialet (I: Hedenstierna-Jonson *et al.* (eds.): Rökringar. Hyllningsskrift till Lennart Karlsson från elever och yngre forskare. Visby 1998, s. 123-131)
- Heizmann, Wilhelm 1987. Bildformel und Formelwort. Zu den laukaR-Inschriften auf Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit (I: Runor och runinskrifter. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 15, Stockholm 1987, s. 145-153)
- 2003. Die Hüfingen Kleinbrakteaten und die völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten des Nordens (I: Naumann, Hans-Peter (ed.): Alemannen und der Norden. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 43, Berlin/New York 2003, s. 371-385)
- Henriksen, Mogens Bo – Horsnæs, Helle W. 2004,1. De romerske guldmønter fra Boltinggård-skatten (Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 2004 nr. 3 s. 87-94)
- 2004,2. Guldsatten fra Boltinggård Skov på Midtjylland (Fynske Minder 2004, s. 123-151)
- Herschend, Frands 1980. Två studier i ölandska guldfynd. I: Det myntade guldet. II: Det omyntade guldet (TOR 18, 1978-79 [udkommet 1980], s. 33-294)
- 1995. Hus på Helgö (Fornvännen 1995, s. 221-228)
 - 1998. The Idea of the Good in Late Iron Age Society (OPIA: Occasional Papers in Archaeology 15) Uppsala
- Herzog, Irmela – Scollar, Irwin 1987. Ein »Werkzeugkasten« für Seriation und Clusteranalyse (Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 1987, s. 273-279)
- Hildebrandt, Margareta 1985. En kyrka byggd på hednisk grund? (Populär Arkeologi 1985 nr. 4, s. 9-13)
- Hills, Catherine 1991. The gold bracteate from Undley, Suffolk: some further thoughts (Studien zur Sachsenforschung 7, 1991, s. 145-151)
- Hines, John 1984. The Scandinavian Character of Anglian England in the pre-Viking Period (BAR British Series 124) Oxford
- 1989. Ritual Hoarding in Migration-Period Scandinavia: A Review of Recent Interpretations (Proceedings of the Prehistoric Society 55, 1989, s. 193-205)
 - 1993,1. Clasps, Hektespinner, Agraffen. Anglo-Scandinavian Clasps of Classes A-C of the 3rd to 6th centuries A.D. Typology, Diffusion and Function. Stockholm
 - 1993,2. A Gold Bracteate from Kingston Bagpuize, Oxfordshire (Medieval Archaeology XXXVII, 1993, s. 219-222)
- Hines, John – Odenstedt, Bengt 1987. The Undley Bracteate and its Runic Inscription (Studien zur Sachsenforschung 6, 1987, s. 73-94)
- Der historische Horizont... 1992. Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28.11.-1.12.1988 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg, herausgegeben von Karl Hauck (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 200) Göttingen
- Holm-Olsen, Inger Marie 1988. The archaeological survey of North Norway. An evaluation using correspondence analysis (I: Madsen, Torsten (ed.): Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology.

- Jutland Archaeological Society Publications XXI, Århus 1988, s. 61-69)
- Holter, Fr.K.R. 1925. Das Gräberfeld bei Obermöllern aus der Zeit des alten Thüringen (Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder XII Heft 1, Halle 1925)
- Hoops 1973sq. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Begründet von Johannes Hoops. Zweite völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter hg. von Beck, Heinrich – Geuenich, Dieter – Jankuhn, Herbert – Kuhn, Hans – Ranke, Kurt – Steuer, Heiko – Timpe, Dieter – Wenskus, Reinhard. Berlin – New York
- Horden, Peregrine 2005. Mediterranean Plague in the Age of Justinian (I: Maas, Michael (ed.): The Age of Justinian. Cambridge 2005, s. 134-160)
- Hougen, Bjørn 1967. The Migration Style of Ornament in Norway, 2. udg. Oslo 1967
- Houston, Margaret Snow 2000. Chinese Climate, History, and Stability in A.D. 536 (I: Gunn, Joel D. (ed.): The Years without Summer. Tracing A.D. 536 and its aftermath. BAR International Series 872, Oxford 2000, s. 71-77)
- Häßler, Hans-Jürgen – Axboe, Morten – Hauck, Karl – Heizmann, Wilhelm 1997. Ein neues Problemstück der Brakteatenikonographie: Issendorf-B, Landkreis Stade, Niedersachsen. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LIV (Studien zur Sachsenforschung 10, s. 101-175)
- Høiland Nielsen, Karen 1989. Korrespondensanalyse – en kronologisk metode (KARK Nyhedsbrev 1989 Nr. 3, s. 20-25)
- 1990. Korrespondensanalyse – en kronologisk metode (I: Larsen, Carsten U. (ed.): Arkæologi, statistik og EDB. Forelæsninger fra efteråret 1989. Arkæologiske Skrifter 4, Arkæologisk Institut, Københavns Universitet. København 1990, s. 115-153)
- 1991. The Application of Correspondence Analysis: Some Examples in Archaeology (I: Bock, Hans-Hermann – Ihm, Peter (eds.), Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization. Models and Methods with Applications. Proceedings of the 14th Annual Conference of the Gesellschaft für Klassifikation e. V., University of Marburg, March 12-14, 1990. Berlin 1991, s. 343-351)
- 1995. From Artefact to Interpretation using Correspondence Analysis (Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 8, 1995, s. 111-143)
- 1997. The Schism of Anglo-Saxon Chronology (I: Jensen, Claus Kjeld – Høiland Nielsen, Karen (eds.): Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data. Århus 1997, s. 71-99)
- Høiland Nielsen, Karen – Kristoffersen, Siv 2004. Germansk dyrestil (Salins stil I-III). Et historisk perspektiv (Hikuin 29, 2002 [udkommet 2004] s. 15-74)
- Iconologia sacra 1994. Keller, Hagen – Staubach, Nikolaus (eds.): Iconologia sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung 23). Berlin-New York
- IK 1985-89. Axboe, Morten – Düwel, Klaus – Hauck, Karl (ed.) – v. Padberg, Lutz: Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog 1-3 (Münstersche Mittelalter-Schriften 24/1-3). Bind 1,1: Einleitung; Bind 1,2: Katalog, Text; Bind 1,3: Katalog, Tafeln (1985). Bind 2,1: Katalog, Text; Bind 2,2: Katalog, Tafeln (1986). Bind 3,1: Katalog, Text; Bind 3,2: Katalog, Tafeln (1989). München. Bind 4,1: Se Axboe 2004,1; bind 4,2-4,3 under udgivelse.
- Illerup Ådal 1990sq. Illerup Ådal 1-2: Ilkjær, Jørgen, Die Lanzen und Speere, 1990. 3-4: Ders., Die Gürtel, 1993. 5-8: v. Carnap-Bornheim, Claus – Ilkjær, Jørgen, Die Prachtausrüstungen, 1996 (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 25,1-8) Århus
- Iluk, Jan 1985. The export of gold from the Roman Empire to barbarian countries from the 4th to the 6th centuries (Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, Bd. IV,1, 1885, s. 79-102)
- Iregren, Elisabeth 1989. Under Frösö kyrka – ben från en vikingatida offerlund? (I: Larsson, Lars – Wyszomirska, Bożena (eds.): Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 34. Lund 1989, s. 119-133)
- Jensen, Robin Margaret 2005. Face to Face. Portraits of the Divine in Early Christianity. Minneapolis
- Juul Pedersen, Vibeke 2005. Rugbjergfundet. Skattefund og bopladsfund ved Aulum (Herning Museum: Midtjyske fortællinger 2005 s. 39-55)
- Jürgensen Thomsen, Christian 1855. Om Guldbracteaterne og Bracteaternes tidligste Brug som Mynt (Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1855, s. 265-347)
- Jørgensen, Lars 1989. En kronologi for yngre romersk og ældre germansk jernalder på Bornholm (I: Jørgensen, Lars (ed.): Simblegård-Trelleborg. Danske gravfund fra førromersk jernalder til vikingetid. Arkæologiske Skrifter 3, København 1989, s. 168-187)
- Jørgensen, Lars – Nørgård Jørgensen, Anne 1997. Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th-8th Centuries on Bornholm (Nordiske Fortidsminder, Serie B, Vol. 14) København
- Kaliff, Anders – Sundqvist, Olof 2004. Oden och Mithraskulten. Religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid (OPIA: Occasional Papers in Archaeology 35) Uppsala
- Kaul, Flemming 2003. Mosen – porten til en anden verden (I: Jørgensen, Lars – Storgaard, Birger – Gebauer Thomsen, Lone (eds.): Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium, s. 18-43)
- Kent, John P.C. 1977. Coinage and Currency, AD 300-700 (I: Kent, J.P.C. – Painter, K.S. (eds.): Wealth of the Roman World. Gold and Silver AD 300-700. London 1977, s. 159-190)
- Keys, David 1999. Catastrophe. An Investigation into the Origins of the Modern World. London
- Kjer Michaelsen, Karsten – Thomsen, Per O. 1991. Broholmskatten. Historien om et guldfund (Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1991, s. 8-23)
- Klein-Pfeuffer, Margarete 1993. Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Preßblech (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 14) Marburg
- Koch, Ursula 1984. Handwerker in der alamannischen Höhensiedlung auf dem Runden Berg bei Urach (Archäologisches Korrespondenzblatt 14, 1984, s. 99-109)
- 1999. Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins (I: v. Freeden, Uta – Koch, Ursula – Wiczorek, Alfred (eds.), Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Beiträge des 48. Sachsensymposiums in Mannheim. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 3/Mannheimer Geschichtsblätter, Neue Folge, Beiheft 2. Bonn 1999, s. 175-194)
- 2001. Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60) Stuttgart
- Kollwitz, J. 1957. Christusbild (Reallexikon für Antike und Christentum III sp. 1-24)

- Kouroumali, Maria 2001. Catastrophe and Conspiracy: The evidence of the sixth-century Byzantine sources for the AD 536 environmental event (*Medieval Life* 16, 2001, s. 2-5)
- Kousgård Sørensen, John 1985. Gudhem (*Frühmittelalterliche Studien* 19, 1985, s. 131-138)
- 1992. Haupttypen sakraler Ortsnamen Südskandinaviens. Mit einem Anhang zur Kartierung der exemplarisch erörterten Sakralnamen auf einer Faltafel (I: *Der historische Horizont...*, s. 228-240)
- Krierer, Karl R. 2002. Germanenbüsten auf dem Kessel. Die Henkelattaschen des Bronzekessels (I: Peška, Jaroslav – Tejral, Jaroslav (eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 2* s. 367-385. Mainz)
- Kristoffersen, Siv 1999. Migration Period chronology in Norway (I: *The Pace of Change*, s. 93-114)
- 2000. Sverd og spenne. Dyreornamentik og sosial kontekst (*Studia Humanitatis Bergensia* 13) Kristiansand
- Kromann, Anne 1987. Die römische Münzen von Gudme (*Frühmittelalterliche Studien* 21, 1987, s. 61-73)
- 1989. Romersk guld. Mønter i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. København
- 1994. Gudme and Lundeberg – The Coins (I: Nielsen, Poul Otto – Randsborg, Klavs – Thrane, Henrik (eds.): *The Archaeology of Gudme and Lundeberg. Arkæologiske Studier* X, København 1994, s. 64-67)
- 1995. Die römischen Münzfunde von Seeland (I: Lund Hansen, Ulla *et al.*, Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen. *Nordiske Fortidsminder, Serie B Bind 13*, København 1995, s. 347-363)
- Kyhlberg, Ola 1986. Late Roman and Byzantine Solidi. An archaeological analysis of coins and hoards (I: Lundström, Agneta – Clarke, Helen (eds.): *Excavations at Helgö X*. Stockholm 1986, s. 13-126)
- Kölzer, Theo *et al.* 2001. Die Urkunden der Merowinger. Nach Vorarbeiten von Carlrichard Brühl herausgegeben von Theo Kölzer unter Mitwirkung von Martina Hartmann und Andrea Stieldorf (*Monumenta germaniae historica*) Hannover
- Lamm, Jan Peder 2004. Figural gold foils found in Sweden: a study based on the discoveries from Helgö (I: Clarke, Helen – Lamm, Kristina (eds.): *Excavations at Helgö XVI*. Stockholm 2004, s. 41-142)
- Lamm, Jan Peder – Axboe, Morten 1989. Neues zu Brakteaten und Anhängern in Schweden (*Frühmittelalterliche Studien* 23, 1989, s. 453-477)
- Lamm, Jan Peder – Hydman, Hubert – Axboe, Morten – Hauck, Karl – Beck, Heinrich – Behr, Charlotte – Pesch, Alexandra 2000. »Der Brakteat des Jahrhunderts« – Über den einzigartigen zehnten Brakteaten aus Söderby in der Gemeinde Danmark, Uppland. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LVIII (*Frühmittelalterliche Studien* 34, 2000, s. 1-93)
- Larsson, Lars 2005. Kulthuset i Uppåkra (I: *Ragnarok...*, s. 107-118)
- Larsson, Lars – Lenntorp, Karl-Magnus 2004. The Enigmatic House (I: Larsson, Lars (ed.): *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden. Uppåkrastudier* 10. *Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 48*, Lund 2004, s. 3-48)
- Lebecq, Stéphane 2002. The two faces of King Childerich: History, archaeology, historiography (I: Pohl, Walter – Diesenberger, Maximilian (eds.): *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*. Wien 2002, s. 119-132)
- Lehrberger, G. 1995. The Gold Deposits of Europe: An Overview of the Possible Metal Sources for Prehistoric Gold Objects (I: Morteani, Giulio – Northover, Jeremy P. (eds.): *Prehistoric Gold in Europe. Mines, Metallurgy and Manufacture*, 1995, s. 115-144)
- Liber Pontificalis 1989. *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*, translated with an introduction by Raymond Davis (*Translated Texts for Historians, Latin Series V*) Liverpool
- Lidén, Hans-Emil 1969. From Pagan Sanctuary to Christian Church. With comments by Wilhelm Holmqvist and Olaf Olsen (*Norwegian Archaeological Review* 2, 1969, s. 3-32)
- Lindeberg, Marta 1997. Gold, Gods and Women (*Current Swedish Archaeology* 5, 1997, s. 99-110)
- Lorren, Claude 1980. Des Saxons en Basse Normandie au VIe siècle? (*Studien zur Sachsenforschung* 2, 1980, s. 231-259)
- Lund, Allan A. 1993. De etnografiske kilder til Nordens tidlige historie. Århus
- Lund Hansen, Ulla 1970. Kvarmløsefundet – en analyse af Sösdalastilen og dens forudsætninger (*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1969 [udkommet 1970], s. 62-102)
- 1987. Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien (*Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 10*) København
- 1993. The Iron Age and the Viking Period (I: *Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark*. Udg.: Hvass, Steen – Storgaard, Birger. Århus 1993, s. 168-169)
- 1995. Himlingøje – Seeland – Europa. Überregionale Betrachtungen (I: Lund Hansen, Ulla *et al.*, Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen. *Nordiske Fortidsminder, Serie B Bind 13*, København 1995, s. 385-416)
- 2001. Gold Rings – Symbols of Sex and Rank. Necklaces and bracelets in Scandinavia and Continental Europe from the Late Roman and Migration periods (I: *Roman Gold...* s. 157-188)
- Lundqvist, Lars 1996. Slöinge-projektet 1994 och 1995 – stolpar, guldgubbar och bebyggelse (*Fornvännen* 91, 1996, s. 27-30)
- 2003. Slöinge 1992-96. Undersökningar av en boplatz från yngre järnålder. Slöingeprojektet 2. *Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter* 42. Göteborg
- Lønborg, Bjarne 1998. Vikingetidens metalbearbejdning (*Fynske Studier* 17/Odense University Studies in History and Social Sciences 203) Odense
- Mackeprang, Mogens B. 1952. De nordiske Guldbrakteater (*Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter* 2) Århus
- Magnus, Bente 1975. Krosshaugfunnet. Et forsøk på kronologisk og stilhistorisk plassering i 5. årh. (*Stavanger Museums Skrifter* 9) Stavanger
- 2003. Krigerens insignier: En parafase over gravene II og V fra Snartemo i Vest-Agder (I: Rolfsen, Perry – Stylegar, Frans-Arne (eds.): *Snartemofunnene i nytt lys. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter nr. 2*, 2003, s. 33-52)
- Malmer, Mats P. 1963. Metodproblem inom järnålderns konsthistoria (*Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, N° 3*) Lund – Bonn
- 1977. Chronologie der Solidi und Goldbrakteaten (I: Kossack, Georg – Reichstein, Joachim (eds.): *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit. Antiquitas Reihe* 3, Band 20. Bonn 1977, s. 107-111)
- Moberg, Carl-Axel 1953. Über die Rahmenverzierung der Goldbrakteaten (*Acta Archaeologica XXIII* 1952 [udkommet 1953], s. 115-131)

- Moltke, Erik 1958. Lindkær-brakteaten. En dansk C-brakteat med alfabetruner (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1957 [udkommet 1958], s. 129-135)
- Montelius, Oskar 1869. Från järnåldern. Stockholm
- Moosbrugger-Leu, Rudolf 1971. Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamannen (Handbuch der Schweiz zur Römer- und Merowingerzeit) Bern
- v. Müller, Adriaan 1962. Völkerwanderungszeitliche Körpergräber und spätgermanische Siedlungsräume in der Mark Brandenburg (Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2, 1962, s. 105-189)
- Müller, Ulrich 2002. Vorläufige Ergebnisse der Untersuchungen in Derenburg, Meerestieg II, Ldkr. Wernigerode (Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 85, 2002, s. 77-88)
- Müller-Wille, Michael 1977. Der frühmittelalterliche Schmied im Spiegel skandinavischer Grabfunde (Frühmittelalterliche Studien 11, 1977, s. 127-201)
- Myrdal, Janken 2005. Krisen är ingen katastrof (I: Arkeologi och naturvetenskap. Gyllenstiernska Krappertstiftelsen 2005, s. 82-110)
- Nerman, Birger 1935. Die Völkerwanderungszeit Gotlands (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Monographien 21) Stockholm
- 1969-75. Die Vendelzeit Gotlands I:1 Text, 1975; II Tafeln, 1969 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Monographien 55 og 48) Stockholm
- Nielsen, Jens N. – Bender Jørgensen, Lise – Fabech, Elmer – Munksgaard, Elisabeth 1985. En rig germanertidsgrav fra Sejlfjord, Nordjylland (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1983 [udkommet 1985], s. 66-122)
- Nielsen, Svend 1999. The Domestic Mode of Production – and Beyond. An archaeological inquiry into urban trends in Denmark, Iceland and Predynastic Egypt (Nordiske Fortidsminder, serie B vol. 18) København
- 2003. Urban Economy in Southern Scandinavia in the Second Half of the First Millennium AD (I: Jesch, Judith (ed.): The Scandinavians from the Vendel Period to the Tenth Century. An Ethnographic Perspective. San Marino 2003, s. 177-207)
- Nowak, Sean 2003. Schrift auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Untersuchungen zu den Formen der Schriftzeichen und zu formalen und inhaltlichen Aspekten der Inschriften. Dissertation Göttingen (<http://webdoc.sub.gwdg.de/diss/2003/nowak/index.html>)
- Näsman, Ulf 1984. Zwei Relieffibeln von der Insel Öland (Prähistorische Zeitschrift 59,1, 1984, s. 48-80)
- 1988. Den folkvandringstida?krisen i Sydsandinavien, inklusive Öland og Gotland (I: Näsman, Ulf – Lund, Jørgen (eds.): Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Århus 1988, s. 227-255)
- Näsström, Britt-Mari 1996. Offerlunden under Frösö kyrka (I: Stefan Brink (red.): Jämtlands kristnande. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4, Uppsala 1996, s. 65-85)
- 2001. Blot. Tro og offer i det førkristne Norden. Oslo
- Nørgård Jørgensen, Anne 1999. Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n.Chr. (Nordiske Fortidsminder, Serie B, Vol. 17) København
- Oddy, W.A. – Meyer, V.E.G. 1986. The Analysis of the Gold Finds from Helgö and their Relationship to other Early Medieval Gold (I: Lundström, Agneta – Clarke, Helen (eds.): Excavations at Helgö X. Stockholm 1986, s. 153-178)
- Ogden, Jack 1982. Jewellery of the Ancient World. London
- Oldtidens Ansigt 1990. Oldtidens Ansigt – Faces of the Past. Hgg: Kjærsum, Poul – Olsen, Rikke Agnete.
- Oxenstierna, Eric C.G. 1956. Die Goldhörner von Gallehus. Lidingö
- The Pace of Change 1999. Hines, John – Høilund Nielsen, Karen – Siegmund, Frank (eds.): The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology (Cardiff Studies in Archaeology). Oxford
- v. Padberg, Lutz 1980. Ein beidseitig gepreßter Goldbrakteat aus Holmetorp, Öland (Fornvännen 75, 1980, s. 81-89)
- Parfitt, Keith 1995. The Buckland Saxon Cemetery (Current Archaeology 144, 1995, s. 459-464)
- Perkins, D.R.J. – Chadwick Hawkes, Sonia 1984. The Thanet Gas Pipeline Phases I and II (Monkton Parish), 1982 (Archaeologia Cantiana Vol. CI, s. 83-114)
- Pesch, Alexandra 2002,1. Uppåkra im Licht der Formular-Familien der völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten (I: Hårdh, Birgitta – Larsson, Lars (eds.): Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 39, Lund 2002, s. 55-78)
- 2002,2. Frauen und Brakteaten – eine Skizze (I: Simek, Rudolf – Heizmann, Wilhelm: Mythological Women. Studies in Memory of Lotte Motz. Studia Mediaevalia Septentrionalia, Wien 2002, s. 33-80)
- 2004. Die Formularfamilien der kontinentalen Brakteaten (I: Lodewijckx, Marc (ed.): Bruc ealles well. Archaeological essays concerning the peoples of north-west Europe in the First Millennium AD. Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae 15, Leuven 2004, s. 157-180)
- Pettersson, Ann-Marie 1982. Gravfältet vid Broe i Halla (Gotländskt Arkiv 1982, s. 166-167)
- Pilet, Christian 1979. Quelques témoignages de la présence Anglo-Saxonne dans le Calvados, Basse-Normandie (France) (Frühmittelalterliche Studien 13, 1979, s. 357-381)
- Polomé, Edgar C. 1994. Brakteaten und die germanische Religionsgeschichte – Probleme einer wechselseitigen Interpretation (I: Iconologia sacra, s. 91-102)
- Price, Neil S. 2002. The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia (Aun 31). Uppsala
- Prokopios 1916. Procopius, with an English Translation by H.B. Dewing, Vol. II. London – New York
- 1971. Prokop: Vandalenkriege. Werke IV. Griechisch-deutsch ed. Veh, Otto (Tusculum-Bücherei) München
- Prou, M. Maurice 1892. Les monnaies mérovingiennes. Paris.
- Pseudo-Dionysius fra Tel-Mahre 1995. Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre: Chronicle (known also as the Chronicle of Zuqnin), Part III. Translated with notes and introduction by Witold Witakowski (Translated Texts for Historians 22) Liverpool
- Ragnarok... 2005. Capelle, Torsten – Fischer, Christian (eds.): Ragnarok. Odins Verden. Silkeborg
- Ramqvist, Per H. 1992. Högom. The excavations 1949-1984. Högom Part I (Archaeology and Environment 13) Umeå
- Randsborg, Klavs 2002. To bury in the ground (I: Drik – og du vil leve skønt, s. 311-316)
- Rausing, Gad 1987. Barbarian Mercenaries or Roman Citizens? (Fornvännen 82, 1987, s. 126-131)
- 2001. Money Rules the World (I: Roman Gold..., s. 49-60)
- Ringtved, Jytte 1988. Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid. Tendenser i samfundsudviklingen (Kuml 1986 [udkommet 1988], s. 95-231)
- Rolle, R. – Seemann, H. 1999. Haar- und Barttracht. §1: Kulturhistorisches (I: Hoops Band 13, 1999, s. 232-240)

- Roman Gold... 2001. Magnus, Bente (ed.): Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms. KVHAA Konferenser 51. Stockholm
- Roth, Helmut – Wamers, Egon 1984. Hessen im Frühmittelalter. Archäologie und Kunst. Sigmaringen
- Rundkvist, Martin 2003. Barshalder 1. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1-1100. Excavations and finds 1826-1971 (Stockholm Archaeological Reports 40). Stockholm
- 2004. D bracteate designs on the back side of a relief brooch from Hällan, Jättendal parish, Hälsingland (Fornvännen 2004/3 s. 177-181)
- Runeninschriften als Quellen... 1998. Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.-9. August 1995. In Zusammenarbeit mit Sean Nowak herausgegeben von Klaus Düwel (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15) Berlin – New York
- Salin, Bernhard 1895. De nordiska guldbrakteaterne (Antiquarisk Tidskrift för Sverige 14,2, 1895, s. 1-111)
- 1935. Die altgermanische Thierornamentik, neue Auflage. Stockholm
- Samfundsorganisation og Regional Variation 1991. Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Udg.: Fabeck, Charlotte – Ringtved, Jytte (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII) Århus
- Saxild, Anne 1988. Vendelstil A – en kommentar (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1987 [udkommet 1988] s. 161-170)
- Schjødt, Jens Peter 2001. Óðinn – Shaman eller fyrstegud? (I: Stausberg, Michael (ed.): Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 31, Berlin/New York 2001, s. 562-577)
- Schmidt, Berthold 1961. Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland (Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, Heft 18) Halle
- 1976. Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland, Katalog Nord- und Ostteil (Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 29) Halle
- Schoppa, Helmut 1950. Der fränkische Friedhof bei Eltvile im Rheingau-Kreis (Nassauische Annalen 61, 1950 s. 1-105)
- Schramm, Percy Ernst 1954. Herrschaftszeichen und Staatssymbolik (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 13) Stuttgart
- Schröter, Th. A. – Gummel, H. 1957. Der Goldbrakteatenfund von Sievern (Die Kunde NF 8, 1957, s. 112-129)
- Seebold, Elmar 1992. Römische Münzbilder und germanische Symbolwelt. Versuch einer Deutung der Bildelemente von C-Brakteaten (I: Beck, Heinrich – Ellmers, Detlev – Schier, Kurt (eds.): Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 5, Berlin-New York 1992, s. 270-335)
- 1994. Das erste Auftreten germanischer Bildelemente und Runen auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit (I: Uecker, Heiko (ed.): Studien zum Altgermanischen. Festschrift für Heinrich Beck. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 11, Berlin-New York 1994, s. 601-618)
 - 1998. Linguistische und ikonographische Deutungsprobleme der Inschriftenbrakteaten. Die Tradierung von Bild und Schrift (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 268-297)
- Seillier, Claude 1989. Les tombes de transition du cimetière germanique de Vron (Somme). (Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 36/2, 1989, s. 599-634)
- Siegmund, Frank 1998. Gold: Archäologisches § 2b-f (I: Hoops, Band 12, s. 308-312)
- Silvén, Ulla 1956. Gotländsk vapengrav med charonsmynt? (Gotländskt Arkiv 18, 1956 s. 97-110)
- Skaare, Kolbjørn 1969,1. Haram-funnet: Avtrykk av romerske mynter (Nicolay 5, 1969, s. 17-20)
- 1969,2. Universitetets Myntkabinett, Oslo 1968 (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1969, s. 238-252)
 - 1976. Coins and Coinage in Viking-Age Norway. The establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history. Oslo
 - 1993. Roman gold medallions and their imitations in Scandinavia (Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini 95, 1993, s. 473-486)
- Solli, Brit 1999. Odin the *queer*? On *ergi* and shamanism in Norse mythology (In: Gustafsson, Anders – Karlsson, Håkan (eds.): Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh. Göteborg 1999, s. 341-349)
- 2002. Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid. Oslo 2002
- Speake, George 1980. Anglo-Saxon Animal Art and its Germanic Background. Oxford
- Stamsø Munch, Gerd – Johansen, Olav Sverre – Roesdahl, Else (eds.) 2003. Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway. Trondheim
- Stathakopoulos, Dionysios Ch. 2004. Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics (Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs 9) Aldershot
- Starkey, Kathryn 1999. Imagining an Early Odin: Gold Bracteates as Visual Evidence? (Scandinavian Studies 71:4, 1999, s. 373-392)
- Steuer, Heiko 1982. Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 128)
- 1987. Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht (Studien zur Sachsenforschung 6, 1987, s. 189-236)
 - 1998. Datierungsprobleme in der Archäologie (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 129-149)
- Stommel, Henry – Stommel, Elizabeth 1979. The Year without a Summer (Scientific American 240, 1979 s. 134-140)
- Storgaard, Birger 1997. Forbindelserne mellem Sydsandinavien og Sydøsteuropa i tiden ca. 250 til 475 e.Kr. – belyst ved en nybearbejdning af Brangstrup-depotet og en undersøgelse af Sösdala- og Nydam-stilenes kontinentale relationer. Ph.d.-Dissertation Institut for Arkæologi og Etnologi, København 1997.
- 2003. Kosmopolitiske aristokrater (I: Jørgensen, Lars – Storgaard, Birger – Gebauer Thomsen, Lone (eds.): Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium, s. 106-125)
- Stothers, Richard B. 1984. Mystery Cloud of AD 536 (Nature Vol. 307, 26 January 1984, s. 344f.)
- Stothers, Richard B. – Rampino, Michael R. 1983. Volcanic Eruptions in the Mediterranean Before A.D. 630 From

- Written and Archaeological Sources (Journal of Geophysical Research Vol. 88 No. B8, s. 6357-6371)
- Straume, Eldrid 1984/85. Smeden i jernalderen, bofast – ikke bofast, høy eller lav status (Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1984/85 s. 45-58)
- Theophilus 1963. On Divers Arts. The Treatise of Theophilus, translated from the Medieval Latin with Introduction and Notes by Hawthorne, John G. – Smith, Cyril Stanley. Chicago
- Thrane, Henrik 1975. Fynske bronce-mennesker fra jernalderen (Fynske Minder 1975, s. 7-22)
- 1987. Das Gudme-Problem und die Gudme-Untersuchung. Fragen der Besiedlung in der Völkerwanderungs- und der Merowingerzeit auf Fünen (Frühmittelalterliche Studien 21, 1987, s. 1-48)
 - 1994. Goldene Schwertteile der Völkerwanderungszeit aus Gudme auf Fünen, Dänemark (I: Iconologia sacra, s. 106-117)
 - 1998. An Archaeologist's View of Runes (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 219-227)
 - 2005. Romerske og germanske småfigurer (I: Ragnarok..., s. 33-40)
- Tomtlund, Jan-Erik 1978. Tools (I: Lamm, Kristina – Lundström, Agneta (eds.): Excavations at Helgö V:1. Stockholm 1978, s. 15-29)
- Vang Petersen, Peter 1994. Excavations at Sites of Treasure Trove Finds at Gudme (I: Nielsen, Poul Otto – Randsborg, Klaus – Thrane, Henrik (eds.), The Archaeology of Gudme and Lundeborg. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991. Arkæologiske Studier X, København 1994, s. 30-40)
- Vierck, Hayo 1970. Der C-Brakteat von Longbridge in der ostenglischen Gruppe (I: Hauck 1970, s. 331-339)
- 1981. *Imitatio imperii* und *interpretatio Germanica* vor der Wikingerzeit (I: Zeitler, Rudolf (ed.): Les Pays du Nord et Byzance. Acta Universitatis Upsaliensis, Figura, Nova Series 19, 1981, s. 64-113)
- Wallace-Hadrill, J.M. 1962. The Long-Haired Kings and other studies in Frankish History. London
- Watt, Margrethe 1992. Die Goldblechfiguren ('guldgubber') aus Sorte Muld, Bornholm (I: Der historische Horizont..., s. 195-227)
- 1994. Det antikvariske arbejde (fra Bornholms Museum 1991-1993 [udkommet 1994] s. 65-88)
 - 1999,1. Guldgubber og patricer til guldgubber fra Uppåkra (I: Hårdh, Birgitta (ed.): Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30, Lund 1999, s. 177-190)
 - 1999,2. Gubber (Hoops Band 13, 1999, s. 132-142)
 - 2001. »Gummor« og »grodor«. Om kønsbestemmelse af guldgubber (I: Magnus, Bente *et al.* (eds.): Vi får tacka Lamm. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 10, s. 219-228)
 - 2002. En glad gris – magtens dyr? (I: Drik – og du vil leve skønt, s. 59-68)
 - 2004. The Gold-Figure Foils (»Guldgubbar«) from Uppåkra (I: Larsson, Lars (ed.): Continuity for Centuries. Uppåkrastudier 10. Acta Archaeologica Lundensia, Serie in 8°, No. 48, 2004, s. 167-221)
- Welch, Martin 1991. Contacts across the Channel between the Fifth and Seventh Centuries: a review of the archaeological evidence (Studien zur Sachsenforschung 7, s. 261-270)
- Werner, Gunnel 1981. Goldsmiths', silversmiths' and carpenters' tools (I: Lundström, Agneta – Clarke, Helen (eds.): Excavations at Helgö VII, Stockholm 1981, s. 39-62)
- Werner, Joachim 1988. Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjakov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den 'Reichtumszentren' auf Fünen (Bonner Jahrbücher 188, 1988, s. 241-286)
- Whitting, Philip D. 1973. Byzantine Coins (The World of Numismatics) London
- Wicker, Nancy L. 1992. Swedish-Anglian Contacts Antedating Sutton Hoo: The Testimony of the Scandinavian Gold Bracteates (I: Farrell, Robert – de Vegvar, Carol Neuman (eds.): Sutton Hoo: Fifty Years After. American Early Medieval Studies 2, 1992, s. 149-171) Hamilton
- 1998. Production Areas and Workshops for the Manufacture of Bracteates (I: Runeninschriften als Quellen..., s. 253-267)
 - 2003. The Scandinavian Animal Styles in Response to Mediterranean and Christian Narrative Art (I: Carver, Martin (ed.): The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300-1300. York 2003, s. 532-550)
- Widgren, Mats 2005. Fimbulvintern – fanns den? (I: Arkeologi och naturvetenskap. Gyllenstiernska Krappertstiftelsen 2005, s. 62-70)
- Wiker, Gry 1999. Gullbrakteatene og deres funnsteder (Nicolay 77, 1999, s. 12-20)
- 2001. Om konstruksjon av ny menneskelig identitet i jernalderen (Primitive tider 2001, s. 51-72)
- Wilbers-Rost, Susanne 1994. Pferdegeschirr der römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Zur Entstehung, Entwicklung und Ausbreitung des »Zaumzeugs mit Zügelketten« (Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlung des Landesmuseums zu Hannover 44) Oldenburg
- Witkowski, Witold 1987. The Syriac Chronicle of Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre. A Study in the History of Historiography (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Semitica Upsaliensia 9) Uppsala
- Wolters, J. 1998. Goldschmied, Goldschmiedekunst (I: Hoops, Band 12, s. 362-386)
- Wright, Richard 1985. Detecting pattern in tabled archaeological data by principal components and correspondence analysis: Programs in BASIC for portable microcomputers (Science and Archaeology 27, 1985, s. 35-38)
- Ypey, Jaap 1983. Ein Männergrab mit D-Brakteatenbeschlügen des fränkischen Gräberfeldes bei Rheden, Provinz Utrecht, Niederlande (Frühmittelalterliche Studien 17, 1983, s. 460-478)
- Zacharias fra Mitylene 1899. The Syriac Chronicle, known as that of Zachariah of Mitylene. Translated into English by F.J. Hamilton and E.W. Brooks. London
- Zelle, Michael 2003. Neue spätlatènezeitliche und spätantike Bodenfunde aus Metall in Lippe (Lippische Mitteilungen aus Geschichte und Landeskunde 72 s. 155-171)
- Ørsnes, Mogens 1993. Zaumzeugfunde des 1.-8. Jahrh. nach Chr. in Mittel- und Nordeuropa (Acta Archaeologica 64, 1993, s. 183-292)
- Ørsted, Peter 1999. Danmark før Danmark. Romerne og os. Haslev
- Østergaard Sørensen, Palle 1994. Gudmehallerne. Kongeligt byggeri fra jernalderen (Nationalmuseets Arbejdsmark 1994, s. 25-39)
- Åberg, Nils 1953. Den historiska relationen mellan Folkvandringstid och Vendeltid (KVHAA Handlingar 82). Stockholm

14.2 Forkortelser/Abbreviations

I teksten anvendes følgende forkortelser:

A	Axboe 1982, katalognummer. <i>Axboe 1982, catalogue number</i>
H1-H4	Seriationsgruppe i den samlede seriation af store mandshoveder på A-C-brakteaterne. <i>Groups in general seriation.</i>
IK	Katalognumre i IK Bind 1-3. For beskrivelserne i bind 1, se også tilføjelserne i bind 3,1, s. 241-302. <i>IK, catalogue numbers.</i>
IK Bind	Bind 1,1: Einleitung; Bind 1,2: Katalog, Text; Bind 1,3: Katalog, Tafeln (1985). Bind 2,1: Katalog, Text; Bind 2,2: Katalog, Tafeln (1986). Bind 3,1: Katalog, Text; Bind 3,2: Katalog, Tafeln (1989). <i>IK, volume.</i>
LUHM	Lunds Universitets Historiska Museum.
M	Mackeprang 1952, katalognummer eller planchehenvisning. <i>Mackeprang 1952, catalogue number or plate reference.</i>
N1-N3	Seriationsgrupper for de norske A-C-brakteater. <i>Seriation groups, Norway.</i>
NM	Nationalmuseet. <i>National Museum of Denmark.</i>
S1-S4	Seriationsgrupper for de sydsandinaviske A-C-brakteater. <i>Seriation groups, Southern Scandinavia.</i>
SHM	Statens historiska Museum, Stockholm.
UFo	Ukendt findested (Ubekannt Fundort). <i>Unprovenanced.</i>

Se desuden afsnit 11.2 for de forkortelser der anvendes for de enkelte motivedetaljer i korrespondensanalyse-diagrammerne.

Nordiske Fortidsminder, Serie B – in quarto

- Bind 1. Ebbe Lomborg: Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums (1973).
- Bind 2. Thorkild Ramskou: Lindholm Høje. Gravpladsen (1976).
- Bind 3. Olaf Olsen & Holger Schmidt: Fyrkat. En jysk vikingeborg. Bind I: Borgen og bebyggelsen / Fyrkat, A Viking Fortress in Jutland. Vol. I: The fortress and the buildings. With a contribution by Hans Helbaek: The Fyrkat grain. A geographical and chronological study of rye (1977).
- Bind 4. Else Roesdahl: Fyrkat. En jysk vikingeborg. Bind II: Oldsagerne og gravpladsen / Fyrkat, A Viking fortress in Jutland. Vol. II: The finds and the cemetery (1977).
- Bind 5. Klaus Ebbesen: Tragtbægerkultur i Nordjylland / Trichterbecherkultur in Nordjütland (1978).
- Bind 6. Birgitte Bille Henriksen: Lundby-holmen. Pladser af Maglemose-type i Sydsjælland / The Lundby Islet. Sites of Maglemose-type in South Zealand. With a contribution by Knud Rosenlund (bone material) (1980).
- Bind 7. Knud Andersen, Svend Jørgensen & Jane Richter: Maglemose hytterne ved Ulkestrup Lyng (1982).
- Bind 8. Berit Jansen Sellevold, Ulla Lund Hansen & Jørgen Balslev Jørgensen: Iron Age man in Denmark (1984).
- Bind 9. Lise Bender Jørgensen: Forhistoriske tekstiler i Skandinavien / Prehistoric Scandinavian textiles (1986).
- Bind 10. Ulla Lund Hansen: Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas (1987).
- Bind 11. Mogens Ørsnes: Ejsbøl I. Waffnopferfunde des 4.-5. Jahrh. nach Chr. (1988).
- Bind 12. Danmarks middelalderlige skattefund ca. 1050-ca. 1550 / Denmark's medieval treasure-hoards c. 1050-c. 1550 (1992).
- Bind 13. Ulla Lund Hansen et alii: Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen. Mit Beiträgen von Verner Alexandersen, Bernhard Beckmann, Haldis Johanne Bollingberg, Kristian Dalsgaard, Mogens Schou Jørgensen, Anne Kromann, Ulla Mannering, Per Nørnberg, Berit Jansen Sellevold, Ole Stilborg, Marie Stoklund & Ingrid Sørensen (1995).
- Bind 14. Lars Jørgensen & Anne Nørgård Jørgensen: Nørre Sandegård Vest. A cemetery from the 6th-8th centuries on Bornholm. With contributions by Ulla Mannering & Claus Malmros (1997).
- Bind 15. Jørgen Jensen: Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse / From Bronze Age to Iron Age. A chronological study (1997).
- Bind 16. Eva Koch: Neolithic bog pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster (1998).
- Bind 17. Anne Nørgård Jørgensen: Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n.Chr. (1999).
- Bind 18. Svend Nielsen: The domestic mode of production – and beyond. An archaeological inquiry into urban trends in Denmark, Iceland and Predynastic Egypt (1999).
- Bind 19. Per Ethelberg et alii: Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n. Chr. auf Seeland. Mit Beiträgen von Ulla Lund Hansen, Ida Demant, Pia Bennike, Verner Alexandersen, Tove Hatting, Annette Adomat & Gerd Nebrich (2000).
- Bind 20,1-2. Jens N. Nielsen: Sejlflod. Ein eisenzeitliches Dorf in Nordjütland. Bd. 1-2: Katalog der Grabfunde (2000).
- Bind 21. Fritze Lindahl: Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000-1700-årene / Symbols of gold and silver. Rings in the Danish National Museum 11th-18th century (2003).
- Bind 22. Flemming Kaul: Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealderens ikonografi / The religion of the Bronze Age. Studies of the iconography of the Nordic Bronze Age (2004).
- Bind 23. Birgit Als Hansen & Morten Aaman Sørensen: Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark / Ornamented medieval floor-tiles in Denmark (2005).
- Bind 24. Eva Hübner: Jungneolithische Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur (2005).